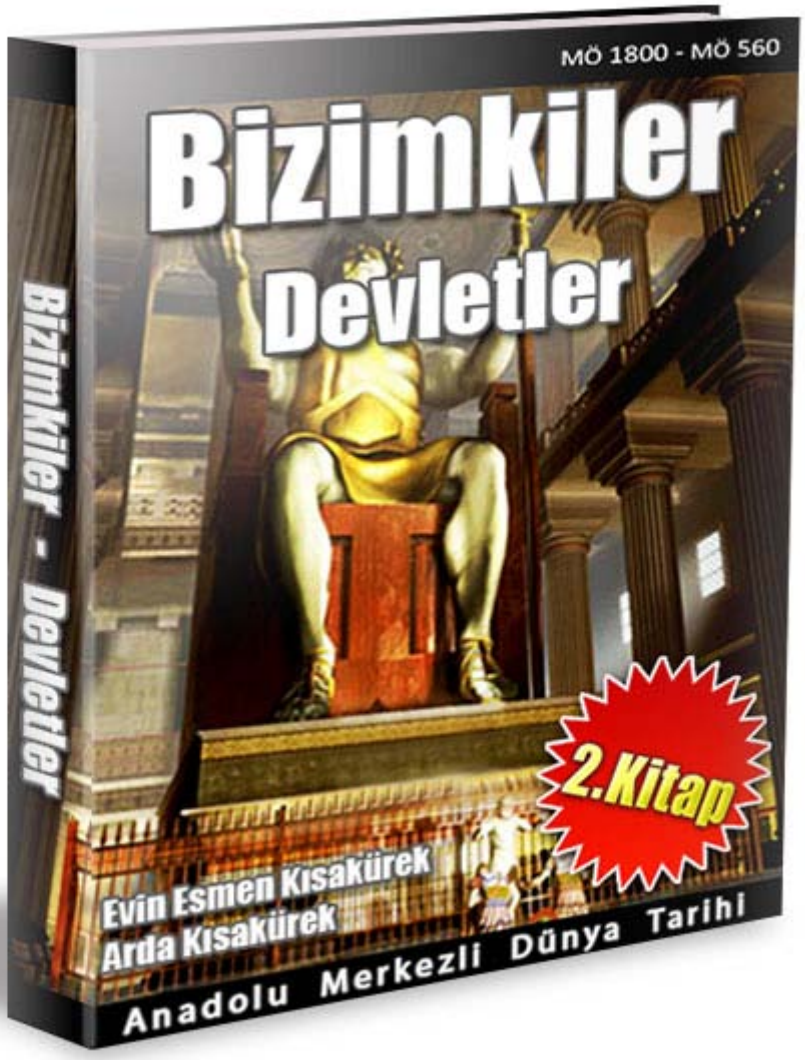

MÖ 1800 - MÖ 560
Bizimkiler
Devletler
2.Kitap
Evin Esmen Kısakürek
Arda Kısakürek
Anadolu Merkezli Dünya Tarihi
Bizimkiler - Devletler

BİZİMKİLER

Anadolu Merkezli Dünya Tarihi

2. KİTAP

M.Ö. 1800 – M.Ö. 560

Devletler

Yazanlar

Evin Esmen Kısakürek

Arda Kısakürek

BİZİMKİLER 2
2. KİTAP 2
Shang Hanedanı 5
İbraniler 8
Hiksos, Mitani 13
Rhind (Ahmes) Papürüsü 15
Hititler Genişliyor 17
Hitit ordusu Babil'de 20
Merkezi Devlet 23
Edwin Smith papirüsü 25
Telipinu Fermanı 26
Mısır İmparatorluğu 27
Gök Bilgisi 30
Mısır dini, Mısır Tarihidir 33
Amon Tapınaklarının sırrı 37
Büyü 39
Akalar 42
Suriye üzerine hesaplar 44
Olimpos Tanrıları 45
Tek Tanrı 48
Ma'at 53
Öbür dünya fikrinde gelişme 57
Ad 60
Deneme 62
Mısır'da Hayat 64
Mısır ve hayvanlar 70
Şuppiluliuma 72
II. Murşili 74
Muvattali 77
Uriatri 78
Kadeş 80
Huruç 84
III. Hattuşili 87
Deniz Halkları 89
Ramsesler 91
Hititlerde Yaşam 94
Hitit devlet yapısı. Tavananna 97
Hitit Ekonomisi 100
Hak ve Hukuk 102
Hitit Tanrıları 105
Hitit Dini 109
Hitit ölüleri 114
Altaylarda Bronz Çağı 116
Shang Dönemi Çin 117
Kargaşa 121
Hakimler 124
Frigler Anadolu'da 125
Gök'ün oğlu 127

Muşki 131
Eşcinsellik 135
İsrail 138
Saba 141
Göçebeler 144
Göksel At 147
Göçebelerde hareketlenme ve Yağma 149
Bozkırın Kültür Birliği 151
Anadolu'da İonlar 154
Troya 157
Dor, Aka, İon 159
Sparta 161
Atina 166
Göçebeler ve Çin 171
Geç Hitit Kent Devletleri 173
Urartu 176
Mesih 179
Keltler 181
Mecburi İskan 183
Ch'un Ch'iu 186
Asur üstünlüğü 189
Asur İsrail'i Sürüyor 193
Yahova Değişiyor 196
Kral Midas 199
Frigler 200
Lidya 204
Havuzun etrafında Kurbağalar 207
İon Birliği 210
Mitolojinin tanrıları 211
Orfizm ve Mistizm 217
Asur'un Sonu 220
Asur Kanunları 224
Başörtüsü 228
Medler 230
Urartu Kültürü 232
Baharlar ve Güzler 235
Tiranlık 237
2. Kitap, Faydalanılan eser ve kaynaklar 242

Shang Hanedanı

Shang şarap kabı

Şimdi yine Asya'nın diğer ucuna gidip, Çin'de olup bitenlere bir göz atalım. M.Ö. 1766 tarihinde Shang (Şang, Yin) hanedanının yükselmesi ile Şa hanedanı son buldu. Shang (Şang) hanedanı, Çin'i M.Ö. 1766 dan 1122 ye kadar 650 yıl civarında yönetmiştir. M.Ö. 1766 tarihinde, Tang adlı bir kral, Şa hanedanının son imparatorunun ahlaken çöktüğünü iddia ederek, Şa hanedanını devirmiş ve yerine Shang hanedanını kurmuştur. Shang kayıtlarına göre, Şa'nın son imparatorunun en büyük zevki, kraliçe ile birlikte bir şarap gölünde kayıkla gezinirken, etrafta bulunan binlerce çıplak kadın ve erkeğin yemek yiyip, seks yapmalarını seyretmekti.

Shang krallığının merkezi, bugünkü Henan bölgesinin yüksek alanlarıdır. Hâkimiyet alanı, zamanla kuzeybatıda Kansu, güneyde Yangzi vadisine kadar yayılmıştır. Shang döneminde halk hala taş aletler aracılığı ile tarım yapıyordu. Bununla beraber, tarım çalışmalarına yardımcı olabilmek için ilk astronomik gözlemler bu dönemde başlamıştır. Bu dönemde, manda ehlileştirilmiş, sulama kanalları ile çeltik üretimine başlanmıştır. Ticarette ise kalay ve sedef en önde gelen ticaret kalemleriydi.

Shang dönem giysisi

Shang döneminin belirgin özellikleri şunlardır. Silah ve dini merasim çanakları için bronz kullanıyorlardı. Yazı yazmada çok ustalaşmışlardı. Atlı savaş arabaları vardı. Tutarlı bir idari yapı kurmuşlardı. Sıkıştırılmış toprak ile çok yüksek duvarlar yapabiliyorlardı. Anıt mezarlara gömülüyorlardı. İnsan emeğini örgütleyebilme yeteneği üst düzeydeydi. Değişim aracı olarak tropik deniz kabuklarından yapılan paralar kullanıyorlardı. Şaman dininin az değişmiş bir versiyonu vardı. Ata ruhlarına inanıyor ve değer veriyorlardı.

Shang'lar yerleşik düzene geçmiş aileler (kabileler) tarzında yaşıyorlardı. Kendi aralarında 10 ana gruba ayrılmışlardı. Bu gruplardan biri, hükümdarın içinden çıktığı imparatorluk ailesiydi. Hükümdar hala tam bilinmeyen bir takım kurallara göre, Hükümdar ailesi içinden Shang kabilelerince seçiliyordu. Her zaman olmasa bile çoğunlukla, taht ölen kralın kardeşlerine ve en genç kardeşten de kralın oğluna geçiyordu. Bu hükmetme âdetinin ilerde görüleceği gibi Türklerde de böyle olduğunu burada hatırlatalım. Hükümdar ve ailenin erkekleri, ilk eşlerini Shang'lar arasından seçiyorlardı. Ondan sonra gelen karıları ise Shang olmayan kabilelerden seçilebiliyordu.

Bir fikri anlaşılır kalıplar içinde ifade eden Çin yazısı sembolik anlatıma çok uygundur. Bu yazı biçiminde, bilgisi artan, derinliği artan kişi diğerlerinden daha fazla anlam çıkarabilir. Bu yanıyla da Çin yazısı büyü, tılsım, fal, kehanet gibi okült uygulamalara çok müsaittir. Çin'de toplumun hemen hemen her sınıfından insan okült uygulamalarla ilgilenmiştir Ayrıca okült uygulamalarda kadın veya erkek ayırımına rastlanmaz. Bu durum diğer birçok ülkede görülmeyen bir şeydir.

Büyü, tılsım, fal, kehanet gibi okült (gizemli) şeylerle uğraşılıyorsa hemen sembolik anlatımlarla karşılaşılır. İşin doğası sırlar ve hatta nihai sırlarsa uluorta açıklanmaz " Arif olan

veya hak eden öğrensin “ mantığı geçerlidir. Çin’de ulaşılan bu anlamdaki bilgiler bize diğer birçok medeniyete göre daha derli toplu bilgi vermektedir. Küçücük bir muska neredeyse kime ne için bilgisini hemen açıkça sunmakta, varsayıma pek ihtiyaç bırakmamaktadır

“ Kehanet kemiklerinin “ okunması ile efsane sanılan birçok tarihi olayın gerçek parçaları ve toplumun inançları ve gizemli arayışları ortaya çıkarılmıştır. Üstünde yazılar olan sığır kürek kemiklerinin, kaplumbağa kabuklarının kehanetle ilgili düzenli çalışma notları olduğu anlaşılmıştır. Kehanet için hayvanın kürek kemiği veya kaplumbağanın kabuğu özel bir ayin eşliğinde, akkor haline getirilmiş ateşte kızdırılmış demir çubukla tutuşturulur, alevlerin kemiği yakıp bir süre sonra sönmesiyle ortaya çıkan şekiller, çatlaklar yorumlanırdı. Kehanet kemiklerinde Tanrılara sorulan soruların yorumları sistematik bir şekilde kaydedilmişti. Bu yöntem Shang döneminde yaygın bir şekilde kullanılmıştır.

Çin tarihçisi Bayan Li Yinhe’ya göre erkek homoseksüelliği ile bulunabilen en eski kayıtlar Shang Hanedanı dönemine rastlar. Shang Hanedanlığının kayıtlarındaki “ Luan Feng “ terimi homoseksüelliği tanımlamak için kullanılmıştır. Ama kayıtlarda kadınlar arasındaki eşcinselliğe dair bir yazıya rastlanmamıştır ki bu oldukça ilginçtir. Sülale sülale tüm kayıtların izi sürüldüğünde Çin tarihi boyunca homoseksüelliğin hep var olduğu, hiç bir zaman yok olmadığı da görülmüştür.

Çin takvimine ait kayıtlar, Shang zamanındaki kehanet kemiklerinin incelenmesi ile M.Ö. 14. yüzyılda, güneş yılının 365 ¼ gün olarak bilindiğini göstermektedir. Shanglar 29 ½ günlük ay döngülerini de biliyorlardı. Çin’de takvim bilgileri kutsaldı. Bu gözlem ve kayıtlar iki milenyumdan fazla bir zaman için düzgün bir şekilde tutulmuştur. Bunun en önemli nedeni, imparatorun başarısının ve dolayısıyla halkın refahının, gök olaylarının doğru ve düzgün takibi ile ilişkilendirilmiş olmasıdır.

İbraniler

Baal

Şimdi, sıra Anadolu'yu çok etkilemiş olan başka bir kültürden bahsetmeye geldi. İsraillilerden veya İbranilerden veya Yahudilerden bahsedeceğiz. İsrailliler Sami ırkındandır. İsrail sözü " Tanrı ona güç versin " anlamına gelmektedir ve bu ad Yakup'a verilmiştir. On iki kabilenin hepsi beraberce İsrailliler adını alırlar. Kişilere ve dile uygulanan İbrani deyimi, " öte yakanın insanları " nlamındaki Hibri sözünden gelmektedir. Kenan ülkesinin yerlileri, nehrin öte yakasına gelmiş olan göçmenlere böyle demiştir. Yahudi sözü ise " Tanrı Yahuda ülkesinin sakinleri " demektir. Daha sonraları Yahudi sözcüğü, tüm kavimi belirtmek için söylenmiştir. Yahudilik üzerine başlıca belge, Eski Ahid'dir. Eski Ahid'in ana konusu, tek Tanrı ile insanlık arasındaki ittifaktır.

Şimdiki Lübnan, İsrail ve Filistin'in olduğu bölgeye eskiden Kenan ülkesi denirdi. Fenikeliler Kenan ülkesinden çıkan bir medeniyettir. Kenan ülkesinde, başlangıçta yerli bir halk vardı, bunların kimler olduğunu tam olarak bilmiyoruz. Bu yerli halkın üzerine Sami kökenli göçebeler gelip, yerleşmişlerdir. Sonra başkaları da gelmiştir. Ege adalarından da yerleşmecilerin gelip, bu halk ile kaynaştığı düşünülmektedir. Kenan ülkesinin ilk dini Şamanizm idi. Buradaki en eski topluluklar da, klanlar ve aileler eşek, koyun, yavru aslan, sırtlan, ceylan, çaylak gibi hayvan adları taşımaktaydılar. Kenan ülkesi sakinleri, yiyecekler konusunda da bazı yasaklara saygı gösteriyorlardı, örneğin domuz eti yemiyorlardı. Bazı dağları, pınar ve ırmakları, dikili taşları, Nablus yakınlarındaki Kâhinler ağacı gibi ağaçları, kutsal sayıyorlardı. Gezer yakınlarında bulunan kalıntılardan anlaşıldığı üzere, 8 günlükten küçük çocukları Tanrılarına kurban ediyorlardı. O dönemde doğan ilk çocukların Tanrıya kurban edilmesi, bölgenin genel bir âdetiydi. Ölülerini yakıyorlardı.

M.Ö. 3200 yıllarında, ilk Sami göçebeler Kenan ülkesine gelmeye başladılar. Bundan sonra, ölüler gömülmeye ve ölülere hediyeler sunulmaya başlandı. Zamanla Şaman dini, yerleşiklerin ve Sümerlilerin dini etkisi altında kalarak, çok Tanrılı ve Sümer dinine benzer bir değişme gösterdi. M.Ö. 2000 ila 1700 yıllarında, birtakım Hurri toplulukları da Kenan ülkesine geldi. Artık Baaller ve Astarteler denilen Tanrı gurupları vardı. Baaller Tanrılardı, Astarteler ise tanrıçalardı. Astarte, İştar yani İnanna'dır.

Aşera

Sümer dininin ve onun bir versiyonu olan Babil uyarlamasının, Kenan ülkesi halkı üzerinde etkili olması kaçınılmazdı. Babil'in Marduk ve Tiamat efsanesi, Kenan'da fırtına ve bereket Tanrısı Baal ile Habat arasında benzer bir öyküye dönüştü. Baal de deniz ve nehir Tanrısı Yam-Nahar'la savaşmıştır. Yam, toprak için sel tehdidi oluşturan, deniz ve nehirlerin düşmanca yanını temsil eder. Baal de, Yam da, Kenan ülkesinin yüce Tanrısı El ile aynı zamanın tanrılarıdır. Baal, El'in oğludur. El, Tanrılar meclisini toplayarak anlaşmazlıkları çözmek ister. Yam, düşmanlıktan vazgeçmeyerek Baal'in kendine teslim edilmesini ister. Baal, iki sihirli silahının yardımı ile Yam'ı yener. Tam onu öldürecekken, El'in karısı ve Tanrıların anası Aşera devreye girerek, tutsağı öldürmenin onursuzluk olacağını söyler. Bunun üzerine, toprağın verimlilik ve bereketini sağlayan fırtına Tanrısı Baal utanır ve Yam'ı öldürmez. Baal, Yam'ı öldürmeyerek yaratıcı bir tavır sergilemiştir. Böylece, başlangıçtaki şekilsizliğe geri dönüşü, yani Kaos'u önlemiştir.

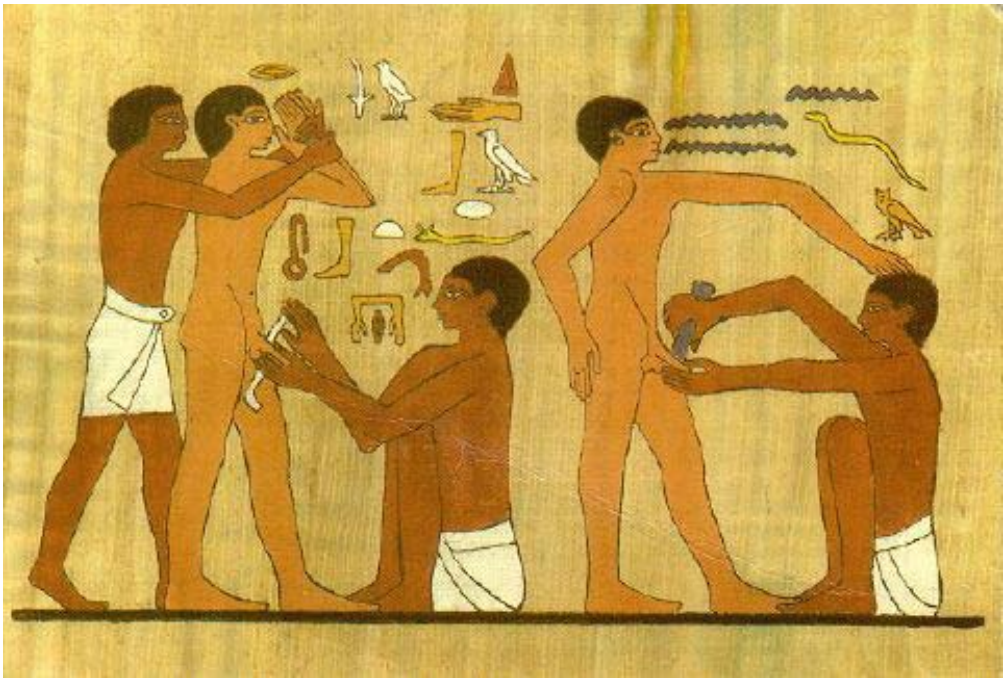

Sina Dağı

Nasıl olduğu tam belli olmamakla beraber, Baal ölür. Ölüm ve kısırlık Tanrısı Mot'un dünyasına gider. Durumu öğrenen El işini gücünü bırakır, yasa bürünür ama ne yaparsa yapsın oğlunu geri getiremez. Bunun üzerine, Baal'in sevgilisi ve kız kardeşi Anat, annelik duygusuyla, ruhunun ikizini, yani Baal'i aramaya çıkar. Baal'in cesedini bulunca, önce bir ziyafet verir. Arkasından Mot'u öldürür, un ufak eder, tahıl gibi etrafa saçar. Kenan ülkesinde de Anat'ın, bu zaferi, her yıl yapılan dinsel törenlerle ebedileştirilir. Bu zaferin sonuncunda, Baal tekrar yaşama döner ve Anat'a kavuşur. Bu, bizim, Sümerlerden beri, çok iyi bildiğimiz bir hikâyedir: Tanrının ölümü, Tanrıçanın arayışı ve sonunda Tanrısal dünyaya yeniden dönüş. Bundan sonra da, bu efsaneye çok sık rastlayacağız.

Kenan ülkesine yerleşmeden önceki İsraillilere " Musa'dan önceki İbraniler " denir. Tarih kaynaklarında, bunlara Abiru, Apiru ya da Habiru dendiği de görülmüştür. Bunlar çadırda yaşayan, göçebe Samilerdir. Doğal olarak dinleri de Şaman dinidir. Göçebelerin genel durumuna uyarak aileler, klanlar ve kabileler tarzında yaşıyorlardı. Tüm göçebeler gibi yerleşiklerle sürekli çelişirlerdi. Zaman, zaman paralı askerlik, yerleşiklerin emrinde memurluk, hizmetçilik ve zanaatkârlık yaparlardı. Aralarında zenginleşip, toprak alıp, yerleşenler de olurdu. Tekvinde İbrahim'in Sodom kralının hizmetinde paralı askerlik yaptığı yazmaktadır.

İbranilerin, göçebe oldukları zaman kesiti, avcılıktan göçebeliğe geçişin ilk zamanları olduğundan, ailede kadın hala ileri haklara sahipti. Çocuklar analarının klanından sayılırlardı. Bu geleneğin bir kalıntısı olarak, ana uzun zaman çocuklarının adını seçme hakkını muhafaza etti. Çoğu zaman kadın kendi ailesi ile oturuyor, kocası da arada sırada gelip onu ziyaret ediyordu. Bu âdetin Musa zamanında, halen devam ettiğini biliyoruz. Musa Midyanlı bir kadınla evliydi, kadın da oğulları ile birlikte kendi memleketinde kalmıştı. İbrani ailesinde çadır sahibi kadındı, kocası onun yanına gelip oturabilirdi. Tekvin'in Yahova metnine göre: " Erkek anası ile babasını terk edecek ve karısına bağlanacaktı ". İleride bu âdetin Arap yarımadası bedevilerinde de geçerli olduğu görülecektir.

Mısır'da sünnet

İbrani toplumu, çevresindeki yerleşik medeniyetlerin etkisi ile kısa bir süre içinde baba erkil aile düzenine geçti. Kadın, kocanın malı oldu. Koca, efendisi, Baal'i idi. Koca, karısını, babasından, o yoksa erkek kardeşinden satın alıyordu. Bu en eski zamanlarda, babanın, çocuklarını, üvey çocuklarını, torunlarını yargılayıp, mahkûm etme ve hatta öldürme hakkı vardı. Tekvin'de de görülen bu hak, daha sonraları Tesniye'nin yazılması ile sınırlanmıştır. Ama baba daima oğul ve kızlarını, köle olarak satma hakkına sahipti.

Sünnet duvar resmi Karnak-Mut

Göçebe toplumun bir gereği olarak, aynı kandan kabul edilen klana giriş, özel bir seremoni gerektiriyordu. Erkeklerin klanın bir üyesi olarak kabulü sünnet ameliyesiyle gerçekleştiriliyordu. Sünnet olmak aynı zamanda evlenmeye yeterli hale gelmek demekti. Baştan buluğ çağında yapılan sünnet, göçebe toplumdan yerleşik topluma geçildikçe, çocukluktan itibaren uygulanan bir işlem haline geldi. Sünnet için, İbranilerin taştan bıçaklar kullandığına bakılarak, sünnetin taş devrinden kalma bir adet olduğu söylenebilir. Zaten, Afrika'da çok eski zamanlardan beri yapıldığı bilinmektedir. Mısır'da da sünnetin oluşu, Afrika'nın bu âdetinin Mısır'a, oradan da İbranilere geçtiği fikrini ileri çıkarmaktadır. İbranilerin, Mısırlılar tarafından hor görülmemek için ve çevrelerindeki insanların yargılarını dikkate aldıkları için, Mısır'da iken, sünnet geleneğini kabul etmiş olabilecekleri de söylenir.

Mısır 'ı terk ettikten sonra, çevrelerindeki diğer topluluklar, Babilliler, Asurlular ve Persler sünnet olmuyordu, ancak İbraniler, artık Tanrı'nın seçilmiş ulusu olarak, zaten çevrelerinden farklılaşmışlardı ve bunun vurgulanmasını istiyorlardı. Böylece, sünnet olmayan topluluklarla temasa geçtikten sonra da sünnet âdetini devam ettirdiler. Sünnet, zamanla ulusal ve dinsel ayırıcı bir alamet oldu. Sonunda Yahova ile kavmi arasındaki ahdin bir işareti haline geldi.

Musa öncesi İbraniler, pınarlara, dağlara (Sina dağı bu yüzden kutsal bir dağdır), belli ağaçlara taparlardı. Sina dağındaki Tanrıya El derlerdi. Tanrı El gittikçe daha önemli bir Tanrı olacaktır. Musa öncesi İbranilere göre, ölüler, diğer dünyada, Şeol'de, yaşamaya devam ederler. Ölüler, olağanüstü bir kudret ve bilgi edinirler ve ruhlar (Elohimler) haline gelirler. Tanrılarla temasa gelmeden önce, temizlenip arınmak yani yıkanmak gerekir, kadınlarla da temastan kaçınılmalı ve elbiseler de değiştirilmelidir. Elbiselere, o çevrede bulunan ruhsal varlıkların, Elohimlerin kuvvetleri sinmektedir. Kutsal varlıklar, istemeden, diğer kutsal varlıkların kuvvet alanları ile karşılaşmak istemezler. Bu onları sinirlendirir, kışkırtır. İşte bu sebepten, kutsal çevrelere girip, çıkarken İbraniler elbise değiştirirlerdi. Kenan ülkesine geldiklerinde, İbraniler, yerleşik dinin etkisi ile değişmiş biraz Şaman, biraz Sümer dini kokan bir dine sahiptiler. İbranilerin dini, Kenan ülkesi sakinlerinin dininden hiç de farklı değildi.

Genel kanı ve inanışa göre, İbraniler, İbrahim'in yönetiminde, Sümer'in Ur kentinden, Kenan ülkesine göç ettiler. Önce, bir süre Harran'da durdular ve daha sonra Kenan ülkesine gittiler. İbrahim'in babasının bir tapınakta rahip olduğu ve bu nedenle İbrahim'in gökyüzü ve Sümer dini hakkında çok bilgili olduğu söylenir. İbrahim, karısı Sarah öldükten sonra, Kenan ülkesinde, Hebron'da toprak satın alıp yerleşti. İbrahim'in torunu Yakup, Şekem'e, yani bu günkü Nablus'a yerleşti. Yakub'un oğulları ki bunlar İsrail'in on iki kabilesinin atalarıdır, bir kıtlık sonucu Mısır'a göç ettiler.

Hatırlanacağı gibi Mısır'da köle yerine işçi çalıştırma daha yaygın bir anlayıştı. Mısır'ın kendi halkı yapılmakta olan çalışmalara yetmediğinden, Mısır'a çevre ülke halkları çalışmaya giderlerdi. Hele Mısır'ın zengin olduğu dönemlerde, tapınakların, kamu binalarının inşaatı çok miktarda işçiye ihtiyaç gösteriyor, ihtiyaç yabancı işçi sağlanarak gideriliyordu.

Bazı İbrani kabileleri bu nedenle çalışmaya Mısır'a gittiler. Mısır'da kabile kabile bir arada yaşadılar. İnşaat sektöründe çalışıyorlardı. Bu onların bir süre sonra inşaat işlerinde uzmanlaşması sonucunu getirdi.

İbrahim ve bütün kabile, Mardok kültünü biliyordu ve ona veya onun bir versiyonuna bağlıydılar. Böylece tüm diğer tanrıların gücünü kendinde toplamış olan bir Tanrı fikri vardı. Bu bizim bildiğimiz tek Tanrı değildi ama onun ön şekliydi. Böylece Mısır'a sadece İbraniler değil, aynı zamanda tüm diğer tanrısal güçleri kendinde toplamış Tanrı fikri de giriyordu.

Yukarda özetlenen gelişmeler, M.Ö. 1900 ile 1500 yılları arasına aittir.

Hiksos, Mitani

Mısır artık iyice zayıflamıştı. M.Ö. 1710 yılında, Asya'dan gelen göçebe bir kabileler topluluğu, Mısır'ın kuzeyini işgal etti. Bu dönemde, Orta Asya'nın batısında Karasuk kültürüne, yani arabalı kültüre yeni geçiliyordu. Kuvvetli bir olasılıkla, arabalı kültüre ilk geçen göçebeler, arabaları ile ve özellikle de atlı savaş arabaları ile Orta Asya'dan kopup geldiler. Bu fatihlere Hiksoslar deniyor. Hiksoslar aşağı Mısır'da Avaris'i başkent yaptılar. Mısır'ı ağır vergilere bağladılar ve köylüleri de köleler haline getirdiler. Tapınakları yağmaladılar, yakıp yıktılar. Ancak soylulara karşı hoşgörülü davrandılar. Mısır'da Hiksos hâkimiyeti 100 yıldan fazla sürdü.

Hiksoslar Mısır'ı ele geçirirken, Nübya'da gelişmiş bir kent yaşamı vardı. Toplum işçiler, çiftçiler, din adamları, askerler, bürokratlar ve asiller olarak sınıflara bölünmüştü. Nübya medeniyeti, döneminde, teknik ve kültürel olarak, çağdaşlarından daha düşük bir seviyede değildi.

Anadolu'da ise Hitit dönemi başlamak üzereydi. Anadolu'nun Hitit dönemi, M.Ö. 1700 yılı ile 1200 yıllarına tekabül eder. Bu 500 yıllık dönemde Anadolu demek Hitit devleti demektir.

Asur ticaret kolonileri zamanında, Anadolu'da, M.Ö. 1750 çıvarında Kuşşara kralı, Pithana oğlu Anitta, Neşa kentini ele geçirdi. Anitta artık kendini Neşa kralı olarak adlandırmaktaydı. Öykü Anitta'nın ağzından şöyledir:

" Pithana'nın oğlu Anitta, fırtına Tanrısının sevgilisi idi. Kuşşara kralı olarak Neşa'yı bir gecede aldı. Neşa kralına saldırdı, ama Neşa'nın halkına kötülük etmedi. Onları analar ve babalar yaptı (yani onlara saygı gösterdi). "

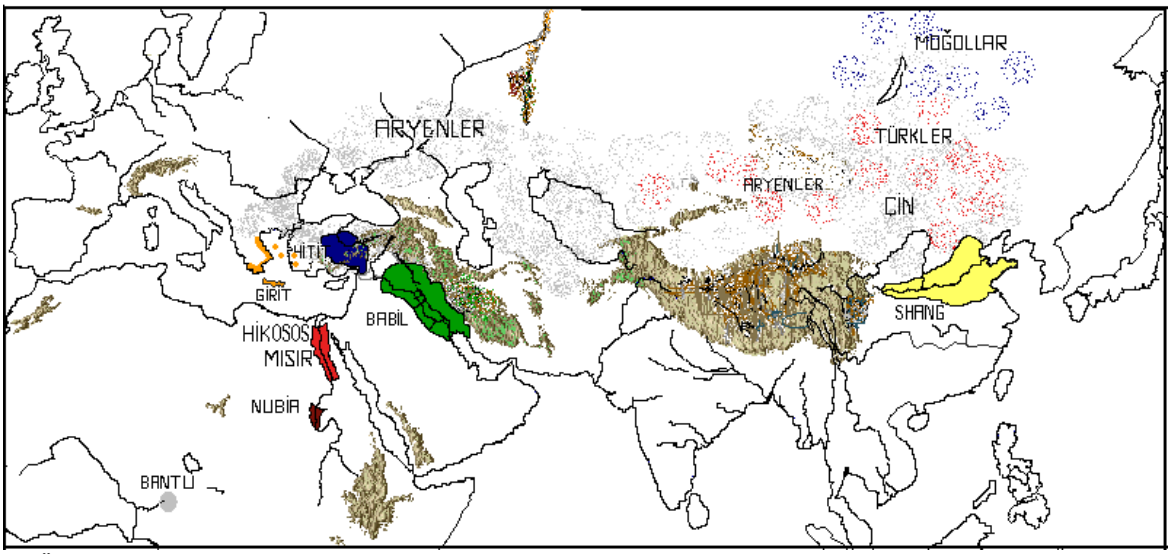
Anitta, Neşa kralı olmadan önceki bir tarihte, Zalpuva (İsim Zalpuwa veya Zelpa olabilir) kentinin kralı, Neşa'yı yenerek, Neşa Tanrısı Şiu'yu alıp, kendi kentine götürmüştür. Bilindiği gibi, bu eylem, rakibi güçsüz, kendini ise daha güçlü yapabilmek için başvurulan bir eylemdir. Zalpuva, Kızıl ırmağın denize döküldüğü yerde kurulu bir kent olsa gerektir. Anitta, Neşa kralı olduktan sonra, Zelpa'ya savaş açmış, onu yenerek, Tanrı Şiu'yu geri almıştır. Daha sonra da, Hattuşaş üzerine yürümüştür. Hattuşaş'ı kuşatarak teslim alan Anitta, Hattuşaş'ı yerle bir eder ve lanetler. Neşa'yı ise, tapınaklar, hayvanat bahçesi gibi yapılar yaptırarak imar eder.

Bu arada Kuzey Mezopotamya'da Mitanni devleti ortaya çıkmaktaydı. Mitanni, dışardan gelmiş bir hanedanın Hurri tabanına dayanarak kurdukları bir devlettir. Mitanni Tanrıları arasında, daha sonra göreceğimiz, İndra, Mithra ve Varuna'nın bulunmuş olması, Mitannilerin Hint – Avrupa kökenli bir topluluk olduğunu göstermektedir. İlerde, Hindistan'a ve İran'a gelen Hint – Avrupa dili konuşan topluluklarda da aynı Tanrılar vardır. Bu Tanrılar, özellikle Hindistan'da Veda dininin en büyük Tanrıları olacaklardır.

Ancak burada bir problem vardır. Mitannilere, Doğu Anadolu'da, M.Ö. 1600 yıllarında rastlıyoruz. Hâlbuki Hint – Avrupa dili konuşan ve Tanrıları Mitannilerle aynı olan, toplulukların, Hindistan ve İran'a M.Ö. 1000'li yıllarda girmiş olacağını düşünmek oldukça yaygındır. Buradan, ya Mitannilerin bu toplulukların öncüsü olduğunu veya İran ve Hindistan'a, bu toplulukların 1000'li yıllardan çok daha önce, örneğin M.Ö. XVI asırda gittiklerini düşünmek gerekir.

Mitanni Hurri ilişkisine geçersek, Hurriler birleşik bir dil konuşuyorlardı. Yani, dilleri Hint – Avrupa kökenli değildi. Hurriler, Mitannilerle mukayese edilmeyecek kadar kalabalıktılar. Kuvvetli bir olasılıkla, Mitanniler, kalabalık Hurri halkı üzerinde hâkimiyet kurarak, yönetimi ele geçirip, devlet kurmuşlardır. Mitanni topluluğu da, zamanla Hurriler içinde eriyerek Hurrileşmişlerdir.

M.Ö. 1600 yıllarında, Orta Doğu'da bölgesel hegemonya bir süre Mitanni devletine geçti. Mitanni, Asur'a boyun eğdirdi ve onu acımasızca sömürdü. M.Ö. 1500 yılında Asur bağımsızlığını tekrar kazandı ve gelişmeye başladı. Mitanni devletinin başşehri, Haran'la Ninova arasında Habur nehrinin kaynağına yakın bir yerdeydi, ama ören yeri hala bulunamamıştır.

M.Ö. 1650–1600

Rhind (Ahmes) Papürüsü

Yukarıda anlatılmakta olan yıllarda Mısır'da Rhind Matematik papirüsü yazılıyordu. Bu papirüs, Ahmes Papirüsü adıyla da anılır. Şu an British Muzeum'da, 10057–10058 no ile kayıtlıdır. 1858 de Luksor'da bulunmuştur. 6 metre uzunluğunda 35 cm genişliğindedir. Orta Krallık dönemine aittir ve hiyeratik yazıyla yazılmıştır. Yazarı Ahmes adlı bir matematikçidir. Eserin orijinalini, matematikle uğraştığı anlaşılan Ahmes M.Ö. 1650 yıllarında yazmıştır. Amacının matematik öğretmek olduğunu söyleyebiliriz. Bu papirüste çok rastlanan matematik problemleri ve çözümleri verilmektedir. Aşağı yukarı 8. sınıf düzeyinde bir matematiktir. Çözümleriyle verilen 87 soru, paylaşma hesapları, yüzey hesaplamaları, faiz hesapları, kesirli sayılara ait hesaplamalar gibi basit ama gündelik hayatta matematik kullanmayı öğreten bilgiler vardır.

Yazılma tarihi tam bilinemeyen bir matematik papirüsü de Moskova'daki Moskova veya Golenischev Matematik papirüsüdür. Bu papirüs 15 feet uzunluğunda 3 inch genişliğinde 25 tane problemi çözümü ile veren bir dokumandır. Yazarı belli değildir. Problemlerden 23 tanesi Ahmes Papirüsündekilere benzemekte ise de 2 problem oldukça değişiktir ve göreceli zordur. İlki bir düzlemle kesilen kürenin hacım ve alanını bulmak diğeri ise yine bir düzlemle kesilen piramidin hacminin bulunmasına dairdir. Problemler doğru çözülmüştür. Bu antik Mısır matematiğinin en üst noktasını göstermektedir. Mısırlılar dairenin alanının çapına orantılı olduğunu bulmuşlardı. Pi sayısını 3,16 olarak (4x (8/9)karesi yani 256/81= 3,16) hesaplamışlardı.

Mısır sayı sistemi on tabanına göredir. Rakamların gerek yazılımı gerekse kullanımı Romen rakamları gibidir. İşlem yapmak yorucudur, asla pratik değildir. Mısırda matematik gelecek yıllarda gelişmemiş, nerede ise 2000 yıl aynı düzeyde kalmıştır. İspat, teorem, formül yoktur. Matematik günlük ihtiyaçlara yönelik bir araçtır. Deneye, uzun süreli gözlemlere ve bunlara bağlı olarak yapılan hesaplamalara dayanır, kısaca ampiriktir denilebilir.

Ama zanaatkârların ihtiyaçlarını ve halkın gereksinimlerini karşılamıştır. Matematiği zaman hesaplamada, inşaat, miras muhasebe mal varlıklarının tespitinde vs gündelik alanlarda başarı ile kullanmışlardır. Kocaman piramitler dikilitaşlar mabetler yapabilen bu uygarlığın hesap yapmayı bu kadar zorlaştıran sistemlerine rağmen ulaştıkları gerçek başarı bellidir ve ortadadır.

Bu noktada Mısır'da da, diğer medeniyetlerde olduğu gibi, zaman – takvim hesaplamalarının büyük önem taşıdığını söylemeliyiz. Mısırda tatil yani kutsal günlerin sayısı nerede ise

çalışma günlerine eşitti. Rahip sınıfı bu durumdan çok yararlanıyordu. Doğru bir takvim de bu durumun vazgeçilmeziydi. Ayrıca Mısır'ı Mısır yapan Nil'in taşkınları ve rejimiydi. Bunun zamanında ve doğru olarak belirlenmesi hayati bir konuydu.

Mısırlılar güneşin günlük hareketindeki düzeni, yani güneşin gün içinde belli zamanlarda belli yerlerde olmasını, zaman belirlemede kullanmayı düşünmüş olmalılar. Güneşin bu düzenli hareketinden yararlanarak ilk güneş saatini yapmışlardı. Bu saat tasarımı basit bir şeydi. Açık bir yere yüksekçe bir taş dikip gölgesini takip etmek yetiyordu. Mısır kuzey yarımkürede ve ekvatora yakın konumuyla, güneş doğduğunda gölge tam batıda, güneş yükseldikçe gölge sağa doğru hareket ederek battığında da tam doğuya ulaşıyordu. Günümüzde bile saatlerin akrep ve yelkovanları sağa doğrudur. Bu saat yönü Mısır mirasıdır. Bir günün 24 saat olması kabulünün de Mısırlıların ilk güneş saatinin sabah doğudan başlayıp akşam batıda biten gölgesini böyle dilimlendirmeleri ile ilgili olduğu sanılmaktadır. 12 sayısı 2, 3, 4, 6 ile bölünebilen güzel bir sayıydı ve o günlerde çok kullanılıyordu. Günümüzde bile düzine olarak onu kullanmaktayız. 10 ise yalnızca 2 ve 5 e bölünebilen alelade bir sayıydı.

Ölçüler yetişkin bir insanın bedenine göre belirlenmişti. Dirsekten parmak uçlarına kadar olan uzunluğa bir " Kübit " denirdi. Bir kübit, her biri 4 parmak genişliğinde 7 ele bölünmüştü.

Hititler Genişliyor

Hattuşaş aslanlı kapı

Hitit kralı Anitta'nın, Hattuşaş'ı lânetlenmesine rağmen, ahfadı bu vasiyete uymamış ve Hattuşaş'a önem vermiştir. Anitta'dan bir süre sonra kral olan Labarna veya Tabarna zamanında, Hattuşaş imar edilmiş ve başkent Neşa'dan Hattuşaş'a taşınmıştır. Labarna ise ismini Hattuşalı anlamına gelen Hattuşili olarak değiştirmiştir. Hattuşili'yi, Hitit devletinin ilk kralı kabul etmek adet olmuştur. Anitta ile (M.Ö. 1750), Hattuşili (M.Ö. 1650 – 1620) (Akurgal'a göre M.Ö. 1660 – 1630) arasında, birtakım kralların, Büyük Kral tahtına geçtiğini biliyoruz. Ancak bu kralların sırası ve eylemleri şimdilik açıkça bilinmemektedir.

Devlet kuruluşunun hemen başlarında, Hitit devleti, Hupisna (Yunan-Roma çağının Kybistra'sı), Tuvanuva (Şimdiki Bor yakınlarında Yunan-Roma çağının Tyana'sı), Landa (şimdiki Karaman veya Yunan-Roma çağının Laranda'sı), Lusna (Yunan-Roma çağının Lystra'sı, Çatal höyük yakınlarında) gibi döneminin önemli şehirlerini topraklarına katmıştır. Kuruluşun ilk yıllarında, Hitit sınırları Kuzeyde Karadeniz (Paphlagonia), Güneyde Akdeniz, Batıda göller bölgesi (Arzava devleti o sıralarda Ege kıyılarında hâkimiyet kurmuştu) ve Doğuda Kuzey Mezopotamya'ya ulaşmıştı. Hitit devletinin ağırlığı İç Anadolu idi. Kızılırmak'ın (Halys, Halis okunur) yayı içinde başşehir Hattuşaş, Kızılırmak nehir yayının güneyinde, daha önce adlarını saydığımız şehirler vardı.

Hattuşili ilk askeri seferlerini Güneydoğu Anadolu ve Kuzey Suriye'ye düzenlemiş ve Kuzey Suriye'nin anahtarı durumundaki, Hatay civarındaki, Alalah kentini almıştı. Sonra, Amanos dağlarını aşarak Kuzey Suriye'ye de girmişti. Daha önce adından bahsettiğimiz Kuzey Karadeniz'de yerleşik Kaşkalıların üzerinde ise belirli bir hâkimiyet kuramamıştı. Dağlık

Hitit

bölgede yaşayan ve haklarında fazla bilgiye sahip olmadığımız Kaşkalılar, Hititler için sürekli bir çıbanbaşı olmuş ve en kuvvetli dönemlerinde bile Hititleri yıpratmışlardır. Hititler Kuzey Suriye ve Kuzey Mezopotamya'da hâkimiyet kurduktan sonra, batıdaki Arzava devleti ile aralarındaki problemi kuvvet yoluyla çözmeye çalıştılar. Ama bu tarihte sahneye Hurriler çıktı. Tam Hititler Arzava üzerine yürürken, Hurriler Kuzey Mezopotamya'yı ele geçirdiler. Hititler iki ateş arasında kalmışlardı. Ve hatta bir ara, başkent Hattuşaş hariç neredeyse tüm ülke elden gidiyordu. Bu durumda Kral Hattuşili geri dönüp, Hurri ilerleyişini durdurmaya çalıştı. Ve ancak iki yılda sınırlarını tekrar güvenlik altına aldı.

Aslında Hattuşili, Hurri ilerlemesini mi durdurdu, yoksa yayılmacı bir siyasetle, Suriye'yi ele geçirmeye mi uğraştı, tam bilemiyoruz. Belki her ikisi birden etkili olmuştur. Daha Hatti döneminde söylenen eski bir Hitit duası vardır. " Kral sağlıklı olsun, kraliçe, prensler ve birlikler ve ülkesi de öyle. Ülkesi bu yönde de denize, öbür yönde de denize komşu olsun ". Hititler kendilerine gelir gelmez, hemen, tüm çabalarını denize ulaşmaya harcamışlardır. Yani akınları bilinçsiz, rast gele değildir. Belli bir jeopolitik bilince dayanmaktadır.

Hattuşili, Alalah'tan sonra Hahhu ve Haşşu kentlerini ele geçirdi. Buradan, insan, altın, gümüş ve çeşitli kıymetli eşyalar gasp edildi. Kuzey Suriye kentleri zengindi. Hâlbuki aynı dönemde, Anadolu içinde yapılan savaşlarda, kazanan, ganimet olarak, koyun ve sığır alabiliyordu. Büyük kral, bu zenginliğe arkasını dönemezdi. Kuzey Suriye ele geçirildi. Ele geçirdikleri kentlerin Tanrılarını, Anadolu'daki tapınaklara taşıyorlardı. Kazanılan Tanrılarla Hitit panteonu büyüdükçe, Hitit büyük kralının gücü de artıyordu. Daha sonraları, Hitit Tanrılarının sayısı, takip edilemeyecek kadar artacaktır ve bu Tanrılar bolluğu herkesin kafasını karıştıracaktır. Anadolu halkı ve devletleri, başka Tanrı ve dinleri kabullenmekte daima hevesli olmuşlardır.

Hattuşili, Fırat ırmağını da geçmişti ve bununla öğünüyordu. Kendini, daha önce Fırat'ı geçen, Sümer-Akkad kralı Sargon'la karşılaştırıyordu. Sargon, Fırat'ı yaklaşık 700 yıl önce geçmişti, ama efsanesi Anadolu'da hala yaşıyordu. Bu bile bize, Anadolu ve aslında tüm Orta Doğu üzerinde Sümer-Akkad etkisinin ne denli güçlü olduğunu gösterir. Burada özetlediğimiz olayları bir de Hititlerin ağzından dinleyelim:

" Fırat ırmağını benden öncekiler hiç geçmemişti. Ben, Büyük kral, onu yaya geçtim, ordularım da benim ardımdan yaya geçtiler. Sargon da onu geçip, Hahhu ordusunu yenmişti. Ama Hahhu'ya kötülük yapmamıştı, kenti ateşe vermemiş, dumanını Gökyüzünün Fırtına Tanrısına yükseltmemişti. Fakat ben, Büyük Kral, Haşşu kralını ve Hahhu kralını yendim,

kentlerini ateşe verdim ve dumanlarını Gökyüzünün Fırtına Tanrısına ve Güneş Tanrısına yükselttim ve Hahhu kralını bir yük arabasına koştum. "

Dikkat edilirse, Hitit kralının tarih bilinci burada da ortaya çıkmaktadır. Hattuşili, neredeyse, yüzlerce yıl önce Akkad kralı Sargon'un Anadolu içlerine yaptığı sefere karşılık vermektedir. Hattuşili'nin genişleme siyasetini uygulaması pek kolay olmamıştır. Topraklar genişledikçe, görev yapan asker ve yönetim kademeleri zaman zaman ihmal, suiistimal ve yanlışlar yaparak, Hitit çıkarlarını tehlikeye atmışlardır. Urşu adlı kentin muhasara edilmesi ve alınması sırasında, görevlilerin Hattuşili'ye ihanet ettikleri belgelenmiştir. Bu görevi kötüye kullananlara, Kargamış ve Helpa (Halep) gibi Hurrilerin yanında yer alan kent devletleri de yardım etmişlerdi. Ayrıca Hattuşili güneydoğuda savaşırken, bazı prensler ve prensesler de taht için komplolar kuruyorlardı. Her şeye rağmen, Hattuşili döneminde, hem Hitit devletinin kurumları ve hem de dış siyaseti belirginleşmiştir.

Hattuşili, Helpa (Halep) civarında yapılan savaşlar esnasında, yaralanarak öldü ve vasiyeti icabı, yerini, torunu Murşili'ye bıraktı. Hattuşili'nin hasta yatağında, Kuşşar kentinde yazdığı vasiyetnamenin özeti şöyledir. Pankuş'un (Soylular Meclisi) dikkatine: Kız kardeşimin oğlu olan ve benim oğul ve veliaht yaptığım Labarna, taht aleyhine çevrilen entrikalara alet olmuştur. O bir yılandır. Zaten babasına sevgi göstermeyen, uyruğuna da sevgi göstermez. Bu nedenle Labarna artık veliaht olamaz. Hattuşili'nin vasiyeti mealen şöyle devam eder. Ama öç alınmaya kalkışılırsa, ülke kargaşaya düşebilir, iç barış bozulmamalıdır. Labarna ılımlı bir şekilde enterne edilmelidir. Evi, tarlası ve hayvanları olacaktır. Hatta iyi davranışlarını sürdürürse Kente bile gelebilecektir. Büyük Kral şimdi Murşili'yi veliaht ilan etmektedir. Murşili kral olmak üzere yetiştirilecektir. Murşili'yi eğitecek olanlar, Hattuşili'nin gösterdiği biçimde davranacaklardır. Veliahttın aklını çelmek için başkaları ile ilgili suçlamalarda bulunmak ve kent yaşlılarının devlet işlerine karışması yasaklanmıştır. Ülke içinde kargaşa olmaması için, Büyük Kralın vasiyeti, her ay Murşili'ye okutularak, iyice ezberlemesi sağlanmalıdır. Tanrılara karşı saygılı olunmalı, günah işlenmemeli, gerekirse Pankuş'un fikrine başvurulmalıdır. Hattuşili'nin, bu vasiyeti aynı zamanda tarihsel olayların da anlatıldığı, siyasi içerikli bir metindir. Hattuşili vasiyetnamesini karısı Haştayar'a hitaben, şöyle sona erdirir. " Cesedimi geleneklere uygun biçimde yıka; beni kollarına al ve kollarında toprağa ver."

Nebra diski
http://tr.wikipedia.org/wiki/Nebra_g%C3%B6k_tekeri

Bu dönem incelendikçe, Anadolu'da bazı unsurlar netleşmektedir. Biri, tüm Tanrı ve inançlara gösterilen hoşgörü ve daha da ötede onları benimsemedir. Diğer, Büyük Krala bağlı çok sayıda kent devletinin ve bu devletciklerin krallarının varlığıdır. Bir diğeri de, iç barışa verilen önem ve bununla birlikte intikam almak amacı ile ceza verilmemesidir. Ayrıca devlet menfaatlerinin, kişi menfaatleri üzerinde tutulmasının sinyalleri vardır.

M.Ö. 1600 yıllarına ait, Almanya'nın Sachsen-Anhalt eyaletinde, Nebra gök tekeri bulmuştur. Bu teker o tarihlerde, Avrupa'da karmaşık gök ölçümleri yapıldığını gösteren önemli bir bulgu olabilir.

Hitit ordusu Babil’de

Hattuşili döneminde, askeri siyasetin ağırlık noktasını, Helpa'nın (Halep) ele geçirilmesi oluşturuyordu. Murşili, bu siyasete devam etti. Helpa’yı aldı. Böylece, ön Asya’da kuvvet dengesi Hititler lehine değişmiş oldu. Aynı zamanda, ticaret yollarının denetimi de Hititlerin eline geçiyordu. Kuzey Suriye’den, içinde insanların da bulunduğu pek çok ganimet ele geçirilerek Anadolu’ya yollandı. Murşili Hurrileri kesin bir yenilgiye uğratarak, Kuzey Suriye’nin denetimini ele geçdi. Böylece Mezopotamya’nın yolu açıldı. Murşili Fırat boyunca hareket ederek, Babil önlerine vardı. Hititler tahmini M.Ö. 1594 yılında Babil’e girdiler, o dönemin en önemli şehri Babil Hititlerin eline geçti. Kuvvetli bir olasılıkla, Murşili Babil seferini, tüm bölgeyi denetim altına almak için yapmamıştı. Ana amacın ganimet olması ihtimali fazladır. Babil seferi, Hititlere, ganimetin yanı sıra, büyük bir ün kazandırmıştır. Artık Hititler Orta Doğunun veya o günkü Batı dünyasının büyük devletlerinden biridir.

Marduk

Babil’deki Hitit ordusu, Anadolu’dan, ana üssünden çok uzaktaydı ve uzun süre orada kalamazdı. Hitit ordusunun geri dönüşü kolay olmadı. Zaman zaman ağırlıkları bırakma ihtiyacı çıktı. Hatta Tanrı Marduk’un Babil’den alınan iki yontusu, Hana’da bırakıldı. Bu yontular, sonradan, Kassit kralı II. Agum tarafından Babil’e geri getirildi. Tabii ki bir şehrin Tanrısını kaybetmemesi gerekirdi. Tanrı giderse şehir de biterdi.

Hitit ordusu zorlukla ama şan, şeref ve ganimetle, Anadolu’ya döne dursun, Murşili’nin yurt dışında olduğu sürede, içeride yetki kavgaları vardı. Yöneticilerin hırsları sonucu, Hattuşili’nin vasiyeti bozulmuştu. Bazıları, Büyük Kral Murşili’nin askeri başarılarını çekemiyor ve onun, Babil’i alması ile efsaneleşeceğinden korkuyorlardı. Büyük Kral Murşili’yi, enişteşi Hantili, içki sofrasında öldürerek başa geçti.

Hitit kaya yazırı, Gürün

Murşili'nin Babil seferi en fazla Kassitlere yaradı. Babil'de Hammurabi sülalesi sona erdi ve Kassitler dönemi başladı. Kassitler Babil'in merkezini ele geçirdiler. Kassitler klanlar halinde gelip, yanıp, yıkılmış, halkı boşalmış topraklara yerleştiler. Yerli halktan öğrendikleri metotlarla, kısa sürede, yerleşik tarıma başladılar. Kendi kabile gücüne dayanan Kassit krallarına, Babil ve özellikle Nippur rahipleri, iş birliği yaparak, yardımcı oldular. Sulama şebekeleri yeniden onarıldı, bentler ve havuzlar yeniden yapıldı. Ekonomi toparlanmaya başlayınca, ticaret yeniden başladı. Kassit kralları kervan yolları düzenlemeye ve ulaşımı emniyet altına almaya uğraştılar. Tapınaklar yeniden yapılanmaya başladı. Ama klandan yerleşik düzene çok çabuk geçen ve klan ekonomisinden özel mülkiyete çabucak atlayan, Kassit toplulukları, çözüldüler. İç huzursuzluklar arttı. Sonunda, hoşnutsuzluk başkaldırmaya dönüştü. Yüksek görevliler ve rahipler, kendi imkânları ile baş edemeyince, Asur kralını yardıma çağırdılar. Asurlular, isyanı kanla boğdular. Bundan sonra Babil, asırlarca sürecek olan, Asur, Elam, Kassitler arasında el değiştirerek, uzun bir çöküş dönemi yaşadı. Bu çöküş dönemi, Asur'un düşüşüne kadar sürdü.

Babil kültürünün inişe geçtiği dönemler ait belgelerde Homoseksüellik ne çok övülerek göklere çıkarılmış ne de utanç duyularak damgalanmıştır. Bu bütün Heteroseksüel ilişkilerin bulunduğu konum gibidir. Lanetlenmez de övülmez de ama vardır. Hayatın bir parçasıdır. Zaman zaman kahramanlığın, erkekler arasındaki koşulsuz ve yürekten bağlılığın ifade aracıdır. Edebiyatın kahramanlık destanlarının bir bileşenidir. Homoseksüel ilişkiler sonucu Mezopotamya'da bir erkek kastı oluşmamıştır. İştar inananlarını, ister homoseksüel ve heteroseksüel olsunlar, aynı şekilde kabul eder ve kutsar, ne az ne de çok.

Kral Murşili'nin ölümünden sonra, iç çekişmeler Hitit devletini sarstı ve kuvvetten düşürdü. Bu arada Hurriler tekrar Anadolu'ya yürüyüp Kizzuvatna'ya (Kizzuwatna) (şimdiki Kilikia, Kilikya) kadar geldiler. Helpa, Hitit hâkimiyetinden; Arzava devleti Hitit bağımlılığından çıktı. Kaşkalılar kuzeyden baskı yapmaya başladılar. Kaşka akınları, iç Anadolu'ya kadar ulaşmaya

başladı. Kent krallıkları bağımsız hareket etmeye başladılar. Kizzuvatna'nın en önemli şehri Adaniya bile bağımsız davranmaya başladı. Merkezi otorite artık sadece Hattuşaş ve yakın çevresinden öteye geçemiyordu.

Bu sırada Çin'de, Shang hanedanı sırasında başkent sık sık yer değiştirdi, Sonunda M.Ö. 1600 yıllarında, bugünkü Anyang'a yakın bir yere taşındı.

Shang'lar ise, Shang kabilesi veya ailesi olarak lüks ama vahşi bir yaşam sürüyorlardı. Shang (Şang) önderleri savaşa, ava, şarap içmeye, hayvan ve insan kurban etmeye tutkundular. Yeryüzünün bereketini korumak için kurban kesilmesi gerekiyordu. O devirlerde gerek Çin'de ve gerekse komşu memleketlerde insan kurban etmek adetti ve kurbanlar genellikle harp esirleri idi. Ama bazı yerlerde ilkbaharda, komşu köyden insanlar tuzağa düşürülerek toprağa sungu olarak kurban edilir ve kurban toprak sahipleri arasında paylaştırılırdı. Onlar da kurbanın bu parçalarını topraklarına, bereketin artması için gömerlerdi. Shang (Şang) döneminde feodalitenin ilkel şekli mevcuttu, çiftçi olan halk saban bilinmediğinden toprağı çapa ile kürek ile eker biçerdi.

Merkezi Devlet

Savaş arabası

Mısır'da ise Hiksos yönetimi devam ediyordu. Güneyde, yukarı Mısır'da, Hiksos hâkimiyeti nispeten zayıftı. Hiksoslara karşı hareket yukarı Mısır'da başladı. Bu, başını Teb kralı Kames'in çektiği, ulusal bir hareketti. Kames'in başlattığı ve halk milislerinin desteklediği hareket, nihayet M.Ö. 1550 tarihinde, Teb kralı I. Ahmes'in döneminde sonuçlandı. I. Ahmes, Hiksosları bozguna uğratıp, Avaris'i aldı ve ülkeyi Hiksoslardan temizleyerek, Mısır birliğini bir kere daha kurdu.

Krallar vadisi

Bu dönemde, firavunların piramitlere gömülmesi âdeti terk edildi. Onun yerine kral mezarlarının olduğu Teb'deki (Thebes) krallar vadisine gömülme başladı.

I. Ahmes (M.Ö. 1550 – 1525) ile XVIII. hanedan dönemi başlar (M.Ö. 1550 – 1307) ve bu dönem Mısır'ın güç ve uygarlık açısından en güçlü olduğu dönemlerdendir. Bu yıllar aynı zamanda tuncun kullanımının yaygınlaştığı yıllardır. Tunç, dünyada bakırı ve taşı, çağ dışına itmiştir. XVIII hanedan Hiksoslara karşı mücadele ederken, ona yardım edenler soylulardan daha fazla, milis olarak örgütlenen halktı. Tabii firavun bunu değerlendirdi. Sadece uysal nomarkların, yerlerini mirasçılarına bırakma hakkını ellerinden alarak ve onları basit birer yönetici haline getirerek, eyaletlerin başında kalmalarına izin verdi. Hiksoslarla işbirliği yapan ve kurtuluş hareketine katılmayan nomarkları eledi. Onlardan boşalan yerlere, güvendiği memurlarını atadı. Böylece, artık fiilen nomarklık bitmiş ve eyaletlerin merkezi yönetimi başlamış oldu. Halkı da, tekrar topraklandırarak ve sulama ortaklıklarını güçlendirerek yeniden toparladı. Tuncun kullanımı, idari ve sosyal değişiklikler, kurtuluş hareketinin ivmesi, beraberce, Mısır'ı yeni bir konuma taşıdı. Üretim araçları etkinlik kazandı, verimlilik arttı, zanaatlar ve iş bölümü güçlendi. Mısır artık merkezileşmişti.

Ordu yeniden örgütlendi. Ücretli askerliğe, yani firavuna doğrudan bağlı örgütlenmeye geçildi. Subaylara, küçük te olsa toprak verildi. Askerler, Mısır halkı içinden, köyden veya kentten seçilmeye başlandı. Gönüllü asker olanlara da bazı olanaklar sağlandı. Bu örgütlenme bir piyade örgütlenmesiydi. Eski ve orta imparatorluk dönemlerinden farklı olarak, devlet tarafından bakılan, silahları verilen, giydirilip, barındırılan bir piyade ordusu mevcuttu. Bu dönemde silah kargaşası da bitmiş, yay, mızrak, kılıç neredeyse standartlaşmıştı. Ayrıca, yeni bir gelişim olarak, savaş arabalarından oluşan askeri birlikler ortaya çıkmıştı. Savaş arabası Hiksoslarla gelmiş, ama Mısırlılar, tekerlekten başlayarak bunu geliştirmişlerdi. Artık, savaş arabalı birlikler, savaşların en güçlü silahlarıydılar. Savaş arabası savaşçıları, zenginlerden ve soylulardan seçiliyordu. Savaş arabaları okulları vardı ve bunlara etkin kişilerin oğulları gidebilmekteydi. Kuvvetli ekonomi ve ordu, I. Ahmes'e, Mısır dışında fetih yapma imkânı verdi. I. Ahmes ve sonrasında Asya'ya girildi, Nubya alındı, Filistin ve Suriye'ye uzanıldı. Amaç sadece boyun eğdirmek değildi. Mısır ticari yolla, vergilerle ülkeleri sömürmek istiyordu. Mısır'a, ele geçirdiği ülkelerden altın, gümüş, kereste, hayvan ve köleler düzenli olarak akmaya başladı.

Edwin Smith papirüsü

Edwin Smith papirüsü

Bu dönemde yazılmış olan ve M.Ö 1550'lere tarihlendirilen Edwin Smith papirüsü biraz sonra anlatılacak olan Ebers papirüsüne yakın ünlenmiş bir papirüstür. Cerrahi papirüs olarak da bilinir. 17 sayfadır (377 satır) 1860' da Smith tarafından satın alınmıştır. Halen New York Acedemy of Sciences'ta bulunmaktadır. Bir doktorun mezarından çıkmıştır ve diğer tıbbi papirüslere göre büyü ve dualardan arınmış gibidir. Ayrıca kafa, omuz, ense, omurga, kol bacak travmalarına ağırlık veren bir tıbbi metindir. Sanki bir el kitapçığından çok bir doktorun savaş esnasında karşısına çıkabilecek travmaları ve tedavileri özetler gibidir.

M.Ö. 1534, I. Ahmes zamanına tarihlendirilen ve M.S. 1873 yılında Teb kentinde bir mumyanın üstünde bulunan Ebers papirüs halen Berlin müzesindedir. 110 sayfadır. Antik Mısırın tıbbı hakkında eşsiz bilgiler vermektedir. Bu papirüste 700 den fazla ilaç reçetesi vardır.

" Hangi organa elimizi koysak kalbin hareketini duyardık çünkü kan damarları temiz hava ile çalışır hayat veren ruh vücutta kalırdı. Ölüm anında bu ruh vücudu terk ettiğinden kan hava almaktan mahrum kalır ve katılaşırdı." " Kalp ve bağırsaklar aklın merkeziydiler."

Mısırlı hekim önce hastalığı teşhis etmeli sonra da aşağıdaki üç karardan birini vermelidir:

Bu hastalık tedavi edebileceğim bir rahatsızlıktır.
Bu hastaya yardımcı olabilirim yani hastalıkla savaşabilirim.
Elimden hiçbir şey gelmez.

Mısır da büyük olasılıkla, uzman tıp okulları vardı. Çünkü mısırlı doktorlar ustalıklarıyla ünlüydüler. Hatta bazı hekimlerin tedavi ve eğitim için Firavunun izni ile başka ülkelere gittikleri de bilinmektedir.

Mısırlı doktorlar bedenin işleyişinden oldukça iyi anlarlardı. Sinir sistemi ve biraz da beyinle ilgili bilgileri vardı. Aynı zamanda kalbin de bir pompa gibi çalıştığını biliyorlardı.

Dinin ve sihrin de tıpta önemli bir yeri vardı. İnsanlar sıkça, bir tanrıdan şifa dilemeye tapınaklara giderlerdi

Telipinu Fermanı

M.Ö. 1535 – 1510 yıllarında, Telipinu'nun başa geçmesi Hititlerin tekrar toparlanmasına sebep oldu. Telipinu sadece Hitit sınırlarını güvence altına almadı, aynı zamanda, gelecek kargaşaları önlemek için, tahta çıkış yasalarını da yeniden tanımladı. Telipinu Fermanı aynı zamanda kendinden önceki olayları da anlatan tarihi bir vesika niteliğindedir. Şimdi, Telipinu Fermanından kısa bir bölümü aktaralım:

"... Birinci prens kral olsun. Birinci dereceden prens yoksa ikinci dereceden bir oğul kral olsun. Eğer tahta geçecek bir erkek çocuk yoksa birinci dereceden bir prensese bir iç güveyi koca versinler ve o, kral olsun. Benden sonra kim kral olursa, onun kardeşleri, oğulları, akrabaları, ailesinin bireyleri ve askerleri birlik olsun! Ve sen gel, düşman ülkelerini gücünle yen! Fakat şöyle söyleme:' her şeyi bağışlıyorum '. Aksine hiçbir şeyi bağışlama onlara (suçlulara) baskı yap. Kral ailesinden kimseyi öldürme; bu kötü sonuçlar verir. Bundan sonra kim erkek ve kız kardeşlerine kötülük etmeyi tasarlarsa, siz onun panku üyelerisiniz, ona açıkça deyin ki, kan dökmekle ilgili bu tableti oku! Hattuşaş'ta kan dökme arttığı zaman, Tanrılar kral ailesini cezalandırdılar. Kim erkek ve kız kardeşlerine zarar verirse, kralın başını tehlikeye sokarsa, mahkemeyi çağırın. ..."

Telipinu öncesi, kargaşa dönemi dediğimiz dönemde, Hattuşaş'ta olup bitenleri, bu ferman sayesinde, Telipinu'nun ağzından öğreniyoruz. Telepinu, genelde ülkenin iç işleriyle uğraşmış ve iç barışı tesis etmeye çalışmıştır. Dış siyasetini ise fetihler yerine diplomatik münasebetlerle yürütmüştür. Telipinu'nun nasıl öldüğünü bilmiyoruz. Ancak Telipinu'dan sonra, olayların akışı tam bilinemeyen bir 50 sene geçmiştir.

Mısır İmparatorluğu

Karnak Amon tapınağı

1504 yılında I. Tutmosis (1504 – 1492) Mısır'da firavun oldu. Savaşçı bir firavundu, saltanatının ilk yıllarında kuzeyde Fırat nehrine, güneyde Nil nehrinin dördüncü şelale yakınlarına kadar ulaşmıştı. Bir yüzyıl önce Mısır'ın en önemli rakibi olacak olan Mitanni devleti kurulmuştu. I. Tutmosis Fırat'a varınca Mitanni ile olan ilişkiler düşmanca ilişkiler haline gelmiştir.

Suriye ve Filistin'de pek çok küçük devlet Mısır'a sadakat yemini ile bağlıydı. Bu küçük devletler, Mısır'ın düşmanları karşısında Mısır ile birlikte hareket ederler ve Mısır'a vergi öderlerdi. Ama yerel siyasal amaçlarını kendileri seçerler, kendi kendilerini yönetirlerdi. Bu topraklarda Mısır varlığını küçük bir ordu ve birkaç yüksek rütbeli subay ile koruyordu. Buna karşılık Nubya bir sömürge olarak yönetiliyordu. Başında Mısır'dan yollanmış bir genel vali vardı. Ayrıca tapınaklar gibi bazı Mısır vakıflarının bağımsız arazileri bulunuyordu. Mısır'ın Nubya üzerindeki baskılı tutumu Nubya'da sürekli bir nüfus kaybına sebep oluyordu.

Mısır hem Suriye ve Filistin'i ve hem de Nubya'yı ticaret yolları ve ham madde nedeniyle elinde tutuyordu. Savunma ihtiyacı ikinci planda kalıyordu. Önemli olan Nubya altını ile ticaret yolları denetiminin getirdiği para ve ilişkiydi.

I. Tutmosis'den sonra firavun II. Tutmosis oldu. II. Tutmosis öldüğünde yerine oğlu III. Tutmosis geçti. Ancak bu döneme damgasını vuran II. Tutmosis'in karısı Hatşepsut idi.

Hatşepsut

II. Tutmosis ölüp yerine ikinci eşlerinden olan oğlu III. Tutmosis tahta çıktığında çok küçük bir yaştaydı. II. Tutmosis'in eşi kraliçe Hatşepsut, kral naibi olarak iktidara geçmişti. Saltanatın yedinci yılında Hatşepsut kendini kadın firavun ilan etti. Hatşepsut ölümüne kadar üvey oğlunun yanında saltanat sürdü. Kraliçe öldüğünde III. Tutmosis 22 yaşındaydı.

Kadın firavun Hatşepsut XVIII. hanedana damgasını vurmuştur. I. Tutmosis'in kızıdır. Yarı üvey erkek kardeşi II. Tutmosis'in eşidir. II. Tutmosis'in ölümü üzerine yaşı küçük olan üvey oğlu III. Tutmosis'in başa geçmesini, Mısır'ın kaosa düşeceği endişesiyle, engelledi. Dönemin başrahibi ile anlaşarak kendini Firavun ilan ettirdi. Erkek giysileri, takma firavun sakalı ve süsleri ile geleneksel erkek firavun görüntüsünde dolaştı. Onu betimleyen resim ve heykellerde bu açıkça görülür.

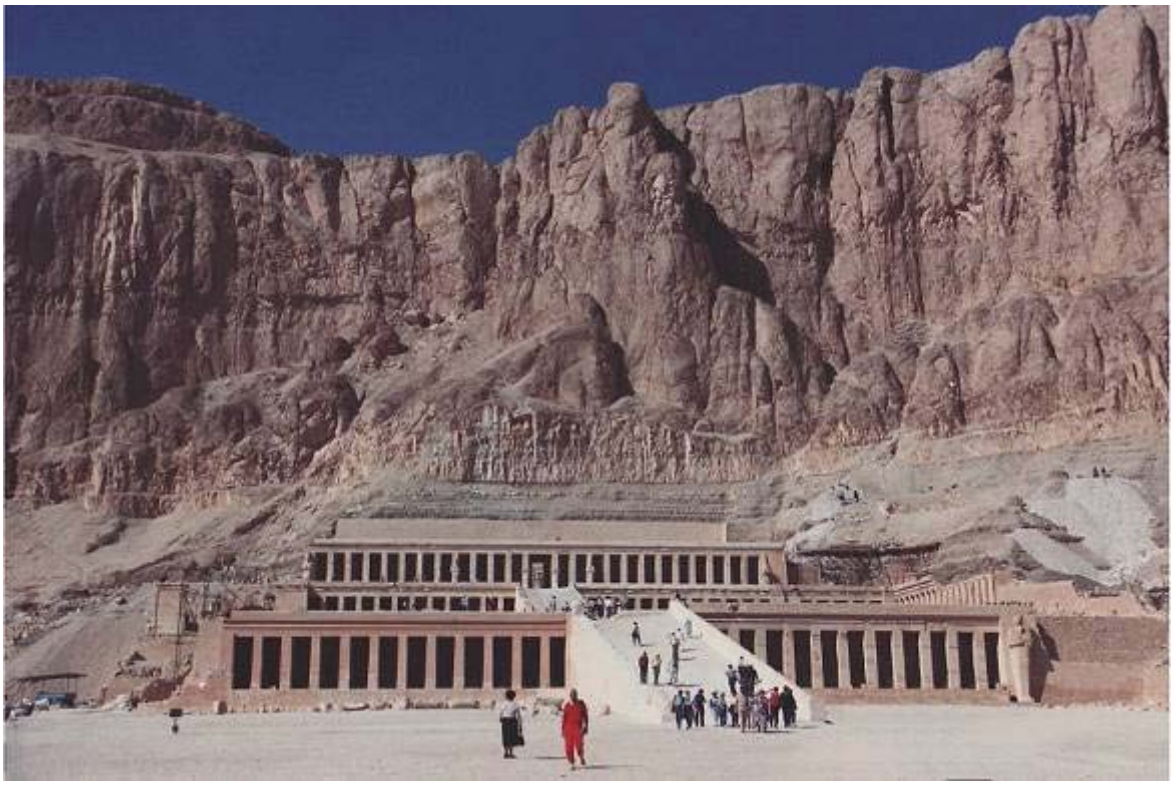
Hatşepsut genellikle barışçıl bir politika izlemiştir. Sadece, saldırılara, isyanlara cevap vermek gibi çok zorunlu haller için sefere çıkmış veya savaşmıştır. Bugün için askeri başarılarından çok yaptırdığı anıt eserlerle anılır. Bunun bir örneği, Anıt Kabir de dâhil olmak üzere birçok anıtsal yapıya esin kaynağı olan Derrel Bahri'de yaptırdığı olağan üstü estetik tapınak - anıt mezarıdır. Karnak tapınağın büyüttü. Onu iki devasa dikilitaş, heykeller, kabartmalar, vb ve ilave yapılarla süsledi. Atalarının hayali olan bulunamayacak (yani mezar hısızlarından korunmuş) bir mezar kompleksi yapma projesini hayata geçirdi. Bügün "Krallar Vadisi" denilen mezarlar bölgesi onun eseridir. Atalarının bazılarının mezarlarını da taşıdığı söylenir. Yüzyıllar içinde bu vadide pek çok mezar oluştu. Biz şimdilik bu mezarların 60 kadarını biliyoruz. Ayrıca bu vadi bir ölüler kentidir. Böylece karşılıklı iki şehirden söz etmek

gerekir. Bu iki şehir Nil'in iki yakasında karşılıklı dururlar. Biri doğudaki içinde hayatın olduğu insanların yaşadığı Tebai(Teb), diğeri ise batıdaki ölüler şehri olan Tebai (Teb) dir.

Kimi tarihçilere göre üvey oğlu III. Tutmes büyüyüp olgunlaştıkça iktidara sahip olma tutkusu artmış olmalı ki Hatşepsut'u ve muhtemelen aşığı da olan vezir Senmut'u öldürttü. Bir diğer varsayım III. Tutmes'in Hatşepsut'a bağlı vezir ve dostlarını öldürmesi nedeniyle zehir içerek intihar ettiği yolundadır. Ancak son incelemeler kanserden öldüğünü düşündürmektedir. Hatşepsut'un ölümü henüz tartışmalıdır ama nasıl ölürse ölsün Mısır tarihinin önemli Firavunlarından olduğu konusunda tarihçiler hemfikirdir. Öncelikle bilinen ilk kadın firavundur. 22 yıllık saltanatında Mısır kalıcı anıt eserler kazanmış ve Hiksos döneminin yaralarını sarmıştır. Ölümünden sonra hakiki iktidara kavuşan III. Tutmosis, Hatşepsut adını ve kabartmalarını birçok yerden kazıtmıştı.

Firavunların geleneksel olarak 5 adı vardır. Bu 5 farklı isim Doğum adı, Taht adı, Horus adı, Nebty adı ve Altın Horus adı altında toplanır. Örneğin Hatşepsut için bu yapılanma aşağıdadır:

Doğum adı, Khnumt-Amun Hatshepsut'tur. Khnumt-Amun, Amun'a bağlı olan demektir. Hatshepsut, asil kadınların önde geleni manasındadır. Taht adı, Maat-ka-ra yani Ra'nın ruhunun adaleti/doğruluğudur. Horus adı, Wesretkau yani Ra'nın ruhlarının gücüdür. Nebty adı Wadjrenput'tur. Yılların gelişimi demektir. Altın Horus adı ise Netjeretkhau yani Görünüşün ilahiliği demektir.

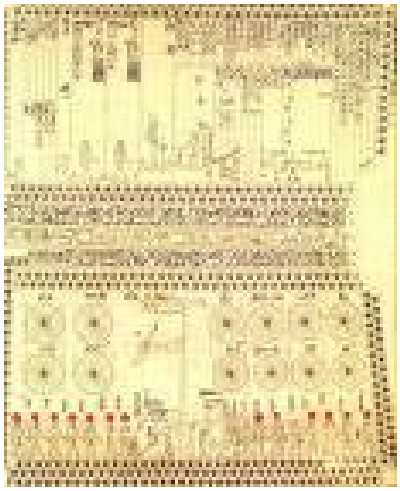
Harşepsut tapınağı

Gök Bilgisi

Bu dönemde, artık Hititler, devrin en güçlü devleti Mısır ile sınırdaştılar. Mısır, III. Tutmosis döneminde, M.Ö. 1479 – 1425 yılları arasında, Hititleri yenerek, Filistin ve Suriye'nin fethi bitip, Mısır kuzeyde Fırat'a kadar uzandı.

İktidar hırsı ile yanan III. Tutmes yayılmacı ve saldırgan bir politika izlemişti. Filistin ve Suriye'yi alışının ve aşağı yukarı 16 yıl süren fetih savaşlarının kahramanlık öykülerini Karnak Tapınağının duvarlarına yazdırttı. İstanbul Sultanahmet'teki dikilitaş da III. Tutmosis'nin hükümdarlığının otuzuncu yılında, Hieropolis şehrine dikilen anıt taştır.

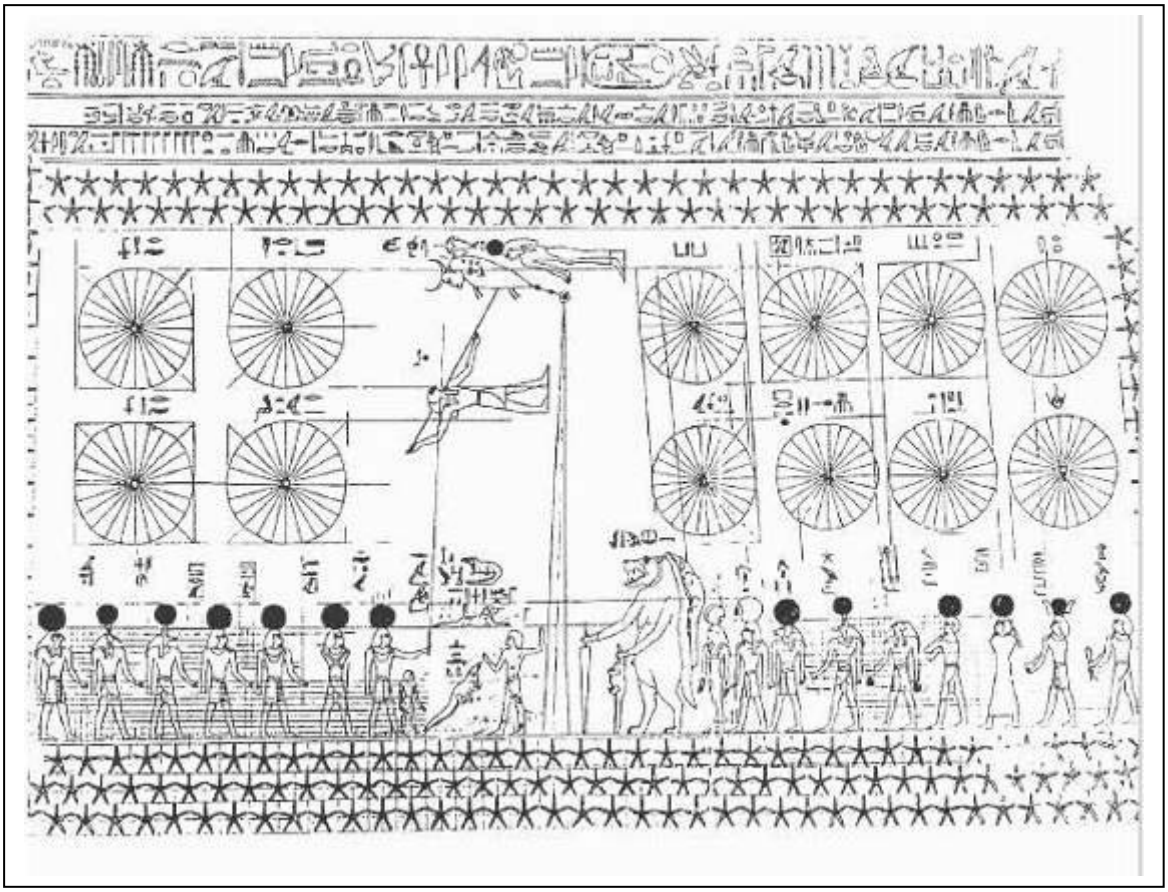
Mısır'a akan ganimetin bir kısmını ordu alıyordu, ama büyük bölümü doğrudan firavuna veriliyordu. Firavun da bunu istediği gibi dağıtıyordu. Firavunlar, ganimetin önemli bir kısmını tapınaklara vermeyi tercih ediyorlardı. Bunların içinde Teb'deki Amon tapınağı, diğer tapınaklara nazaran aslan payını alıyordu. Aslında, Filistin ve Suriye gibi, uzak ve Mısır ile arasında çöl engeli olan ülkeleri elde tutmak kolay değildi. Mısır ordusu çekilince, isyanlar oluyor ve yeniden düzeni kurmak için Mısır ordusu sefere çıkıyordu. Her şeye rağmen III. Tutmosis döneminde, Libya üzerinde de hâkimiyet kurularak ve güney sınırları 4 cü şelaleye kadar inerek, büyük bir Mısır imparatorluğu oluştu. III. Tutmosis dönemindeki askeri nitelikli devlet, ondan sonra, 200 yıl daha yaşadı

Senmıt astronomik duvar resmi aslı

Bu döneme ait olan ve M.Ö. 1460 yılına tarihlenen Senmut'un tavan süslemesinde Orion, Sirius takımyıldızlarının ve Merkür, Venüs, Jüpiter, Satürn gezegenlerinin resmedilmiş olması, Mısır'daki astronomik çalışmaların ne denli ileri gittiğini göstermektedir. Mısırlı astrologlar Gök hakkında derin bilgiye sahiptiler ve bunları belgelemişlerdi. Ne yazık ki İskenderiye kütüphanesinde bulunan bu belgeler, kütüphanenin tahrip edilmesiyle yanmışlar ve yok olan diğer 400.000 kitap gibi izleri silinmiştir.

.

Senmut astronomik duvar resmi

XVIII hanedan firavunlarının siyaseti, devlet örgütünü genişletti. Yeni koşullar hükümet sistemini değişmek zorunda bıraktı. Bir vezir yerine, biri Güneyi ve diğeri Kuzeyi yöneten iki vezirlik kabul edildi. Güney veziri, biraz daha üstündü. Tüm ülkeyi ilgilendiren konularda kararı güney veziri veriyordu. Vezirlik, devlet bürokrasisinin başı idi: İdari işler, sulama taşınmazlar, adalet, maliye ve ordu ona bağlıydı. Tüm devlet daireleri ve yerel otoriteler vezire düzenli aralıklarla raporlar sunarlardı. Vezir, rapor ve başvuruları inceler, önemli işlerde doğrudan kendisi karar verir, taşınmazlar üzerindeki sorunları çözer, vasiyetnameleri onaylardı. Ama teoride, tüm toprakların sahibi Firavundu.

Ganimet dağılımı, sosyal ilişkileri değiştirdi. Zamanla, Firavun ganimeti dağıtırken bir sınıflandırma oluştu. Saray soyluları ve din adamları öncelik kazandı. Din adamları, inanılmaz derecede zenginleşti. Din adamlarının bu zenginliği, kurumsal olarak, tapınaklarda şekilleniyordu. Toprakların büyük bir bölümü, içinde yaşayan halk ile birlikte tapınaklara terk edildi. Tapınakların otoritesi arttı. Tapınaklar büyük mülk sahipleri ve önemli bir iktisadi birim haline geldiler. Bunların içinde Teb'deki Amon tapınağı özellikle güçlendi. Ganimetten pay alma ve zenginlik açısından, soylu ve din adamlarının peşinden askerler geliyordu. Firavun veya merkezi idarece, bazı yüksek rütbeli subaylar, saraydaki yüksek bürokratik görevlere getiriliyordu. Bu da, subayların iç politika üzerinde etkili olmasını sağladı. Kendilerine toprak verilen orta ve bazı alt rütbeli subaylar da güçlendiler. Devlet bu güçlü subaylar karşısında dikkatli olmalıydı. Köylülerin durumu ise pek parlak değildi. Onlar ortakçılıkların üyeleri idiler. Vergi veriyorlardı. Hükümdar için veya tapınaklar için yapılan

angarya ağırdı. Diğer taraftan, fetihlerden gelen zenginlikle, insanı bugün bile hayran bırakan devasa eserler yapılıyordu. Bu da köylüler için angaryaydı.

Savaş esirleri ve fethedilen ülkelerden getirilen köleler nedeniyle, ülkede köle sayısı durmadan artıyordu. Bir cins zenginlik olan kölelerin dağılımı eşit değildi. Firavun, tapınaklar, soylular, askeri ve sivil bürokratlar, köleleri paylaşıyorlardı. Sıradan askerlerin, çiftçilerin ve zanaatkârların 2–3 kölesi vardı. Köleler her işte kullanılıyordu: tarlalarda, ev hizmetlerinde, madenlerde, taşımada, tapınak yapımlarında. Firavun ve Amon tapınağı, fetihlerle zenginleştikçe, dış ticaret Firavun ve Amon'un eline daha fazla geçiyordu. Bağımsız tacirler de, yaptıkları ticaret için, Firavun ve Amon'a bir şeyler sunmak zorundaydılar. Bunu bir cins ticaret vergisi gibi düşünmek mümkündür.

Mitanni

Bu sırada bölgedeki en kuvvetli devlet Mitanni devletiydi. Van gölü ile Hazer gölü arasında, Kuzey Mezopotamya'da, Çukurova'nın kuzeyinde, Hatay'da, Kuzey Suriye'de, Filistin'deki yerleşimler Mitanni (Huri) ağırlıklı veya Hurri etkisi altındaydı. Bir noktaya daha değinelim: Asur krallarına at yetiştiriciliğini öğretenler de Mitannilerdi.

Mısır dini, Mısır Tarihidir

Güneş veya milyonların teknesi

Osiris miti gibi, Mısır dininin bir önemli miti de, güneşin dönüşüdür. Güneş Tanrısı her sabah yeniden doğar, bir güneş teknesi içinde gökyüzünü kat eder, yaşlanır ve ölür. Güneş Tanrısının ölümü hiçbir zaman açıkça belirtilmez. Gece boyunca, güneş Tanrısı, yeniden doğmak için yeraltındaki yolculuğunu sürdürür. Gece boyunca yapılan yeniden doğuş yolculuğunda, güneş Tanrısına, teknesinde, bir gurup Tanrı eşlik eder. Bunların pek çoğu, güneş Tanrısının kendi varlığının farklı biçimlerde kişileşmiş halleridir. Büyülü güç, algı, vs… gibi adlar alırlar. Bu yolculuktaki mürettebat, eşlik edenler, teknenin donanımı farklı kitaplarda farklı farklı anlatılmıştır. Ama güneş Tanrısı sonunda geceden çıkar. Buna Tanrısı, Tanrıçası, kralı ile bütün yaradılış sevinir. Güneş Tanrısının, güneş teknesi içinde dönüşü, tüm değişimler içinde, tek değişmeyecek olgudur. Düzenin kendisidir. Bu nedenle bu döngüye, bütün Tanrıların katkısı vardır. Horus, Osiris, Toht oradadırlar. Seth, insan başlı yılan Aposis'i zıpkınlamak için, gece yolculuğu boyunca, güneş teknesinin başında, elinde zıpkın durur. Eğer, Aposis güneş teknesini yutsa, son gelecek, devinim duracaktır. Gökyüzü Tanrıçası Mut ordadır. Mut ışığın torunudur ama güneş Tanrısı geceleri onun ağzına girip, gündüzleri ondan doğar. Mısır dinindeki bu tip çelişkiler kimseyi rahatsız etmez. Yeniden doğuş ve ölüm sonrası yaşam kavramları, zamanı alt üst etmiştir. Bu nedenle geçmişle, gelecek birbirine karışabilir.

Mısır Tanrıları, bazen gruplandırılarak, bazen senkretizm yapılarak birleştirilirler. En yaygın gruplandırma biçimi üçlendirmedir. Burada üç Tanrı birleştirilerek bir kuvvet bütünlüğü sağlanır. Mısır dinindeki bu üçleme tarzı gruplandırmanın etkileri, kendinden sonra gelen dinlerde de görülecektir. En yaygın üçleme iki yetişkin ve bir gençten oluşan üçlüdür. Teb üçlüsü, Karnak'taki üç tapınağın Tanrıları Amon-Ra, Mut ve Hons'tan oluşan guruptur. Bu bir aile gurubu biçimindedir, ancak Mut Amon-Ra'nın karısı değildir, Hons ise onların çocuğu değildir. Daha çok farklı kökenleri olan üç yerel Tanrı, bir aile modeli içinde bir araya

gelmiştir. Menfis'in dört Tanrısından üçü, Phtah, Sahmet ve Nefertem bir üçlü oluşturur. Şelaleler bölgesinde, Hnum, Satis ve Anukis'ten oluşan üçlüye tapılır. Senkretizm tarzı birleştirmeye gelince: bir Tanrı, daha önemli bir Tanrının adını ve özelliklerini alarak birkaç ada sahip olur. Örneğin, Amon, Amon-Ra olur. Abydos'da, Osiris kültü, o bölgede güçlü bir kült olan yerel Tanrı ile özdeşleştirilerek Osiris-Hentanentiu adını alır. Bu tür bağlantılar, adları birleştirilen Tanrıların kimliklerini yok etmez.

Mısır dini, Mısır kültürünün tümünü kaplar. Mısır tarihi de, Mısır dininden bağımsız düşünülemez. Bu din, kendisinden sonra gelen, özellikle tek Tanrılı dinleri derinden etkilemiştir. Daha önce de gördüğümüz gibi, din, Mısır'da, hem siyasi otoritenin ve hem de ekonominin temelini oluşturmuştur. Mısır toplumu, resmi söylemle, Tanrılar, Firavunlar (ki onlar da Tanrıydı) ve insanlardan oluşuyordu. Ancak, kayıtlarda olaylar Tanrıların ve kralların karşılıklı etkileri olarak ele alınıp, insanlara hiç yer verilmez. Krallar Tanrı ile insanlar arasında aracılık işlevi yaparlar. Krallar çoğu zaman tek aracıdırlar, insanı Tanrılar önünde temsil eder, Tanrıları da insanların önünde temsil ederler. Sümerlerde aracılık görevi kişisel Tanrılara verilmişken, Mısır'da bu görev Firavunundur. Firavun aynı zamanda yaratıcı Tanrının yeryüzündeki örneğidir. Yaratıcı Tanrının düzensizlik yerine düzen koyma eylemini yeryüzünde tekrarlar. Tanrılara aracılığın firavunla yapılması fikri, yani Tanrılara aracı olanın dini lider olması fikri, Sümer ve Mısır'da ortaya çıktıktan sonra, artık günümüze kadar yaşayacaktır. Tek Tanrılı dinlerin peygamberleri, bu motif altında, Tanrılarla ilişki kuracaklardır.

Mısır firavunu, tebaasının yani insanların refah ve mutluluğundan da sorumludur. Eski Ahitte ve Mısır'da geçen aynı tanımla " iyi bir çobandır ". Firavunun Tanrı veya insan olarak tek bir statüsü yoktur. Yaptığı görev nedeniyle farklı bir yaratıktır ve duruma göre rolünü oynar. Kurumsal olarak firavun yani kral dinin koruyucusudur, ama pratikte rahipler Tanrılar için çalışırlar ve dinin kült imajını korurlar. Tanrılarla insanlar arasında devamlı bir sözleşme vardır. Bu sözleşme hükümleri içinde hareket edilinir. Kral Tanrıya duyulan hayranlığı ve saygıyı dile getirir ve Tanrının niteliklerini över. Tanrı buna, krala olan sevgisini ve onunla birlikte olmaktan duyduğu memnuniyeti göstererek cevap verir. İnsan ya da firavun bir Tanrıyı sevmez, ona yalnızca saygı duyar, hayran ya da müteşekkir olur. Böylece sevgi düşünceden çıkıp gider, kalan korkudur. Tanrılara duyulan korku, sevgisizliğin bir sonucudur.

Mısır din kültünün amacı, dünyanın kurulu düzenini sağlamak ve zenginleşmektir. Tapınaklar, daha önce de gördüğümüz gibi bu nedenle hem yönetim ve hem de ekonomiye el atmışlardır. Rahipler, tapınaklarda hiyerarşik bir tarzda örgütlenmişlerdir. Tapınaklara sadece rahipler girebilirler. Tanrılar, bazı festivaller sırasında, tapınaktan çıkarılır, işte ancak o zaman, halk ona yaklaşabilir. Bu adet, bugün bile dini sembollerin festivallerle sokaklarda dolaştırılması ile dünyanın pek çok bölgesinde devam etmektedir.

Mısır'da hac merkezleri de vardı. Bu merkezler, siyasi iktidarın durumuna ve hâkim dinin bölgesel alt kültüne göre değişirler. Orta krallık döneminde Abydos ve Hayvan Nekropolisi, Geç krallık döneminde Sakkara, böyle hac merkezleridir. Hac olgusunun Orta Doğuda kurumsallaşması Mısır dininden türemiştir. Mısır dininde ibadet ve büyü at başı gitmiştir. Yani büyü, Şaman dininin bir kalıntısı olarak, Mısır dininin bir parçası olmuştur. İnsanoğlu, avcılık döneminden beri büyüyü tanıyor ve kullanıyordu. Ama dört bin yıldır yerleşik düzende, Mısır'da, büyü hüküm sürünce, artık hayatımızdan çıkamaz bir konuma ulaşmıştır. Mısır dini sayesinde, bugün bile çeşitli toplumlarda büyünün ne denli halkın günlük yaşamının parçası olduğunu görüyoruz. Fal ve kehanet, Sümer dini nedeniyle yaşamımıza girmişken, büyü Mısır dininin hediyesidir. Daha sonra gelecek olan tek Tanrılı dinler, büyüyü

yadsıyamamış, ancak yasaklamakla yetinmek zorunda kalmışlardır. Yasaklama bile kesin bir kurala bağlanamamıştır.

XVIII. hanedan döneminde, tapınaklar aşırı büyümüştü. Siyasi ve ekonomik hayatın vazgeçilemez unsurları haline gelmişlerdi. Eğitimi ele almaları ise, gelecek kuşakları istedikleri gibi şekillendirip, şartlandırılmasına imkân tanıyor, gelecek iktidarlarının temelini atıyordu. Bu dönemde rahiplik bir sınıf olarak ortaya çıktı. Halkın temel gereksinmelerini görevli rahipler üsleniyordu. Ayin uzmanı olan, vaiz rahipler vardı. Gündelik ve daha az kutsal işler yapan rahipler ve onların yamakları vardı. Kalabalık rahipler topluluğunu ise, birinci, ikinci, üçüncü ve büyük tapınaklarda dördüncü başrahipler yönetiyordu. Eğilim, oğlun, rahiplik görevinde babasının yerine geçmesi idi. Ama buna karşın, firavun da özgürce tayin yapabiliyordu. Miras mı, tayin mi sorusuna, o zamanki siyasi durum karar veriyordu. Din, daha önce gördüğümüz gibi, siyasi iktidarın daima içinde veya yanında yer almıştır. Ancak, yine de Mısır'da olduğu kadar, din hiçbir yerde bu denli güçlü ve siyasete yön verir hale gelememişti.

Çok Tanrılı düzen, gelişerek laik bir çizgiye gelinmesine yol açabilirdi. Mısır, çok Tanrılı düzende bile dini olabildiğince siyasileştirerek, laikliğe giden yolu tamamen kapatmıştır. Bundan sonra, özellikle tek Tanrılı dinler, siyasi amaçları ile birlikte düşünüleceklerdir.

Yeni krallığın son dönemlerine gelindiğinde, M.Ö. 500 yılında, Mısır toplumu kast sistemine benzer meslek guruplarına bölünerek, katı bir görünüm aldı. Bu katı görünüm, din adamlarının iş bölümünde de kendini gösteriyordu. Rahipler görev başında iken, yemeleri, içmeleri, giyinmeleri, tıraş olma biçimleri ve cinsel oruçları sıkı kurallara bağlanmıştı. Okuryazarlık, büyük oranda rahiplerin ve ordu subaylarının bildiği bir yetiydi. Rahiplerin ve ordu subaylarının dışında kalan bürokrat kesimin sayısı, bu ilk ikisi ile mukayese edildiğinde düşük kalıyordu. Örneğin Ramseslerin tahtta olduğu dönemde, bürokrasi demek sadece rahipler ve ordu subayları demekti. Bu gelişim, din adamlarını entelektüel birikimin hazinesi haline getirdi. Mısır tarihinin geç dönemlerine girildiğinde, ruhban sınıfı daha da büyük kültürel öneme sahip oldular. Başlangıçta rahipler sadece firavunun temsilcisi iken, son dönemlerde firavunlar kendilerini rahip olarak tanımlamaya başladılar. Bu da din adamlarının, zaman içinde ne kadar kuvvetlendiğinin ve siyaseti nasıl kontrol altına aldığının göstergesidir.

Mısır dininde, Tanrıların kendileri, efsanelerden daha önemlidir. Bu Orta Doğunun diğer dinlerine nazaran önemli bir anlayış farkı oluşturur. Bu dinde, yaşayanlar ve ölüler dünyası olarak iki yaşam biçimi vardır. Mısır dini çok seçenekli bir dindir. Bu seçenek çokluğu, ölüler dünyası için de geçerlidir. Firavunun ve normal insanların ölümden sonra ölüler dünyasına katılımı farklıdır. Ölümden sonra yaşam kavramı firavun için kesindir. Zaten, o bir Tanrı olduğundan tersi düşünülemez. Ancak yine de ölüler dünyasına gidişi kurallara bağlanmıştır. Ama diğer insanlar için, bu kaderin yerine geleceği hiç de kesin değildir. Ölümden sonraki yaşam tehlikelerle doludur. Bu tehlikeleri atlatmanın tek yolu ise büyüdür. Rahiplerin dini çalışmaları arasında büyü önemli bir yer tutar. Ölüme yolculuk mezarda başlar. Güçlü ve zengin kişiler kendilerine büyük, şatafatlı mezarlar yaparlar. Bunun tabii ki, yaşarken kişinin prestijini arttırıcı bir yönü de vardır. Ama daha önemlisi, ölen kişinin mezarın içinde veya çevresinde var olmaya devam edeceği inancıdır. Kişi ölümden sonraki yaşam içinde yolculuk yapabilir. Ölünün amacı kendini Tanrılarla ve özellikle Osiris ile özdeşleştirmektir. Bu, aynı zamanda, biçim değiştirmiş bir ruh olarak ve " Milyonların Teknesinin " bir üyesi olarak, güneş döngüsüne katılmak demektir. Güneşin kursunu betimleyen resimlerde, bu milyonların katılımı gösterilmez. Çünkü Mısır resim sanatında normal insanların maceralarına fazla yer verilmez.

Bir konuya daha değinmekte yarar olacaktır. Yeni krallık döneminin Tanrılarından Min verimlilik, bereket ve krallığın doğu topraklarında yolculuk edenleri koruyan egemen bir erkek tanrıdır. Bir yabancıya yaptığı anal tasallutu sonucunda Tanrı Toth doğar. Efsanelerde buna benzer eşcinsel söylemler vardır. Yine Mısırlıların bozguna uğrattıkları ve yendikleri düşmanlara savaş alanında anal tasallut yaptıklarına dair de şüpheli söylentiler vardır. Bu gibi müphem söylenceler olsa olsa Mısırlıların homoseksüel ilişkilerin yabancısı olmadıklarını ortaya koymaktadır.

Amon Tapınaklarının sırrı

Bu sıralarda, Hermes'in daha önce özetlenen öğretisi, Amon tapınaklarının büyük sırrı haline gelmişti. Bu nedenle de yazılı değildi. Tapınak başrahiplerinin, birbirine sözlü aktardıkları gizli bir bilgiydi. Sır, sadece ona layık olanların bildiği bir öğretiydi. Bu sırra erişebilmek için, Amon tapınaklarına giren rahip adayları, yıllarca tapınağa hizmet ederler, çile çekerek olgunlaşırlar ve en sonunda da zorlu sınavlardan geçerlerdi. Zorlu sınavları başarabilen birkaç kişi, sonunda sırra da kavuşurdu. Ama bu kişiler artık özel kişilikli insanlardı. Sırrı, en ağır işkenceler altında bile ifşa etmezlerdi.

Amon tapınak rahiplerinin imtihandan geçmeye istekli olanları arasından, bazıları sınava girmeye layık görülerek seçilirdi. Sınav akıl, irade, cesaret, kendini vermişlik ve dayanıklılığın sınandığı bir dizi testten oluşuyordu. Bunu pek az insan başarabilirdi.

Adaylar, önce, uzun yıllar, İsis tapınağında, hiç konuşmadan hizmet ederlerdi. Bu sessiz ibadet biçimi, gelecekte, inzivaya çekilmenin ve hidayete ermenin en önemli yollarından biri olacaktı. Konuşmayan aday, yerleri, tuvaletleri temizleyerek, en ağır ve pis işleri görerek, gururundan sıyrılırdı.

Olgunlaşan aday, bu sefer, dar, alçak, karanlık ve içi ölülerle ve yılanlarla dolu bir labirente bırakılırdı. Aday, ayağa kalkamadan, bu karanlık ve korkunç dehlizlerde, sürünerek, kendi ve korkuları ile yüzleşirdi. Aday, zaman zaman, odalara rastlardı. Burada bir rahip, ona devam edip etmeyeceğini sorar, devam edecekse, labirentten ancak ölü olarak çıkabileceğini açıklardı. Aday hala devam etmek istiyorsa, dehlizlerde yaşamayı sürdürürdü.

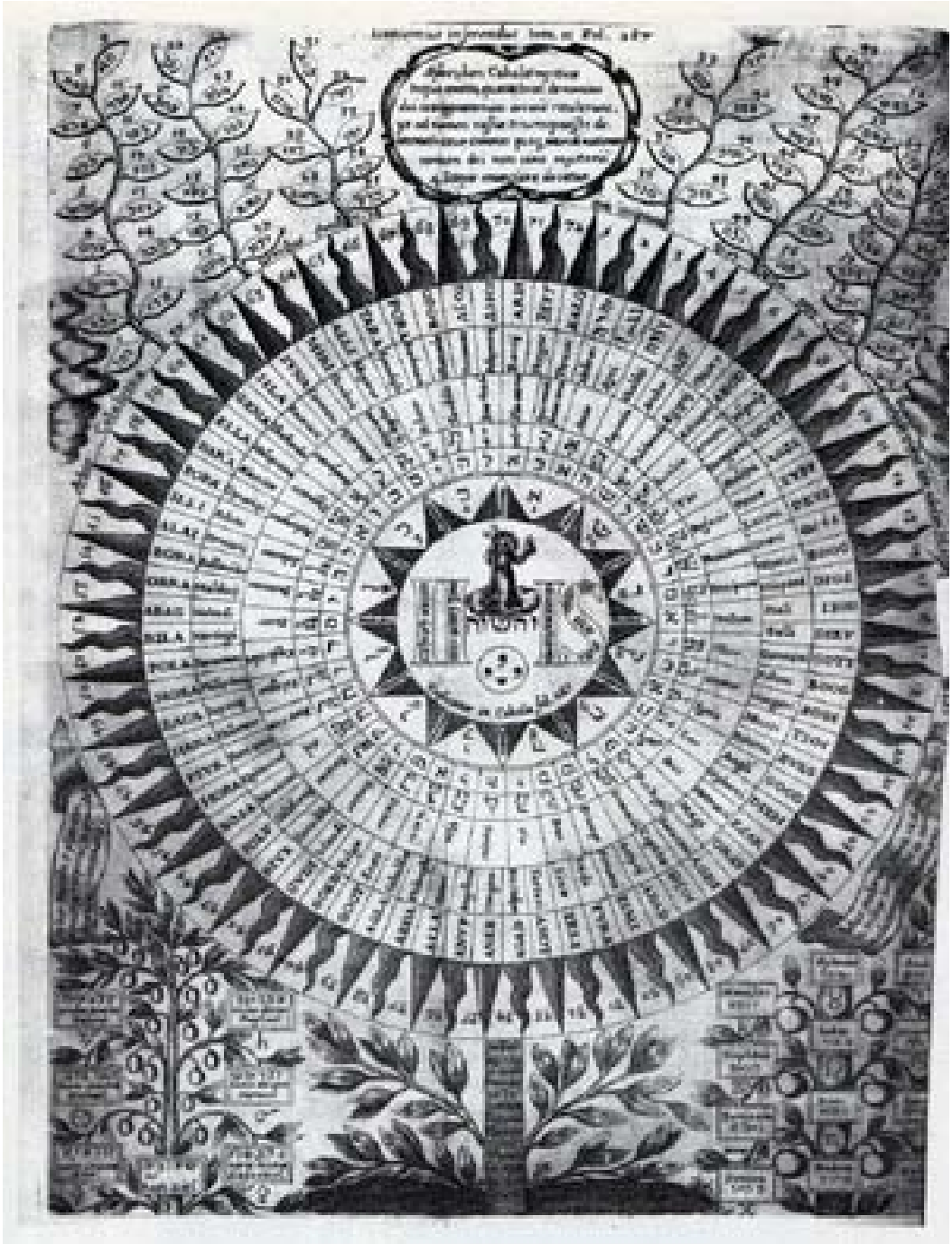
Labirent içinde sürünen aday, bir ara, onu aşağı kaydıran bir dehlizle karşılaşır ve aşağı kayardı. Kaymanın sonu bir uçurumda son bulurdu. Aday, hala soğukkanlılığını koruyabilmişse, aklını kullanabiliyorsa ve gözlem özelliğini kaybetmemişse, uçuruma düşmeden, kurtuluş yolunu bulurdu. Bulamayan uçuruma düşer ve ölürdü.

Bu imtihandan çıkan aday, hepsi birbirinden zor ve korkunç olan ateş sınavından, su sınavından ve şehvet sınavından geçerdi. Her sınavdan sonra, aday aylarca bir hücrede kendi başına yaşayarak, düşünür ve kendi ile hesaplaşırdı.

Böylece, yoğrula yoğrula, Tanrı'ya yaklaşan aday en son bir canlı canlı gömülme seremonisinden geçerdi. Bu noktaya gelen aday, artık, zaten, dünyevi tüm hislerden sıyrılmış, ölümle çoktan bütünleşmiş biriydi.

Uzun yıllar süren çileden sonra, adayın büyük sırrı öğrenme zamanı gelince, başrahip onu rasathaneye götürerek, gökyüzünü, yıldızları gösterir ve ona Hermes'in sırrını açıklardı. Böylece ortaya çok az kişi tarafından bilinen ve hiçbir koşulda ifşa edilmeyen bir sır dünyası çıktı. Sırrı bilen çok az sayıdaki Amon rahibi, bu sırrın her akıl tarafından kavranamayacağına inanıyorlardı. Rahipler sırrı içlerinde taşırlar ve bu sırdan hiçbir şartta söz etmezlerdi. Bilmek, bulmak, susmak şiarları olmuştu.

Büyü

Tarihte büyü hakkında hem çok şey yazılmıştır, hem de çok az şey. Çünkü isimler ve kavramlar iç içedir. Dikkatli bakıldığında aynı isimlerin ve kavramların birçok kültürde farklı isimler altında sunulduğu anlaşılıyor. Doğaüstü güçlere tartışılamaz kudretler atfetmenin, bu sanata sahip olanların üstünlüklerini vurgulamanın somut ve bilimsel bir yolu yoktur. Ama sırlar dünyasının, insanı insan yapan hayal gücünün ve kadim atalarımızın hayatta kalma mücadelesinin anonim bir parçası olduğu muhakkaktır.

Büyü insanlık tarihinin vazgeçilmez bir birikimidir. Bilinmezin bilinmesinde, ruhun kurtuluşa hazırlanmasında ve bazen de insana musallat olan kötülüklerin, hastalıkların iyileştirilmesinde kullanılmıştır. İnsanoğlu sorunlarına akılcı açıklamalar ve çözümler getirdikçe bazı bilgiler büyünün alanından bilimin alanına geçmiştir ve geçmeye devam edecektir. Bununla beraber bir bilinmeyen kaldıkça ve ruhun ölümsüzlük arayışı sürdükçe, insan beynini rahatlatmak için doğaüstü güçlere inanmayı sürdürdükçe, ne dinden, ne masum faldan, ne sihir ve ne de genelde sapkınlık addedilen büyüden vazgeçebilecektir. İster gizli sırlar öğretisi, ister ezoterizm, ister Batınilik diyelim bu arayış sürecektir. Bu kültürel birikimi hepten reddedemeyiz. Astrolojinin astronominin babası olduğunu, büyücü hekimlik ve eczacılığın da bu bilimlere katkısını göz ardı edemeyiz.

Hangi çağ ve kültürde olursa olsun gizli öğretilerin kuralları vardır. İlk ve değişmez kural gizliliktir. Büyünün ve diğer batini öğretilerin sembolik yanları çok fazladır. Semboller hem açıktır ve hem de kapalıdır. İçerdikleri sırlar, kademe kademe yükselir ve alabilen alabildiği kadarını alır. Nihai sırra ulaşmak ise neredeyse imkânsızdır. Bu yola giren çok sayıdaki müritten ancak bir kaçı çok büyük acılar ve çileler çekerek nihai sırra yaklaşabilir.

Sırlar daima sembollerin arkasında saklanır. Kültürlere ve tarihsel kesite göre birçok sembol kullanılmıştır. Hayvanlar çok kullanılan sembollerdir. Yılan, kurt, kartal, koç, aslan, balık, kuş gibi hayvanlar; kare, üçgen, küre, daire gibi geometrik şekiller veya tüy, asa, kılıç, su, güneş, ay, ağaç, mağara, dağ, gibi objeler; sarı, kırmızı, mavi gibi renkler güçlü sembollerdir.

Ayrıca bazı, yaradılış, cennet, cehennem, iblis veya şeytan, cin, melek, cennetten kovuluş, cehenneme iniş, canavarlar, devlerle dövüş gibi sembolik anlatımlar vardır. Bazı yerler de diğer yerlerden daha kutsal, daha gizem doludur. Delfi, Sina dağı, Babil, Kudüs, Altay Dağları, Ötüken, Tapınaklar, Şamanın veya çadırın direği, kapı eşiği, Mekke… gibi yerlerin gizler dünyasının bir parçası olduğu ve oralarda kutsallığın daha yoğun olduğu kabul edilir.

Sırlar dünyasına girmek isteyen gönüllüler önce bir kabul töreninden geçerler. Latinceden gelen İnisiyasyon sözcüğü " kabul ve yol gösterme, öğretme " anlamındadır. Tarikatların tedris veya irşat kelimesi de bu anlamdadır. İnisiyatik veya gizli öğrenimde uzun ve zorlu bir yol vardır. Ruhsal ve fiziksel dayanıklılık için birçok eğitim ve sınavdan geçilir. Oruç, zikir gibi konsantrasyonu ve para psikolojik yetenekleri geliştirecek eğitimler yapılır. Öncelikle bir hocaya (usta, üstat) bağlanan aday yıllarını bu uğurda verirken sessiz ve itaatkâr olur ve kademe kademe ulaştığı olgunlukla vakıf olduğu sır sayısı artar ve bu sırlardan asla söz edilemez. Böylece adaylar elene elene bu yolda ilerlerler. Kabiliyetliler ilerlerken yolda kalanlar olur, onlara daha önemsiz işler verilerek eğitimleri durdurulur ama ayrılmalarına izin verilmez. Gizler ancak seçilmiş veya üstün yeteneklilere, zorlu eğitimi de tamamlayabilirlerse açıklanır. Bazı insanların bu tür öğretilere daha yatkın olduğu, bu tür öğretilerin sembolik değerlerini içselleştirip, zenginleştirip, uygulamakta daha başarılı olduğu kabul edilir. Aşırı sembolik olan bu tür öğretilerde doğal olana bakarken sakladığı doğaüstülüğü görme yeteneği aranır. Tarih boyunca her dinde açık olan bilgiler ve aynı dinin batini versiyonları aynı anda yaşamışlardır. Batini olan, resmi öğreti diyebileceğimiz açık bilgi ile çoğu zaman çatışmıştır.

Büyü araçlarının ve ayinlerinin büyük ölçüde dini araç ve ayinlere benzediği bilinmektedir. Bol ve gösterişli giysiler, tütsüler, asalar, ziller, başka semboller, durmadan yenilenen anlamlı veya anlamsız gibi görünen sembolik kalıplar, dualar, ilahiler v.s. Büyüde kullanılan asa, kılıç, yüzük gibi büyü gereçlerinin, kutsandıkları için, doğaüstü güçleri harekete geçirdikleri kabul edilir. Çoğu kez artık tedavülden kalkmış eski dinlere ait birikimler ve gereçler de büyü malzemesi olarak karşımıza çıkarlar.

Büyüleri ak ve kara büyü olarak ikiye ayırmak adet olmuştur. Bu tamamen ahlaki bir değerlendirmedir. Ak büyü kabul görür. Çünkü iyiye, ruhsal desteğe ve genelde de şifaya yöneliktir. Ak büyü ile uğraşanlar iyi niyetli hatta dindar insanlar olarak tanınırlar. Aşk büyüsünü de bu kategoriye sokarlar. Demek ki aşka yönelik hoşgörü tarihte hep olmuştur öyle ki, bir çeşit gizli zorlama ve zorbalık olan büyüyü bile hoş görmüşlerdir. Ama evli insanların arasını açmaya yönelik büyüler daima kara büyü addedilmişlerdir. Ak büyücü iyilik için çalışır, iyilik dolu güçlerle işbirliği yapar.

Kara büyü ise amacı kötülük olan büyülerdir. Bir kişiye veya bir topluma zarar vermek amacını güder. Cinayetler işleten, hastalıklar, afetler ve ölümler saçan kara büyücülerin işbirlikçileri ise karanlık güçler ve veya şeytandır, kötü cinlerdir ve ölü ruhlardır. Kara büyüde gerek iblis ve gerekse nekromansi (ölü ruhlar) çokça kullanılan öğelerdir. Kara büyücüler geçerli dinin ilahlarını veya tanrıyı reddederler. Tüm kültür ve dinler bu büyüyü yasaklar ve yapanları lanetler.

Kara büyünün içinde olan ama kırmızı büyü de denilen ve son derece tehlikeli kabul edilen büyüde ise kurbanların kanları çokça kullanılır. Ölüleri bile dirilttiği kabul edilen bu büyünün günümüzdeki uygulayıcıları Vudu büyücüleri, eserleri de yaşayan ölüler yani zombilerdir. Hem tarihte ve hem de günümüzde çok fazla kara büyü hikâyesi vardır.

Ezoterik öğreti söz konusu olduğunda vazgeçilemeyecek kaynak Hermes ve Hermes'in kitabıdır. Konu Hermes olunca ezoterik (gizem) öğretiye kaynaklık etmiş birden fazla Hermes karşımıza çıkar. Tabii ki çok sayıda ve hemen her konuda yazılmış kitap ta vardır.

İlk Hermes, daha önce bahsedildiği gibi Mısır'da yaşamıştır. Belki de Mısır Tanrısı Toht'un ta kendisidir. Gizli bilimlerin üstadıdır. Bilgedir insanlara yazıyı ve bilinmesi gereken birçok şeyi öğretmiştir. Hermes'te birbirinden oldukça farlı işlerle uğraşan, ama hepsinde de tartışılmaz derecede üstün eserler veren, güçlü kimlikler ileri sürülmüştür. Astronomi, matematik, coğrafya, topografya, tıp bunlardan bir kaçıdır ve kimine göre 36 525 kimine göre de 525 veya 36 cilt eserin sahibidir. Mısır'ın büyü sanatındaki üstadıdır. Piramitleri inşa etmiştir. Yasa koyucudur ve tanrı mertebesine ulaşmış bir fanidir. Yunanlılar Hermes-Toth'dan çok etkilenmişlerdir. Bu medeniyet için o artık tartışılmaz bir Tanrı kimliğindedir. Yunan'da Ermes veya Hermes, Roma'da Merkür, Araplar da İdris peygamber olacaktır.

Akalar

Knossos sarayı

Greklerin atası olan kavimler kuzey Yunanistan'a girip, Teselya'yı işgal ettikten sonra güneye doğru yayılmalarını sürdürdüler. M.Ö. 2000 yılına gelindiğinde, yani Girit medeniyetinin parlak devri başlamışken, aralarında Akaların ve İonların da bulunduğu Grek kabileleri, Teselya'dan Yunanistan'ın merkezine ve oradan da Peleponez'e doğru ilerlemeye başladılar. Teselya ve Beotialı istilacılar bir Yunan dili diyalektiği olan Aiol dilini konuşuyorlardı Akalar, M.Ö. 1700 yılında, Yunan anakarasındaki Girit topraklarını işgal ettiler ve kendi Aka yerleşimlerini kurmaya başladılar.

M.Ö. 1700 tarihinde, Girit medeniyetinin merkezi Knossos bir deprem sonucu yıkıldı. Bir diğer deprem de Mycenae'yı tahrip etti. M.Ö. 1650 tarihinde, Ege denizinde Santorini adasındaki Thera yanardağı patladı (Son bulgular patlama için 1627 – 1600 yıllarını göstermektedir). 30.000 nüfuslu Akroteri kenti 1–2 metre kül altında kaldı. Müthiş bir enerji açığa çıkmıştı. Bu enerji çevresinde yer alan kıyılar için yıkıcı bir etki yaptı. Thera'nın patlaması ile fırlayan parçacıklar Karadeniz'e kadar geldiler.

Yunanistan'a girmiş olan Akalar kabile (klan) şeklinde organize olmuştu ve başlıca yerleşim yeri Miken di. Bu nedenle bu uygarlığa Miken (M.Ö. 1700 – 1100) uygarlığı adı verilir. Miken uygarlığı ile Ege kültürü biterken, Grek kültürü başlar. Akalar, İonlar Yunanistan'a geldiklerinde, her göçer gibi Şaman dinindeydiler. Klanlar hayvan adları taşıyordu ve daha önce Şaman dininde anlatıldığı gibi davranıyorlardı.

M.Ö. 1700 yıllarına gelindiğinde Orta Asya'da Afanasyova kültürü biterek Bronz çağı başlıyordu. Güney Sibirya'da bronz eşyalara M.Ö. 1700 – 1200 tarihleri arasında rastlıyoruz. Bu kültüre Andronova kültürü denir (bronz çağı kültürü). Andronova kültüründe geniş ağızlı, düztabanlı, kulpsuz kaplar vardır. Üzerleri, üç köşe ve mendirek şeklinde süslerle kaplıdır. Bu kaplar, güneyde Tanrı dağlarına, batıda Don nehri kıyılarına kadar yayılır. Bu topraklarda, aynı tarzda kap kabağın bulunması, paralel kültürlerin varlığına delalet eder. Andronova kültürünün buluntuları içinde taştan yapılmış kaşıklar, ok uçları, kemik iğneler, yekpare kabzalı hançerler, baltalar, delikli ok uçları, küpe gibi süs eşyaları, altın ziynet eşyaları vardır. At, sığır ve koyun beslenir. Deve beslenmesine de başlanmıştır. At, etinden ve sütünden faydalanılan bir hayvandır. Güney Sibirya bronz çağını yaşarken, Altay dağlarında yaşayan topluluklar bu kültüre daha geç tarihlerde geçmişlerdir.

Suriye üzerine hesaplar

M.Ö. 1471 yılında, Mısır ile Hititler arasında bir antlaşma yapıldı. Kenan ülkesi Mısır hâkimiyetinde kalıyordu. Anadolu'da, Telepinu'dan 50 sene sonra, II. Tuthaliya (M.Ö. 1460 – 1440) büyük kral oldu. Daha eski çağlarda Tuthaliya adlı birinin Hitit kralı olduğu sanılarak, bu krala II. Tuthaliya denmiştir. Aslında I. Tuthaliya'nın kral olup olmadığı çok net belli değildir.

II. Tuthaliya ile Hitit İmparatorluğunun son ve en güçlü dönemi başlamıştır. Onun sülalesi Hitit İmparatorluğunun yıkılışına kadar (M.Ö. 1190) iktidarda kalmıştır. Bu Büyük Kral, yazılı kaynaklarda I. Hattuşili, I. Murşili ve I. Şuppiluliuma gibi en önemli dört Hitit Büyük Kralı arasında yer alır. II. Tuthaliya, Hitit devletinin Ortadoğu'daki çıkarlarını güvence altına almıştır. Adı, pek çok Hitit kralı gibi Hattiçedir ve bir dağ adıdır.

Mısır, III Tuthmosis döneminde eline geçirdiği Suriye'den, II Amenophis (M.Ö. 1427–1401) zamanında Mitanniler nedeniyle çekilmek zorunda kaldı. Mitanniler, Hititlerin yarı bağımlı hale getirdikleri Hurrileri de baş kaldırmaya ittiklerinden, Hititler için de önemli bir tehlikeydiler. Böyle, karışık bir dönem olan 50 yıl (M.Ö. 1440–1390) geçti. Bu süre içinde Hititler konusundaki olayları anlatacak yeterli belgeler daha bulunamamıştır. Ancak, yine de bu dönemdeki bazı olayları biliyoruz. Mısır ile Mitanniler aralarında anlaşıp, hanedan evlilikleri yapıp, müttefik oldular. Arzava da Mısır ile doğrudan iletişime girecek kadar, bağımsızlaştı. Kuzeyin baş belası Kaşkalar ise, Hattuşaş'a baskınlar yapıp, yakıp yıkıyorlardı.

Bu dönemde Hitit tahtına, II. Tuthaliya'dan sonra I. Arnuvanda çıktı (M.Ö. 1440 – 1420). Eşi Asmunikal imparatorluğun en hırslı Büyük Kraliçelerinden (tavananna) biriydi. Asmunikal Büyük Kral Tuthaliya ile Tavananna Nikalmati'nin kızıdır. Hitit kanunlarına göre iki kardeş evlenemez, evlenirlerse ölümle cezalandırılırlar. Bu nedenle kuvvetli olasılıkla, Arnuvanda Tuthaliya ve Nikalmati tarafından evlat edinilmişlerdir. Tuthaliya'nın karısı tavananna Nikalmati erken ölmüş ve daha Tuthaliya'nın sağlığında Asmunikal tavananna ilan edilmişti. Tuthaliya ölünce de evlat edinilip, Asmunikal ile evlendirilen Arnuvanda Büyük Kral olmuştu.

Olimpos Tanrıları

Tekrar Grek ana karasına dönersek, gelişmeler şöyleydi. Akalar da, kabilelere (fratrilere) bölünmüş yapılarını muhafaza ediyorlardı. Aile yaşamında kadın daha saygınlığını yitirmemişti ve söz sahibiydi. Akalar, Girit kültürünün (veya Ege kültürünün) daha önce yerleştiği, Miken, Atina, Pylos, Thebai gibi merkezlerde, yerli halkın üzerine gelip, oturdular. Akalar kültür düzeyi kendilerinden çok yüksek olan yerli halkın bir kısmını ortadan kaldırdılar, ama zaman içinde geri kalanlarla kaynaşıp, birleştiler. Akaların ortakçı rejimi, Ege (Girit) kültürünün ve tekniğinin benimsenmesi ile çözülmeye başladı. Doğuştan soylular veya seçilmişler (her kültürde olduğu gibi), zenginleşip, güçlendiler. Ve giderek yönetici sınıfı oluşturdular. Miken'de, mimarisi Girit saraylarından farklı olan, görkemli saraylar yapıldı. Ama bu saraylardaki freskolar ve diğer sanat eserleri Girit'e olan bağımlılığı belirtiyordu. Mikenliler, kubbeli mezarlar, yeraltı mezarları ve kayalara oyulmuş mezarlar kullandılar. Ölüler mücevherleri ve değerli eşyaları ile birlikte gömülürdü. Girit yazısını benimseyen Akalar M.Ö. 1450 yılında Girit'i işgal ettiler ve Knossos saraylarını yıktılar. Bu tarihten az sonra, Akalar Ege'nin öbür adalarına, Rodos'a, Kıbrıs'a ve Anadolu'nun kuzey Ege kıyılarına yayılıp, yerleştiler. İşte Homeros'un anlattığı meşhur Troya savaşı, bu dönemin bir savaşıdır. Troya VI nın yıkılması ile sonuçlanan Troya Miken savaşı M.Ö. 1700 ile 1250 tarihleri arasındaki bir tarihte yapılmıştır. Hitit yazılarında, bu döneme ilişkin bilgilerde, Homeros'un kullandığı adlara çok yakın isimlere rastlıyoruz. Hititlerin Akhiava'sı (Ahhiyava) acaba Akalar mı veya Hititlerin Akagomuna'sı acaba Agamemnon mu? Yunanistan'da hatırlanacağı gibi, Akaların yanı sıra İonlar da vardı. İon kabileleri Akalarla paralel hareket ettiler. Ancak bu dönemde öne çıkan İonlar değil Akalar oldu.

Göçebe Akalar ve diğerleri, Şaman olarak geldikleri Yunanistan'da, Girit medeniyetinin Tanrıçaları ile karşılaştılar. Ve her yerleşen gibi, yerleşiklerin çok Tanrılı dinlerine geçtiler. Geçiş döneminin hemen başlarında, yoğun bir büyücülük dönemi yaşanmış olmalıdır. Başlangıçta, her kabilenin, genelde hayvan olan bir koruyucu Tanrısı vardı. Göçebelik döneminin ve savaşçılığın, doğal bir sonucu olarak, erkek kadına karşı güç kazanmıştı. Hâlbuki ister Anadolu'da olsun, ister Yunanistan'da olsun, ilk yerli halk, uzun zamandır burada yaşıyordu ve kuvvetli bir olasılıkla yerleşik düzene, göçebeliği hiç yaşamadan geçmişlerdi. Yani önce avcı ve toplayıcı, sonra avcı ve tarımcı olmuşlardı. Bu nedenle yerli kült Ana Tanrıça ve Tanrıçalar kültüydü. Göçebeler, çok Tanrılı dine geçerken, normal olarak, Şaman dinini hemen terk edemediler. Zaten, Şaman dininden çok Tanrılı dinlere geçiş daima uzlaşarak olmuştur. Şaman dininin yapısı gereği, kendinden türeyen çok Tanrılı dinlerle uzlaşması kolaydı. Ve zaten, Gök Tanrı da (Uranos) en büyük Tanrı olarak kabul ediliyordu. Uranos'un gözünden hiçbir şey kaçmazdı. Uranos'un hasımları Kykloplar idi. Uranos, büyüler yaparak Kyklopları bağlayıp, hareketsizleştirirdi.

Kronos (Kronus)

Uranos, Gök Tanrı, en büyük Tanrı iken, Akalar ve İonlar da, yerleşmeye ve yerli halk ile kaynaşmaya başlamışlardı. Derken, Kronos sahneye çıktı. Uranos'u tahtından indirdi. Olimpos'un (Olympos) Tanrıları ile Titanlar (devler) savaşmaya başladılar. Olimpos Tanrıları devlere karşı bu savaşı Kronos'un oğlu Zeus önderliğinde kazandılar. Zaferden sonra Zeus babasını tahttan indirip, en büyük Tanrı oldu. Ondan sonra, Kronos, ancak kölelerin yani mağlup olmuş halkların tertipledikleri şenliklerde anılan bir Tanrıya dönüştü. Zeus, Olimpos'un yakınına yerleşmiş Akalıların büyük tanrısıydı. Thessalialıydı (Teselyalıydı). Babasının yerine geçince yüce Tanrı, Tanrılar Tanrısı olmuştu. Olimpos dağında oturuyordu ama başka yerlere giderse de onun oturacağı dağlar olmalıydı. Kendine, Girit ve Bithynia'daki (Bitinya) İda dağlarını oturacağı yerler olarak seçti. Zeus çok güçlüydü, en büyük Tanrıydı. Ama gücünün yetmediği bir şey vardı: Kader Tanrısı Moira.

Zeus

Zeus'un çevresinde yer alan diğer Tanrılar, kabilelerin kabile Tanrıları idiler. Ama zamanla, bu ilk Tanrılar, sınırlarını aştılar ve ihtisas Tanrıları haline geldiler. Bu ilk Tanrılar, ihtisas sahibi olunca da, Tanrısal görevleri kendi aralarında bölüştüler. Deniz Tanrısı Poseidon, ışık Tanrısı Apollon, şarap Tanrısı Dionisos, ticaret ve güzel konuşma Tanrısı Hermes, bu ilk Tanrılardandır. Olimpos Tanrıları ilahi bir klanın (boy) un üyesi idiler. Evreni kendi aralarında paylaşmışlardı. Dünya ise, ortak mülkleri idi. En başta üç kardeş geliyordu: Zeus, Poseidon ve yeraltı dünyasının sahibi Hades.

Knossos'un yerini, Miken almıştı. Tanrıçaların yerini de, Olimpos Tanrıları aldılar. Girit medeniyeti, göçebe Akalar, İonlar için bir devdi. Olimpos Tanrıları da devleri, Titanları yenmişlerdi. Ana Tanrıça Gaia yerini, erkek Tanrı Zeus'e bırakmıştı. Artık, daha önce bahsettiğimiz gibi, Ana Tanrıça diğer Tanrıçaların kimliğinde yaşayacaktı. Gelenler, yerli halk ile karıştıkça ve toplum bütünleştikçe, Tanrılar ve Tanrıçalar da bütünleşiyorlardı. Zeus, Hera ile evlendi. Onların birlikteliğinden, ilk Tanrılara ilave pek çok Tanrı çocukları oldu. Homeros'un hikâye ettiği Grek Mitolojisi oluşmuştu.

Poseidon

Apollon

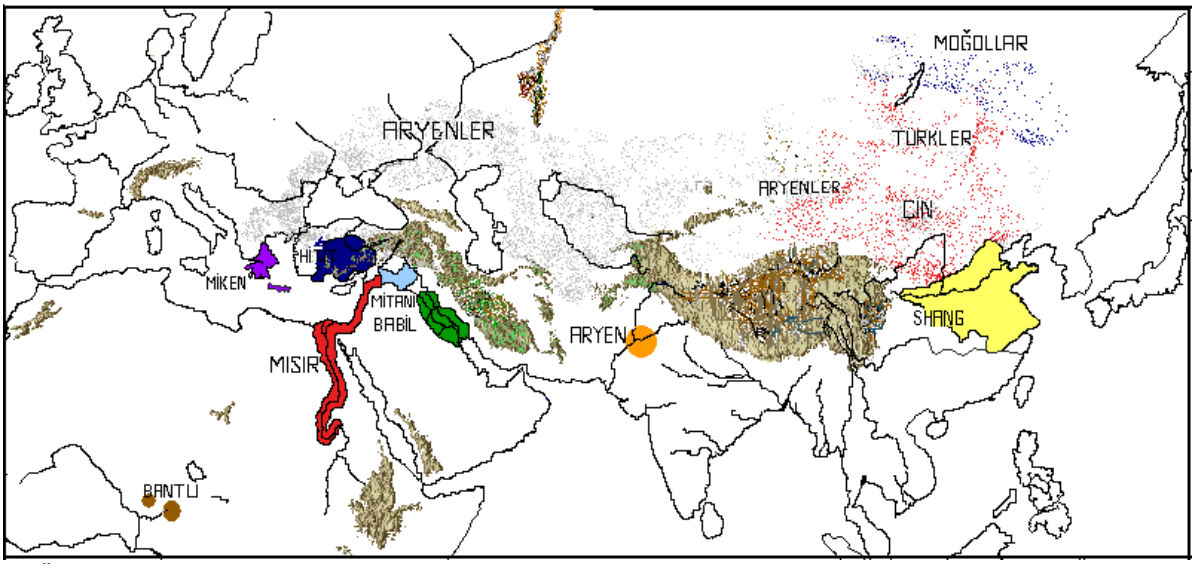

Dionisos

Hermes

Tek Tanrı

M.Ö. 1450

Bu sırada Mısır'ın içinde ise çeşitli çelişkiler vardı. Savaş zenginleri ile soylular arasında, tapınaklar arasında, kölelerle hür kişiler arasında, ordu ile tapınaklar arasında çelişkiler sürüp gidiyordu. Zamanla, III. Tutmes'den sonra, Mısır'da bir iç bunalım başladı. Bu arada, fethedilen Asya ülkesi krallıkları arasında bir savaş çıktı. Problemli yerlerdeki yerel Mısır yöneticileri, ellerinde yeteri kadar asker olmadığı için, Asya kralları arasındaki savaşa müdahale edemediler. Ülkenin içinde olduğu bunalım nedeniyle, Firavunlar da asker yollayamadı. Daha önce anlatılan nedenlerle çeşitli halk katmanları arasında Amon tapınağına karşı ciddi bir hoşnutsuzluk hüküm sürüyordu. IV. Amonofis, M.Ö. 1353 ile 1335 yılları arası, muhalefetten yana tavır koydu. Hükümdarlık otoritesini Amon rahiplerinin baskısından kurtarmak istiyordu. Amon kültüne sırtını dayamış bir kısım soylular da, nomlara özerkliklerini geri vermeye çalışıyorlardı. IV. Amonofis, hükümdarlık otoritesinin, siyasi ve dini bir bütün olduğunu savunuyordu. Mısır ordusunun piyade gücünü oluşturan halk da, soylu ve rahiplerin ellerindeki mallara el koyarak, kendi ekonomik durumlarını düzeltmek hesabı içinde, Firavuna destek veriyordu. IV. Amonofis, işe dinde bir reform ile başladı.

Din veya bir filozofi, bir ülkenin bütünlüğünü sağlayan unsurlardan biridir. Din basitliği ve tarihsel gelişimi nedeniyle, geniş halk kitlelerine diğer filozofik yaklaşımlardan daha kolay ulaşır ve benimsenir. Avcılık döneminde her klanın, atası saydığı bir Tanrısı olduğunu unutmayalım. Bu Tanrı, klan içinde bir kan bağı gibi hareket ederek, önemli bir birlik harcı oluştururdu. Yerleşik düzene geçince, çok Tanrılı ama özde aynı olan din, bu işlevini bir süre geri plana atmış gibi olmuştur. Din hâlâ, birleştirici bir unsurdur, ama değişik Tanrılara inanmak bir taraftan hoşgörüyü arttırıp, düşüncede bağnazlığı azaltırken, diğer taraftan birliktelik duygusuna olan katkıyı azaltmıştır. Ama güçlü ve herkesin inandığı bir Tanrı, tabii ki bunun tersini yapacaktır. Yani hoşgörüyü azaltırken, birlik duygusunu, aidiyet duygusunu kuvvetlendirecektir.

Diğer taraftan, insan davranışlarında ekonomi en önemli unsurdur. Gelirin adaletsiz dağılımı, halkı daima huzursuz etmiştir. Herkesin, daha iyi yaşamak istemesinden daha normal bir şey

olamaz. Bu nedenle, fakir sınıflar daima zengin sınıflara karşı bir kıskançlık duymuşlardır. Bunu da ancak, şartlar ortaya çıktığında, genelde patlama şeklinde gösterirler. Şartlar müsait olmadığı dönemlerde ise, bu durumu bir kader olarak kabul eder ve böylece beyinlerini rahatlatırlar. Toplumların rıza göstermişlik hali, yeni fırsatlar ortaya çıkana kadar, zaman zaman nesiller süren bir kış uykusudur. Din, yapısı ve varoluş nedeni ile ekonomide de etken olmak ister. Din adamları ve bunların kurdukları örgütler, gelirden ne kadar fazla pay alırlarsa, inandıkları dinin o kadar kuvvetleneceğini hücre seviyesinde hissederler. Tabii, zengin bir dini yönetmenin verebileceği gücün yanında, dünya nimetlerini de unutmamak gerekir. Dini örgütün zenginleşmesi ise politikadan geçer. Devlet yönetimine talip olmayan ve suyun başında bulunmayan dinler nasıl zenginleşecektir. Hükmedenin kendine Tanrısal bir tavır belirleyip, din ile bütünleşme isteği ile dini kurumların zenginleşme isteği çakışan, ortak menfaati gözeten bir durumdur. Bu durumun denge hali zaman zaman bozulur. Kimi zaman güç hükümdar lehine, dini organlar aleyhine gelişir. Kimi zaman da dini kurumlar lehine, hükümdar aleyhine gelişir. Denge bozulmuştur. O zaman bir çalkalanmadan sonra, yeni bir denge oluşturulur. Hükmeden ile din yeniden çelişkilerini çözerek veya erteleyerek uyuşur, bütünleşir veya öyle görünür. İşte Mısır'da olan da budur.

Firavun ile tapınaklar arasında ve hele Amon tapınağı arasındaki uyum bozulmuştur. Bu döneme gelene kadar, tapınaklar ekonomik olarak o kadar gelişmişlerdi ki artık onları birer ekonomik merkez olarak görmek mi daha doğru olurdu, yoksa dini bir merkez mi olarak görmek daha doğru olurdu, bu bile tartışmalıdır. Tapınakların veya tüm dini kurumların güçleri, ekonomilerinin yanı sıra, inananların kendilerine ne kadar inandığı ve ne kadar dayanıştığı ile de belirlenir. Mısır'da halkın da dini kurumlara olan inançsızlığı iyice artmıştı. Ordu ise, halktan çıkmıştı, yani halk ile ilişkilerini sürüyordu. Diğer taraftan da, Firavunun askerleriydiler. Gelirin dağılmasında dini kurumlar lehine olan durum, orduya düşen pasta payını azaltıyordu. Ordunun Firavun ve halk ile birlikte hareket etmesinden daha normal bir şey olamazdı.

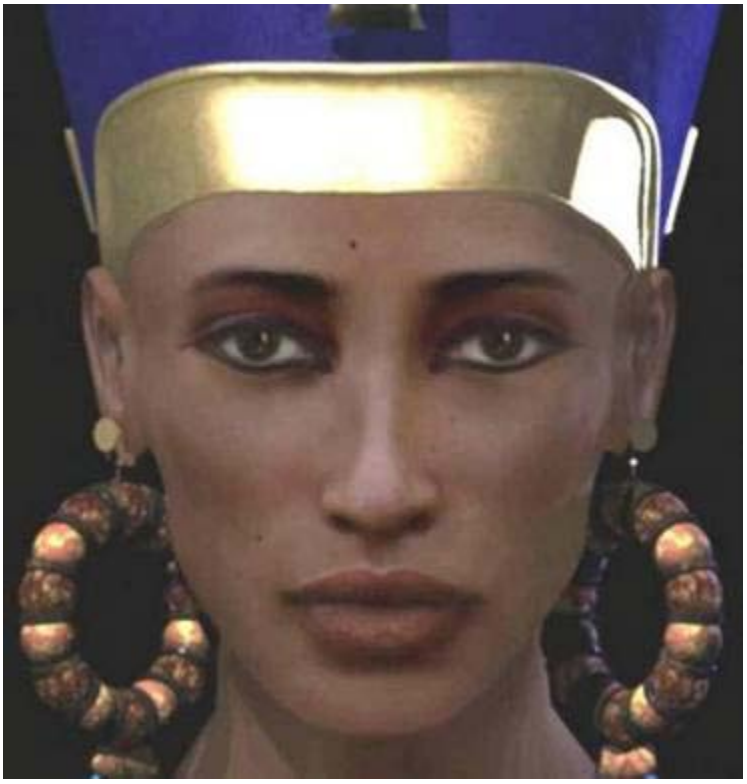
Amon

Ra

M.Ö. 1353 yılında iktidara gelen Firavun IV. Amonofis (M.Ö. 1353 – 1335), Amon'nun karşısına, halk arasında çok tutulan güneş Tanrısı Ra'yı çıkardı. Kendini Ra'nın büyük rahibi atayarak, Teb'de Amon tapınağının karşısında, Ra için bir tapınak yaptırmaya girişti. Ancak,

bu Tanrı kültü Heliopolis bölgesinin kültüydü. Teb, tarihsel çelişkisi nedeniyle, Ra kültünün, eşit Tanrılar arasında birinci Tanrı olmasına sıcak bakmadı. Bunun üzerine Firavun Amonofis ve karısı Nefertiti, radikal bir karar aldılar. Geçmişin tüm ruhban sınıfı ile bağlarını koparıp, geleneksel Tanrılar kültünü red ederek, Güneşin yuvarlaklığı ile sembolize edilen, Aton'u bütün Mısır'ın tek Tanrısı ilan ettiler.

Nefertiti

Seçilen tek Tanrı bedensizdi, o güne kadar, bütün Mısır Tanrıları belli bir yarı insan-yarı hayvan bedenle sembolize edilir ve tapınaklara heykelleri konulurdu. Aton ise bedensizdi. Bu fikir bile daha sonraları belli bir şekille sembolize edilmeyen bir Tanrı yolunu açacağından çok önemlidir. Ayinlere ilk defa kadınları da kattı. Bu da yetmedi eşi Nefertiti'yi kendi ile eşit bir Tanrı ilan etti. Kendisi ise Aton'un oğlu ve ona eş bir tanrıydı. Böylece ortaya sadece tek Tanrı çıkmıyordu, aynı zamanda Tanrı, oğlu ve eşinden oluşan bir üçlü çıkıyordu. Aton tek tanrıydı, diğerleri ondan türemiş, onunla bütünleşmiş, tek Tanrının üçlü ifadesiydi. Bu ilan, o günkü Mısır için önemli olmasına ilave gelecekte ki dinler içinde çok önemli olacaktı.

Aton-Nefertiti, bütün aile dua ediyor

umların ne vereceği ise gelecektedir.
. Tek Tanrının avantajlarını kısa bir
nya değildi. Yerleşik düzen, kendine
ordu. Doğanın yerini, insan alıyordu.
çağrıştırıyordu. Sınıflı toplumda din
nunu korurken, diğer taraftan, ezilen
. Başlangıçta reformist nitelikteki bu
Artık gelecek için tek Tanrı ortaya
gerekiyordu.

Aton

Aton mademki bütün dünyayı aydınlatıp, ısıtıyordu, o zaman, tek Tanrı, Tanrı Aton'da sembolleşmeliydi. Firavun, kendi adını da değiştirdi. Aton'a yararlı, Aton'un hoşuna gider anlamında kendine Akhenaton dedi. Ad çok önemlidir. Adın ne kadar önemli olduğuna ilerde uzun, uzun değineceğiz. Akhenaton adını alan IV. Amonofis, tüm eski tapınakları kapatarak, bütün Mısır'da Aton adına tapınaklar yaptırdı. Teb'i de terk ederek, 300 Km kuzeyde, bugünkü Tell-Amarna yakınlarında yeni bir başkent kurdurdu. Bu kente, Aton'un ufku anlamında Akhetaton dedi. Ve Akhetaton'da Aton adına en büyük mabet inşa edildi.

İhtilaller genelde kendi çocuklarını yerler. İhtilal yapmakla, çelişki bitmez. Bu bir zaman sorunudur. Sistem yerinden oynayınca, önce bir çalkalanır, yeni ve eski çelişkilerin arasında gidilip, gelinir. Devrimden hemen sonra, genelde eski ilişki ve çelişkiler ağırlık kazanırlar. Umut ise iki taraflı ve çok keskin bir kılıçtır. Ezilenler, sabırsızdır. Verilen veya umulan umudun hemen gerçekleşmesini isterler. Hâlbuki bu hiçbir zaman mümkün değildir. Başlanmıştır, ama daha çok uzun bir yol vardır. Diğer taraftan, iktidarı kaybedenler, kendi iç çelişkilerini geri plana atarak, hemen bir dayanışma sergilemeye başlarlar. Devrimden sonra, devrimi yapanların safları seyrekleşirken, karşı devrimci saflar sıklaşır. İşte Mısır'da bu dini dönüşümden hemen sonra, rahipler ve eski soylular arasındaki karşı devrim dayanışması arttı. Durumlarında düzelme umut eden köylüler ise umduklarını bulamadılar. Ekonominin temel direği olan tapınaklar işlevsiz kalınca, üretim düşmüş ve kıtlık başlamıştı. Yeni şehir ve tapınakların yapım giderleri artmış ve bu köylülerin sırtına ilave vergi ve angarya olarak yansımıştı. Halk reformculara sırt çevirdi. Aton kültü ile sarayın korkunç giderleri, hazineyi yiyip bitiriyordu. Fetihlerin durmuş olması nedeniyle, ganimet ve yabancılara yükletilen vergiler de bittiğinden, ordunun gelir düzeyi azalmıştı. Köylülerin vergisi artmıştı. Amon ve diğer Tanrılara ait tapınakların rahipleri, halkın hoşnutsuzluğunu körüklüyorlardı. Tanrıların gazabı ve ülkeye gelecek felaketler üzerine kehanetler yayınlayıp, müthiş bir propaganda yapıyorlardı. Sonunda isyanlar patlak verdi. Firavun, her ne kadar bir süre ordusu ile bunları bastırmış bile olsa, hiçbir zaman kökünü kazıyamadı. Sonunda Akhenaton öldü. Ardında karma karışık bir Mısır bırakmıştı.

Akeneton mistik yönü ağır basan biriydi. Sanat onun zamanında doruğa çıkmıştır. Uzmanlar bu sanatta Girit'in etkisinin olduğunu, klasik Mısır anlatılışının yerine estetik ve insansı duyguları öne çıkaran bir üslubun fark edilir bir hale büründüğünü söylerler. Örneğin eskiden yanına bile varılamayan aileden soyutlanmış ve/veya amir bir şekilde betimlenen Tanrı Firavunun yerine Firavunun bir aile babası, bir eş olarak ortaya çıktığı eserler yapılmıştır. Firavun bir Tanrı olmaktan çıkmış bir insan olmuştur. Güzeller güzeli karısı Nefertiti'nin yüzü resim ve heykellerde, rölyeflerde cömertçe sergilenir. Firavun eşi ve çocukları ile onları severken gösteren resimlere poz verirler. Sıradan ölümlülerin yaptıkları gibi çocuklarını öperken resmedilirler. Sanatçılar bu kutsal aileyi istedikleri gibi betimlemişlerdir. Nefertiti'nin resim kabartma ve heykellerinin bolluğu hiçbir firavun eşine nasip olmaz bolluktadır. Firavun, ailesi ile geleneklerin ördüğü duvarları yıkmıştır.

Tutankamon

Akeneton'un ardından Mısır'ın içinde ayaklanmalar birbirini izliyordu. Asya'daki krallıklar Mısır'dan kopmuş, bağımsızlaşmışlardı. Hititler Suriye'nin kuzeyindeydiler. Akhenaton'dan sonra kimliği tartışmalı bir firavun tahta çıktı. Bu firavunun Nefertiti olduğu bile iddia edilir. Sonra da Akhenaton'nun Nefertititı'den doğmamış olan oğlu Tutankaton iktidara geldi. Üç veya dört yıl içinde Tutankaton, Amon rahipleri ile uzlaşmak zorunda kaldı. Aton kültü ve tek Tanrı fikri reddedildi; Amon kültüne ve çok Tanrıcılığa geri dönüldü; başşehir Teb'e geri taşındı; Firavun adını Tutankamon olarak değiştirdi. İlk iş adı dâhil, Akhenaton'u hatırlatacak her şey yok edildi. Akhetaton yerle bir edildi, tüm resimlerden, yazılardan Akhenaton ve Nefertiti ve onların icraatları silindi, kazındı, değiştirildi. Sanıldı ki tek Tanrı sonsuza kadar yok edilebilecek. Tutankamon çocuk yaştaydı, varis bırakmadan şüpheli bir tarzda öldü. Onun zamanında ve ondan sonra iç karışıklıklar sürmeye devam etti.

Ma’at

Ma'at

Mısır’da ölüm ile ilahi ve sonsuz yaşama kavuşma arasında, yargı yer alır. Yargı neye göre yapılacaktır. Mısır’da adil düzen “ Ma’at “ demektir. Ma’at, bir deve kuşu tüyü ile bazen de perukasının çevresindeki banda tüy iliştirilmiş bir Tanrıça ile sembolize edilir ve cisimlendirilip, kişilendirilir. Ma’at gerçek, adalet ve uyum (harmoni) Tanrıçasıdır. Ma’at demek dünyadaki tüm nesnelerin dengesi demektir. Öbür dünyada, ölü kişinin kalbi terazinin bir kefesine konur, terazinin diğer kefesinde ise Ma’at (tüy) vardır. Yargı salonunda, Osiris, 42 yargıç ile birlikte oturur. Bilgeliğin ve adaletin kâtip Tanrısı Toth, Osiris’in huzurunda tartma işlemini yapar. Eğer kalp ile Ma’at dengede kalırsa, sınama başarı ile sonuçlanmıştır ve ölü, zafer kazanmış olarak Osiris’e sunulur.

Ma'at-Kalp ile tüy tartılıyor

Yargı kararı, Ma’at a göre, yani yaşarken doğru yolu seçmiş olmaya göre verilir. Yaşayan herkes doğal olarak, bu yargılamadan korkar ve sınamadan başarılı çıkmak ister. Bu nedenle, ölü kişinin tüm günahlarından arındığını gösteren resmi belgeler düzenlemek faydalı olabilir. Bu yargılama korkusu ile ölü kişinin mezarına resmi belge konur; duvarlara unutulmasın diye, yaşarken yaptığı iyi şeyler resmedilir; mumyanın üzerine veya etrafa büyülü araçlar, muskalar iliştirilir.

Mısırlılar, ölülere rehberlik ederek, öbür dünyada yapılacak yolculuğa yardımcı olması için, ölüler kitabını yazmışlardır. Ölüler Kitabının, Osiris önünde okunması için yazılmış bölümü şöyledir.

“Hiç kimseye kötülük etmedim.
Yakınlarımı bahtsızlığa sürüklemedim.
Gerçek evinde alçaklık etmedim.
Kimseyi gücünün dışında çalıştırmadım.
Benim yüzümden kimse korku duymadı,
yoksulluk ve acı çekmedi, bahtsız olmadı. Tanrıların kötü gördükleri şeyleri hiç bir zaman yapmadım.
Kölelere kötü muamele etmedim ve ettirmedim. Kimseyi aç bırakmadım.
Kimseye gözyaşı döktürmedim.
Kimseyi öldürmedim ve kimsenin
kahpece öldürülmesini emretmedim.
Kimseye yalan söylemedim. Hiç bir utandırıcı davranışta bulunmadım.
Zina etmedim. Yiyecekleri pahalı ve eksik satmadım. Terazinin dirhemi üzerine hiç bir zaman elimi bastırmadım. Teraziyle tartarken hiç bir zaman hile yapmadım.
Süt çocuklarının ağızlarından sütü uzaklaştırmadım. Hayvanları çalmadım.
Tanrının kuşlarını avlamadım.
Ölmüş balığı tutmadım. Hiç bir arkın suyunu başka yöne çevirmedim.
Ben temizim, temizim, temizim...”

İşte bu duada, Ma’at ın ne olduğunu da görüyoruz. Tüm dinlerde, ilerde söz konusu olacak erdemler, ölüler kitabında ve Ma’at ta toplanmıştır.

Yukarıdaki duanın içinde bulunduğu papirüs “ Ani papirüsü “ dür. Ani Papirüsü Antik Mısır cenazelerinde okunan ve “ Günden Dışarı Gidenler ” olarak adlandırılmış metinlerden biridir. Ölümden sonraki hayata hazırlıkla ilgili olarak bütün bilinmesi gerekenleri verir. 19 sülale zamanına tarihlendirilir. 78 feet 37 yaprak uzunluğundadır. Kitabın, Helliopolis uyarlaması, Teb uyarlaması, Sais uyarlaması olmak üzere üç ayrı kaynaktan uyarlanmış biçimleri bulunmaktadır.

Genelde “ Ölüler Kitabı “ olarak da bilinen metinlerde, içeriği ölümden sonraki yaşamda gerekli olacak bilgiler vardır. Önerilen bütün tılsım ve dualar her cenaze için geçerli değildir. Sosyal statü ve zenginliğe göre farklılık gösterir. Tanrılara hediye sunmak, diğer tarafta yürüyebilmeyi veya ölümden sonraki hayatta tekrar ölmemeyi sağlayan bütün sihir ve duaları içeren yol gösterici bir metinler topluluğudur. 18. Hanedanlıktan sonra yaygın olarak kullanılmıştır. Bu kitaptaki metinlerden 125. tılsım adıyla anılanı bilim dünyasında çok önemli bir metindir. Ölen kişinin Osiris ve 42 yargıcı önünde yargılanması anlatır. Ölen kişi 42 yargıcı temsil ettiği 42 günahı işlemediğini her yargıca ayrı ayrı anlatır. Eğer yargıçlar bu Masumiyet beyanından ikna olurlarsa Osiris’in yanında ruh kutsanmışlar ülkesine giderek mutlu olur. Burada ki 42 suç veya günah, Musevilikteki On Emrin kaynağı gibidir.

Ölüler Kitabında bir de “ Erkek çocuklarla seksüel ilişki kurmadım “ der. Bu kayıt bu tür ilişkiler varsa da, bunların toplum tarafından hoş görülmediğini göstermektedir. Daha sonraki dönemlere ait bir rüya kitabında erkek ve kadın fahişeliğine ve kadınlar arası cinsel ilişkilerin olduğuna dair ipuçları vardır. Ancak eldeki dokümanlara dayanılarak eşcinselliğin antik Mısır’da ciddi boyutlarda ve kurumsallaşmış olmadığı söylenmelidir.

Yargı esnasında, ölülerin yiyicisi denen, melez bir dişi canavar bulunur. Bunun görevi, yargıda başarısız olanları yok etmektir. Mısırlılar için bu dünyadan ayrılmak, varolmanın ilk evresidir. İkinci ölüm ise tamamen yok olmak demektir ki, işte bundan kaçınmak gerekir. İlk ölümle ölenler tamamen ortadan kalkmazlar, asıl ikinci ölümle ölenler tam anlamıyla cezalandırılıp, yok olurlar. Yok olanlar, düzenli dünyamızı tehdit eden yeni bir biçime bürünmemelidirler. İşte bu, mücadele edilmesi gereken bir durumdur. Ölümün, yaşanan hayatta bir ilk evre olması fikri Mısır'dan sonra tüm Orta Doğu kökenli dinlerin vazgeçilmez unsuru olmuştur.

Öbür dünyada Tanrının yanında yaşama fikri ve ölümün aslında bir yok oluş olmayıp, öbür dünyaya yolculuk olduğu fikri, Mısır dininin karakteristiğidir. Öbür dünyada yargılanma fikri de, daha sonra ortaya çıkacak tüm dinlere, yine Mısır'ın önemli bir mirasıdır. Öbür dünyada yargılanma fikri, o denli cazip gelmiştir ki, artık hiçbir din, terazi kavramından bir daha vaz geçememiştir. Öbür dünyada adil düzene yani Ma'at a göre yargılanmak; bu yargılamanın sonucuna göre ya Tanrının yanına gitmek veya yok olmak üzere cezalandırılmak, işte Mısır'ın tüm dinlere önemli bir katkısı daha.

Mısır halkı Firavun için angaryaya (çalışmaya) tabi idi. Bu Firavun için yapılacak çalışma ölümden sonra da devam edecekti. Bunun için Mısır'lılar yanlarına onların adına hizmet edecek olan adamlarını ve hizmetkârlarını temsilen onların sembollerini alırlardı. Bu sembol heykeller görevlerinden kaçmasınlar diye ayaksız yapılan hizmetkâr heykelleriydi. Bunlara " ushapti " derlerdi. Ushapti'ler angarya için ölünün vekili olurlardı ve tüm diğer hizmetleri de görürlerdi. Ushaptilerle ilgili dua şöyleydi:

" Ey ushabti! Ölüler Ülkesinde yapılması gereken, bana verilmiş bir işi yapmam için çağrılacak olursam (…burada bazı işler de sayılır… tarlaların ekimi, sulanması, taş taşınması ...) O'na deki:
Ben buradayım, ben yapacağım."

" İşler için çağırılırsam O'na deki:
Onun adına ben cevap vereceğim, ben buradayım, ben yapacağım…"

Birçok kültüre ait kazılarda, mezarların içinde insan ve hayvan refakatçi kurbanlarla karşılaşılmıştır. Üstelik kurban insanların genelde bir zorlama ve şiddetle öldürüldüklerini düşündüren delillere de rastlanmamıştır. Bu durum tıpkı Ur mezarlarındaki gibidir. Mısır'da da çok erken dönem mezarlarında kadın, özellikle de eş ve eşlerin, hizmetkârların kişisel at vs gibi hayvanların ve çok sayıda koç gibi kurbanlık hayvanın kalıntıları bulunmuştur. Tabi ki çok sayıda eşya ve soyguncular dan kurtulabilen bazı mücevherler vs de bulunmuştur. Şimdi Campbell üstadın anlatımını aktarırsak " Esas ölünün gövdesi daima erkektir (Herhalde erkekler için yapılıyordu), daima mezarın güney tarafındadır ve sağına yatmış durumdadır. Genellikle bir yatak üstündedir ve ahşap yastığı vardır. Yatağın ayakları boğa ayağı biçimindedir. Baş doğuya doğrudur ama yüzü (delta tarafı) Kuzeye bakar. Bacakları çok hafif bükük sağ eli çene altında sol eli sağ dirseğine yakın bir yerdedir (adeta rahat bir uyku pozisyonu). Ölü keten bir elbise giymiştir. Etrafı silahları, kişisel bazı eşyaları, tuvalet eşyaları, bronz aletler, devekuşu tüyünden yelpaze ve ham deriden bir çift sandalet vardır. Gövde deriyle ve genellikle öküz derisi ile kaplıdır. Mezarın kalan kısmında kap kacak vs bulunur."

"...Zengin mezarlarında insanlar, eşler ve sayısız koç kalıntısı vardı. Esas ölünün yatırılışı bir kurala bağlı olsa da, kurban insanlarınki kuralsızdı. Yatırılışlarında bir kurala rastlanmadı…"

Campbell oldukça kadim zamanları anlatmaktadır. Gelelim Herodot'un anlattıklarına:

" Bir evde hatırlı biri öldüğünde evin tüm kadınları başlarına yüzlerine çamur sürerek sokaklara dökülürler. Eteklerini bellerine kadar sıvarlar, memelerini açarlar, dövüne dövüne, sokak sokak gezerler. Ne kadar akraba varsa onlar da peşlerindedir. Erkekler de bu dövünmeye katılır. Bu törensel dövünmeden sonra ölü tahnit edilmek üzere mumyacıya götürülür…(Bundan sonra mumyacı ile yapılan pazarlık, ailenin seçimi ve mumyalama anlatılır...) 70 gün kadar sonra mumya hazır olunca aileyle anlaştıkları kalitede ve tam beden büyüklüğünde bir tabuta mumya konularak aileye teslim edilir. Tabut kapatıldıktan sonra ölü odasına götürülür ve bir duvara dikine (ayaklar altta) dayanır."

Öbür dünya fikrinde gelişme

İnsanlığın ilk dininde, Şamanizm'de, ruhlar vardı. Ruhlar hep beraber yaşıyorlardı. Bu dünya, öteki dünya iç içeydi. Bir süre, cismani bir şekli olanlar, ruhlar dünyasının dışında kalırmış gibi olurdu. Ancak, aslında ruhlar ile yine birlikte idiler, sadece cismanî şekilde iken, günlük yaşamlarında, onlarla temas kuramazlardı. Ama gece, beden dinlenirken, ruhlar yine kaynaşırdı. Şaman ise, her zaman ruhlar dünyasına girip, çıkabilirdi. Tüm kâinatın birlikteliği, eşitliği ve bütünlüğü vardı. Tüm ruhlar eşitti ve birbirinden farksızdı.

Sümerlere gelindiğinde ise, insanlar, Tanrıların çıkarları ve zevkleri için yaratılmıştı. Amaçları tam olarak anlaşılamayan Tanrılarca insana biçilen yazgıyı önceden bilmediklerinden, insanın yaşamı belirsiz ve güvensizdi. İnsan ölürken ruhu güçten düşerdi. Ölen insanın ruhu, dünyadaki yaşamın kederli bir yansıması olan karanlık ve kasvetli ölüler diyarına giderdi. Ölüm insanlığın yazgısı idi. Sadece Tanrılar ölümsüzdü. İnsanlar, Tanrıların davranışlarının ahlaki olduğunu kabul etmişlerdi. Tanrılar da insanların iğrendiği, ahlak dışı davranışları, sevmezlerdi. Ancak, yine de insanların ahlaksız davranışlarını planlayanlar Tanrılardı. Me'ler doğruluk, iyilik ve adaleti içerirken, yalan, didişme, ağlama ve korkuyu da içerirdi. Sümerliler için, Tanrının niyet ve hareketleri anlaşılamazdı. Kuvvetli bir olasılıkla, hiçbir insan annesinden günahsız olarak doğmazdı. Hiç kimse masum değildi. Adaletsiz ve haksız yere çekilen insan acısı yoktu.

Yani, Şamanizm deki birlikte var olma sevinci, yerini Sümerlerde, bilinmezlik ve güvensizliğe bırakmıştır. Şamanizm'de acı çekilmesi, yok olmak, cezalandırılmak yoktur. Sümer dininde ise, zaten günahkâr doğarsın ve bu dünyada acı çekerek bunun faturasını ödersin. Yani, Sümerlerde ceza bu dünyada çekilen acıdır. Ama o bile Tanrılarca daha önceden planlanmıştır. Ölünce ise, Şamanizm'de sevdiklerine kavuşurken, Sümerlerde karanlık ve kasvetli ölüler dünyasına gidersin. İşte, bu kadar belirsizlik ve kendi kaderine sahip olamama fikri, insanlarca uzun süre kabul edilemez idi. İnsan doğası, Sümer dininin bu yanını yadırgıyordu.

Mısır dini gelişince bu sorunu çözüldü. Bu dünyada yaptıklarında hürdün. İyi veya kötü davranabilirdin. Ancak öbür dünyaya gittiğinde, konulmuş adil düzene ne derece uygun davrandığın ile tartılacaktın. İyi tarafın ağır basarsa, öbür dünyada yaşamaya devam ediyordun. Orada, acı, elem, keder yoktu, eşit olarak Milyonların Teknesine biniyordun. Böylece yaşam anlam kazanmıştı. Sanki dünya, imtihan yeri idi. Bu dünyada insanlar düzene ne kadar uydukları ile sınanıyorlardı.

Şamanizm'de usulüne uygun ölmek bir mükâfattı. Sümerlerde ölüm kaderdi ve kuklanın kutusuna kapatılması idi. Mısır'da ölüm hakiki hayata, Tanrının yanına varmaktı. Şamanizm'de birlikte olmanın sevinci vardı, canlı cansız ayrımı yoktu. Tanrılar ve tüm doğa daima iç içeydi. Sümerlerde, Tanrıları sevip sevmemen Tanrıların umurunda bile değildi, öbür dünyada ne bir mükâfat ve ne de bir infaz vardı. Mısır'da Tanrılardan ancak korkulurdu, onlara yaklaşmanın tek şartı, öbür dünyada Milyonların Teknesine katılabilmekti.

Mısır'da baş Tanrı sıfatı, zamana ve siyasi duruma göre, çeşitli Tanrıların ön plana geçmesine yol açmıştır. Ancak, ekonomik olarak güçlenen tapınakların, kendi kültlerini, birinci kült gibi kabul ettirmeleri zamanla daha fazla görülür olmuştur. Bütün Tanrıların üstünde olan, baş Tanrı sıfatı, Orta ve Yeni İmparatorluk döneminde, Teb şehrinin üstünlüğü ele almasıyla, koçbaşı ile temsil edilen Güneş Tanrısı Amon'a verildi. Amon kültü de, Mısır'ın en önde gelen kültü oldu.

Amon'un ve Teb tapınaklarının Mısır tarihi üzerindeki etkisi, ilerki yıllarda, diğer dinlerin de kendilerine bir merkez seçmelerine neden olacaktır. Merkezdeki bir tapınağın gücü, Amon'la ortaya çıkmış ve bu tapınağa yapılacak yatırımların, dini nasıl kuvvetlendirdiği bilgisi insan belleğine yerleşmiştir. Amon'dan bize kalan bir miras da, " Âmin " sözcüğüdür. Her duadan sonra, tek tanrılı dinlerin " Âmin " demesi, Amon'a yapılan ritüellerin saygı unsurudur. Amon ve kültü, öyle bir kuvvet kazanmış ve insanları etkilemiştir ki, ondan asırlar sonra bile Amon'dan vaz geçmek mümkün olamamaktadır.

Âmin sözü, Akkadcadan da gelmiş olabilir. Sümer ülkesinde okunan ilahilerde paragraflar, çok uzun bir süre diplomatik yazışma dili olarak kullanılmaya devam edilmiş olan Akkad dilinde " gerçek " veya " öyledir " anlamına gelen " Amanu " diyerek bitirilirdi. Kutsal sözler, daha kalabalık ilahi varlıklara seslenebilmek için uzatılırdı. Bazı araştırmacılar bugün kullanılmakta olan Âmin sözünün kökenini buna bağlamaktadırlar.

Bizce bunların her ikisi birden etkili olmuş olmalıdır. İnsanlar ister Mısır kökenli Amon, ister Sümer kökenli (Akkadca) Amanu'dan gelsin, binlerce yıl dualarını böyle bitirmeye alışmış halklar, bu bitiriş kelimesini tek tanrılı dinlerde de kullanmaya devam etmişlerdir.

Mısır'da din konusuna son vermeden önce, Mısır dini ve sosyal yaşamı için çok önemli bir kavramın üzerinde durmak gerekmektedir: Ma'at. Ma'at bir Tanrıçadan daha fazla, bir kavram gibi görünmektedir. Eski Mısır dilinde, Ma'at sözlük anlamıyla " gerçek " demektir. Tanrıça olarak, gerçek, düzen, denge ve adaleti sembolize eder. O uyumdur. O doğru olan ve olması gerekendir. Eğer, Ma'at olmasa idi, evren tekrar kaosa girerdi. Eski Mısır inancına göre, evren, her şeyden önce, bir düzen ve uyumdur. Evren, düzenli ve önceden kestirilebilir bir tarzda çalışır. Döngü daima sabit kalmalıdır. Manevi dünyada ise, istenen saflıktır, günah cezalandırılır. Maddi ve manevi dünyanın her ikisinde de, mükemmel bir denge esastır. Yunan Mısır ilişkileri başladıktan sonra, Yunanlıları en çok etkileyen kavramlardan biri de bu Ma'at yasaları olmuştur. Ma'at ın evreni açıklamada tuttuğu yol, daha sonraları Yunanlılarda " logos " kavramını yaratmıştır. " Başlangıçta logos vardı ve logos Tanrıyla birlikteydi ve logos tanrıydı " John 1.1.

Ma'at somut gerçektir. İnsanlık düşünür, nehir akar, yıldız parlar, güneş doğar gibi somut gerçektir. Mısır inancına göre, kâinatın kendi ve etrafındaki her şey kutsaldır. Ahlak ise insana ait bir değerdir. Burada insan tabiatının bir ikilemi ile karşılaşılır. Bir gurup için ahlaki olan, bir diğeri için olmayabilir. Ma'at, bu ikilemi ortadan kaldırır. Herkes için ahlaki ve doğru olanı, yanlış ve kötü olandan ayıran bir gerçeklik sunar. Firavunun görevi Ma'at ı

geçerli kılmak, yaşatmak ve yüceltmektir. Firavunlar, " Ma'at ın uygulayıcısı ", " Ma'at ın sevgilisi " gibi adlar alırlar.

Ma'at, eski Mısır mahkemelerinde görülen adli davalarda da kullanılıyordu. Ma'at ın rahipleri ise, Tanrıçanın emrinde oldukları kadar, adli sistemi de yürüten kimselerdi. Tanrıça olarak Ma'at, güneş Tanrısı Ra'nın kızıdır. Aynı zaman da Bilgelik Tanrısı Toth'un karısıdır. Ma'at ın, ay Tanrısı ve aklın Tanrısı olarak ta tanımlandığı görülmüştür.

Ölüler Kitabı ve diğer bazı yazılı belgeler Mısır dini, büyüleri, tılsımları hakkında sayısız bilgi verir. Skarap (bok böceği) motifi en yaygın tılsımdı ve ölüleri hayata döndüren Güneş Tanrısının simgesiydi. Bazı kutsal sözcükler eşliğinde ölüleri hayata döndürürdü. Bu kutsal sözcükler gizliydi, bir sırdı ve doğru bir şekilde söylenmeliydi. Büyülü sözlerin doğru bir şekilde söylenmesi şarttı, anlamının bilmemek sözcüğün gücünü azaltmazdı. Bu kadar tehlikeli bir silahın acemiler eline geçmesi göze alınamayacağından, bu bilgiler gizli tutulurdu.

Ölüm konusunda Mısır'da yazılmış olan ilginç bir şiir şudur:

Ölüm karşımda şimdi
Hastanın karşısında derman gibi
Kapatıldığı yerden açık havaya çıkan biri gibi
Ölüm karşımda şimdi
Çiçek kokusu gibi
Rüzgârlı bir günde bir gölgeliğe oturmuşum sanki
Ölüm karşımda şimdi
Lotus çiçeklerinin kokusu gibi
Sanki baş döndüren kıyılara oturmuşum.
Ölüm karşımda şimdi
Yağmur yağıp geçer gibi
Bir seferden evine döner gibi
Ölüm karşımda şimdi
Yıllarca tutsak kaldıktan sonra
Evine dönmek ister gibi.

Tekrar skarap'a dönersek, Mısır'ın bu kutsal böceği, günümüz dünyasının bile en geçerli tılsımlarından biridir. Kadim Mısırlılar onu yaratılışla, erkekliğin tartışılmaz gücüyle, üremeyle, bilgelikle, reankarnasyonla, ölümsüzlük ve yenilenmeyle özdeşleştirmişlerdir.

Ad

Ruhları veya tanrıları, iyi veya kötü amaçla çağıran büyücü, onlarla ilişki kurabilirse, onlara istediğini yaptırabilir, onların sınırsız güçlerinden yararlanabilirdi. Bir an gelirdi ki büyücü onunla özdeşleşirdi, onun ruhunu ve gücünü ödünç alırdı. Mısır büyü sanatının eriştiği bu büyü sistematiği, tüm büyücülerin yol ve yöntemidir. Buna " Gizemli söz sayesinde güçle özdeşleşmek " denir. Sırlar kapısını açan bir cins anahtar olan bu gizemli söz fikri, Mısır rahiplerinin büyücülere armağanıdır. Mısır rahiplerinin Gizli kutsal sözcükleri, daha sonra söz edeceğimiz Süleyman'ın Anahtarı veya Mühürü, Tanrının Gizli adı veya En Büyük adı, büyücülük kuramının temeli olmuştur. Bu ad söylenemeyecek kadar gizlidir. Tanrı, insan, her şey ad varsa vardır, ad yoksa yoktur.

Gerek Tanrı ve gerekse insan adlarının taşıdığı anlamla, bu adın sahipleri arasında kutsal ve güçlü bir bağ olduğuna birçok kültürde inanılır. Rahipler, keşişler, krallar vb. hayatlarının önemli aşamalarında, yeniden doğarcasına, yeni bir ad alırlar. Bu yöntem hala örneğin papalarda devam etmektedir. Ayrıca pek çok ülkede yabancılara ad söylenmez.

II. Ramses zamanından kalan büyülü bir cenaze papirüsündeki sözcüklerin incelenmesiyle, bu büyü metininde yenilenen çok sayıda sözcüğün Nubya lehçesine benzediği anlaşılmıştır. Rahipler söylenenin anlamından çok sembolik önemiyle ilgilenirlerdi. Rahiplerin yaptıkları zikirlerde, gerek Mısır'da gerek Mezopotamya'da, öncelik hep ad ifade eden sözlerde olurdu.

Sihir (büyü), insanlığa saldıran doğaüstü her türlü yaratığa, güce ve onları insanlar aleyhine kışkırtan kötü büyücülere karşı yapılan meşru bir eylemdi. En az kehanet kadar yasaldı. Ayrıca rasgele yapılamayan, bilgiye dayalı, uyulması gereken çok özel kuralları olan ve inceliklerle donatılmış bir işti. Bu kuralların ilki ve en önemlisi " ad " idi. Çünkü " şeylere " can verebilmek " için, o şeyin bir adının olması gerekirdi.

Her şey ancak ismi olduğu sürece var sayılır. Adsız şeyler belirsizdir, anlaşılamazlar, düşünülemezler, özgün bir varlıkları yoktur. Ad kuralı, hem sihiri olanaklı kılar hem de ondan korunabilmenin yollarını açar. İsmi olan şey tanınır, ondan kuvvet alınabilinir, korumasından, sunabileceği nimetlerden faydalanılabilir ve/veya ona baskı, kötülük yapılabilinir. Kötü amaçlı büyüden korunmak için uluorta adın söylenmemesi, güvenliğinden şüphe edilen kişi ve yerlerde adın saklanması gerekir. Bu tedbir ölümlüler için de, Tanrılar için de geçerlidir.

Sesin ve hareketin kendinden gücü vardır. Adını söylediğimiz veya kendisine yönelik bir hareket yaptığımız " şey " bunu doğrudan algılar, ama bu etkiler kalıcı değildir. Ama sesi ve

hareketi kalıcı kılan yazı, kabartma, heykel v.b uygulamalar etkinin devamlı ve sınırsız olmasını sağlar. Bazı sözlerin (sihirli sözcükler) ve objelerin daha güçlü etkiler yarattığı da kabul edilmektedir. Uygun bir sesle söylenen ve genelde bir düzen içinde tekrarlanan sözcük dizeleri (dua), hitap edilen tanrıların bizi duymasını sağlar. Tapınağa adımızın da yazılı olduğu dua kazılı bir heykel veya benzeri bir armağan sunduğumuzda, bu sunu üzerine kazılı duayı sürekli tekrarlanacaktır. Tanrılar kendilerine yakaranları severler, usulüne uygun ve ısrarla sesleneni görmezden gelmezler. Kutsal mekânlarda tanrılara kendimizi sürekli hatırlatır ve onlara doğrudan seslenirken, Tanrıları sembolize eden şeylerin yanımızda bulundurulması daha uygun olur ve duyulma olasılığımızı arttırır.

Etrafımız kötülükle doludur. Kötü ruhlar, cinler, şeytan ne ad verirseniz. Bunlar kutsal, yarı kutsal kimlikli veya sıradan ruhlar olabilirler. Hayatları boyunca haksızlığa uğramış olanlar, kaza kurbanları, evlenmemiş ve doğumda ölen kadınlar, mezarı olmayanlar, mezarı olsa da mezarlarına hiç hediye bırakılmayanlar sıradan kötü ruhlardır. Bu kötü ruhlar, cinler v.b tarafından ele geçirilmek ise sanıldığından kolaydır. Bilerek veya bilmeyerek Tanrıları gazaba getirirsek Tanrıların bizden uzaklaşmasını sağlarız. Tanrıların boşalttığı bu alana kötülüğün kendiliğinden yerleşmesi ise kaçınılmazdır. Tanrılardan uzaklaşan bunu hak etmiştir zaten. İyi ve inançlı insanların da çok dikkatli olması gerekir. Bazen güçlü büyücüler, kötü büyüleri ile kurbanının aleyhine çalışması için kötü ruhları, cinleri, şeytanı görevlendirirler. Bu durumda yapılan iyi büyüler, cin veya şeytan kovma, vb. arınma ayinleri yapılarak kurban kurtarılmalıdır. Kötülük taşıyan her şeyin kovularak, Tanrılara ait alanın temizlenip geri alınması gerekir. Arınma ritüellerinde dualar, kurbanlar, su, ateş, tütsüler v.b bulunan ciddi ve karmaşık yöntemler uygulanır. Muskalar, kutsal objeler vb. kalıcı korunma sağlamak içindir. Bu ayinlerde genellikle kötülük sembolleri oluşturularak, bu objelere çeşitli eziyetler yapılır ve sonsuza kadar yok etmek üzere de yakılırlar.

Kurtuluş ve arınma ciddi, pahalı ve yetkin kişi gerektiren, nadir de olsa başarısız olunabilecek bir süreçtir. O halde kazaya uğramadan tedbirde yarar vardır. Büyülü sözlerin kuralları ile tekrarı, kutsal objeleri taşımak, güçlü muskalar her zaman işe yarar. Bunlar ibadet ve ritüelleri kötü kazalara karşı pekiştirirler. Tedbirli olmaktan zarar gelmez.

Bu bahiste anlatılanlar, milattan binlerce yıl önce, insanların düşüncelerini aktarmaktadır. Ve ne yazıktır ki hala böyle zanneden insanların sayısı epey fazladır.

Deneme

Şaman dini şemsiyesi altında, Sümer ve Mısır dinlerinin işimize gelen yanlarını alarak bir deneme yapalım. Antik dinlerin işimize gelen yanlarını alacağız, ama olmayan bir şeyi ilave etmeyeceğiz. Bunu yapmaktaki amacımız, Sümer ve Mısır medeniyetlerinin üzerimizde ne kadar etkili olduğunu göstermek ve önemlerini iyice vurgulamaktır.

" Kâinat bir kaostan doğmuştur. Kaosu ortadan kaldırıp, dengeyi kuran Tanrılardır. Evrenin yaradılışının ilk gününden itibaren onu yöneten ve işleyişini sağlayan Tanrıların koyduğu yasalar, kurallar ve düzenlemeler vardır. Tanrıların yaptıkları ve kurdukları düzen tartışmasız doğrudur. Tanrılar ve uygulamaları, hiçbir varlık tarafından sorgulanamaz ve yargılanamaz. Olup, bitenleri insanın anlaması gerekmez ve zaten anlamaya da aklı yetmez. İnsanlar kendilerine Tanrılarca biçilen yazgıyı, alın yazısını bilmediklerinden, insan yaşamı belirsizdir. Zaten asıl olan bu dünyadaki yaşam değil, öbür dünyada sonsuz hayattır. Sadece Tanrılar ölümsüzdür. Geri kalan tüm canlılar, doğarlar, yaşarlar ve ölürler. Yaşam, Tanrılara hizmet etmek için yaşanması gereken bir süreçtir. Tanrılara hizmet demek, iyiliğe ve gerçeğe, yasa ve düzene, adalet ve özgürlüğe, doğruluk ve dürüstlüğe, bağışlama ve acımaya hizmet etmek demektir. Kötülük ve yalandan, yasa tanımazlık ve düzensizlikten, adaletsizlikten ve baskıdan, günahkârlık ve sapıklıktan, zulüm ve merhametsizlikten kaçınmak gerekir.

Dilmun'da, akan suları, yeşil çayırları, cins cins meyve ağaçları, renk renk çiçekleri, şırıl şırıl akan suları ile bir cennet vardır. Bu cennette Tanrılar yaşarlar. Burada acı yoktur, hastalık yoktur, ölüm bilinmez, sadece iyilik, güzellik vardır. Günahsız ruhlar, burada, Tanrıların yanında, sonsuza dek yaşayabilirler. Zaten, amaç, ruhların varmaya çalıştıkları yer Tanrıların yanıdır. Buraya varmak, dünyadaki imtihandan geçmekle olur.

Tanrı ilk insanı, erkeği, çamurdan yaratmıştır. Tanrılar bir şey yapmak isterse sadece söylemeleri yeterlidir. Tanrı kelamı, yaradılışın kendisidir. Cennette erkek yaşarken, onun bir eşi olsun istenmiştir ve erkeğin kemiğinden kaburga kemiği hanımı, yaşatan hatun yani Havva halk olmuştur. Erkek ve Havva cennette yaşarken, erkek nefsine hâkim olamayıp, yasaklanmış bir bitkiyi yemiştir. Böylece cennetten kovulup, fani dünyaya, yaptıklarının acısını çekmeye gelmiştir. Hiçbir insan annesinden günahsız doğmaz. Hiç kimse masum değildir. Adaletsiz ve haksız yere çekilen insan acısı yoktur. İnsana düşen, Tanrı kurallarına uyarak yaşamak ve Tanrılarına hizmet etmektir. Tanrılara ibadet etmek te gerekir. Oruç tutulacak, kurban kesilecek, Hac yapılacaktır. Haftanın altı günü çalışılıp, bir gün Tanrılara ibadete ayrılacaktır. O bir gün, ibadetin toplu yapılması daha kıymetlidir. Tanrılara ibadet edilirken daima temiz olunmalıdır. Temizlik imanın şartıdır.

Tanrılara isyan olmaz. Tanrıların yolundan çıkanlar, bu dünyada da cezalandırılırlar. Yoldan çıkan pek çok kavim cezalandırılmış, yok edilmiştir. İnsanların Tufan olayını unutmaması gerekir. Tufan gibi, geçmişten ders alınacak pek çok olay vardır.

Tanrılar bir takım işleri için kendilerine yardımcılar seçmişlerdir. Cinler bu tip yardımcılardır. Yaradılışları insandan farklı olan cinlerin neyi nasıl yaptıklarına da, biz insanlar pek akıl erdiremeyiz.

İnsan ölünce, ölüme yolculuk mezarda başlar. Ölüm ile ilahi ve sonsuz yaşama kavuşma arasında yargı vardır. Bu dünyada yapılanlar, adalete ve Tanrı buyruklarına uyum ile tartılır. Yaşarken doğru yolu seçenler, öbür dünyada Tanrıların yanına (cennete) kavuşurlar. Yoldan çıkan ve Tanrı buyruklarına uymayanları ise ceza beklemektedir. "

Yukarıda özetleyerek yaptığımız dinler sentezini, tarih boyunca pek çok düşünür ve din adamı insiyaki olarak yapmıştır. Bunlardan çıkan yeni din versiyonlarının bazıları, halk ve siyasi otorite tarafından rağbet görerek yaşamış, bazıları hiç kabul edilmemiş veya unutulup gitmiştir. Aton, tek Tanrı olarak ortaya çıkınca, dini sentezler tek Tanrı fikri ile birlikte yeni bir kimlik kazanmışlardır. Mısır ve Sümer'in yeni dinlerin oluşmasına etkisinin, dini sentezlerin yanı sıra, Tanrı üçlemeleri, din adamlarının aracılığı, Tanrının oğlunun Tanrı olması, kutsal bakire, yeniden doğuş, Tanrının evleri (ibadet yerleri), Tanrı kelamını anlamak için arif olma gereği, yazılı mit ve neşidelerden pasajlar alınması gibi unsurları da kapsadığı unutulmamalıdır.

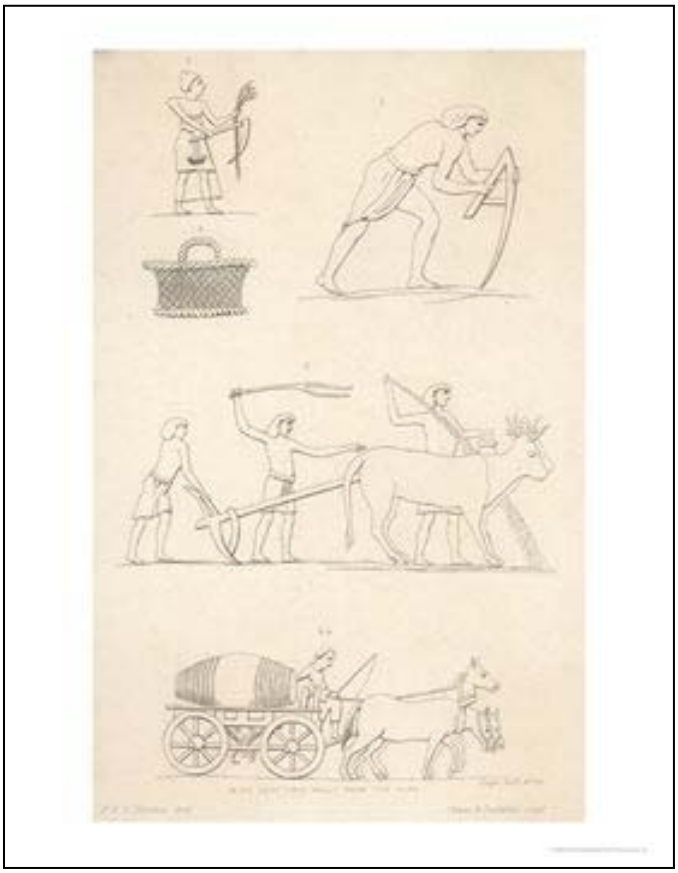
Mısır’da Hayat

Mısır'da tarım

Mısır toplumunun esas üretimi çiftçilikten geliyordu. Toprak önce sığır kullanılarak veya çapa ile çapalanarak tohum ekmeye uygun hale getirilirdi. Tohumlar serpildikten sonra, sığır, koyun, keçi gibi hayvanlar üzerinde dolaştırılarak tohumların toprağa girmesi sağlanırdı. Başak biçilirken yapılan işin monotonluğu birinin flüt çalması ile giderilirdi. Sepetlere yüklenen başaklar eşeklerle harman yerine götürülürdü. Başakların üzerinden yine hayvanlar yürütülerek tohum ve sap birbirinden ayrılırdı. En son samanlar savrularak tahıl elde edilirdi.

Mısır duvar resimlerinden öğrendiğimize göre üzüm bağları sulanırdı. Toplanan üzümler, bir sopa ile tempo tutularak, erkekler tarafından fıçılarda ezilirdi. Ezilen üzümler, çuvalların içine konup, sıkılarak şıra yapılırdı. Şarap şişelerinin üzerine, bağın ismi, tüccarın ismi ve bağ bozum tarihi yazılırdı.

Mısır duvar resimlerinde, çobanlık, süt sağma, hayvan otlatma ve hayvancılık teferruatlı olarak resmedilmiştir. Genellikle balık avı ağ atılarak yapılırdı. Ancak zıpkınla, oltayla, kepçeyle ve sepetle de balık avlanırdı. Su aygırları çok tehlikeli olduklarından, zaman zaman topluca su aygırı avlarına çıkılırdı.

Mısır'da insanların yaşamı hakkındaki bilgiler veren mezar kabartma ve resimlerinde, aslında esas olarak, aristokratların ve zenginlerin hayatı vardır. Ancak az sayıda da olsa, resimlerin kenarından köşesinden, çoğunluğun hayatı hakkında bilgiler alınabilmektedir. Altın işçileri, doğramacılar, marangozlar, heykeltıraşlar, çömlek yapıcıları, tuğlacılar, kasaplar, fırıncılar, biracılar ve daha nice zanaatkârlar resmedilmiştir.

Ayna

Evlerde koçan süpürgeye benzer süpürge, sepetler, yiyecek koruma çanakları, küpler, tabureler, taraklar, merhemler, çocuklar için oyuncaklar vardı. Hali vakti yerinde olanların evlerinde göz makyaj aletleri, ayna, zarif ve çok estetik yapılmış sandalyeler, tabureler, yataklar, sandıklar, kutular, ince giysiler, peruklar kullanılıyordu. Mısırlılar müzikten hoşlanıyorlardı. Müzik ve dans yaşamın bir parçasıydı. Flüt, çifte klarnet, çifte obua, trompet, çeşitli arplar, lavta, lir, tambur, davul, tef, zil kullanılan müzik aletleriydi.

Mısır'da yazının kullanılmaya başlamasından itibaren, okuryazarlık seçkin bir sınıfın elinde kalmıştır. Mısır aristokrasisi, bir toprak aristokrasisi olması yanında, devlet görevleri üstlenir, rahiplik yapar ve subay olurlardı. Bu nedenle daha baştan beri, aristokrasinin yazmayı bildiği düşünülür. İşi yazma olan kişilere kâtip denirdi. Kâtiplik devletin en yüksek görevi olmasa da en üst görevlere kâtiplik yapmadan pek çıkılmazdı.

Arp ile müzik

Raks

Eğitim bir süre okullarda öğretilir, daha sonra usta çırak ilişkisi içinde gerçekleştirilirdi. Çocuklar küçük yaşta temel bir eğitim aldıktan sonra, bir ustanın yanına verilerek eğitimleri devam ederdi. Önemli kişilerin çocuklarının usta çırak tipi eğitime 12 yaşları çıvarında başladığı bilinmektedir. İşe verilen çocuk, hem ustasının istediği yazıları kopya eder ve bunu yaparken de öğrenirdi. Bu ilk öğrenilen yazı hiyeratik yazıydı. Anıtlarda kullanılan hiyeroglif yazı için daha ileri bir eğitim gerekirdi. Dolayısı ile hiyeroglifleri bilenlerin sayısı azdı. Edebi yazıların, tıbbi yazıların, matematik eserlerinin, öykülerin, kült ve dini ilahilerin, aşk şiirlerinin, eğitim için gerekli metinlerin, ayin metinlerinin, gömülme ile ilgili kitapların yazılması ve özellikle çoğaltılması, tapınaklara bağlı " Yaşam Evi " denen yerlerde gerçekleştirilirdi. Bu her tür eseri çoğaltma çalışmaları, tapınaklarda, milattan sonraki tarihlere kadar devam etmiştir.

Kâtipler bağdaş kurarak oturur ve yazıyı dizlerinin arasında yazarlardı. Kamış bir kalem kullanırlardı. Yanlarında içinde mürekkebin, suyun ve kurutucunun bulunduğu bir yazı seti

olurdu. Yazı papirüse yazılırdı. Ancak deniz kabukları ya müsvedde olarak veya papirüs yerine daha ucuz bir malzeme olarak kullanılırdı.

Katip

Mısır toplumunda kadının evde oturması, dış ortamda pek olmaması istenirdi. Ev işleri, ekmek ve bira yapımı, iplik eğirmek, dokumacılık gibi işler kadınlardan beklenirdi. Hizmetçileri olanlar bu işleri hizmetli kadınlara yaptırırlar, ama aile fakirse evin kadını bu işleri üstlenirdi. Kadının dışarıda dolaşması güvenli bir tavır değildi. II. Ramses'in ağzından " Ben Mısırlı kadınların diledikleri yere gitmelerini, kendilerine tecavüz edilmeden istedikleri yere yolculuk edebilmelerini sağladım… " denerek, dışarıdaki ortamın kadın açısından güvensizliği vurgulanmıştır.

Önemli işlerde, kuvvet gerektiren işlerde, zevk ve eğlence partilerinde, aile kadınının yeri yoktur. Bir taraftan dansçı kızlardan ve akrobat kızlardan vazgeçilemez ama diğer taraftan aile kadınlarının bu tip etkinlikleri yapması ve hatta yapılan yerlerde bulunması istenmezdi. Sanki eğlence sektöründeki kadınlar ayrı bir sınıfmış gibi hareket edilirdi. Mısır toplumundaki kadının bu durumu herhalde aristokrasi içindeki güçlü kadınlar için geçerli değildi. Bazı kadınların rahiplik görevi almış olması, kraliyet ailesinden bazı üyelerin veya bazı kraliçelerin çok güçlü olması istisnai durumlardı. Herhalde onlar kadından ayrı bir cins gibi algılanılırlardı. Kadın için en çok kullanılan unvan " evin kadını " deyimiydi.

Kadınların büyük çoğunluğu okuma yazma bilmezdi. Böylece de bürokraside ve kültürün ana entelektüel alanlarından uzak kalırlardı. Mısır ailelerinde aristokrasi ve kraliyet ailesi dışta tutulursa, birden fazla kadınla evlenmeye rastlanmaz. Çoğunlukla Mısır'da tek eşli evlilikler görülür. Ancak birden fazla kadınla evlenenler de yadırganmazdı.

Horus ve Seth efsanesinde olduğu gibi, bazı öykülerde eşcinselliğe dair ipuçları vardır. Ancak, ister mezar odalarında olsun, ister erotik metinlerde olsun, daha önce belirtilen " ilk eşçinsel evlilik " hariç eşcinsellik işlenmemiştir. Zaten nedense eş cinsellikle ilgili dokümanlara tarihte az rastlanmaktadır. Bunun bir tabu olarak düşünülüp gizlendiği veya toplumca hoş görülmediği için mi gizlendiği veya önemsenmediği için mi gizlendiği net olarak belli değildir.

Mısır'da miras babadan oğla geçerdi. Ama bu kural çok katı uygulanmaz, vasiyete de yer verilirdi. Aslında ailenin mülkü varsa, bu bir evlilik anlaşmasının konusu olurdu. Kadın

evlenirken beraberinde bir miktar mülk getirirdi. Bu mülkler ailenin servetinin bir parçasıydı ve bu nedenle boşanma halinde kadın bunlar üzerinde hak iddia edebilirdi. Ayrıca kadının da vasiyet edebildiği bilinmektedir ama bunun sınırları net olarak belli değildir.

Bir çift evli olarak veya evlenmeden birlikte yaşayabilirdi. Ancak birlikte yaşayan bir çiftin hukuki ve sosyal statüsü, evli olanlardan farklıydı. Evli olmadan birlikte yaşayan bir çiftin kadınıyla cinsi ilişki kurmak ceza hukukuna konuydu. Kadın için en büyük suçlardan biri zinaydı. Mısır toplumunda ortalama yaşın 20 yaş dolaylarında olduğu düşünülürse, çok fazla dul kalma, yeniden evlenme ve miras sorunları olduğunu kabul etmek gerekir. Sorun karmaşıktır. Yazılı bir belge de anlatıldığına göre: " Emekliye ayrılan baba, görevini oğluna bırakır ama oğlunun annesini mirasından mahrum eder. Mülkünü başka bir kadından olan çocuklarına bırakır ". Burada söz konusu kadınların ikisi de resmi karıları değildir.

Krallık kanının saflığını korumak ve ilahi gücü pekiştirmek için Firavunların kız kardeşleri ile evlendiklerini ve ayrıca haremlerinin de olduğu biliniyor. Ama bu adetlerin halkın adetleri olmadığı, halkın kızkardaşleri ile evlenmediği ve genelde tek eşli oldukları söylenmelidir. Bu tip evlilikler, firavun ailesinin basit insanlardan ayrı olduğunu bildirmek için yapılmışlardı. Mısır'da yakın akrabalar arasında evlilik mümkündü. Hatta ebeveynlerden birinin ortak olması durumunda bile kardeş evliliklerine müsaade edildiği olurdu. Halk için tam kardeş evliliklerine gelince, daha ileri tarihlerde, Yunanlılar Mısır'a gelince, tam kardeşler arasındaki evlilikler, hem Yunanlılar ve hem de Mısırlılar arasında görülecektir.

Boşanma az görülen bir şeydi. Kadın erkeğe kur yapabilir ve hatta evlenme teklif edebilirdi. Hatta âşık oldukları adamlara bugün için bile ölçü dışı kabul edilen ısrarlı tekliflerde bulunabilirlerdi. Bir kız on yaşında evlenme çağına girerdi. Evlilik öncesi ilişkiler de normal görülürdü. Fahişelik vardı ve kınanmazdı. Fahişelikten kazandığı para ile mütevazı bir piramit (ehram) yaptıran bile vardı. Kadının mal mülk edinme hakkı da vardı. Antik dünyanın en özgür kadınlarının Mısırlı kadınlar olduğunu söylenir. Yunanistan'da kadınların hele hele evli kadınların esir hayatı yaşayacakları göz önüne alınırsa, gelecekte Yunanlılar Mısırlı kadınların bu özgürlükleri karşısında dehşete düşeceklerdir.

Mısır dilinde erkek kardeş, dayı ve dayıoğlu tek bir kelime ile belirtilmekteydi. Aile arası ilişkiler için, bu ve buna benzer pek çok akrabalık bağını aynı kelime ile ifade edilmesi, aile bağlarının yazılı metinlerden anlaşılmasını çok zorlaştırmaktadır.

Mısır kadınının süslenmesi hem dini gereklilikten ve hem de erkeklerin süslenmeyi kendi cinsel arzuları için istemelerinden kaynaklanırdı. Mısır'da kadının boyanıp, süslenmesi hiçbir zaman onun bağımsızlığının bir göstergesi olarak algılanmamalıdır. Öykülerde, erkekleri ayartan fettan kadınlara ve aşırı cinsi istek dolu kadınlara rastlanmaktadır. Sanırız cinsellik dini olarak olması istenen bir durumdu. Mezar kabartma ve resimlerinde erotik atıflar yapılmış olanlar vardır. Bundan amaç ölülerin öbür dünyada da zevkli bir hayat yaşamalarını istemek olabilir. Mısır 'da da cinsi fanteziler vardı. Örneğin, Mısır erkeği için çıplaklık, başa giyilmiş bir peruk ile birleşince erotik bir görüntü oluyordu. Cinsi birleşmelerde, çeşitli pozisyonların kullanılmış olduğu duvar resimlerinden anlaşılmaktadır.

Mısır düşüncesi, öbür dünya ile cinsel zevki hep birleştirmek istemiş ve bunun böyle olmama ihtimalinden korkmuştur. Ölüler kitabında dünyanın sonu ile birlikte cinsel hazzın da biteceğinden yakınılır. Bir kadın mumyada bulunan büyüye atfen " Nekropoliste bir erkek ile cinsi münasebette bulunmak " öbür dünyaya yapılacak yolculukta önemli bir merhaledir.

Mısır'da, Sümerlerde ve Hitilerde bulunan kanun kitapları bulunamamıştır. Bu eksiklik, günlük yaşama ait pek çok konuda, yeterli bilgiye sahip olunmasını önlemektedir.

Mısır ve hayvanlar

Antik Mısırda insanların yanı sıra hayvan hastalıkları da tedavi edilmeye çalışılmıştır. Örneğin Sekhmet rahiplerinin veterinerlik konusunda haklı bir ünleri vardı. Yeri gelmişken Mısırdaki çiftlik ve ev hayvanlarına bir göz atalım.

Mısır 'da koyun keçi, sığır domuz ve kaz eski zamanlardan beri etinden, derisinden, yününden sütünden ve yumurtasından yararlanılan ekonomik olarak değerli hayvanlardı. M.Ö. 4000 yıllarından itibaren domuz yendiğine dair bilgiler olmasına karşılık, dini seremonilerde domuz eti yer almıyordu. Diğer taraftan yüksek sınıftan Mısırlıların keçi eti yedikleri ve keçi tulumunun su saklamada ve yüzdürme işlerinde kullanıldığı bilinmektedir.

Mısırlı çiftçiler turna, sırtlan, ceylan gibi hayvanları da evcilleştirmeye çalışmışlarsa da bu uğraşlarında başarılı olamamışlar ve Eski Krallık döneminden sonra da bu konuda pek ısrarlı olmamışlardır.

Yeni krallık zamanına kadar ev hayvanı olarak tavuk yetiştiriciliği yaygın değildi. İzole yerlerde görülürdü.

Geç Periyoda gelindiğinde yaygın olarak tavuk yetiştirildiği görülmüştü. Hatta Diyotorus Siculus'a göre " Mısırlılar tavukların kendi yumurtalarında kuluçkaya yatmalarına izin vermezler tabii duruma bir nevi müdahale eden doğal olmayan metotlar geliştirerek çok sayıda civciv üretirlerdi ". Anlaşılan antik Mısırda bir nevi kuluçka makinesi yapılmıştı.

Mısırlıların kazları besledikleri resimlere bakanlar " kaz ciğeri " üreten günümüz meraklılarını görür gibi olur.

Mısırlılar birkaç sığır türü elde etmeyi becermişlerdir. Uzun boynuzlu, boynuzsuz, iri veya daha küçük olanlar vb…

Kutsal hayvan olarak seçilen sığırların boynuzları rendelenerek, budanarak hatta metal kalıplar içine konularak şekillendirilirdi. Mısır'da kaz çok önemli bir hayvandı. III. Ramses zamanında yılda yalnız Amon Tapınağında 16 000 sığır ve 22 000 kazın kurban edildiğini söylemek bu hayvanların önemini belirtmeye yeterlidir.

Mısır'da ev hayvanlarının kimi kutsal, kimi de yoldaş olarak önemliydi. Kediler, köpekler, ördek ve kazlar, ehlileştirilmiş ibisler, maymunlar ve hatta sırtlanlar ev hayvanı olarak kabul

edilirlerdi. Bir ev hayvanını bilerek veya istemeden öldürmek şiddetle kınanırdı. Kedi ve köpeklerin kutsal kabul edildiği ve saygı gördüğü de bir gerçekti. Adını bildiğimiz ilk kedi III. Tutmosis'in kedisi Nejdem'dir. I. Amenhotep'in kedisi Buhaki ise efendisinin ayakları dibinde otururken resmedilmiştir. Kimileri ise Firavunların lahitlerinin yanı başındaki lahitlerinde gömüldüler tabi ki mumyalanarak. Hem dost ve hem de av arkadaşı olan köpeklerin de lahitlerine rastlanmıştır. Mısırda tıpkı çiftlik hayvanlarında yapıldığı gibi çiftleştirmelerle çeşitli köpek türleri elde edilmiştir. Örneğin Orta Kırallık döneminde kısa bacaklı köpeklerin tercih edilmesine karşılık Yeni Krallıkta küçük köpekler revaçta olmuştur.

Mısırın çok önemli protein deposu şüphesiz balıklardı. Balıkları kurutarak saklarlar doğal veya yapay havuzlarda balık stoklarlardı. Bahçelerde küçük havuzlar bulunurdu.

Atlar ve savaş arabaları antik Mısır tarihinde daima önemli olmuştur. Atlara dair ilk deliller 13. Hanedanlıkta karşımıza çıkmaya başlar. 18. Hanedanlıkta ilk at resimlerine rastlanır. Doğaldır ki atlar lüks hayvanlardır ve ancak ayrıcalıklı olanların hizmetindedirler. Tabii ki savaş arabaları da çok önemli ve özel araçlardır. Horembeb'in mezarındaki rölyefte üzengisiz ve eğersiz binicili atlar görülür. II. Ramses 1700 metrekarelik 460 atlık bir hara yaptırmıştı. Deltanın güney ucundaki Per-Ramses'teki bu tavlada, atların dışkı ve idrarları ile kirlettikleri yerlerin taş zemine verilen eğimle uzaklaştırılarak temizlendiğini, atların kuru ve temiz yerlerde barındırıldığı anlaşılmaktadır. Bu atların bakımlarının nasıl yapıldığı tam olarak bilinmemesine rağmen günümüze ulaşan bazı edebi metinlerden, özenle otlaklara götürüldükleri, taylarla annelerine çok dikkat edildiği söylenebilinir.

Eşekler de iş hayvanı olarak Mısır'da çok kullanılmıştır. Diğer taraftan komşularının kullandığı develer de Mısırlılar tarafından biliniyordu. Ama biz, Mısır'da deve kullanımına dair önemli bir bilgiye rastlayamadık.

Hayvanlarla içli dışlı olan Mısırlıların veterinerlik uygulamalarında da bilgi ve becerilerinin olduğu muhakkaktır. Ama veterinerlikle ilgili olarak tıpta olduğuna benzer dokümanlara henüz sahip olunamamıştır. Ama bazı ufak bilgiler karşımıza çıkmaktadır. Örneğin Kahun papirüsünde, kedi ve köpeğin göz bakımları, boğaların (soğuk algınlığı?) rüzgâr hastalığının tedavi edilmesi gibi bilgilere yer verilmiştir.

Şuppiluliuma

Hitit M.Ö. 1400

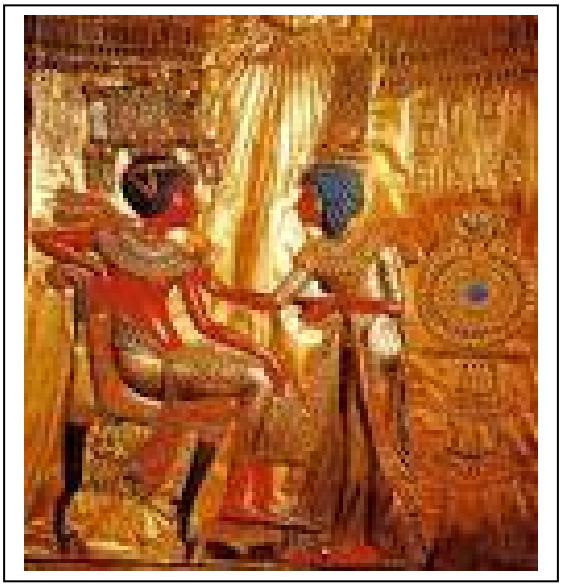
M.Ö. 1370 ile 1360 yılları arasındaki bir tarihte, Hitit tahtına, Büyük Kral olarak, Şuppiluliuma geçti ve 40 yıl boyunca Orta Doğunun tarihine damgasını vurdu. Şuppiluliuma kuvvetli bir olasılıkla tahtı ele geçirdi. Siyasal durum iyi değildi, Hatti topraklarının büyük bir kısmı düşmanların eline geçmişti. Şuppiluliuma, Büyük kral olduktan sonra, uzun bir süre Anadolu içindeki kargaşanın yatışması ile uğraştı. Şuppiluliuma'nın ilk yıllarında Hattuşaş yeniden imar edildi, genişletildi, dıştan koca duvarlarla yeniden kuşatıldı. Dışarıda, tabii ki ilk hedef, Kuzey Suriye idi. Ama Mitanni devleti orada duruyordu.

Şuppiluliuma, Mitanni ile hesaplaşmadan önce, çevresini güvenlik içine aldı. Anadolu'nun doğusundaki, Azzi-Hayaşa krallığı ile bir antlaşma yaptı. Antlaşmayı pekiştirmek için Hayaşa kralı Hukkana'ya kızını verdi. Benzer bir antlaşma da Kizzuvatna kralı Şunaşşura ile yapıldı. Bütün bu antlaşmalarda sınırlar, karşılıklı verilecek asker sayıları, protokol, haberleşmelerin nasıl olacağı, özel koşullar, suçluların iadesi gibi pek çok konu, diplomatik bir nezaketle kaleme alınmışlardır.

Sınırlarını güvenliğe alan Şuppiluliuma, önce Kuzey Suriye'de başarılar sağladı. Peşinden ani bir saldırı ile Mitanni başkentine girildi (aslında iki saldırı yapılmıştır. Toroslar üzerinden yapılan ilk saldırı başarısız olmuş, ama daha sonra doğudan Fırat üzerinden yapılan saldırı başarılı olmuştur). Mitanni krallığı etkisiz hale getirildi. Hititler, daha sonra Suriye'ye girdiler ve orada Mitanni desteğinden yoksun kalan şehir devletlerine kolayca baş eğdirdiler. Suriye'de Hititlerin karşısına ciddi bir Mısır direnişi de çıkmamıştı. Çünkü bu esnada Mısır'da Firavun Akhenaton vardı ve Mısır kendi ile uğraşıyordu. Firavun Akhenaton, tek

Tanrılı dine geçmiş, Mısır'ın ekonomik ve sosyal yapılanmasını oluşturan tapınakları devre dışı etmişti. Mısır sancılı günler geçiriyordu ve kimseye bakacak hali yoktu. Hititlere Suriye'de sadece küçük bir kent devleti olan Kadeş direndi, ama bu şehir de düşünce, Lübnan sınır oldu. Aslında Suriye genel olarak elde edilmiş bile olsa, yine de çıbanbaşları vardı. Mitanni ordusu duruyordu, Akdeniz kıyısındaki bazı liman şehirleri hala Mısır denetiminde idi.

Bu olaylar olurken Mitanni tahtında kral Tuşratta bulunuyordu. Tuşratta öldürüldü ve yerine çıkan yeni kral da, Mısır yerine Asur ile anlaşma yaptı. Hitit güvenliği yine suya düşmüştü. Şuppiluliuma, yaklaşık M.Ö. 1340 yılı çıvarında, ordusu ile Fırat üzerinden tekrar yürüdü. Kargamış'ı aldı, Mitanni krallığını parçalayarak çeşitli küçük devletlere bölüp, başlarına Hitit prenslerini koydu. Bazılarının başına da, Hititlere bağlı yerel prensleri atadı. Bu siyasi gelişmelerin sonucunda, Hititler, Asur kralı Kizzuvatna ile bir antlaşma imzalayarak, Suriye meselesini hallettiler.

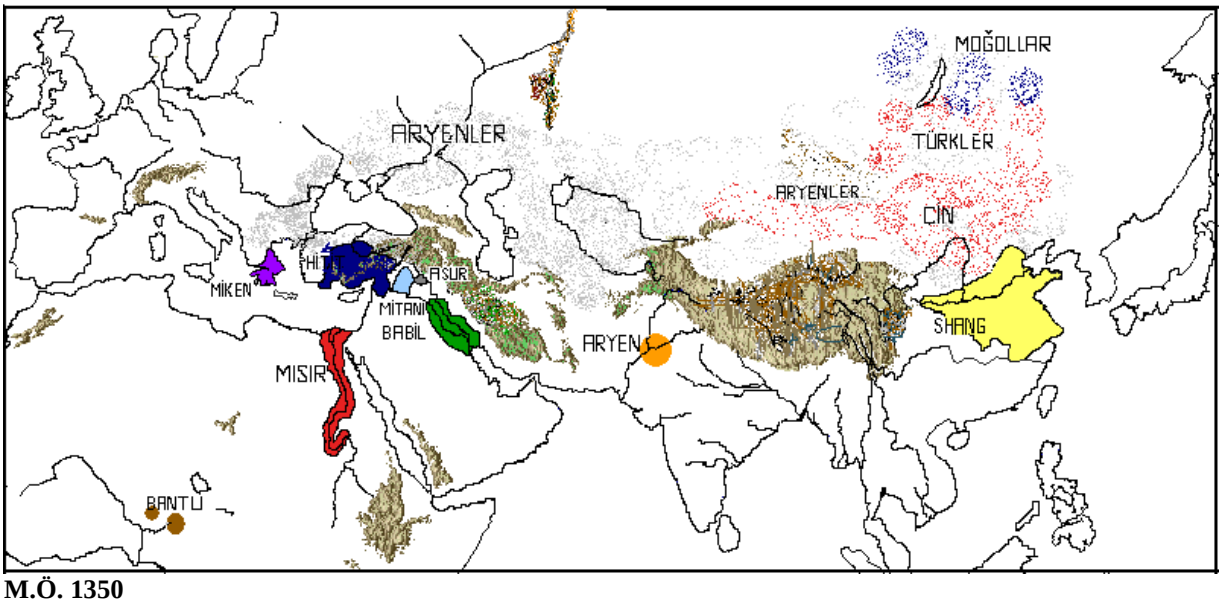

Bu esnada Mısır'da Firavun Akhenaton ölmüş; Tapınaklar tekrar güçlerine kavuşmuş; Akhenaton, tek Tanrılı dini, kendi kurduğu başşehir ve Aton tapınakları, izleri kalmayacak şekilde yerle bir edilmişti. Yeni firavun Tutankamon'du ve çocuk yaştaydı. Tutankamon M.Ö. 1323 tarihinde ölünce, karısı Ankhesanamen bir Hitit prensi ile evlenerek politik güç kazanmak istedi. O dönemde Mısır'ın Akhenaton tarafından bozulan sosyal düzeni daha dengeye gelmediğinden, Mısır oldukça karışıktı. Ve Ankhesenamen'in güçlü bir müttefike ihtiyacı vardı. Ankhesanamen, Şuppiluliuma'ya bir mektup yazarak, Şuppiluliuma'nın oğullarından biri ile evlenerek, onu Mısır firavunu yapmak istediğini bildirdi. Şuppiluliuma, Kadeş önlerinde iken mektubu aldı ve çok şaşırdı, inanamadı. Bunun bir Mısır oyunu olabileceğinden korktu. Olayın aslını anlamak için Mısır'a bir elçi yolladı. Elçi, elinde, Ankhesenamen'in ikinci bir mektubu ile döndü. İkinci mektupta, Ankhesenamen, artık durumdan iyice yakınıyor ve yardım istiyordu. Şuppiluliuma inanmıştı, oğlunu Mısır'a yolladı. Ama oğlu yolda, kuvvetli bir olasılıkla çölün gezginci ve soyguncu kabileleri tarafından öldürüldü. Ankhesanamen de saray rahibi Ay ile istemeye istemeye evlenmek zorunda kaldı.

Şuppiluliuma'nın halletmesi gereken bir diğer problemi de Kuzey Karadenizli Kaşkalardı. Kaşkalarla 20 yıl uğraşıldı, ama net bir sonuç alınamadı. Hitit devleti, batıyla, yani Ege ile bu dönemde ilgilenmek zorunda kalmıştır. Bu ilgi, merkezi otoritenin kuvvetini arttırmaya dönük güç gösterisidir. Şuppiluliuma, Arzava krallığı ile Seha nehri topraklarında (bu günkü Bergama yakınlarında ki Bakırçay) kurulu bulunan bazı şehir devletleri ile ve iç Ege'de Mira ve Hapalla şehirleri ile ilgilenmiş ve bunları tekrar denetimine almıştır.

40 yıldan uzun süre Hititleri yönettikten sonra Şuppiluliuma aniden öldü. Çok büyük işler başarmıştı, döneminde Hititler en güçlü devlet olmuştu. Ancak otoriter ve kişisel yönetimi, ölümünden sonra sorun oldu. Yetkiyi tek elde toplayan kişilerin başına gelen, Hititlerin de başına geldi ve kargaşa başladı.

II. Murşili

M.Ö. 1350

Bu sırada Mısır'da da iç kargaşa devam ediyordu. Eski soylu bir aileden gelen, General Horemhep, iç kargaşayı ve isyanları bastırdı. Amon rahiplerinin yardımı ile Firavun ilan edildi. Böylece XVIII. hanedan bitiyor, Mısır'da XIX. hanedan dönemi açılıyordu. Horemhep, devlete barış getirmek için sert önlemler aldı. Din de tam bir restorasyona girişerek, aton kültünün tüm kalıntılarını silmeye çalıştı.

Hititlerde ise Şuppiluliuma'nın ölümünden sonra II. Murşili başa geçti. Bu esnada Hitit ile Asur arasında tampon olarak tutulan iyice ufalmış Mitanni devletini Asurlar aldılar. Yine kuzeydeki Kaşkalılara seferler düzenlendi, sonuç alınamayan 10 sefer yapıldı. Ama II. Murşili'yi esas Arzava Krallığı meşgul ediyordu. Arzava kralı kendi ülkesine geçen Hitit uyrukluları iade etmiyordu. Siyasi mülteciler daima komşu ülkeler arasındaki problemleri körüklemişlerdir. II. Murşili yazdığı sert bir mektupla Arzava'ya savaş ilan etti.

" Sana giden uyruklarımı geri isterim. Onları bana geri vermedin. Bana çocuk muamelesi yaptın, beni küçük gördün. Hadi öyleyse, şimdi savaşacağız ve Gök Tanrısı, benim efendim, bizim durumumuzu yargılasın. "

Arzava krallığı bu mektup karşısında ikiye bölündü. Bir kısmı Hitit kralına uymak, bir kısmı savaşmak istiyordu. Sonunda savaş yapıldı ve savaşı Hitit kuvvetleri kazandı. Hitit kralı kendine karşı gelmeyen Arzava aristokratlarını bağışladı. Ama Arzava'dan ciddi ganimet elde etti. 62.000 esir ve arabalar dolusu değerli mal alındı.

Yenilen Arzava kralı Ahhiyava ülkesine sığındı. Ama Ahhiyava Hitit baskısına dayanamayarak Kralı Hititlere verdi. Arzava ile savaşırken, Milevanda (kuvvetli olasılıkla

Milet kenti), Kargamış ve daha pek çok diğer şehirlerle uğraşmak icap etmişti. Sonuç olarak, M.Ö. 1300 yılı civarında, 28 yıl krallıktan sonra, II. Murşili ölüp, yerini Muvatalli'ye bıraktığında, Hititler Şuppiluliuma devrindeki sınırlara ve güvenliğe sahiptiler.

Hitit heykel

Babası Şuppiluliuma'nın ve kendi döneminin icraatını bize aktaran II. Murşili, ayrıntılara girerek bir tür belgesel nitelikli yıllıklar yayınlamıştır. Bu yıllıklarda, Orta Doğu hakkında, ayrıntılı bilgilere ulaşıyoruz. Çeşitli devletlerle yapılan antlaşma metinleri bu yıllıklarda vardır. Ayrıca, antlaşma metinlerinin başına konulan ve bu devletlerle tarihi ilişkilerin özetlendiği, geriye bakışlar, birinci sınıf kaynaklardır. Hititlerde tarih bilinci çok gelişmişti.

II. Murşili, çok sevdiği babasını, arkasından ağabeyini veba nedeniyle kaybetmişti. Veba ülkesini uzun süre kasıp, kavurmuştu. Büyük kralın yanında, Tavananna olarak egemen üvey annesi her yaptığına karışıyor, hayatını yaşanmaz hale getiriyordu. İlk karısını Tavanannanın yaptığı büyü sonucu kaybetmişti. Zaten çakan bir şimşek nedeniyle de dili tutuktu. Murşili, bu peş peşe gelen felaketleri, her Hititli gibi tanrıların kızgınlığına bağlıyordu. Ona göre, babası, çok sevdiği Büyük Kral Şuppiluliuma'nın işlediği bir günah yüzünden bu felaketler başına geliyordu.

Murşili Tanrılara diyor ki:

" Babam da ona (Tuthaliya) bağlılık andı içmişti. Fakat babam Tuthaliya'yı cezalandırmaya kalkışınca, prensler, soylular, Hattuşa'daki yüksek memurların hepsi babamın tarafını tuttular... Tuthaliya'yı ve ona yardım eden kardeşlerini öldürdüler, (ailesinin diğer bireylerini ise) Alaşiya'ya yolladılar. Buna karşın siz tanrılar, efendilerim, babamı korudunuz. Hatti ülkesinin toprakları düşman eline geçtiğinde, babam onlara karşı sefere çıkıp, onları yendi, toprakları geri aldı. Düşman ülkelerinden de toprakları Hatti ülkesine kattı. Onun döneminde Hatti ülkesi iyi idi, ülkedeki insanlar, sığırlar ve koyunlar çoğalıyordu. Fakat siz tanrılar, efendilerim, (sonradan) Genç Tuthaliya'nın öcünü babamdan aldınız; babam, Tuthaliya'nın katli yüzünden öldü. Babamın tarafını tutan prensler, beyler, memurlar ve askerler de bu yüzden öldüler. Hatti ülkesi de bu yüzden perişan oldu. Şimdi veba daha da kötüleşti. Hatti ülkesi ağır zarara uğradı. Tanrılar, şimdi ben Murşili, size babamın suçunu itiraf ettim. "

" Ey tanrılar, sizler Tuthaliya'nın dökülen kanlarının öcünü almak istiyorsunuz. Ancak Tuthaliya'yı öldürenler bu günahlarının cezasını çektiler. O şimdi, benim üstüme de geldiği için, bende bu günahın kefaretini ailemle birlikte kurban ve tövbe yoluyla ödeyeceğim. Tanrıların gönlü yine rahat olsun. Ey Tanrılar bana karşı yine iyi olunuz. Sizin katınıza çıkmak, size yakarmak istiyorum, ne olur beni dinleyin. Ben kötülük yapmadım ve önceden kusur işleyenlerden, kötülük yapanlardan bugün kimse kalmadı; hepsi öldü. Ancak böyle

olmakla birlikte, babamın günahları bana da sirayet ettiği için, size, Tanrılara ülke için vebadan dolayı günahlarımı ödeyeceğim. Sizin rahibiniz ve hizmetkârınız olduğum için bana karşı iyi duygular besleyin ve kalbimden bu sıkıntıyı kovunuz, ruhumdan bu korkuyu alınız. “

Hitit ziyafet

Muvattali

HattiTunç, Dinsel Sancak, Alacahöyük, 2100-2000, Anadolu Medeniyetler Müzesi

Hitit sanat örnekleri

Muvattali (M.Ö. 1315 – 1282) babası ölünce yerine Büyük Kral oldu. Hitit Devletinin en büyük ve başarılı krallarından biridir. II. Murşili'nin ikinci karısının ikinci oğludur. Tahta çıktığında Batı Anadolu'da çıkan karışıklıkları kısa sürede halletti. Batıdaki bir ülke olan Vilusa (bunun Troya olma olasılığı vardır) ile Mısır, Babil, Hanigalbat (Hurri), Asur gibi büyük devletlere karşı yapılacak bir savaşta, ordusu ve atlı arabaları ile birlikte Hitit ordusuna katılmak konusunda anlaşma imzaladı.

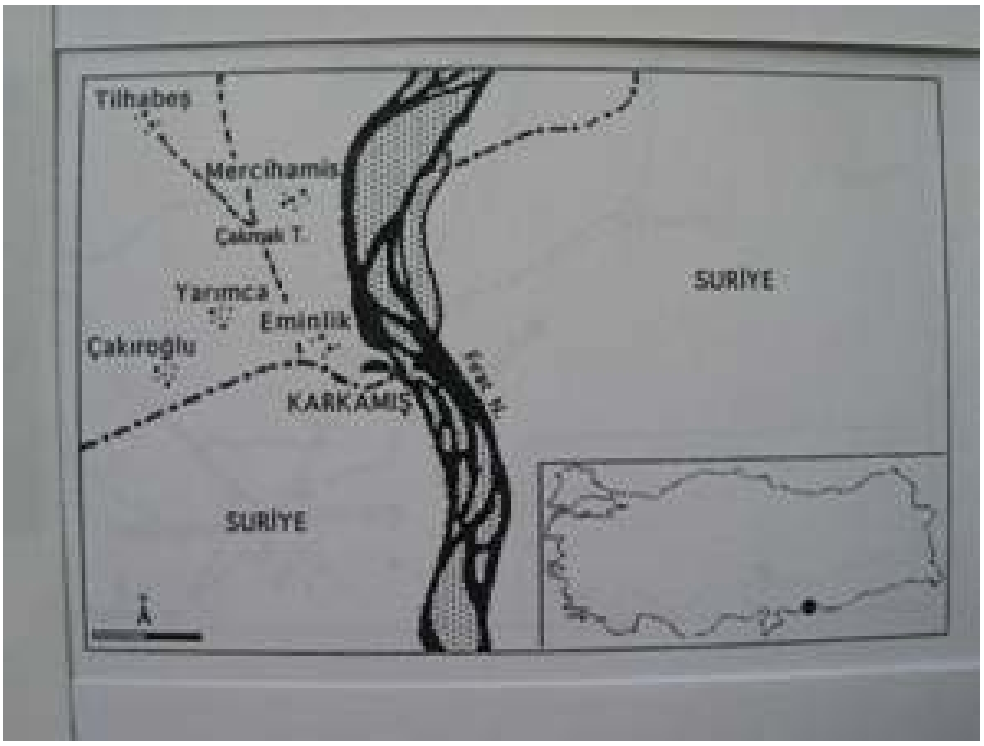
Muvattali döneminde Kaşkalar ve Mısır Hititlerin en önemli meseleleriydi. Kaşkalar durmadan saldırıyorlardı. Mısır ise kendine gelmiş ve Suriye üzerinde egemenlik mücadelesine girişmişti. Muvattali tahta çıkar çıkmaz kardeşi Hattuşili'yi büyük komutan ve kuzeyin genel valisi olarak atadı. Hattuşili Kaşkalar karşısında başarılı oldu. Bu sırada aleyhine çıkarılan dedikoduları da Büyük Kral Muvattali önemsemedi. Muvattali affetmenin önemli olduğunu bilen bir kişiydi. Hattuşili sadece iyi bir komutan değil aynı zamanda iyi bir siyasetçiydi. Önemli Kaşka beylerini toprak vererek kendine bağlıyordu. Bu tip toprak hareketleri daima, doğru veya yanlış, suiistimal dedikodularının konusu olur.

Hattuşili Kuzeyde başarılı olmasına rağmen, Muvattali, Mısır sorunu ile güvenlik içinde uğraşabilmek için, başkentini Hattuşadan, Adana yakınlarındaki Dattaşşa kentine taşıdı. Muvattali Dattaşşa kentine hazinesini ve tanrıları taşımıştı. Tanrıları giden Hattuşa artık başkent olamazdı. Muvattali kardeşi Hattuşili'ye Kuzeyde iki önemli merkezi vererek ve onu Hakpişşaş kralı ilan ederek hem cömert davrandı ve hem kardeşini tamamen yanına aldı.

Uriatri

Bu dönemde, Asur devleti de kuvvetlenmeye başlamıştı. M.Ö. 1300 yılında, Asur kralı I. Salmanasar ve daha sonra oğlu I. Tikulti – Ninurta, büyük bir ordu toplayarak Asur'u genişletmeye başladılar. Asurların M.Ö. 2500 den başlayan M.Ö. 619 tarihine kadar uzanan uzun bir tarihleri vardır. Takip kolaylığı açısından tarihçiler, Erken Dönem (M.Ö. 2500 den öncesi ile M.Ö. 1906 ya kadar uzanan), Eski Asur Dönemi (M.Ö.1906 - M.Ö. 1380), Orta Asur Dönemi (M.Ö 1380 - M.Ö 912), Yeni Asur Dönemi (M.Ö. 912- M.Ö 612) olarak bölerek incelerler. Biz şimdi burada Orta Asur dönemini anlatmaktayız.

I. Salmanasar'ın ilk amacı Mitanni devletini yıkmak ve Hititlere karşı sınırlarını güvenceye almaktı. I. Salmanasar bunu başardı. Mitanni yok edildi ve Asur sınırları batıda Kargamış'a, kuzeyde Van gölüne ve güneyde Babil'e kadar büyüdü.

Kargamış

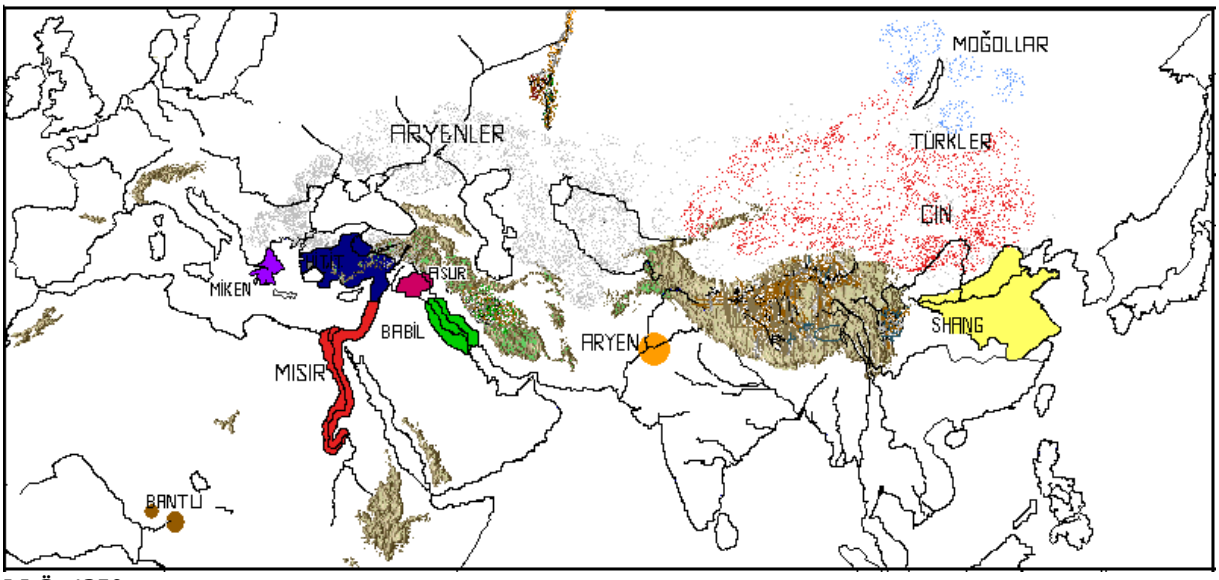
Kargamış kenti

Hitit devleti zamanında, Doğu Anadolu Hitit devletinin doğrudan hâkimiyeti dışında kalmıştı. Buradaki topluluklar küçük kasabalar halinde hayvancılık ve ticaretle uğraşmaya devam etmişlerdi. Bu dönemde, epeydir var olan maden ve taş işçiliği de, oldukça ilerlemiş durumdaydı. Mitanni devletinin yıkılışından sonra, Asur genişlemesi kuzeye doğru başlayınca, Doğu Anadolu kasabaları, kendi aralarında birlikler oluşturarak, Asur ilerleyişine direnmeye çalıştılar. Asur kralı I. Salmanasar zamanında, Asur ordusu bu bölgeleri fethetti, yaktı ve halkını köle olarak alıp götürdü. Halkın götürülemeyen bölümü ise çok ağır vergilere maruz kaldı.

M.Ö. 1272 ile 1243 yılları arasında, Asurlular bu bölgeye Uruatri demektedirler. Ve Asur kralı, Uruatri genel adı altında 8 ülkeyi aldığını yazmaktadır. Uruatri kelimesi Asurcada etnik bir mana içermez, dağlık bölge anlamında kullanılmaktadır. Daha sonra Asurlar, buraya Nairi ülkesi adını vermeye başladılar. Bu Nairi sözcüğü, Doğu Anadolu toplulukları tarafından da kabul edilmiştir. Onlar da kendilerine Nairi ve Van gölüne de Nairi gölü demeye başladılar. Asur kralı I. Tukulti-Ninurta, Nairi ülkelerinin 43 kralının Asur'a karşı baş kaldırmış olduğunu ama onları yenip, birbirine zincirle bağlı olarak Asur'a getirdiğini yazmaktadır.

Böylece, yaklaşık 100 yıl, Van gölü civarında yerleşmiş, Asurlara bağımlı kabilelerin sık sık baş kaldırması ve Asur'un da onları şiddetle cezalandırması ile geçti. M.Ö. 1000 yıllarına gelene kadar Van gölü çevresinde pek çok, irili ufak devletler veya kralcıklar vardı. Bu devletlerden biri de Urartu idi.

Kadeş

M.Ö. 1250

Mısır'da XIX. hanedan başa geçmişti. XIX. hanedanın çabalarının çoğu, Filistin, Suriye ve Nubya'da egemenliği tekrar kurmak üzerine yoğunlaştı. Bu dönemde piyade artık sadece Mısırlılardan oluşmuyordu. Değişik ülkelerden, ama özellikle Libya ve Suriye'den paralı askerler orduya katılmışlardı. Bunların maaşları buğday, altın ve gümüş olarak ödeniyordu. Ücretli askerlik, Mısır ordusunun aldığı son şekildi ve artık ordu Firavunun ordusu idi. Mısır, Firavun Akhenaton döneminde ilgisini kaybettiği Doğu Akdeniz'e gözünü tekrar dikti. Eskiden Mısır'a tabi olan, ama şimdi Hititlerin etkisinde görülen, ufak Doğu Akdeniz devlet ve şehirlerine Mısır baskısı başladı.

Ramses II

I. Seti zamanında, Tyre alındı, Filistin'in kuzeyi ve Lübnan yeniden fethedildi. Hititler ve Mısır karşı karşıya geldiler. II. Ramses (M.Ö. 1290 – 1224), daha kuzeye çıkmak istedi. Ama rakibi, güçlü Hititlerdi. Olaylar Hititlerin aleyhine gelişiyordu. II. Ramses'in tahta çıkışından 5 yıl sonra, M.Ö.1286 yılında (bu tarihte 10 – 15 yıllık bir yanılma olabilir), Hitit ve Mısır ordusu Asi nehrinin (Orontes) kıyısında, Kadeş'te karşı karşıya geldi.

Kadeş savaşı tüm ayrıntıları ile taktikleri ile yazılı olarak elimize geçen en eski savaştır. II. Ramses, Teb tapınağının duvarlarında da yazılı ve resimli olarak bu savaşın tüm ayrıntısını vermiştir. Bu resimli ve yazılı metinlere dayanan pek çok kurgu da yapılmıştır. Biz burada savaşın kısa bir özetini verelim.

Kadeş savaşı

Savaş öncesinde Hitit kralı Muvatalli savaşa hazırlanmıştı. Yeni başkenti Luvi bölgesindeydi. Böylece Luvilerle ilişkileri daha da yakınlaşmıştı. Kardeşi Hattuşili, Kaşka savaşçıları ve arabaları ile ona katılmıştı. Vilusa kuvvetleri, yapılan anlaşma gereği ordaydılar. Mısır kayıtları, sağdan sola doğru sıralayarak karşılarındaki Hitit ordusunu şöyle sıralamaktadırlar: Hattiler, Nahrinalılar (Hurri bölgesinden), Arzavalılar, Pidasalılar (Orta Anadolu'da Hattuşa'nın güneybatısı), Dardanoiler (Batı Anadolu), Masalar (Lidya bölgesinden), Karkisalılar (Batı Anadolu), Likyalılar, Vilusalılar, Aravannalılar (Sakarya nehrinin doğu), Kaşkalar, Kizzuvatnalılar (Adana bölgesi), Kadılılar (Adana bölgesi), Kargamışlılar, Halpalılar (Halep çıvarı), Nuhaşşalılar, Kadeşliler, Ugaritler, Musanatalılar, Kabsulular ve İnisalılar.

Mısırlar tarafından verilen bu liste eksiktir. Hitit Büyük Krallığı o dönemde 21 büyük ülkeyi kapsıyordu. Örneğin 10 bin savaşçı ve 700 savaş arabası ile orduya katılmış olan Hayaşa (Doğu Anadolu bölgesinde) bu listede yoktur. Sonuç olarak, Hitit ordusu Muvattali'nin siyasi başarısı ile çeşitli ülkelerin bir araya gelmesinden oluşmuş bir müttefikler ordusuydu.

Hitit ordusu, kendini Mısır gözcülerinden gizleyerek, Kadeş'te üslendi. Hitit ordusu 35 bin asker ve 3500 savaş arabasından oluşuyordu. Mısırlılar ise Amon, Ra, Ptah ve Seth adlarını taşıyan ve bu sırayla peş peşe giden dört tümenle yola çıktılar. Mısır ordusu yaklaşık 20. 000 kişiydi. Mısırlılar, Hitit varlığından bihaber olarak Kadeş'e doğru yürüyüp, yerleşmek için çadırlarını kurmaya başladılar. Mısır ordusunun bir kısmı yerleşiyor, bir kısmı nehri geçmeye çalışıyor, bir kısmı da daha yolda geliyordu. Hitit ordusundan kalabalık arabalı bir birlik, kentin arkasından dolaşıp, Asi nehrini gizlice geçip, Mısırlara saldırdı. Mısır ordusunun Hititlerin saldırdığı kısmı dağıldı. Amon ve Ra tümenleri tamamen bozguna uğradılar. Hititler Mısır karargâhını yağmalamaya başladılar. Arkada olan bir Mısır birliği tam zamanında gelip, işe karıştı. Bu fırsattan yararlanan II. Ramses ordusunu toparladı ve savaş tam sonuçlanmadan karşılıklı geri çekilmelerle bitti.

Her ne kadar Ramses Kadeş savaşını büyük bir zafer gibi gösterse de, savaş sonrasında orta Suriye'nin Hititler elinde kalmış olması, zaferin Hititlerce kazanılmış olma olasılığını arttırmaktadır. Mısır kaynaklı savaş bilgileri abartmalı ve tek yönlüdür. Kadeş savaşından 16 yıl sonra Hitit ve Mısır bir antlaşma ile olayı sonlandırmışlardır.

Bu antlaşmanın gümüş levhalara kazınmış olan asıl metinleri kayıptır. Mısır'da tapınakların duvarlarına kazınan antlaşmanın bir nüshası da, Boğazköy (Boğazkale) kazılarında kil tablet olarak bulunmuştur. Bu nusha Istanbul Arkeoloji Müzesinde sergilenmektedir. Kadeş

antlaşmasının Hattuşa'da bulunan çivi yazılı tabletinin büyütülmüş kopyası New York'ta Birleşmiş Milletler Binasında asılıdır.

Kadeş savaşından bir süre sonra II. Ramses Suriye'ye ikinci bir sefer daha yapıp, Orontos'un yukarısına kadar çıktı. II Ramses dönemi, Mısır'ın en parlak dönemlerinden biridir. Devlet yeniden örgütlenmiştir. Bayındırlık, sulama bu dönemde doruğa ulaşmıştır. Musa ile birlikte İbranilerin Mısır'dan çıkışı da bu döneme rastlar. II. Ramses 66 yıl firavunluk yaptıktan sonra hayata gözlerini kapadı. II. Ramses'ten sonra gelen fravunlar dönemlerinde savaşlar açısından bir durgunluk izlenir. Sanki Mısır gemisi sığ sularda biraz dinlenmek istemektedir.

Karnak

Mısır da anıtların çoğunda II. Ramses'in kitabesi vardır. Şu an Mısır'daki kalıntıların çoğu onun zamanında yapılmış veya tamamlanmıştır. 90 yıllık bir ömür 66 yıllık saltanat yaşayan II. Ramses Karnak salonunu tamamladı, Luksor tapınağını büyüttü, Ramesseum tapınağını yaptırdı, sayısız dev eser verdi. Nil ile Kızıldeniz arasındaki kanalın onarttı. Ramses'in bir sürü eşi yüz civarında oğlu elli civarında kızı vardı.

Suriye seferi sırasında, Muvatalli, Toroslar'da bir kent olan Tarhuntassa'yı (Kode) kendine sürekli oturacağı üst olarak seçmişti. Daha doğru bir deyişle, Kaşkalıların sürekli tehdidi altında olan baş şehir Hattuşaş'ı, Muvatalli Tarhuntassa'ya taşımıştı. Daha önce bahsedilen Dattaşşa, Tarhuntassa'da bulunan özel bir bölgedir. Diğer eyaletlerin yönetimini de kardeşi Hattuşili'ye, geçici olarak bırakmıştı. Normalde Muvatalli'nin ölümünde yerine kardeşi Hattuşili'nin geçmesi beklenirdi. Ama böyle olmadı. Muvatalli ölünce, yerine oğlu Urhi-Teşup geçti. Olay şöyle gerçekleşti. Muvatalli geride, yerine geçecek meşru bir oğul bırakmamıştı. Bunun üzerine Telipinu'nu yasasına başvuruldu. Buna göre ölen kralın cariyelerinden doğan oğulları arasında en yaşlısı kral olmalıydı. Böylece Urhi-Teşup kral oldu.

Luksor

Huruç

Bu dönemin önemli bir olayı da, İsrail oğullarının Mısır'dan çıkışıdır. Daha önce, İbranilerin Mısır'a göç ettiklerini söylemiştik. İbraniler, tek Tanrı Aton'un Mısır'da hüküm sürdüğü, Akhenaton döneminde de oradaydılar. Hatta onlardan birinin, bir Mısır firavununa vezirlik yaptığı bile söylenir. Mısır'da işçi olarak çalışan İsrailliler, genelde, inşaat işlerinde çalışırlar ve kabile kabile bir arada yaşarlardı. Firavun II. Ramses döneminde, angaryanın artması ve kötü koşullar nedeniyle, Mısır'ı Musa yönetiminde terk ettiler. Mısır'da ırk ve din ayrımı olmadığı için, isteyenin okuma hakkı vardı. Ama bunun için, belli bir tapınağa da girmiş olmak gerekiyordu. Musa'nın iyi eğitim aldığı ve Mısır devletinde yüksek görevlere geldiği düşünülmektedir. II. Ramses, İsraillilerin Mısır'dan çıkışına engel olmaya çalışmıştır. İyi inşaat ustaları olan, İsraillileri kaybetmeyi hiç istemiyordu. Bu nedenle, İsraillilerin Mısır'dan çıkışları tam bir kaçış şeklinde olmuştur. Onları takip eden Mısır ordusu ise, Deltanın Sina tarafında, Kızıl denizin parçaları olan bataklıklarda, epey telefat vererek, kovalamacadan vazgeçmiştir.

İsraillilerin kaçışından çok önce, Musa, bir İbrani'yi korumak için, görevli bir Mısırlıyı öldürmek zorunda kalmış ve yargılanıp, cezaya çarptırılmaktan korktuğu için Mısır'ı terk etmişti. Musa, daha önce bahsettiğimiz gibi, Midyanlı bir kadın ile evlendi. Ve çobanlık yapmaya başladı. Bu arada zaman zaman Sina dağına çekilerek tefekküre dalardı. Bir keresinde, Musa Sina dağında iken, Tanrı Yahova, yanan çalılıklardan Musa adını çağırıp, ona İsrail oğulları için görevlendirdiği peygamberi olmasını emretti. Musa ise iyi bir hatip olmadığı gerekçesi ile buna pek yanaşmadı. Yahova, onun bu eksikliğini anlayışla karşılayarak, Musa'nın yerine kardeşi Aron'un (Harun) durumu tebliğ etmesine izin verdi. Tanrı kelamını dile getirmek güçtür ve Musa bunu göze alamamıştır.

Musa, Mısır dışında geçirdiği bu sürede, İsraillilerin Mısır'dan kaçışını planladı ve eyleme geçirttirdi. Aron (Harun) yönetiminde Mısır'dan çıkan İsraillilerin, tüm Arap yarım adasını dolaşarak, Kudüs'e varması 40 yıl sürdü. Musa, kuvvetli bir olasılık ile ezilmiş bir topluluktan, dövüşçü bir ulus yaratmak için, nesil değişene kadar Yahudileri çölde dolaştırmış olsa gerektir. Özgürlüğü tatmış, güçlü, genç kuşaklar yetiştiğinde de vadedilen topraklara gelinmişti. Bu arada, Kudüs'e varmadan bir yıl önce Musa öldü.

Musa, kavmini adanmış topraklara yani Kenan ülkesine götürme görevini kendine, Tanrı Yahova'nın verdiğini söyler. Mısır'dan kaçan İbraniler Sina dağına geldiklerinde, Musa Tanrıdan on emri alır.

" Seni Mısır diyarından ve esirlik evinden çıkaran Tanrın Yahova benim. Karşımda benden başka Tanrıların olmayacaktır.
Kendin için oyma put, yukarıda göklerde olanın yahut aşağıda yerde olanın yahut yerin altında sularda olanın hiç suretini yapmayacaksın. Onlara secde etmeyeceksin ve onlara tapınmayacaksın; çünkü senin Tanrın olan ben Yahova, kıskanç bir Tanrıyım: Babaların günahını üçüncü kuşak üzerinde ve dördüncü kuşak üzerinde, çocuklarında cezalandıran, buna karşılık beni sevip buyruklarımı tutanlara bin kuşak ötesine kadar inayette bulunan Tanrı benim.

Yalanı doğru göstermek için Tanrı Yahova'nın adını boş yere ağzına almayacaksın; çünkü Yahova, yalanı doğru göstermek için kendi adını ağzına alanları cezasız bırakmaz.

Sebt gününü kutlamak için onu hatırında tut. Altı gün çalışacaksın ve bütün işini yapacaksın; fakat yedinci gün Tanrıya ayrılmış bir dinlenme günüdür; sen ve oğlun ve kızın ve kölen ve cariyen ve hayvanların ve kapılarında olan konuğun o gün hiçbir iş yapmayacaksınız. Çünkü Yahova gökleri, yeri ve denizi ve onlardan olan bütün nesneleri altı günde yarattı ve yedinci gün dinlendi; bunun için Yahova yedinci günü mübarek kıldı ve onu takdis etti.

Babana ve anana saygı göster, ta ki Tanrın Yahova'nın sana verdiği toprakta ömrün uzun olsun.

Adam öldürmeyeceksin.
Zina işlemeyeceksin.
Hırsızlık etmeyeceksin.
Hemcinslerine karşı yalan şahitlik etmeyeceksin.
Hemcinsinin evine tamah gözüyle bakmayacaksın. Komşunun karısına, kölesine, cariyesine, öküzüne, eşeğine ve onun malı olan hiçbir şeyine göz dikmeyeceksin. "

On emrin, yukarıda aktarılan bugünkü biçimi ile Musa döneminde yazılmış olması olası değildir. Yukarıdaki on emirde, bir kavim vardır, öküzlere sahiptir, bu öküzler tarlada çalışırlar. Ayrıca, bu kavmin evleri, kapıları, yani şehirleri vardır. Burada söz konusu olan göçebeler değil, tarımla geçinen yerleşik bir topluluktur. Buradaki düşünce ve terimler, M.S. 700 yıllarında yazılmış olan İkinci şeriat kitabı Tesniye'nin ve M.S. 400–500 yıllarında yazılmış olan Ruhani Kuralları'nın konuşma ve düşünme tarzını andırmaktadır. Herhalde, bu yukarıdaki on emir, Musa'nın on emri değildir.

Musa ve kabileleri 40 yıl Arap yarım adası çöllerinde dolaşırken, İbraniler zaman zaman derin bir mutsuzluk ve inançsızlığa düştüler. Eski tanrılarına dönmek istediler. Musa'dan vazgeçtiler ve tüm ellerinde kalan kıymetli madenleri kullanarak eski tanrılarının bir sureti olan altın buzağı heykelini yaptılar ve ona taptılar. Bu işin elebaşının adının '' Samiri'' olduğu söylenir (Kuran Taha suresi 20; 95–96). İleride tekrar karşımıza çıkacak olan bu Samiri adı, okuyucunun dikkatinde kalmalıdır.

Mısır'dan gelen İsrailliler, Kenan ülkesine yerleşmişlerdir. Bu yerleşim, çok kolay olmamıştır. Mısır'dan gelenler, önce kendilerine bir yer edinmişler ve sonra oradaki İbranilerle ittifak oluşturarak, zamanla İsrail halkı olarak tanınmışlardır. Böylece göçebe bedevilik bitmiş, toprağa bağlı çiftçilik başlamıştır. Çadırın yerini ev almıştır. Göçebe iken, kutsal varlıklar olarak ruhlara, Elohimlere sahip bulunuyorlardı. Musa bu Elohimlerden birini, Sina dağı Elohim'i Yahova'yı bütün kabilelere benimseterek, kabileleri birleştirdi.

Kutsal dağ bir volkandı. Ateş sütunu yükseliyor, dumanlar çıkıyor, gök gibi kükrüyordu. Bu korkunç ve gürültülü dağ ile o zamana kadar Baal'lerin inayeti ile sağlanan Kenan ülkesi ürünlerinin bereketi arasında bir bağ yoktu. O zamanlar, bildiğimiz gibi yerel ve genel Tanrılara tapılabilirdi, bu şekilde birkaç Tanrıya birden tapmanın bir mahzuru yoktu. Böylece, Kenan ülkesine yerleşen İsrailliler kendi atalarının Tanrısına tapmaya devam ederken, yerli Tanrılar olan Baal'lere de taptılar. Zamanla Yahova güçlendi. O güçlendikçe, Baal'ler daha ufak guruplara hitap eder oldular. Sonunda Yahova Baal'leri yuttu. Yahova Baal'lerin unvanlarını da alıp, kendi adına ekledi. Onların sıfat ve görevlerini de aldı. Sonunda Filistin Yahova toprağı haline geldi. Bundan böyle tektanrıcılık olmayan, bir tek Tanrıya, tapınış vardır. M.Ö. 400 – 300 yıllarına kadar, İsrailler diğer kavimlerin tapındığı diğer Tanrıları kabul etmeye devam ettiler.

III. Hattuşili

Hitit M.Ö. 1250

Hitit devletinde ise, Urhi-Teşup'un krallığı 7 yıl sürdü. Bu süre, Urhi-Teşup'la Hattuşili arasında, sürekli çekişmelerle geçti. Urhi-Teşup, tahta çıkınca III. Murşili adını almıştı. Urhi-Teşup, Dattaşşa'daki tanrı heykellerini geri getirerek, Hattuşaş'ı yeniden başkent yaptı. Urhi-Teşup, amcasının yetkilerini gittikçe kısıyor, topraklarını elinden alıyordu. Sonunda Hattuşili bir halk ayaklanması ile Urhi-Teşup'u devirip, tahta çıktı. Urhi-Teşup kaçıp Mısır'a sığındı.

Hattuşili'nin Telipinu yasasına neden uymadığını anlatan ve eylemini haklı çıkarmaya çalışan uzun yazılı bir savunması vardır. III. Hattuşili dönemi (M.Ö. 1275 – 1250), diplomasinin ağır bastığı, başarılı bir dönemdir. Kadeş antlaşması onun zamanında imzalanmıştır.

Kadeş anlaşması

Hattuşil'in eşi olan Kraliçe Puduhepa, eski adı Kizzuwatna olan Adana'da yaşayan rahip Kummanni'nin kızıydı. Puduhepa ülkelerarası barışın korunması konusunda aktif rol almış bir kraliçedir. Kadeş Antlaşmasını, eşiyle birlikte ve aynı yetkiyle mühürlemiştir. Bu olay Puduhepa'ya hem bir devlet anlaşmasına mühür basan ilk kadın olma özelliğini vermiş, hem de kadın-erkek eşitliği konusunda önemli bir tarih olmuştur. Pudihepa, bazı kaynaklara göre, eşi 3'üncü Hattuşil'nin ölümünden

sonra, üvey oğlu 4'üncü Tuthaliye devrinde ana kraliçelik görevini üstlenmiştir.

Kadeş anlaşmasının tam metni http://www.corum.gov.tr/corumweb/hititler.asp de okunabilinir.

Hattuşili döneminde, Hitit ile Mısır arasında sadece kraldan krala değil, kraliçeden kraliçeye yazılmış mektuplar vardır. Hattuşili kral olmadan 10 yıl önce, daha Muvattali döneminde, Kizzuvatna rahibinin kızı Puduhepa ile evlenmişti. Puduhepa, Hurri kökenli idi. Bu, Yazılıkaya'daki Tanrıların, neden Hitit değil Hurri Tanrıları olduğunu açıklar. Ve o dönemde, değişik ulusların değişik Tanrılarının iç içe ve bir arada yaşadığını gösterir. Hattuşili ve Puduhepa, Hititleri neredeyse müşterek yönetmişlerdir. Yayınlanan fermanlarda çiftin müşterek imzası vardır. Muvattali'nin Suriye'de olmasından yararlanan Kaşkalar Hattuşaş'ı yakıp, yıkmışlardı. Bu Kral ve Kraliçeye bir sürü iş çıkardı: Hattuşaş yeniden inşa edildi, Hitit devlet arşivi yeniden kopyalandı. Kadeş antlaşmasından 13 yıl sonra, Hitit ve Mısır ilişkilerinin daha da kuvvetlenmesi için, Hattuşili'nin bir kızı Mısır firavunu ile evlendirildi.

Hattuşili'nin ölümünden sonra yerine oğlu IV. Tudhaliya geçti. Ama bir süre annesi Puduhepa ile birlikte hüküm sürdü. Yazılıkaya bu dönemin eseridir. Bu dönemde Hitit orduları Batıda Arzava, doğuda ise Asur ile sürekli savaş halindeydiler. Tudhaliya, batıya, Assuva'ya, iki kere hizaya getirme akını düzenledi. Bunların ilkinde 10.000 tutsak ve 600 at koşulu arabayı savaş ganimeti olarak aldı. Bu seferlerin anısına dikilmiş olan anıt, İzmir, Kemalpaşa'dadır. Hitit döneminde, İzmir ve Efes yöresi Assuva adı ile anılıyordu, bu kelimenin, ileride, Roma döneminde, değişerek, Asça (Asya) haline gelmiş olması mümkündür.

Kıbrıs (Alaşiya), bakır yatakları nedeniyle daima önemliydi, Tudhaliya Kıbrıs'ı işgal etti. Tudhaliya döneminde, ülkede büyük bir kıtlık ve dolayısıyla açlık olmuştur. Bununla mücadele edebilmek için, Mısır'dan gemilerle hububat Anadolu'ya getirilmiştir. Bu yardımın Mısırlılar tarafından yapılması, geçmişte kurulan Hitit – Mısır dostluğunun iyi işlediğinin kanıtıdır.

M.Ö. 1224 yılında Mısır firavunu II. Ramses ölünce yerine oğlu 13. Merneptah (1224 – 1214) geçti. Bu dönemde Batı Deltasına büyük bir Libya akını oldu. Gelenler, kadın çoluk çocuk geliyor ve Mısır'ın Delta topraklarına yerleşmek istiyorlardı. Yapılan çeşitli savaşlar sonucu kazanan taraf Mısır oldu. Gelen istilacıların bir kısmı kaçtı, bir kısmı da savaş esiri olarak Mısır'da alıkondu. 13. Merneptah'ın ölümünden sonra II. Setos da genç yaşta ölünce, Mısır'da taht kavgaları başladı ve Mısır tam bir kargaşa ve anarşinin kucağına düştü. İsteyen istediğini yapıyordu. Senyörler, nomlarda mutlak yetkili gibi hareket ediyorlardı

Asur devletinde ise, soyluların gücünü azaltmak isteyen I. Tikulti – Ninurta, başkenti, Asur'dan başka bir yere taşıdı. Ama I. Tikulti – Ninurta, M.Ö. 1208 yılında, bir suikasta kurban giderek ölünce, ülke iç kargaşaya sürüklendi. Dışta ise Asur uzun bir süre hem Arami ve hem de Urartu tehdidinde kaldı. Aramiler yağmaya gelip, halkı kırıyordu. Vadilerde oturanlar dağlara çıkıyor, kentler boşalıyordu.

Tuthaliya'dan sonra, Hitit tahtına oğlu II. Arnuvanda (M.Ö. 1220 – 1200) ve ondan sonra Arnuvanda'nın kardeşi II. Şuppiluliuma (M.Ö. 1200 – 1190) çıkmışlardı. Bu tarihlerde Batı Anadolu'da birtakım güçlerin kuvvetlenmekte oldukları ve Hititlere karşı düşmanca bir tutuma girdikleri anlaşılmaktadır. Hititlerin başı Batı Anadolu'daki kavimlerle derttedir.

Deniz Halkları

M.Ö. 1190 yıllarında Hitit devleti son buldu. Son buldu derken, yok oldu anlamına alınmamalıdır. Hititlerden haber kesilmişti. Yani bu devletin faaliyetleri hakkında elimizde hiçbir kaynaktan bilgi yoktur. Hitit devletinin nasıl sona erdiğini bilmeyince, bu konuda çeşitli görüşler ileri sürülmektedir. Kuvvetli olasılıkla, Mısırlıların Deniz adamları dediği büyük Ege ve Doğu Akdeniz göçü, Hititlerin kanlısı Kaşkalıların baskısı, Hitit iç karışıklıkları hep beraber Hititleri tarih sahnesinden çekmiştir.

Mısır'da beş yıl süren iç savaşlardan sonra Setnahte (1196 – 1194) tahta çıktı. Setnahte XX. hanedanı kurdu. XX. hanedan da Amon kültünü takip etti. Hazine çoktan suyunu çekmişti. Asya'da ayrılıkçı halklara karşı yapılmak istenen kuvvet kullanımları, durumu daha da perişan etti. Ganimet gelmediği gibi, giderler de karşılanamıyordu. Devlet bitmişti. Angaryaya çağrılan köylüler bile gelmiyorlardı. Her şey durdu.

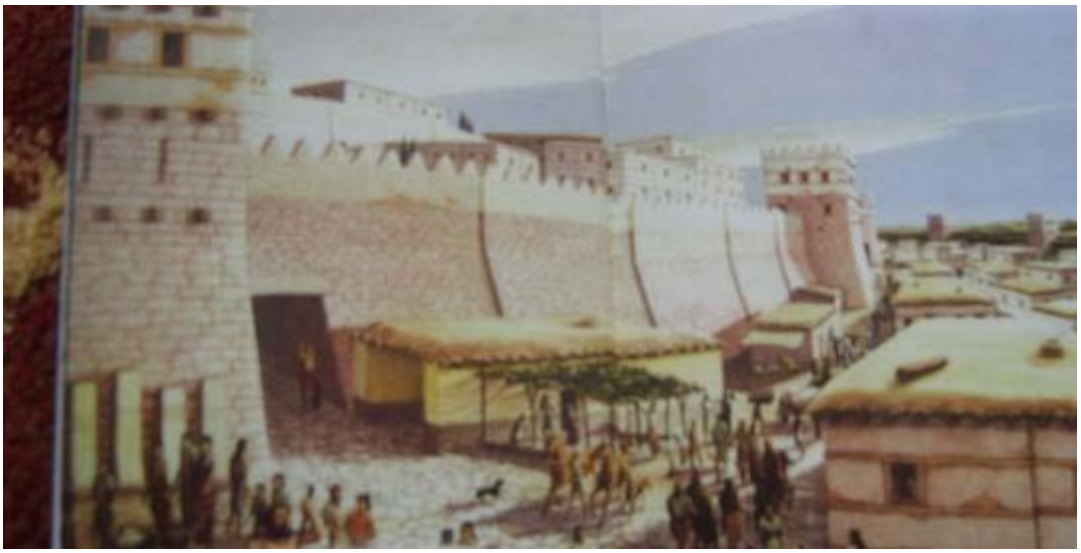

Deniz halkları ile savaş-Mısır 1

Pelasklar denilen veya Mısırlıların Deniz halkları dediği istila dalgaları, denizden ve karadan, Mısır'a varınca, kargaşa daha da büyüdü. Bu karışıklıklar sırasında Firavunların iktidarı iyice zayıflayıp, nerede ise siyasi etki alanı sadece başkent ve çevresi ile sınırlı kaldı.

Firavun III Ramses (M.Ö. 1194 – 1163), Medinet Habu'daki mabedin duvarlarında, bu büyük Ege ve Doğu Akdeniz göçünü anlatır. " Hatti ülkesinin hiç bir krallığı bu saldırıya karşı koyamadı. Kode, Kargamış, Arzava, Alasia (Alaşiya) tahrip edildi. Amurru krallığının bir yerinde karargâh kurdular ". Gelen kavimler,

gemilerle, öküz arabaları ile önlerine geleni bire kadar öldürerek geldiler. Mısır bu büyük göç akınının sadece son dalgasını aldı. Medinet Habu'da anlatıldığına göre, Mısırlılar zor da olsa, sonunda bu Deniz adamlarını yenmişlerdir. Ancak, bu kavimlerin Anadolu'ya yaptıkları göçlerin sonunda, Anadolu yıkılmış ve 400 yıllık karanlık (bize bilgi akışı olmayan) bir devir, hüküm sürmüştür.

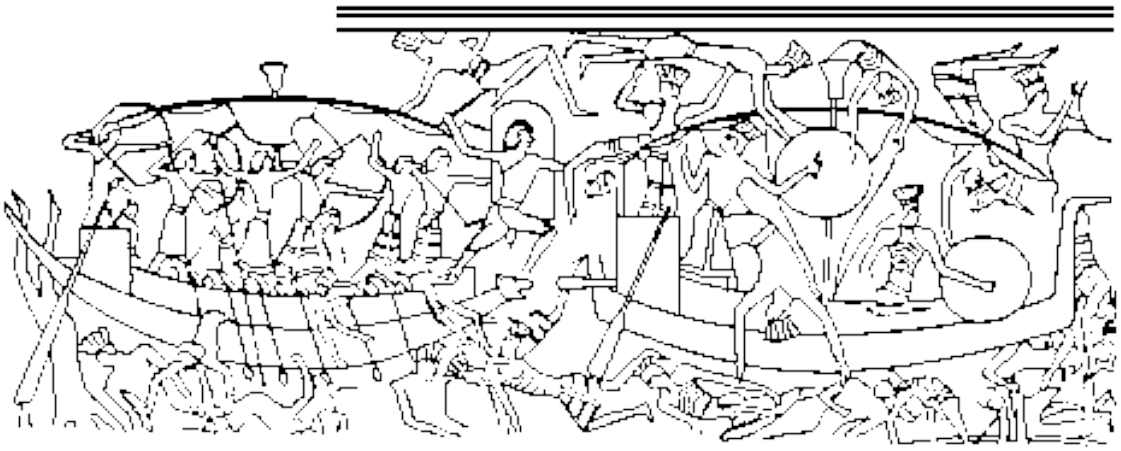

Troya temsili

M.Ö. 1200 ler civarında Anadolu'da yaşananları, tam kanıtları olmasa da, şöyle sahneleyebiliriz. Troya (Troia), Anadolu'nun batısında, Anadolu'nun kapısını tutan çok güçlü stratejik, önemli, bir kent devletiydi. Akaların saldırısı sonucu, M.Ö. 1240 ila 1200 civarında, yıkıldı (Troia VI). Bu arada, Trakya'da (Thrakia'da) bulunan kavimler üzerinde, daha yukarıdan gelenlerin baskısı vardı ve gün geçtikçe artıyordu. Balkan halkları, bu baskı sonucu, zaten ağır ağır Marmara'nın doğusuna sızmaya ve orada bulunmaya başlamışlardı. Göçmenlerin akışını durduran Troya kentinin varlığı idi. Ama bu varlık ortadan kalkınca, suyun önündeki bendin yıkılması gibi, Balkan kavimleri, Anadolu üzerinden Orta Doğu ve Mısır'a doğru aktılar. Bu kavimler ilk önce Troya'yı işgal ettiler (Troya VII) ve yıktılar. Sonra, alınması güç bir kale olan Hattuşaş'ı bir kenarda bırakarak, Güney Anadolu'ya geldiler. Daha sonra Kargamış ve Suriye üzerinden Amurru'ya ve oradan da Mısır'a yöneldiler. Öte yandan, Deniz kavimleri, gemilerle gelerek, Kıbrıs'ı ele geçirip, onlar da Mısır'a yöneldiler. Bu göç te her göç gibi, çoluk çocuk ve ağır ağır yapılıyordu. Tarihe " Ege göçü " olarak geçen bu müthiş karışıklıktan Anadolu ve Yunanistan nasibini aldı. Her yer tahrip oldu, 300 – 400 yıl sürecek bir sessizlik dönemi başladı. Daha sonra göreceğimiz gibi, Friglerin Anadolu'ya, Dorların Yunanistan'a girişleri, aslında bu kargaşanın ardından gelen göç dalgasının uzantısıdır. Bu göç ve kargaşa dalgasından en fazla Orta Anadolu zarar gördü. Kızılırmak dirseği içinde, yapılan hiç bir kazıda, M.Ö. 1190 ile 780 tarihleri arasında, uygarlık izine rastlanamadı. Bu tarihlerde, her yer sanki karanlığa bürünmüştü.

Devletler yıkılıyor ama uluslar kaybolmuyor. Hititler ile akraba olan Luvidler, yeni gelenlerin baskısı ile Kuzey Suriye'ye çekildiler. Orada Sami ırkından Aramilerle kaynaşarak, küçük kent devletleri şeklinde varlıklarını sürdürdüler. Bu geç Hititlerin kültürel açıdan kendilerini Hitit saydıkları, yazı ve adlarından anlaşılmaktadır. Bunları Tevrat, Het oğulları olarak tanımlar.

Ramsesler

Deniz adamları

Mısır tahtında III. Ramses (1194 – 1163) geçtiğinde hem Libya'dan ve hem de Kuzeyden gelen saldırılara maruz kaldı. Bütün bu saldırı ve istilaları geri püskürtmüş olmasına rağmen ülke ciddi bir duraklama dönemine girdi. III. Ramses'in hem unvanları II. Ramses ile aynıdır ve hem de Medinet Habu'daki mezarı II. Ramses mezarından esinlenerek yapılmıştır.

III. Ramses'in ölümünden sonra firavun olan oğlu IV. Ramses, babasının icraatlarını anlattığı ve Harris Papirüsü diye adlandırılan papirüsü yazdırdı. 1885 de Mısır İngiliz valisi Anthony C. Harris'in Mısırlı koleksiyonculardan satın alarak British Museum'a kazandırdığı (9999 no ile kayıtlı) Harris Papirüsü, bir nevi tapınak envanteri olduğu için, önemi büyüktür.

Bu papirüs çok iyi korunmuştur. 20 papirüs rulosu halindedir. Mısırda şimdiye kadar bulunmuş en uzun papirüstür. 133 feet uzunluğunda 18 inch genişliğindedir (yaklaşık 41m uzunluğunda). Çok parlak renkli üç resim ve hiyeratik yazıyla yazılmış yaklaşık 1500 satır bulunmaktadır. Bu 20 ruloluk dev eser Teb yerleşimi içinde olan Medinet Habu'da bulunmuştur ve XX. Sülale Firavunlarından III. Ramses zamanını anlatmaktadır.

Harris papirüsü 5 bölümden oluşmaktadır. İlk 3 bölümde Teb, Helliopolis ve Menfis'deki ana tapınaklara ait malların ve zenginliklerin dökümünü yapılarak, övünülür. Diğer bölümlerde de ikincil tapınakların zenginliklerinin sayılmasının yanı sıra Deniz Adamlarının ülkeden kovulması gibi askeri başarılar, şanlı Atalar, Tanrılar vb gibi tarihsel olaylardan abartılı sayılabilecek övgülerle söz edilir.

Bu papirüste tapınaklara verilen hediyeler ve tapınakların varlıkları özetlenirse, tarım yapılabilen arazilerin yaklaşık 1/7 si tapınaklarındır. Mısırın hükümran olduğu Suriye ve Kuş ülkesinde 169 yerleşim biriminin, 88 teknelik filonun, 53 gemi yapım ve onarım tesisinin gelirleri de tapınaklarındır. Yani tapınaklar, bir anlamda, buraların sahipleri gibidirler. Tapınakların 5 milyon sığırı ve sayısız başka hayvanları vardır. Tapınaklara altın, gümüş ve

diğer madenler, kokular, keresteler ve daha pek çok hediye akmaktadır. Hizmetlerinde 100.0000'nin üstünde köle olduğu tahmin edilmektedir. Bir başka deyişle konunun uzmanları her 50–60 kişiden birinin tapınak kölesi olduğunu varsaymaktadır. Anılan dönemde Tapınaklar ve Amon rahipleri güçlerinin doruğundadırlar. Tapınaklar ve rahipler güçlendikçe Firavunun gücü azalıyordu. Dizginleri eline geçirmeye çalışan Firavunlara suikast düzenlenmesi ve suikastçıların haremle işbirliği yapması, Mısır'da alışılmış bir yöntemdi. Suikastı zamanında haber alarak bozan III. Ramses kendine M.Ö. 1167 tarihinde yapılan bir suikast teşebbüsünden kısa bir süre sonra, eceliyle öldü.

III. Ramses'in öldürdüğü düşmanlarının cinsel organlarını biriktirdiğini biliyoruz. Bu koleksiyona eller de dâhil edilirdi. Özellikle Libyalı düşmanların Falluslarının kesilip Saraya yollandığını anlatan metinler vardır. Bunlardan uygulamanın çok alışılmış olmadığı ve ceza niteliği taşıdığı varsayılabilinir. Ölülere bu cezayı III. Ramses'ten başka firavunlar da vermişlerdir.

III. Ramses'ten sonra 90 yılda sekiz firavun başa geçti. Hepsi Ramses adlarını aldılar, Mısır, hanedan içi kavgalara sürüklenmişti. Bu iç kavgalar sırasında Mısır Filistin üzerindeki denetimini kaybetti ve Nubya elden çıktı. En önemli değişiklik de önemli miktarda toprağın tapınakların eline geçmesiydi. Özellikle Karnak'taki Amon tapınağı çok güçlendi.

Mısır'da Firavunların iktidarı zayıflarken, Amon tapınağının gücü de artıyordu. Amon rahiplerinin 80.000 kölesi vardı. Başrahiplik babadan oğula geçer olmuştu. Artık Amon rahipleri kendilerini tamamen bağımsız hissediyorlar ve kendi iktidarlarını sürüyorlardı. Diğer taraftan, Firavunların iktidarı zayıfladıkça, yerel soyluların gücü artıyordu. Köylü sefalet içindeydi. Ellerinden toprak, ya satın alınıyor, ya da el konuluyordu. Bir taraftan, soylu, rahip ve tacirlerin özel toprak mülkiyetleri artıyor, diğer taraftan hem köylü topraksızlaşıyor ve hem de tarım ortakçılıkları hızla dağılıyordu. Sefil hale düşen ve topraklarını kaybeden köylüler bu duruma daha fazla dayanamadılar. Kölelerin de desteklediği köylü ayaklanmaları birbirini izlemeye başladı. Mısır hem parçalanmış ve hem de her parça anarşinin içine düşmüştü

Başlangıçta merkezi devlet ve tapınaklar ülke yönetiminde ortak davranıyorlardı. Sonra zamanla Yukarı Mısır'ın denetimini Amon tapınağı eline aldı. Dinsel görevler babadan oğula geçmeye başladı ve merkezi yönetimden bağımsızlaşan Amon başrahipleri krallığa rakip olan bir hanedan kurdular.

Bu dönem Mısır'ın önemli bir eylemi de savaş esirlerinin askeri koloniler olarak yerleştirilmeleriydi. Kolonilere yerleştirilenler arasında en önemli ve kalabalık olanları Libyalılardı. Bunlar Mısırlaşırken kendi özelliklerini de korumaya devam ettiler. Zamanla Mısır'daki ana politik güç haline geldiler.

Bunların sonucunda Mısır parçalanmış bir siyasi yapı içine girmişti. Bu sırada Ortadoğu'da demir kullanılmaya başlandı. Siyasi olarak bütün Doğu Akdeniz karanlık bir dönem yaşarken, Mısır bundan pek etkilenmemiş, parçalanmış olsa da dışa karşı ülke bütünlüğünü korumuştu. Ama demirin varlığı ile Doğu Akdeniz teknolojide ilerler ve demir savaş silahları yaygınlaşırken, Mısır bunun gerisinde kalmıştı. Artık Mısır'ın diğer devletler karşısındaki üstün konumu kaybolmuştu.

Mısır'da XI. Ramses'in (1100 – 1070) firavunluğu döneminde, Nubya genel valisi Teb bölgesini ele geçirmeye çalıştı ama başarılı olamadı. Bu müdahalenin peşinden, kamu görevi yapan yüksek düzeydeki rahipler, görevlerinden çekildiler veya el çektirildiler. Kamu

görevlerinin boşalmasından sonra bu göreve getirilenler içinde Herihor adlı bir asker, rahip ve asker kimliğini birleştirerek son derece güçlendi. O kadar güçlendi ki kendini firavun gibi resmettirdi, farklı bir takvim kullanmaya başladı. Mısır'da sanki iki firavun varmış gibi bir izlenim ortaya çıkmıştı. Ancak kısa süre içinde öldü. Heriohor'un yerine geçen kişi de XI. Ramses'ten önce ölünce iki başlılık fiilen durdu. Heriohor, bir sonraki dönem için model oldu ve firavunluk onun çizdiği yönde asker – rahip şeklinde biçimlendi.

Hititlerde Yaşam

Hititler iki yazı kullanmışlardır. M.Ö. 4000 yıllarında, Sümerlerce bulunan çivi yazısı ve hiyeroglif. Hiyeroglif yazısı Anadolu halkının kendi bulup, geliştirdiği bir yazı türüdür. Asur kolonileri döneminde sembollerle başlayan bu yazı, daha sonra resim ve hece yazısı haline gelmiştir. Hititler devlet idaresi ile ilgili yazışmalarda, saray mensupları ve aristokrasinin kendi aralarındaki haberleşmelerde çivi yazısını kullanmış, ama halka hitap ederken (kaya ve taş anıtlarda) hiyeroglif yazısı kullanmayı tercih etmişlerdir. Bu nedenle geniş halk kitlelerinin hiyeroglif yazı tarzına daha yatkın olduğunu kabul edebiliriz. Hitit edebiyatı hakkında maalesef fazla bilgimiz olmamıştır. Çünkü Hititler çoğunlukla tahta tabletlere yazarlardı. Ve bu tabletler de günümüze kadar gelememişlerdir.

Hitit şehirlerinin etrafı surla çevriliyordu. Bu surda belli aralıklarla kuleler ve şehir giriş kapıları vardı. Sur temelleri taştan yapılıyor, sonra üzeri kerpiçle örülüyordu. Şehirde ana ve tali yollar vardı. Ana yollar genelde 3–4 m genişliğinde ve kum, çakıl veya deniz kabuğu kaplı idi. Bu yollar şehir merkezindeki bir meydanda toplanıyordu. Büyük şehirlerde bir kaç meydan ve paralel yollar da inşa edilmişti. Şehir planları genelde derli toplu ve muntazamdı. Yol kenarlarında, yan yana ve genelde bitişik inşa edilmiş evler oluyordu. Evler 2–3 odalı idi ve yoldan avluya, oradan da odalara geçiliyordu. Evler de surlar gibi taştan yapılmış temel üzerine kerpiçten inşa edilmişti. Kapıları tahtadan yapılıyordu. Duvarlarda tahta hatıllar kullanılmıştı. Duvar inşaatlarında harç olarak çamur kullanılmıştı. Ayrıca duvarlar çamur ile sıvanmış ve bazen üzeri beyaz veya renkli kireç ile badanalanmıştı. Pencere evlerde nadiren kullanılıyordu. Çatı, halen Anadolu köylerinde yapıldığı gibiydi. Çatıya dizilen ağaç gövdeleri üzerine toprak konularak sıkıştırılır ve düz, korumalı damlar elde edilirdi. Zemin de çamurla sıvanıyordu. Evler genelde tek katlıydı. Ama az da olsa iki katlı evler de bulunuyordu.

Evin içinde tanrılarına dua ettikleri küçük sunakları vardı. Bu genelde at nalı şeklinde kerpiçten yapılır ve duvarları konsantrik şekillerle süslenirdi. Bazı evlerde aynı amaçla kullanılan mermerden yapılmış yükseltiler de bulunmuştur.

Evin demirbaş eşyaları içinde, duvar diplerine, zahire küpleri dizilirdi. Ev eşyaları iskemle, masa, dolap, sandık gibi eşyalardı ve tahtadan yapılıyorlardı. Evlerde, olağanüstü şekil ve formlarda yapılmış seramik kaplar ihtiyaç ve süs eşyası olarak kullanılıyordu. Yine evlerde dokuma tezgâhları vardı ki, bu da gelişmiş bir tekstilin varlığını göstermektedir. Bıçak, orak, balta gibi aletler genelde bronzdan yapılmıştı. Evlerde ocak ve fırınlar bulunuyordu. Evlerin

su ihtiyacı taşıma su ile görülüyordu. Yüksek yerlere, tapınak ve saraylara su künkten yapılmış borularla götürülüyordu. Tapınaklarda kralın yıkanması için banyo odaları vardı. İç ev denen yatak odasına banyo odasından geçilerek gidiliyordu. Saraylarda seramikten yapılmış küvetler kullanılıyordu. Evlerde tuvalete rastlanmamıştır. Muhtemelen ev dışında bulunuyorlardı.

Yazılı metinlerden anladığımıza göre, Hititlerin geniş bir yemek repertuarı vardı. Ekmek, börek, çörek, pasta, şarap, bira ve daha pek çeşitli yiyecekler. Mutfakları et, ekmek, unlu gıdalar ve meyvelerden oluşan, kuvvetli bir olasılıkla sebze de içeren zengin bir mutfaktı. Sığır ve koyun beslerlerdi. Hayvanlar, düşman tehlikesi yoksa şehir dışında bırakılır, ama tehlike anında surların içine alınırdı. Ayrıca, uzun kuşatmalara dayanabilmek için, sürekli olarak sakladıkları büyük gıda stokları da vardı. Hitit kent evlerinde bulunan devasa çömlekler, onların zahire ambarı görevini görmeleri için, daha ev yapılmadan yerlerine konduğunu göstermektedir. O dönem Anadolu insanları iyi beslenen ve çeşitli gıdaları yiyebilme olanağına sahip, şanslı bir halktı.

Hitit aileleri müzik çalınan ve dans edilen toplumsal etkinlikler düzenliyorlardı. Bu etkinliklerin düz ev çatıları üzerinde yapılmış olması gerekir. Sıcak yaz gecelerinde, Hititler çatılara serdikleri hasırların üzerine yataklarını sererek uyuyorlardı. Hitit halkı saz, lir, çalpara gibi pek çok müzik aleti çalar ve şarkılar söylerlerdi.

Hititlerin Anadolu'da hüküm sürdüğü 500 yıl boyunca, şehir ve bölge isimleri pek değişmemiştir. Böylece, bu süre içinde, halkın homojen bir yapıya sahip olduğunu ve etnik olarak önemli göçlerin olmadığını düşünebiliriz. Anadolu'daki pek çok yer ismi, isim olarak değilse bile en azından fonetik olarak günümüze kadar gelmiştir. Anadolu'nun şehirlerinin Hitit çağındaki isimlerinden bazıları aşağıda sayılmıştır. Niğde'nin Hitit çağındaki adı Nahita dır. Bor Hitit çağında Tavanuva (Tuwanuwa), Roma çağında ise Tyana dır. Ereğli Hitit çağında Hupisna, Roma çağında Kybistra diye anılmıştır. Konya – Karahöyük adı Puruşanda (Purushanda) dır. Konya yakınındaki Hatunsaray Hitit çağında Lusna, klasik çağda Lystra'dır. Troya'nın Hitit çağının Taruisa olma olasılığı fazladır. Yine İzmir'in (Bayraklı) klasik çağın Smyra'sının (Smira) Hitit çağındaki adı Tismurna olabilir. Arzava'nın merkezi olan Apasa, kuvvetli bir olasılıkla Efes kentinin Hitit çağı adıdır. Bunun gibi Milet (Miletos), Hitit çağında Milevanda'dır. Perge, Parha'dır. Çukurova'nın kuzeyindeki Toroslarla birlikte adı Kizzuvatna diye anılmaktadır. Tarsa Tarsus, Adania (Adaniya) Adana'dır. Antakya civarındaki Tel Ataçana'nın adı Hitit döneminde Alalah veya Alalha'dır. Hitit çağında Maldiya diye anılan Malatya'ya Asurlar Milit derler. Sadece Anadolu'nun şehir isimlerine bakmak bile köklerimizdeki Hititli atalarımızın ne denli güçlü bir dal olduğunu göstermektedir. Türkiye'nin büyük topraklı bu ilk devletini anlatmaya devam edelim.

Hitit ailelerinin 8–10 kişiden oluştuğu düşünülmektedir. Orta boy bir Hitit kasabası 3 bin kişilik bir yerleşimdir. Büyük şehirlerin ise 10 bin civarında nüfusu vardır. Hitit devleti, köleci bir devletti. Kralın, tapınakların, kişilerin köleleri vardı. Köleler genelde esnaflık ve çobanlık yaparlardı. Kölelerin özgür insanlardan ayrılabilmesi için başlarını örttürülürdü. Hitit hukukunda özgür insanlar ve köleler arasında da, özgür insanlar lehine farklar vardı. Özgür insanın tazminat ödediği durumlarda, aynı suçu işleyen kölenin cezası ölümdü. Köle öldürmek ise, herhangi bir mala zarar vermek gibi değerlendirilir ve ceza olarak tazminat ödenirdi. Bununla beraber, kölelere tanınmış haklar da vardı. Köle, mülk edinebiliyor; bazı durumlarda mahkemeye başvurabiliyor; malına verilen zararlara karşı tazminat isteyebiliyor; özgür insanlarla evlenebiliyordu. Özgür bir kadınla köle boşanırsa, çocuklar ve mallar bölüşülüyordu.

Hitit toplumunda özgür insanlar ve köleler dışında bir de Hipparlar vardı. Bunlara Sümerce de Nam.ra deniliyordu. Hipparlar, Hititlerce ele geçirilen topraklardan alınıp, getirilen topluluklardı. Bunlar angaryaya tabi tutulurlar ve hatta askerlik hizmeti ile de yükümlü tutulurlardı. Gurup halinde getirilip, gurup halinde yaşayan Hipparlar, zincirleme kefalet sistemi ile birbirine ve düzene bağlanmışlardı. Yoksul düşen özgür Hititlilerin kendi istekleri veya borçları nedeniyle köle olmayı seçtiği de oluyordu. Yoksul özgür Hititler çocuklarını satabiliyordu, buna karşılık Hipparların böyle bir hakkı bulunmuyordu.

Özgür halk, aslında belli toplulukların, büyük bir ailenin üyesi idiler. Her topluluğun kendine ait, bölünmez toprakları vardı. Büyük ailenin başı, kanın sahibi olarak, malların yönetiminin başıydı ve devlete karşı angaryaların yerine getirilmesinden sorumluydu. Bu angarya kale ve tapınak yapımı, bağ bozumu gibi toplu yapılması gereken işleri kapsıyordu. Ailenin başı, aile içinde işlenen suçlarda yargıç gibi davranıyordu. Toplumda kan davası, zincirleme kefalet, ölen kardeş karısı ile evlenme gibi klan dönemi adetleri hala yaşanıyordu. Toprak başkasına devredile biliniyordu. Bir araziyi satın alan, önceki sahibinin yükümlüklerini de üstlenmiş olurdu. Topluluk üyeleri, askerlik hizmeti ile de yükümlü idiler. Askerlik hizmetinden kaçmak, topraksız kalmak demekti.

Evlenme, bugün Anadolu'da olduğu gibi üç aşamada gerçekleşiyordu. Önce söz kesiliyor, sonra nişanlılık süreci yaşanıyor, en son da evlilik gerçekleşiyordu. Yine bugün Anadolu'da hala uygulanan başlık parası Hititlerin bir âdeti belki de daha önceden Hattilerden gelen bir uygulamaydı. Bugün hala ülkenin pek çok yerinde uygulanmakta olan ölen kardeşin karısı ile evlenmek, Hititlerden kalan bir adettir. Bir kadının kocası ölünce kadının ve çocuklarının korumasız kalmaması için, ölen kocanın yerini kardeşi alıyordu. O da ölürse başka bir kardeş onun yerine geçiyordu. Eğer o da ölürse, kadının kayınpederi gelinini nikâhlıyordu. Ölen kardeş karısı ile evlenme aslında ilerde görüleceği gibi Türklerde de olan, büyük ailenin gereği bir göçebe âdetidir.

Hitit devlet yapısı. Tavananna

Hitit devletinin başındaki hükümdar, ordunun, yönetimin ve adaletin başı idi. Büyük rahip sıfatı ile önemli ayinleri yaptırır ve dinsel bayramları yönetirdi. Hükümdar yetkileri Pank (panku)adı verilen bir kurulca sınırlanmıştı. Çoğunluk manasına gelen Pank kurulunda hükümdarın oğlu, kardeşi gibi hısımları ile önemli aristokratlar ve askeri şefler vardı. Pank hükümdarı yargılama gibi geniş yetkilere sahipti. Hükümdar, hükümet ailesinden birini Pank kurulunun haberi olmadan ölüme mahkûm edemezdi. Buna karşılık, hükümdar da Pankın kararlarını gözden geçirebiliyor ve hafiflete biliyordu. Hititlerin son zamanlarına doğru, hükümdar yetkileri arttı ve Pank kurulunun yetkileri zayıfladı. Genelde hükümdarlar yerlerini sağlamlaştırana kadar, Pankın yetkilerine saygılı oluyorlardı. Daha sonra, yeteri kadar kuvvet kazanan hükümdarlar, Pankın fikrine başvurma gereğini pek duymuyorlardı. Ama hiçbir hükümdar Pank meclisini ve yetkilerini fes etme yoluna gitmemişti.

Tahta kimin geçeceği, yani vâris, başlangıçta, büyük kral tarafından seçiliyordu. Hatta büyük kral varisini zaman içinde değiştirebiliyordu. Bu sistemin getirdiği kargaşa nedeniyle, daha önce anlattığımız gibi, Büyük kral Telipinu tahta çıkış yasalarını düzenleyen fermanını yayınladı. Telipinu fermanından sonra, varis meselesi genelde bu düzenlemeye uygun yapılmıştır. Bazen fermana uymayarak tahtın ele geçirilmesinde bile tahtı ele geçiren, kendini, Telipinu yasalarına neden uymadığını, haklı gerekçelerle, açıklamak zorunda hissetmiştir. Telipinu yasalarına uymamak, halkın ve asillerin gözünde büyük bir suç niteliğindeydi.

Anadolu'nun coğrafyası, yönetilmesi çok zor bir coğrafyadır, hele o dönemde. Bu nedenle merkezi bir yönetimin kurulması ve işlemesi nerede ise imkânsızdı. Hitit devletini yöneten aristokrat sınıfça, tarihi geçmişin ve mevcut olgunun bilinci içinde bu veri değerlendirilmiş olmalıdır. Hitit devleti, bu nedenle, eyaletlere bölünerek yönetildi. Her eyaletin başında, hükümdar ailesinden seçilen ve kral denilen bir yönetici vardı. Hitit sınırlarında ise, Hitit korumasına girmiş yerel prenslikler vardı. Tüm eyalet ve prenslikler baştaki Büyük krala bağlıydılar. Büyük kral ile veya merkezi yönetimle kral ve prenslikler arasındaki ilişkiler ikili özel antlaşmalarla düzenlenirdi. Bu antlaşmalarda, savaş zamanı büyük krala sağlanacak asker sayısı, ganimetlerden alınacak paylar, çevre ülkelerle yapılabilecek diplomatik ilişkiler belirleniyordu. Prensliklerin, kendiliklerinden, çevre ülkelere savaş açarak, topraklarını genişletme yetkisi de vardı.

Yönetimi tekrar özetlersek, Büyük kralın başında olduğu bir merkezi devlet, buna bağlı eyalet ve prenslikler ve bunlara bağlı büyük ailelerin yönettiği büyük topraklar. Büyük toprakların

başında, ailenin reisi ve ona paralel ihtiyarlar meclisi, merkezde büyük kral ve Pank meclisi. Yaşlılar idari olarak ve yargısal olarak görevli ve yetkili idiler.

Hitit büyük kraliçeleri Tavananna (Tawananna) unvanını alırlardı. Bu unvanı alan kraliçeler, her türlü devlet işinde, eşleri ile birlikte görev yaparlar ve kralın ölümünden sonra da, hak ve yetkilerini, yeni hükümdar zamanında da korurlardı. Bu yetki, zaman zaman büyük sorunlara neden olmuştur. Tavanannalar (Tawanannalar) dini açıdan da önemli idiler. Tanrılara kurban sunarlardı ve ayinlerde önemli roller üstlenirdi. Tavanannaların dini ve siyasi yetkilerinin, ana Tanrıça miti ile ilişkili olması gerekir. Genelde kral ve kraliçe ayrı saraylarda yaşarlardı (veya aynı sarayın ayrı binalarında). Tavanannalar arasında Aşmunikal ve Puduhepa en fazla belge bırakan kraliçelerdir. Bilindiği gibi, Mısır'dan yollanan yazılarda firavun, Puduhepa'ya, kız kardeşim diye hitap etmişti. Bu da Tavananna'nın önemli ülke kralları ile bir tutulduğunu gösteren bir durumdur. Bu denli güçlü bir kraliçe olmasına rağmen, Hitit krallarının haremleri vardı. Haremde hür ve köle kadınlar bulunuyordu. Hür kadınların erkek çocukları, Büyük Kraliçe erkek çocuk doğurmamışsa, taht varisi olabiliyorlardı.

Hitit devleti, Anadolu birliğini sağlamış ve büyük bir güç olarak çevre devletlerle üstün veya eşit ilişkiler kurabilmişse, bunu her şeyden önce kuvvetli ordusuna borçludur. Askeri seferler yaz aylarında yapılırdı. Kış geldiğinde, kral, savaşı bırakır ve başkentine çekilirdi. Yazları savaşıp, kışları dinlenen bir ordunun asıl unsurları sürekli bir ordu olmalıdır. Bir takım askerler, kışı, silahlı olarak, " kralın tahkimatlı ordugâhları " denilen kışlalarda barınarak geçiriyorlardı. Baharda, sefer öncesi, kral ve ordusu belli bir yerde buluşuyor ve kral ordusunu denetliyordu. Bu çekirdek ordu, baharda yeni askere alınanlarla takviye edilerek, sayısı çoğaltılıyordu. Bu ordunun yanı sıra, kralın özel bir muhafız birliği de vardı. Bu ordu, büyük kralın ordusu idi. Savaş öncesi, Hititlere bağlı her kent veya prenslik, kendi beslemek zorunda oldukları orduları ile Hitit ordusuna iltihak ederlerdi. Böylece, merkezi gücü büyük kralın ordusu olan, yöresel kuvvetlerden oluşmuş bir ordu meydana gelirdi. Hitit ordusunda zaman zaman paralı askerlerin de kullandığı görülmüştür.

Hitit ordusunun temel gücü yaya askerlerdi. Arabalı birlikler ise, sayıca az olmalarına rağmen, vurucu birliklerdi. Hitit devletinin kuruluş yıllarında, Anitta döneminde 1.400 yaya ve 40 savaş arabası olan bir ordu vardı. İlerki yıllarda ordudaki asker sayısı çok artmış ve örneğin Şuppiluliuma, Kizzuvatna'dan 1.000 yaya ve 100 savaş arabası ile orduya iltihak etmesini istemişti. Mısırlılara göre Kadeş savaşına katılan Hitit ordusu 17.000 piyade ve 3.500 savaş arabasından oluşuyordu.

Arabalı savaşçıların beslenmesi, araba ve atların bakımı, büyük harcamalar gerektirdiğinden, bunlar genelde soylulara verilen görevler arasında oluyordu. Hitit savaş arabaları, Mısır savaş arabaları ile aynı büyüklükteydi. Ama Hititler, bu savaş arabalarına 2 yerine 3 savaşçı bindiriyorlardı. Üçüncü savaşçının görevi, arabayı kullananı korumaktı. Bu arabalı birlikleri eğitmek ve sürekli formda tutmak için yapılması gereken eğitimler, talimatlar şeklinde hazırlanmıştı. Genelde, Hitit ordusunda neredeyse her davranış yazılı talimatlara bağlanmıştı. Saray muhafız kıtasından bir er, amirinden izin almadan, tuvalete bile gidemezdi. İzin almanın şekli talimat olarak belirlenmişti. Hitit ordusu standartlaştırılmış, eğitimli ve disiplinli bir orduydu. Bu nedenle, herkes Hitit ordusundan korkmuş ve Hitit devletini bir savaş makinası olarak görmüşlerdir.

Hititlerin savaş taktikleri arasında, özellikle şaşırtma ve baskın, Hititlerce özenle vurgulanır. Gece baskınları en sevilen taktiktir. Bir yerden bir yere sessizce gidebilmek yine Hititlerin

övündükleri bir kabiliyettir. Düşman, Hititlerin geldiğini fark edip, kaçar ve dağlara veya surların içine sığınırsa, kuşatma taktikleri devreye sokulurdu. Kentler, kuşatılıp, aç ve susuz bırakılarak düşürülürdü. Kent muhasaralarında koçbaşı ve dağ adı verilen araçlar kullanılırdı. Yapılan savaşlarla ilgili olarak II. Murşili'nin belgelerinden birine bakalım.

" Ve ben Arinnanda Dağına sefere çıktım. Bu Arinnanda Dağı ise pek diktir, denize değin uzanır, ayrıca çok yüksek ve geçit vermezdir; ayrıca kayalıktır ve atlarla yukarı tırmanmak olanaksızdır. Fakat bütün düşman halkı orayı işgal etmişti ve bütün yaya askerleri de yukarıdaydı. Yukarı atlarla çıkmak olası olmadığı için, ben majeste ordunun önünde yayan yürüdüm ve Arinnanda dağına yayan tırmandım. Ve (yukarıdaki) halkı açlık ve susuzluğa terk ettim. Açlık ve susuzluk onları perişan edince, onlar aşağıya gelip ayaklarıma kapandılar: " Efendimiz! Bizi mahvetme! Bizi uyruğuna al ve bizi Hattuşaş'a götür " dediler. Ve ben... onları Arinnanda dağından aşağı götürdüm. Yalnız ben kendi evime 15.500 Nam. ra aldım. Askerlerin, arabalı savaşçıların... kaç Nam.ra aldığını saymak olanaksızdır. "

Hititlerde toprak önce Tanrının, sonra kralındı. Kral istediklerine toprak bağışlayabilirdi. Bu bağış karşılığında, toprak sahipleri belli yükümlülükler altına girerlerdi. Çok az sayıda olmakla birlikte özel mülkiyet te vardı. Herkes için zorunlu bir çalışma, yani angarya söz konusuydu. Bağımsız çiftçiler 4 gün kendileri için, 4 gün de kendi tarlalarına yakın tımar arazisinde çalışmak zorundaydılar. Kral bazı durumlarda angaryayı kaldırma yetkisine sahipti. Belirli bazı kent halkı da angaryadan muaf tutulmuştu. Halkının angaryadan muaf tutulduğu kentlerin, bu hakkı tarih sürecinde yaptıkları fedakârlıklar sonucu aldıkları sanılmaktadır.

Hitit Ekonomisi

Hitit ekonomisi tarım ve hayvancılık üzerine kurulmuştu. Tahıl ürünleri içinde ön sırayı arpa ve buğday alıyordu. Şarap yapımında kullanılan üzüm de üretilip, işlenmekteydi. Kısıtlı da olsa, yağ elde etmek için zeytin üretimi yapılmaktaydı. Susam da ekiliyordu. Fasulye, nohut ve bezelye üretimi de yapılmaktaydı. Meyve olarak elma, kayısı ve incir yetiştirilmekteydi. Sulama genelde yağmura bağlı olduğundan, kurak dönemlerde ülke kıtlıkla karşı karşıya kalabiliyordu.

Hayvancılık hem tarıma yardımcı olarak yapılıyordu ve hem de bazı Anadolu bölgelerinde tek geçim kaynağı idi. Hayvanların sütünden, etinden ve yününden faydalanılıyordu. Sığır, koyun, keçi, eşek ve domuz beslenen hayvanların belli başlıları idi. Hitit ülkesinde hayvan sayısı bir zenginlik kaynağı kabul ediliyordu. Askeri amaçlı olarak at da besleniyordu. Hititler için bal önemli bir besin maddesi idi ve ticareti genelgeler haline getirilmişti. Bal ticaretinde yapılacak aracılık işlemleri ile ilgili hükümler yazılarak metinlere konmuştu.

Eskiden beri, Anadolu'nun maden açısından zengin olduğunu ve Asur ticaret kolonilerinin varlığını biliyoruz. Hititlerde bakır ve tunç en çok kullanılan madenlerdi. Demir daha günlük yaşama girmemişti ve çok kıymetliydi. Anadolu demir madeni açısından da zengin olmasına karşılık, Hititler demir cevherini eritebilecek, yüksek ısıyı daha elde edemiyorlardı. Hititlerin demir kılıç, tablet, Tanrı heykelleri yaptığını biliyoruz. Ancak bu Hitit demir eşyaları, daha sonraki istilacılar tarafından eritilerek yeniden kullanıldıklarından günümüze kadar gelememiştir.

Hititlerde taş işçiliği, gelişmiş bir sanattı. Binaların dış yüzleri, kabartmalar, heykeller ve özellikle taş mühürler usta işi eserlerdir. Serpantin, diyorit ve hematit gibi taşlardan yapılan mühürler ince bir işçilik göstermektedir. Mühürlerin üzerinde hiyeroglif, çivi yazısı, insan ve hayvan kabartmaları vardır. Asur ticaret kolonilerinde silindir mühürler kullanılırken, Hititler damga mühürleri tercih etmişlerdir. Taş işçiliğine ilave olarak, çanak, çömlek, deri ve tahta işçiliğinin de ileri düzeyde bulunduğu bellidir. Ayrıca dokumacılık ta ilerlemişti.

Hitit devleti kuvvetlenince, Asur ticaret kolonileri işlevlerini bitirmiş ve yok olmuşlardır. Anadolu, kendine yeten bir ekonomiye daima sahip olmuştur. Hitit devletinin askeri zaferler sonucu elde ettiği ganimetlerin de Anadolu'ya akması ile Hitit uyruğunda yaşayanların uluslararası ticaret yapmasına pek gerek kalmamıştı. Dış ticarette konulan devlet denetimi ve yabancıların ticari faaliyetlerine sıcak bakılmaması da, uluslararası ticaret yoğunluğunu azaltmıştır. Ama her şeye rağmen, Hitit devleti, ticaret yollarının güvenliğini sağlamayı daima

devlet olmanın bir gereği olarak kabul etmiştir. Hititler denizci bir devlet ve halk değillerdi. Deniz ticaretini, denizcilikte ileri gitmiş bazı kıyı kentleri, Hititlere bağlı olarak, yapıyorlardı.

Hititler seramik konusunda da çok gelişmişlerdi. Seramikten tencereler yaparak bunları yemek pişirmede kullanıyorlardı. Aydınlatma için kullandıkları seramik lambalar çok çekicidir. Bazıları aplik şeklinde yapılmış olup duvara asılıyordu, bazıları ise tavana asılan türdendi. Kimi üzüm salkımı gibi yapılmıştı. Lambaların içinde fitil kalıntıları bulunmuştur. Seramikten yapılmış bazı kapların kâğıt kadar ince olması, seramik konusunda ne denli yetenekli olduklarının bir göstergesidir.

Hitit döneminde, Orta Doğu ve Anadolu'da, para yerine kullanılan değişim aracı gümüştü. Gümüş, çubuk veya halka şeklinde, belli ağırlıkta oluyor ve alış verişte kullanılıyordu. Ağırlık birimi olarak, Babil kökenli şekel ve mina kullanılıyordu. Mina, şekel oranı zamanla ve ülkeden ülkeye değişiyordu. Babil'de 60 şekel 1 mina iken, Hititlerde 40 şekel 1 minaydı. Babil şekeli yaklaşık 8,5 gr, Babil minası ise yaklaşık yarım kilodur. Hititlerde ise 1 mina yaklaşık 300 – 350 gr arasındadır. Hitit şekelinin, Babil şekeline yakın ağırlıkta olduğu sanılmaktadır.

Hitit şekel ve minasına göre, bazı malların fiyatları şöyledir. Koyun 1 şekel, keçi 2/3 şekel, kuzu 1/2 şekel, saban öküzü 12 şekel, at 14 şekel, katır 1 mina, yünlü koyun postu 1 şekel, yünsüz koyun postu 1/10 şekel. Tahıl için kullanılan, parisu diye bir ölçü birimi ve sıvılar için kullanılan zipittani adlı ölçü birimleri var ki, bunların günümüzdeki karşılıkları daha bulunamamıştır. Bu ölçü birimlerine göre, 1 parisu buğday unu 1/3 şekel, 1 zipittani sıvı yağ 2 şekel, aynı ölçüde tereyağı 1 şekel, domuz yağı 1 şekel, bal 1 şekel, 1 topak beyaz peynir ½ şekel, 1 parisu şarap ½ şekel, 1 parisu arpa ¼ şekel fiyatta idi. Tüm bir koyunun sadece et olarak fiyatı, canlı koyunun 1/10 değerindeydi. Bir öküzün et olarak fiyatı, koyunun et olarak fiyatının 5 katıydı. Dokuma, besin maddelerinden çok daha pahalıydı ve sanırız lüks kabul ediliyordu. Bir keten elbise 30 şekel, bir mavi yün elbise 20 şekel, bir başörtüsü 1 şekel, bir gömlek 3 şekel değerindeydi. Maden fiyatlarına gelince, 4 mina bakır 1 şekel gümüş değerindeydi. Arazi ölçüsünde iku adlı bir ölçü kullanılıyordu. 1 iku yaklaşık 3528.5 metre kareydi. Buna göre 1 iku sulak tarla 3 şekel, 1 iku bağ 1 minaydı.

Hak ve Hukuk

Hitit kanunları, yazılı kanunlardır. Ancak bunlar bir kere yazılıp, sonra öyle kalmış, değişmez nitelikli kanunlar değildir. Bu kanunlar, toplumun geleneklerinden çıkmış ve daha sonra da toplum ihtiyaçları doğrultusunda sürekli değiştirilmiş kanunlardır. Hitit kanunları dört ana aşamadan geçmişlerdir.

İlk olarak geleneksel düzenlemeler toplanmıştır. Daha sonra, kanunların içindeki işkence uygulamaları çıkarılıp, yerlerine kurban uygulamaları konmuştur. Üçüncü aşamada ölüm cezaları kısıtlanmış ve yerine maddi ceza uygulamaları getirilmiştir. Son aşamada ise para cezalarının miktarlarında da indirime gidilmiştir.

Hititler zamanındaki Anadolu toplumunda hak kavramının özel bir yeri vardır. Olaylara hak açısından bakmak genel bir tutumdur, gelenekleşmiştir. Savaş açmak, bir haklılık, haksızlık sorunudur. Haklı olan tarafın savaşı kazanabilmesi için, Tanrıların da aynı kanıya varmaları gerekir. Tanrılar adildir. Onlar haklıyı ve haksızı birbirinden ayırırlar. Tanrılar nezdinde sadece insanların hakları değil, hayvanların da hakları vardır ve bu haklar korunurlar. Yeryüzünün efendileri, yani Tanrılar, yeryüzünün yönetimini krallara vermişlerdir. Onlar da bu yetkilerini, işlevlerin daha iyi gerçekleşebilmesi için astlarına dağıtmışlardır. Kanunlar, Tanrıların adaletini yansıtabilecek kadar hakka saygılı olmalıdırlar.

Hitit kanunlarında ceza ile öç almanın ayrımına varılmış görünmektedir. Ve yine Hitit kanunlarında, benzer suça benzer ceza uygulanmaya çalışılmıştır. Bu açılardan bakıldığında, Hitit kanunları oldukça ileri düzeyde kanunlardır. Uğranılan bir zararı, başkasını da zarara uğratarak telafi etmeye çalışmamışlardır. Uğranılan zararın maddi olarak telafisi yolu yani tazminat, mümkün olduğunca, tercih edilmiştir. Tabii bu gelişme süreç içinde olmuş, Hititlerin son dönemlerine yaklaştıkça ceza kanunları daha insaflı hale gelmiştir.

Başlangıçta, bugün için hiç önemli olmayan suçlara, işkenceyle ölüm gibi çok ağır cezalar veriliyordu. Bu tip suçlar içinde, krala yanlış şarap vermek, başkasının tarlasını izinsiz ekip biçmek sayıla bilinir. Daha sonraları, kanunlarda düzeltmelere gidilerek, cezaların yumuşatılması, yönetenlerle halk arasında olumlu bir ilişkinin varlığına işaret etmektedir. Daha önce de bahsettiğimiz gibi, Hitit kanunlarından önce, işkence ile ölüm kalkmış, daha sonra da ölüm cezalarına sınırlamalar getirilmiştir. Ancak, her zaman kralın şahsi olarak bazı suçlara ölüm cezası verme yetkisi saklı kalmıştır. Yasalarda ölüm cezası; ırza geçme, hayvanlarla cinsi münasebette bulunma ve devlet otoritesine karşı gelme hallerinde uygulanıyordu. Vatandaşlara uygulanan cezalarla, kölelere uygulananların farklı olduğundan

bahsetmiştik. Genelde kölelere, normal vatandaşlara uygulananlardan daha ağır yaptırımlar uygulanıyordu. Örneğin, efendisine karşı gelen veya kara büyü yapan kölelere ölüm cezası verile biliniyordu.

Suçun konusu cinayet olunca, kralın bile suçluyu affetme yetkisi yoktu. Kan sahibi, ölüm isterse ölüm, tazminat isterse tazminat uygulanırdı. Yasalarda kasten adam öldürme ile kazaen adam öldürme de ayrılmıştı. Cinayet davalarında aile müteselsilen sorumluydu. Ayrıca, toplum kendi bölgesinde işlenen suçlar için de sorumlu tutulurdu. Cinayet sanığı yakalanmasa bile ölenin ailesi bir yerlerden tazminat alırdı. Olay yeri ekili bir tarla ise, tarla sahibi tazminatı öderdi. Olay, boş bir arazide olmuşsa, en yakın köy halkı bundan sorumlu tutulurdu. Ancak, yerleşim merkezi ile olay yeri arası 3 çift saatlik bir mesafe ise, ancak o zaman suçlu bulunamamış sayılırdı. Kral emirlerine karşı gelindiğinde ise, suçlu ve ailesi beraberce suçlu kabul edilirdi.

Bir tablette: " Büyük suçlara karşı, çeşitli ülkelerde eskiden beri ne ceza uygulanıyorsa (öyle yapılsın): eğer bir kentte suçlular idam ediliyorsa, şimdi de idam edilsin; eğer bir kentte sürgüne yollanıyorsa, yine sürgüne yollansın. Sonra kent temizlensin " diye yazıyor. Bu sınır komutanlarına verilen bir emirdir. Demek ki değişik kentlerin, birbirinden farklı ceza sistemleri vardı. Gelenek ve göreneklerin Hititlerinkinden farklı olduğu yörelerde, yerel gelenek ve görenekler göz önüne alınarak, uygulamalar yapılıyordu. Yine çeşitli metinlerden anlaşıldığı gibi, Azzi-Hayaşa devletinde, yakın akrabalar arasında cinsel ilişkiye sıcak bakılırken (sapkınlık olarak kabul edilmezken), Hititler bunu kabul etmiyorlardı. Bu tip ilişkiyi kabul etmeyen Hititler, Azzi-Hayaşa devletine karışmıyor, ama bu ilişkinin kendi uyruğunda olanlara da uygulanması halinde, ciddi önlemler alınacağını duyuruyorlardı.

Hititlerde bazı cinsel suçların cezasının ölüm olduğunu söylemiştik. Bir adamın annesi, oğlu ve kızı ile cinsel münasebette bulunması büyük günahtı. Ve kural olarak, büyük günahların yeryüzündeki cezası idamdı. Birinin, kardeşi hayatta iken, onun karısı ile cinsel ilişkide bulunması günah ve suçtu. Ama ölen kardeşin karısını almak, suç olmadığı gibi, toplumca tasvip edilen bir davranıştı. Irza geçmedeki uygulama da enteresandır. Açık arazide ırza geçilmişse suçlu erkekti. Ama tecavüz, evde olmuşsa, suçlu kadın sayılırdı. İhanet eden kadının cezası ölümdü. Ancak, kocanın karısının ölümünü önleme hakkı vardı. Bu durumda kadının aşığı olan erkeğe başını örtme mecburiyeti getirilirdi. Bu konuyu işleyen tablet üzerinde inceleme yapan uzmanlar, başörtüsünü erkeğin ama belki de kocasına ihanet eden kadının takması konusunda tereddüttedirler. Ama sonuçta baş örttürülerek bir anlamda özgür kişi köle seviyesine indirilmekteydi.

Başörtüsünü ister erkek, ister kadın taksın, durum, toplumda bir statü değişikliğini göstermektedir. Hatırlanacağı gibi Sümerlerde İnana rahibeleri toplumdan ayrı tutulduklarını belirtmek üzere başörtüsü kullanıyorlardı. Hititler de ise, ihanet eden kişi toplumda teşhir edilmek amacı ile başörtüsü kullanmaktadır. Yani başörtüsü, ileride diğer toplumlarda da göreceğimiz gibi, daima toplumdan olumlu veya olumsuz bir ayrılığı, toplum da özel bir yere sahip olmayı gösteren bir gösterge olmuştur.

Mülklere karşı işlenen suçlarda, ceza, zararın tazmini şeklindedir. Mülkiyet tanımı içinde taşınmazlar, ekinler, ağaçlar, hayvanlar ve köleler vardır. Hırsızlık halinde ise, hırsız hem aldıklarını geri verir ve hem de kefaret öderdi. Mülklerin kiralanması ve alım satımı ile ilgili yasaların da olduğu, başka metinlerdeki atıflardan anlaşılmaktadır.

Hitit uygarlığını, komşularından ayıran en önemli özelliği insan haklarına duyduğu saygıdır. Hititler insan yaşamına ve kişilik haklarına büyük önem veriyordu. Hitit kanunlarında, onur kırıcı cezalar ve acımasız infazlar yoktu. Asurluların uyguladığı vücutların parçalanması, ateşte yakma, kazığa oturtma, derileri yüzme, kesik kellelerden piramitler oluşturulması gibi davranışlar, Hitit ülkesinde söz konusu bile olmazdı. Kölelerin hakları bile güvence altına alınmıştı.

Doğuda sıkça görülen kardeş evlilikleri, Hititlerde, hem kamuoyu vicdanında ve hem de hukuken yasaklanmıştı. Bu fiile verilen ceza ölümdü. Hititlerde kadın ve erkek eşitti. Kadının toplumdaki yeri, erkekler kadar saygındı. Sadece sarayda "Harem " vardı, halk içinde poligami geleneği yoktu. Kral eşleri, Tavananna'lar (anne kraliçe), krallar kadar saygın bir konumda bulunuyorlardı. Tavananna kocası öldükten sonra, durumunu, ölene kadar muhafaza ediyordu. Yani, yeni kralın eşi Tavananna haklarını, bir önceki kralın eşinin ölümünden sonra elde edebiliyordu. Dünyada bir eşi olmayan bu yasa, kazanılmış hakkın korunması açısından çok özeldi.

Hitit Tanrıları

Geyik üzerinde duran Tanrı

Hitit dinine geçmeden önce, şöyle bir geçmişe göz atalım. Hattiler, yerleşik bir toplum olarak Ana Tanrıça kültünü benimsemişlerdi. Ama Şamanizm'den kalan çok Tanrılı bir din yaşıyorlardı. Bu esnada Sümer dini gelişti, Sümer'den Babil'e geçti ve oradan da Asur'u etkiledi. Tabii bu geçişte Tanrı isimleri farklılaşmış, dini yorumlar yaşanılan toplumun şartlarına göre değişmişti. Hattiler, Sümer dini ile tanışmış, daha o dinin etkisine tam girmemiş bile olsalar, etkilenmeye başlamışlardı. Bu esnada Şaman Hititler geldiler. Hititler Anadolu'ya girerken, Şaman dininden olduklarından, pek çok Tanrıları olmalıdır. Tanrılardan birini biliyoruz; bu Tanrı Şiu'dur. Şiu, eski Greklerin en büyük Tanrısı Zeus ve Latince'de Tanrı anlamında kullanılan dies ve deus sözcükleri ile aynı kökten türemiştir. Bütün bu sözler, ışıldamak, parlamak anlamına gelen bir köke sahiptirler. Şaman dinini ve göçebeleri incelerken, Gök Tanrı fikrinin ve Işığın, Şamanizm için en önemli Tanrılardan biri olduğunu görmüştük. Hatta Gök Tanrı Kut veriyordu, yani ruh veriyordu. Dolayısı ile avcılıktan gelen Hititlerin veya ona akraba Akaların, İonların veya diğerlerinin, ana Tanrısının ışığı çağrıştıracak bir Tanrı olmasına şaşmamak gerekir. Ancak, Hititler Hattilerle kaynaştıktan sonra, Şiu özel bir Tanrı olma niteliğini bırakarak, genel anlamda Tanrı kelimesini ifade eder oldu.

Hititler Anadolu'ya gelince, burada birçok Hatti Tanrısı ile karşılaştılar. Ve bunları da hemen benimsediler. Hititlerin, Hattilerden aldığı Tanrıların bir kısmı şunlardır. Fırtına Tanrısı Taru; Güneş Tanrıçası Vuruşemu; Fırtına Tanrısının oğlu Telipinu, Telipinu su taşıyan, tahılların büyümesini sağlayan, tarımla uğraşan bir bereket Tanrısıdır; Telipinu'nun karısı Hatepinu;

Dağ Tanrısı Zaliyanu; Savaş, salgın hastalık ve veba Tanrısı Şulinkatte; Hatti dilinde kral demek olan katte ekini taşıyan Vurunkatte; Kraliçe anlamına gelen Kattaha, bu Tanrıça tapınak kutsal bakirelerinin Tanrıçasıdır. Bir de Tanrılaşmış taht anlamına gelen Halmaşuitta vardır.

Hititler, Hattilerle karışırken, dinleri de karışarak yeni bir sentez üretmeye başladı. Ama Hurriler de gelmişlerdi. Hurriler, Babil ve Asur'la olan çok yakın ilişkileri içinde, Sümerlerin temelini attıkları dini kendilerine adapte ederek benimsemişlerdi. Hititler, Hurri dininden çok etkilenmişler ve yeni oluşturmakta oldukları dini sentezlerini, o temele oturtmuşlardır. Zaten, o dönemde, din ve Tanrılar konusunda büyük bir hoşgörü mevcuttu. Kimse kimsenin dinine ve inancına karışmıyordu. Bu nedenle herkes herkesin Tanrısını alıyor. Bir Tanrılar zenginliğidir gidiyordu. Hitit ve Hurrilerin iç içe yaşamalarının bir sonucu olarak Hurri dini Hititler üzerinde çok etkili olmuştur. Fırtına Tanrısı Teşup, onun eşi Hepat, oğulları, kızları, boğaları, güneş Tanrısı, ay Tanrısı, savaş ve aşk Tanrısı Şauşga (Bu Tanrı İştar'ın Hurrice adıdır ve daha önce Sümerlerde ki İnanna'dır), Savaş Tanrısı Aştabi, bunların hepsi Hititlerce kabul edilip, başköşeye konmuş Hurri Tanrılarıdır. Ayrıca Hurri kültürünün ne denli Hititleri etkilediğini, IV. Tudhaliya dönemi eseri olan, Yazılıkaya açık hava tapınağının, Hurri Tanrıları ile dolu olmasından da anlaşılmaktadır. Kumarbi efsanesi ve Ullikummi destanı hep Hurrilerin Hititler üzerindeki kültürel etkisini göstermektedir.

Hurri dili, Sümerce, Hattice, Urartuca ve Türkçe gibi bitişken bir dildir. Bu dillerden yalnız Urartuca Hurricenin yakın bir akrabasıdır. Hurrice, zaman içinde, konuşulan dil olarak etkisini kaybetmiş ve Luvice karşısında iyice gerilemiştir. Bundan 2500 yıl önceye gittiğimizde (M.Ö. 500) artık Hurricenin belki Doğu Anadolu'nun dağlık, kapalı bölgelerinde ve bir kolu olabilecek olan Urartucanın da Doğu Anadolu ve Azerbaycan'da konuşulmakta olduğunu görüyoruz.

.

Hitit Tanrıları içinde 3 tanesi başta gelirdi: Büyük Ana Tanrıça; Fırtına Tanrısı ve ölüp dirilen Telepinu (Babil'in Temmuz'una benzer bir Tanrı). Ana Tanrıça, Hatti döneminden gelen, üretkenliğin simgesi, bildiğimiz ana Tanrıçadır. Fırtına Tanrısı Teşup, Sümer'in en önemli Tanrılarından biri olan Enki'nin Hurri uygulamasıdır. Teşup, fırtına Tanrısı yani hava

Tanrısıdır. Dünyayı idare eden, diğer Tanrıları ve düzeni yaratan odur. Yukarıda görüldüğü gibi fırtına Tanrısına Hattiler Taru, Hurriler Teşup diyorlardı. Hititler, bu Tanrıya Tarhu, Tarhuna veya Tarhunt demiş olabilirler. İsmi ne olursa olsun, o, Ana Tanrıça gibi, Anadolu'daki tüm toplumlarca kabul edilen ve dolayısıyla Hitit federe devletinin birleştirici harcı olan bir Tanrıydı. Telepinu doğanın üretici gücünü elinde tutan, kaybolması açlık ve sefalet demek olan Tanrıdır.

Hitit dininde Hitit, Hatti ve Hurri sentezi oluşurken, Orta Anadolu'da gök Tanrının sembolü olan Boğa, konumunu muhafaza etmiştir. Kabileler yerleşik düzene geçerken, Şaman dininin hayvan kılıklı Tanrıları da, insan kılıklı Tanrılar haline dönüşüyordular. Avcı toplumda, kabiliyetlerine hayranlık duyulan hayvanların yerini, tarımla birlikte insan almaya başlamıştı. Artık, yerleşik düzenin insanları, çevrelerindeki hayvanlardan çok daha maharetliydiler. İnsan olmak önem kazanmaya ve insan, gücünün bilincine varmaya başlamıştı. Bununla birlikte, on binlerce yıl süren alışkanlıklar birden yok olamazlar. Şamanist toplumun hayvan Tanrıları, yerleşik toplumda yaşamaya devam etti. Gök Tanrı sembolü Boğa hatırlanacağı gibi Çatalhöyük döneminden beri Anadolu'da idi ve bu sembol Hititlerde yaşamaya devam etmişti.

İnsan sembol üretebilen, düşünce ve duygularını sembollere dökebilen tek varlıktır. Ürettiği semboller ile bir fikri hem açıkça söyler, hem de söylemez. Bu bir çelişki gibi görülse de çelişki yoktur. Sembollerin içeriğinin anlaşılması, tamamen onu okuyanın bilgi seviyesi ile orantılıdır. Konu ne kadar fazla biliniyorsa, sembol o kadar çok şey anlatır. Bir sembolden çok bilgisi olanlar çok şey, az bilgisi olanlar az şey algılarlar.

Hitit, boynuz ve güneş

İnsanların kullandığı sembollerin bir kısmı zaman içinde evrenselleşmiş, bir kısmı ise ait olduğu kültüre mahsus kalmıştır. Örneğin Bayrak, evlilik yüzüğü evrenselleşmiş sembollerdir. Mısır'da Ma'at adalettir ve tüy ile sembolize edilir. Adaletin bir tüy kadar hafif olması gereği, elden kolayca uçup gidebileceği, insanın bu dünyada yapacağı yanlışların bir tüyden bile hafif olması gereği, vs… hep tüyle anlatılmak istenmiştir.

Başlangıçta, dini semboller ayin yerlerinde bir sopanın ucuna takılarak yükseltiliyorlardı. Böylece hem tanrıyı sembolize eden tasvir herkesten yüksekte oluyor ve hem de sopa ile göğe giden yol kuruluyordu. Daha sonraları, semboller, dini törenlerde bir sopanın ucuna yerleştirilerek rahipler tarafından taşınmaya başlandı. Buradan da bayraklar, flamalar ortaya çıktı. Önce dini merasimlerin parçası olan semboller, savaşlar sırasında Tanrının yardımını alabilmek için ordularca da taşınır oldular. Savaşa düşmanın eline

geçebilir korkusu ile Tanrının kendi götürülemiyordu. Ama onu sembolize eden âlemler oradaydılar.

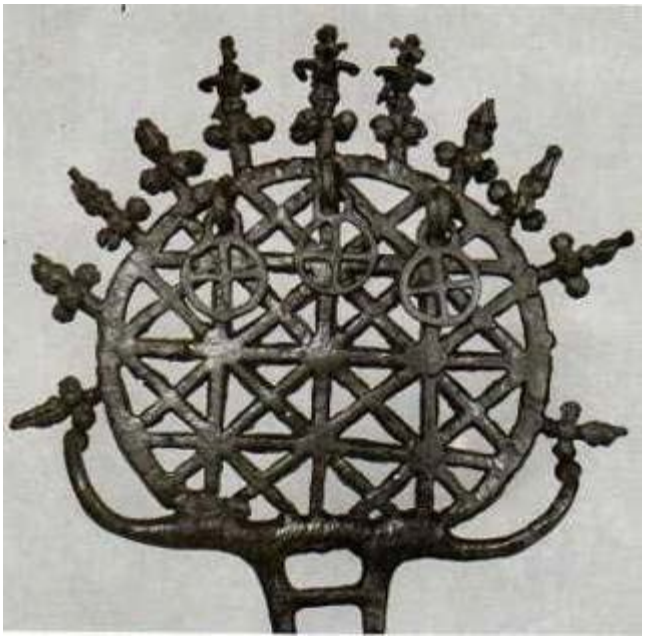
Çatalhöyük'te baba tanrı ile göğün, onlarla da boğa boynuzunun sembolleştiği görülmüştü. Hatti döneminde rahipler, bir sopanın ucuna taktıkları gök simgelerini geçit alayının önünde taşıyorlardı. Bu sembollerde evren bir çift boğa boynuzunun üzerine yerleşmişti. Boğa boynuzların ucunda bazen evrenin sembolü, bazen güneş, bazen güneşi temsil eden geyik gibi hayvanlar yer alıyordu. Son zamanlara kadar kullanılmaya devam eden " dünya öküzün boynuzları üzerinde durur ve öküz başını salladığında deprem olur " anlayışı, binlerce yıllık geçmişi ile Anadolu halkının hala hafızasındadır.

Kanatlı güneş-Hitit damga 1

Hititler göçebe bir ulus olarak Gök tanrıya inanıyorlardı. Hititlerde gök güneş ile sembolize ediliyordu. Daha önce anlatıldığı gibi güneş ışık demekti ve bir erkek tanrı olarak en önemli tanrıydı. Hattilerin boğanın boynuzları ile sembolize edilen gök tanrı da baba tanrıydı. Hitit, Hatti birleşmesi olurken Öküzün boynuzları ile güneş de birleştiler. Artık hilal şeklinde sembolize edilen gökte, boynuzların arasında güneş yer alıyordu.

Bu sembol, bazen güneşin ışıkları " kanatlı güneş " şeklinde gösterilerek, bazen güneş çok köşeli bir yıldıza benzetilerek, değişik denemelere tabi tutuldu. İnsanın hayal gücü sınır tanımıyor ve farklılık yaratma isteği yeni arayışlara neden oluyordu.

Hatti- Boynuz üzerinde Güneş kursu

Bu kitabın yazarları, öküz boynuzlarının zamanla hilal şeklinde ay olarak algılandığını ve boynuzlar ay olunca güneşin de yıldıza dönüşmüş olabileceğini uzak bir ihtimal olarak görmemektedirler. Tarihin ileriki sayfalarında dönem dönem Anadolu'nun değişik bölgelerinde ortaya çıkacak olan ay yıldızlı sembollerin bir nedeni ve süreci olması gerekir.

Hitit Dini

Hitit dini Grek dinini ve Hitit dini motifleri Yunan mitolojisini etkilemiştir. Troyalıları koruyan Hititlerin Apulun dedikleri Tanrı, Apollon kültünü yaratmış olabilir. Hitit tanrısı Apulun'un bir Luwi tanrısı olduğu, Likya dilinin Luwiceden türediği ve Apulun'unda Batı Anadolu'ya bu yolla geçtiği, daha sonra da Greklerce tanrı olarak kabul edildiği gittikçe Türk arkeologlar arasında önem kazanan bir görüştür.

Benzer bir durum da Kumarbi efsanesinde görülmektedir: Kumarbi, Tanrıların hükümdarı idi. Öbür Tanrılar iktidarı elinden almaya kalkışınca, kendisine bir yardımcı yaratmaya karar verdi. Yardımcı güçlü kuvvetli olsun diye, Kumarbi bir kaya ile evlendi. Kaya anne, Ullikummi adlı bir oğul doğurdu. Ullikummi gizli bir yerde, bir deniz uçurumunda büyütüldü. Sonunda Ullikummi'yi haber alan diğer Tanrılar, onu ele geçirmeye karar verdiler. Tanrıça İştar, süslenip, püslenip Ullikummi önünde şarkılar söyleyip, danslar etti. Ama Ullikummi tepki vermedi. Kör ve sağırdı. Bu öykü Yunan mitolojisindeki Zeus'ün babası Kronos'un efsanesinin çok benzeridir. Ullikummi efsanesi Hurri kökenli bir efsanedir.

Hurrilerden, Hititlere geçen bir önemli efsane de " Göğün Krallığı " efsanesidir. Gök Tanrıdan önce üç Tanrı vardır: Babil gök Tanrısı " Anu ", onun atası " Alalu ", Sümer Tanrısı Enlil'in karşılığı olan Hurri Tanrısı " Kumarbi ". Kumarbi, göğün hâkimiyetini ele geçirme mücadelesinde, gök Tanrısı Anu'nun erkeklik uzvunu ağzı ile koparır. Tam spermleri yutmak üzere iken Anu: " Erkekliğimi yuttuğuna pek sevinme. O seni üç korkunç Tanrıya gebe bırakacak " der. Bunun üzerine, Kumarbi spermleri tükürür. Bundan da yeryüzü gebe kalır. Bunun benzeri Grek mitolojisinde vardır. Uranos, Kronos ve Zeus, birbiri peşinden göğün kralı olurlar. Uranos karısı Gaia (Toprak ana) ile sevişirken, Kronos, babasının erkeklik uzvunu bir orakla kesip, denize atar. Uranos'un spermlerinden Afrodit, kanından da devler doğarlar.

Hitit kralları ile Tanrılar arasındaki ilişkiler de enteresandır. Şuppiluliuma'dan biraz önce büyük kral ve kraliçe olan Arnuvanda-Aşmunikal çifti, Kaşkalarla başa çıkamayınca çareyi Tanrılara yakarmakta bulmuşlardır.

" Yalnız Hatti ülkesi siz Tanrılara karşı saf bir ülkedir. Siz Tanrılara yalnız biz Hatti ülkesinde saygı gösteririz. ... Düşmanın Hatti ülkesine nasıl saldırdığını, ülkeyi nasıl yağmalayıp, ele geçirdiğini size söyleyip, sizin nezdinizde onlardan davacı olmak istiyoruz. ... Sizin bu ülkede sahip olduğunuz tapınakları Kaşkalar yıktılar, siz Tanrıların tasvirlerini kırdılar, gümüş, altın ve bronz kapları ve sizin bronz gereçlerinizi ve elbiselerinizi yağmalayıp paylaştılar. Rahipleri,

çalgıcı ve ilahi okuyucuları, aşçıları, fırıncıları, çiftçi ve bahçıvanları da aralarında paylaşıp, köle ettiler. Kaşkalar her şeyimize sahip oldular. Bu yüzden, bu ülkede kimse adınızı bile anmıyor. Kimse size kurban sunmuyor ve bayram düzenlemiyor. Sizlere hiçbir yerden rahipler ve çalgıcılar gelmiyor. ... Kaşkaları çağırıp, armağanlar verip, ant içiririz. " fırtına Tanrısı Nerik'e yolladığımız armağanlara dokunmayın, yolda onlara saldırmayın " deriz. Ancak, onlar armağanları alıp ant içerler. Ama ayrılınca andı bozar ve Tanrıların sözünü küçük görürler. ... "

Burada hem Kaşkalardan şikâyet ediliyor ve hem de Kaşkaların durdurulmasının Tanrıların da menfaatine uygun olduğu vurgulanıyor. Kaşkalar durdurulamaz ise Hititler zarar görmektedirler, ama Tanrılar da en az Hititler kadar zarar görmektedirler. Tanrılara yalvarılmıyor, onlara menfaatlerinin ne yönde olduğu gösterilmeye çalışılıyor.

Daha sonraları bir veba salgını nedeniyle, II. Murşili de Tanrılara karşı aynı tarzı kullanır. Murşili veba duasında önce, babasının Tuthaliya'yı, haklı nedenlerle öldürdüğünü söyler. Bu olaylar olurken tüm Hatti ülkesi babasının yanında yer almıştır. Aradan zaman geçmiştir ve şimdi Tanrılar Tuthaliya'nın öcünü almak istemektedirler.

" ... Fakat siz Tanrılar, efendilerim, genç Tuthaliya'nın öcünü babamdan aldınız; babam, Tuthaliya'nın katli yüzünden öldü. Babamın tarafını tutan prensler, beyler, memurlar ve askerler de bu yüzden öldüler. Hatti ülkesi de bu yüzden perişan oldu. Şimdi veba daha da kötüleşti; Hatti ülkesi ağır zarara uğradı. ... Ben, kötü bir şey yapmadığıma ve günah işlemiş olanlardan kimse hayatta kalmadığına göre... benim yakarışlarımı duyunuz! ... (herkes ölünce) size kimse kurban getirmez... Vebayı kovunuz, onu düşman ülkelerine gönderiniz. ... ".

Burada da aba altında sopa gösterilmektedir. Veba salgınının ülkeden uzaklaşmasında Tanrıların çıkarı vardır. Yoksa Tanrılara kurban kesen, dua eden kimse kalmayacaktır.

Tanrı dualarındaki yukarıda örneklenen tarz, Sümer, Mısır ve İbrani tarzından farklıdır. Tanrılara tam bir teslimiyet veya kölelik yoktur. Tanrılarla İnsanlar arasındaki ilişkiler biraz daha eşitlenmiştir. Hani neredeyse, diyorlar ki: Dikkat biz olmazsak, siz de olmazsınız. Burada Tanrılara ve olaylara akılcı bir yaklaşımın ipuçları görülüyor. Bu yaklaşım, akılcılık ve rasyonellik, Anadolu'nun ilerdeki dönemlerinde de, birikerek ve olgunlaşarak karşımıza çıkacaktır.

Hitit kralları, Tanrıların yeryüzündeki temsilcileridir. Ancak, hiçbir Hitit kralı yaşarken Tanrılaştırılmamıştır. Ölünce, krallar Tanrı oluyor ve heykelleri yapılıyordu. Artık, Tanrı olan bu eski krallara kurbanlar kesiliyor ve kutsama törenleri düzenleniyordu. Bize, Hitit krallarının kimler olduğunu bildiren, kurban listeleri, işte bu nedenle hazırlanıyordu. Tanrı olan eski krallar, kendi adları ile anılmaya devam ediliyorlardı. Hitit kralları, rahip kılığı ile betimlenmişlerdir. Bu kılık, başa giyilen bir takke, ayak bileklerine kadar uzanan bir cüppe ve omuzlara alınıp, bir kolun üzerinden, diğerinin altından geçen bir şal, elde alt ucu kıvrık bir asadan ibarettir. Ayaklarında ise, uçları sivri ve yukarı kalkık Anadolu çarığına çok benzeyen ayakkabılar vardır.

Kral, en yüksek rahip olduğundan, temiz kalması dinsel açıdan çok önemliydi ve bu konuda çok titiz davranılırdı. Saray mutfağında görevliler, her ay, krala temiz su vereceklerine dair yemin ederlerdi. Yıkanma suyu içinden çıkacak bir saç bile görevlinin ölüm cezasına çarptırılması için yeterli bir nedendi. Saraydaki ayakkabıcılar ve elbise dikiciler sadece saray tarafından üretilen deriyi kullanabilirlerdi.

Hitit inancına göre, Tanrılar insan gibi düşünülmektedir. Tanrılar her bakımdan insana benzerler. Tanrılar yerler, içerler, acıkırlar, çalışırlar, hastalanır ve bazen de ölürler. Tanrıların da insanlar gibi güçlü ve zayıf yanları vardır. Büyüden etkilenirler. Erkek Tanrıların da haremleri ve Danışma meclisleri vardır. Hitit dini ve Tanrıları, şimdiye kadar gördüğümüz tüm yerleşik dinlerden çok daha insansıdır. İşte bu gelenek, Anadolu'nun daha sonra kabul ettiği tüm dinlerde etkisini gösterecektir. Maddi ve manevi dünyanın benzeşmesi, Şaman dini kadar olmasa bile Hitit dininde de ileri düzeydedir.

Tapınaklardaki Tanrı heykelleri değerli madenlerden yapıldıkları için, daha sonraki yıllarda, istilacı güçlerce yağma edilmiş ve eritilip, başka işlerde kullanılmışlardır. Bu nedenle, elimizde Hititlerden kalma Tanrı heykelleri sayısı çok azdır. Ancak, yazılı belgeler, Tanrı heykellerinin nasıl olduğunu tanımlamaktadır. " Gökyüzünün fırtına Tanrısı, bir erkek heykeli, altın kakmalı, oturur durumda, sağ elinde bir topuz, sağ elinde altından… tutar, erkek biçimindeki iki dağ üzerinde ayakta durur, gümüş kakmalı, aşağısında gümüş bir kaide. ... " Heykelleri yazılardan tanırken, Tanrıların duvar kabartmaları da bizim Hitit Tanrılarını görmemizi sağlamaktadır. Yazılıkaya'daki, büyük galeride, geçit halinde sıralanmış Tanrı ve Tanrıçalar vardır. Ama iki tanesi daha büyüktür. Baş Tanrı Teşup ve baş Tanrıça Hepat karşılıklı durmaktadır. Hepat bir aslanın üzerindedir. Teşup ise, insan şeklinde iki dağ Tanrısınca omuzlanmıştır. Teşup'un kutsal boğalarından biri yanındadır, diğeri ise Hepat'ın yanında durmaktadır.

Mezopotamyalı İştar'ın Hurri versiyonu olan Şauşga, bazen sağ elinde bir kap tutan, kutsal aslanı ve iki hizmetçisi yanında olan, kanatlı bir kadın olarak betimlenir. Bazen de, sağ elinde bir balta tutan bir erkek olarak belirir. Böylece, Şauşga çift cinsiyetli bir karaktere sahiptir. Zaten yazılarda, hem erkek ve hem de dişi Tanrılar arasında ismi geçer.

Bağlama, Hitit

Tapınaklar Tanrının evleridir. Hem de, Sümer ve Mısır'da olduğu gibi, önemli bir ekonomik güçtür. Halk tapınaklara girmez. Bayramlarda, Tanrılar tapınak dışına çıkarılarak, halkın onları görmesi ve kutsaması sağlanır. Ritüeller yerine getirilirken müzik, bu ayinlere eşlik eder. Kült sahnelerine eşlik eden müzik aletleri arasında sazın bulunuşu ve sazın hala Anadolu'da yaşıyor olması, Hitit kültürünün hala devam ettiğinin canlı bir kanıtı sayılmalıdır.

Hitit tapınakları çok iyi korunurlardı. Tapınaklarda nasıl davranılacağı, tapınaklarda uygulanacak tüm işlemler yazılı belgelerle, kurallara bağlanmıştır. Yönetmelikler ve talimatlar yayınlanmıştır. Bunlardan birini, yangına karşı alınacak önlemleri belirten belgeyi, Hitit sosyal yaşantısına ve kanunlarına örnek olabilmesi için burada özetleyelim.

" ... Ayrıca yangına karşı çok dikkatli olunuz. Eğer tapınakta bir bayram varsa, ateşi iyi koruyunuz. Akşam olunca, ocakta kalan ateş artıklarını su ile iyice söndürünüz. Eğer başka yerlerde ateş ve kuru odun varsa ve onu söndürmekle yükümlü olanlar, işlerini bilerek ihmal ederlerse, yalnız tapınak harap olur da, Hattuşaş ve kralın malları kurtulsa bile bu suçu işleyenler, tüm soyları ile birlikte yok edilir. Tapınakta bulunan tek bir kişi dahi bundan kurtulamaz, hepsi soyu sopu ile yok edilir. Öyleyse, kendi iyiliğiniz için, yangına karşı dikkatli olunuz. ..."

Hititlerin temizliğe verdikleri önemi daha önce de belirtmiştik. Tapınaklar, mutfaklar, hayvanların yiyecekleri kirletmemesi için, özellikle korunurdu. Ayrıca, Hititler cinsi ilişkinin de, dinsel açıdan kirletici olduğunu varsayarak, gusül abdestine benzer bir yıkanma zorunluluğu getiriyorlardı.

" ... Güneş doğar doğmaz yıkanmalı ve sabahleyin, Tanrıların yemek yiyeceği zaman, hazır bulunulmalıdır. Fakat bunu ihmal ederse, suçtur. Kim bir kadınla yatarsa ve amirleri onu sıkıştırırsa, doğruyu söyleyecektir. Ona söylemeye cesaret edemezse, arkadaşına söyleyecek ve yine yıkanacaktır. Fakat bilerek (yıkanmayı) geri bırakırsa ve kirli durumda Tanrının kurban ekmeklerine ve içki kaplarına yaklaşırsa, ya da arkadaşı (bu suçu) gizlerse ve sonradan duyulursa, her ikisi de idamı hak eder; ... "

Sadece bundan 3500 yıl önce değil, çok daha eski tarihlerden başlayarak Anadolu insanları temizdi ve temizliğe önem veriyorlardı. Yerli halkın avcılıktan çıkıp, yerleşik düzene geçişinden bu yana çok zaman geçmişti. Dolayısıyla, Şaman inançlarında değişmeler ve uygulamaya dönük farklılıklar çoktan ortaya çıkmıştı. Bu dönemde, göçebe toplumlara baktığımızda, suya verilen önemin, yıkanma şeklinde değil, tam tersi suyu kirletmemek şeklinde belirdiğini görmekteyiz. Özellikle, Orta Asya göçebe topluluklarında, Türklerde ve Moğollarda, suyun kirlenmemesi için yıkanılmıyor ve hatta elbise bile temizlenmiyordu. Temizlenmiyordu, çünkü suyu kullanmadan temizlemek mümkün değildi. Avcı veya göçebe topluluklar, yerleşik düzene geçer geçmez, kısa bir süre içinde, suyu hala kutsal saymakla birlikte, yıkanıp temizlenmeyi ön plana çıkarıyorlardı. Artık, insanın temizliği, suyun temizliğinden önde geliyordu. Bunun böyle olması son derece normaldi. Yerleşmek demek, tarım demekti ve bu da çamurla ve suyla iç içe olmak demekti. Yerleşmek demek, evler kurmak, kasabalar ve giderek kentler kurmak demekti. Bu da aynı zamanda bit, pire, tahtakurusu ve diğer haşerat demekti. Ve bu durumda, temizlenilmezse, pislikle birlikte yaşanıyor demekti ki, bu da, sadece konforsuzluk değil aynı zamanda hastalıkları davet etmekti. Her yerleşik toplum, temizliğin önemini, çevresinden görmese bile kendi deneyimleri ile kısa sürede fark ediyordu. Artık suyu temiz tutmak değil, su Tanrısını temiz tutmak önemliydi.

Anadolu insanı temizdi, yıkanmaya çok önem veriyordu. Böylece, hastalıklara karşı önlem aldığını, bilinçli olmasa bile hissetmişti. Yerli halkın üzerine gelen göçebeler ise, temizlik âdetini hemen benimsiyorlardı. Ayrıca, yerleşik düzenin kurulduğu yer ile bozkır arasındaki coğrafi koşullar da önemliydi. İlk yerleşikler, yerleşmek için su kenarını seçiyor ve hemen suyu kullanıyorlardı. Zaten, kullanma gereği olmasa su kenarı neden seçilirdi. Bozkırda ise su kıttı. Bulunan suyun iyi muhafaza edilmesi ve üzerine titrenmesi gerekiyordu. Her durumda kutsal olan suyun, kutsallığının nasıl tezahür edeceğini belirleyen, ihtiyacın şekli kadar, bulunan suyun miktarıydı. Daima böyle olmuştur. Az bulunan bir şeyin maddi değeri kullanım değerinin çok üzerine çıkmıştır. Tersi olarak çok bulunan şey ise, değersizleşmiştir. İşte, suya olan da buydu.

Hititlerin dinsel içerikli bayramları çoktu. İçlerinde 1 gün sürenler olduğu gibi, 1 ay sürenler bile vardı. Bayramlara başkanlık etmek öncelikle büyük kralın ve kraliçenin göreviydi, ama diğer hanedan üyelerinin ve prenslerin de bayramlara önderlik ettikleri durumlar olabiliyordu. Hattuşaş'tan uzak ve büyük kralın gidemeyeceği yerlerde bu görev rahiplere düşmekteydi. Tüm Anadolu'yu kapsayan genel bayramlar olduğu gibi, kentlerin kendi Tanrılarına adanmış yerel bayramlar da vardı. Bu bayramların içinde her yıl olanlar olduğu gibi, iki veya üç yılda bir kutlananlar da oluyordu. Bazı bayram isimlerini sayarsak: orak bayramı, bağ bozumu bayramı, harman bayramı, yıkanma bayramı, dağa götürme bayramı, yaşlı adamların bayramı, temiz rahibin bayramı, Tanrı anaların bayramı, uzaktaki insanların bayramı, ...

Hitit ölüleri

Hititlerde ölüler genelde yakılıyordu. Bununla beraber toprağa gömme de uygulanmıştır. Ama genel temayül ölülerin yakılması şeklindeydi, bu nedenle büyük Kral mezarları yapılmamıştır. Anadolu'da Hitit dönemine ait devasa abide mezarların bulunmamasının sebebi budur. Kuvvetli bir olasılıkla, Hitit büyük krallarının naaşları yakılıp, belli bir seremoniden sonra, küllerin içinde bulunduğu kap kırılarak, küller etrafa saçılıyordu. Ölü gömme törenleri veya ölü yakma törenlerine ilişkin elimizde yeterli bilgi, henüz, yoktur. Ancak, okunabilenin çok üzerinde Hitit tabletinin okunmayı beklediği de unutulmamalıdır.

Hititler zamanında ölülerin gömüldüğüne dair de bazı uygulama olduğu arkeolojik kazılarla ortaya çıkmıştır. Uygulamalar M.Ö. 2000 yıllarından daha da gerilere giden birtakım geleneklerden etkilenildiğini göstermektedir.

Hitit devletinde, kral ve kraliçenin öldüğü zaman yapılan dini töreni anlatan metinler ölü yakma geleneğini detaylı bir şekilde tarif etmektedir.

" On dört gün sürdüğü anlaşılan törenin ilk gününde hayvanlar kurban edilmekte, ölüye içki ve yemek sunulmakta, tanrılar ve ölenin ataları için rahipler dualar okumakta, aralarında kıymetli madenlerden yapılma nesneler de bulunan ölü hediyeleri verilmekte, ölen ve tanrılar için ağıtlar yakılmakta ve cenaze yemeği yenerek ölünün heykeli etrafında dolaşılmaktaydı. Söz konusu hediyeler ve kurbanlar yakılarak ölüye sunulurdu. Törenin ikinci gününde ölü bir araba üzerinde yakılacağı odun yığınının bulunduğu meydana götürülüp, o akşam yakılıyordu. Ertesi sabah köz yığını bira ve şarapla söndürüldükten sonra kadınlar geride kalan kemik artıklarını külün içinden ayıklayarak kokulu yağ dolu gümüş bir kaba yerleştirip, ardından bir keten bezine bohçalıyordu. Metnin devamında kemik parçalarının bir masa üzerine yerleştirildikten sonra karşısına konan bir başka masada ölüyle yemek yendiğini anlatmaktadır. Kemikler daha sonra Taş Ev denilen bir yere götürülerek yatak üzerine yerleştirilmekte ve önüne bir lamba konmaktaydı."

Hititlerde ölü küllerinin, ölü kemiklerinin saklandığı özel kaplar vardı. Bundan Hititlerin ölüleri tamamen yaktıkları, kimi ölülerin yalnız etlerini yakıp, kemiklerini sakladıklarını, kimi ölüleri de boynundan diz kapakları arkasına uzanan bir bağla sımsıkı bağlayarak, çömelmiş gibi bir durumda gömdükleri anlaşılıyor. Bu gömme şekillerinden biri de Hoker durumudur. Hoker durumundaki ölüler sağ veya sol yanlarına yatırılırdı. Sırtüstü bırakılanlar da olurdu. Sırtüstü bırakılanların başlarının altına yastık görevini gören ufak yassı bir taş koyuluyordu. Hoker durumunda gömülen ölü sayısı azdı. Hoker şeklinde (dizin göğse, çeneye doğru

çekilmesi ve dizin karına doğru çekilmesi, anne karnı pozisyonu) gömülmesinin nedeni ölümün bir çeşit uyku olarak algılanması olabilir.

Hititlerde ölünün külleri kutsal sayılır, onlara karşı özel bir saygı gösterilirdi. Küllerin konduğu kap toprağa gömülürdü. Bu kaplar genellikle topraktan yapılmış küçük çömleklerdi. Öte yandan kül veya kemik koyma kapları tunç vb de olabiliyordu.

Hititler, ölen kralsa yalnız etlerini yakar, kemiklerini yağlarlar, güzel kokular sürer özel bir kaba koyup gömerlerdi.

Yaşayan ölü düşüncesinin en büyük sonucu ölü hediyeleri, ölü yemeği ve içkisidir. " Anadolu'da, mezarlara hediye bırakmak, ölülere yemek, içki sunmak ve yaşarken işine yarayan eşyaları beraberinde götürmesini sağlamak âdeti vardı."

İncelenen Eski Anadolu mezarlarında hayvan iskeletlerine de rastlanmıştır; ancak bu iskeletlerin yenilebilen kısımları eksiktir. Bunlar da ölü gömülüp hediyeleri yerleştirildikten ve mezar kapandıktan sonra başlayan kurban merasimi ve ölü yemeği kalıntılarıdır. Ölü yemeğinde kurbanlar kesiliyor, yenilebilen yerleri yeniyor, baş ve bacakları da ölüye sunuluyordu. Bu hediyelerin yanında ölünün yanına öbür dünyada kendisine arkadaşlık etmesi için köpeğini de gömme âdeti de vardı

Hititlerde insan öldüğünde ölülerin gittiği yerden bazen geri gelip yaşayanları rahatsız etmesinden korkulurdu. Cinayete kurban gidenler, haksız yere öldürülenler, mezarı olmayanlar, mezarına sungu konulmayanlar rüyalar aracılığı ile görünebilir ve yaşayanlardan hesap sorabilirlerdi. Ölenlerin nereye gittiği bir metinde rahibe tekrar tekrar sorulur. İlk cevap " sedir ormanı " dır. Yedi kere soru sorulur, her birine kutsal kabul ettikler yerlerin adını veren rahip, yedincide " Tanrılar 'a" der. Bazen de "Annesi elinden tuttu " denir. Kuşkusuz ki ata kültünde bu refakat öbür âleme yolculuğun kolay olmadığını gösteren bir atıftır.

Altaylarda Bronz Çağı

Altay dağlarında yaşayan topluluklar bronz çağına geç girdiler. Orta Asya Andronovo kültürünü yaşarken, Altaylar, çanak ve çömleklerde, hala Afanesyova kültürünün alışkanlıklarını sürdürüyordu. Bu geri kalmışlığı, Altay topluluklarının içlerine kapanık yaşamalarına bağlayanlar olduğu gibi, üretim aşaması olarak, avcılıktan ileri gidememelerine bağlayanlar da vardır. M.Ö. 1000 yıllarında, Altay kültürü, Sibirya ve Kazakistan'dan daha geride kalmıştır. Bu tarihlere gelindiğinde Tunguzların ataları Orta Asya'nın en doğu uç noktasında yani Mançurya'da idiler. Moğolların ataları ise Doğu Moğolistan ile Batı Mançurya'ya yerleşmişlerdi. Türklerin atalarına gelince Baykal gölü çevresinden ve Sibirya ormanlarından çıkarak Moğolistan'ın büyük bir bölümüne ve Balhaş gölü yönünde Batıya doğru yayılarak genişliyorlardı. Batı bozkırları ise Hint-Avrupalıların yurtlarıydı.

Moğol ve Türk boyları (kabileleri) Çin'in kuzey batısına, Kansu ve Ordos'a girmeye başlamışken, Andronovo kültürü yaygınlaşıyordu. Anadolu, Hitit devrini bitirmekteydi. Orta Doğu demir çağına giriyordu.

Atın ve atlı arabanın önem kazandığı, arabalı çadırların kullanıldığı kültüre Karasuk kültürü denir. At insana hareketlilik kazandırır. Bozkır atı, elverişsiz yerlerde bile konaklamadan 60 Km yol yapabilir. Atın getirdiği hareketliliği, arabalar üzerine kurulan çadır-evler tamamlar. Arabalı çadırların icat edilmesiyle, konaklama yerlerinde, çadır kurup sökmekten ve eşyaları ikide bir toplamaktan kurtulunmuş olunur. Arabalı çadırlarla göç kolaylaşır, hareket kabiliyeti artar, baskınlara karşı kaçmak kolaylaşır.

M.Ö. 1200 – 700 yılları arasında, Güney Sibirya ve Bozkır Karasuk kültürüne geçti. Altaylar hala Andronovo kültüründeydi. Bu dönemde, bozkırdaki göçebe kabileler arasında ilişkiler arttı. Hayvan üslubu denilen bozkır sanatı ortaya çıktı ve Kuzey Karadeniz'den Çin içlerine kadar yayıldı. Daha sonraları, hayvan mücadelelerini betimleyen, Hun sanat tarzı ortaya çıkacaktır. Hun dönemine girilirken, Çin ile Baltık arasında İpek yolu kurumuştu.

Bozkırda hayat, geniş ölçüde, gen karışmaları ile birlikte yaşanır. Türk boyları (kabileleri) Altaylardan güney Sibirya ve Çin içlerine doğru yayılırken, Moğollar Altaylara doğru indiler. Moğolların aşağı doğru inişi ile birlikte, Altay dağlarının kuzeyinde hafif bir çekik gözlülük belirmeye başladı. Altayların yüksek dağlık bölgelerinde ise hala Hint-Avrupalılar vardı. Bunlar, saflıklarını Göktürk dönemine kadar muhafaza ettiler.

Shang Dönemi Çin

Shang dönemi stel

M.Ö. 1100 civarlarında, Wei nehir vadisinde Chou (Chou, Çeu, Zhou) topluluğu, Shang'lere bağlı vasal bir krallık olarak yaşıyordu. Chou'lar (Çeu) M.Ö. 1200–1100 civarında kuvvetlendiler ve M.Ö. 1122 tarihinde, son Shang İmparatoru Di-şan'ı yok ederek, imparatorluğa el koydular

Shang mimarisinde, çapraz desteği olmayan dikdörtgen ahşap çerçeveler kullanılmıştı. Daha sonraları ortaya çıkacak olan, yumuşak bir şekilde bel veren eğimli damlar daha yoktu. Shang evlerinin otlarla kaplı damları düz eğimliydi. Bu basit binalara ihtişamlı bir görünüm vermek için, yapılar, taş merdivenlerle çıkılan yüksek platformlara oturtulmuştu. Bu kavram, Çin saray yapılarında, bugüne kadar sürüp gelmiştir.

Shang döneminde müzik önemli bir yol kat ederek, ortaya, davul, zil, melodik ses çıkaran taşlar, ıslık türü ses veren nefesli bir çalgı çıkmıştı. Süslemelerde geometrik desenlerin yerini, stilize edilmiş hayvan motifleri almıştı. Resimlerin arasında Çin'deki insanları betimleyen

Sheng adlı en eski müzik aleti

tasvirler yapılıyordu. Bu resimlere bakarak anlaşılıyor ki bu dönem Çinlileri, Japonlar gibi, diz çökerek oturuyorlardı.

Bütün bu anlatılanlara dayanarak, kültür üslubunun, Shang döneminde Çin'e özel bir hale geldiği söylenebilinir. Bu Çinleşme Shang kayıtlarının dili ve yazısında da belirgindir. Shang dönemi dil ve yazısı, çağdaş Çin dil ve yazısının atasıdır. Bu dönemde yazının gelişerek, aşağı yukarı 2000 logograma vardığı tahmin edilmektedir. Efsanevî bir söylem olarak, Çin yazısını efsanevî imparator Fu Hi'nin bulduğu anlatılır.

Shang dönemi, bazı alet ve çömlek biçimlerine bakınca, Çin, Orta Doğu ve İndus vadisi arasında birtakım ilişkiler olduğu ortaya çıkmaktadır. Yani dünya, o tarihlerde bile yeteri kadar büyük değildi. En uzak yerleşimler arasında bile ticari, sosyal, siyasi, kültürel ve teknik etkileşim başlamıştı. Yani, Batı, daha sonraları Doğuyu Marko Polo ile tekrar keşfederken, aslında, binlerce yıllık kaybettiği bilgiye yanmalıdır.

Shang hanedanı 650 yıl Çin'e, kuvvetli bir olasılıkla, bronz silahların verdiği teknolojik güç sayesinde hükmetmiştir. Bronzdan yapılma Çin baltalı kargıları, ok ve mızrak uçları, miğferleri Shang'lara neredeyse karşı konulamaz bir üstünlük vermiştir. Shang kralları sürekli askeri seferlere çıkarak, çevreyi yağmalıyor, alabildikleri her yerden haraç alıyorlardı. Savaşta ele geçen tutsaklar ya kurban olarak öldürüyor veya köle yapılıyordu.

Chinese Old Weapons YH-C1226 L:11CM

Shang kralları ava da çok düşkündüler. Bu düşkünlüğü de bronz silah üstünlüğü ile açıklamak olasıdır. Dağların eteklerinde geniş av bölgeleri vardı. Toplu ve sürek avları aynı zamanda savaş eğitimi yerine de geçiyordu. Ancak, hatırlatmakta yarar var ki, madene dayalı bu savaş makinası, tarımda hala taş, tahta ve kemik kullanıyordu.

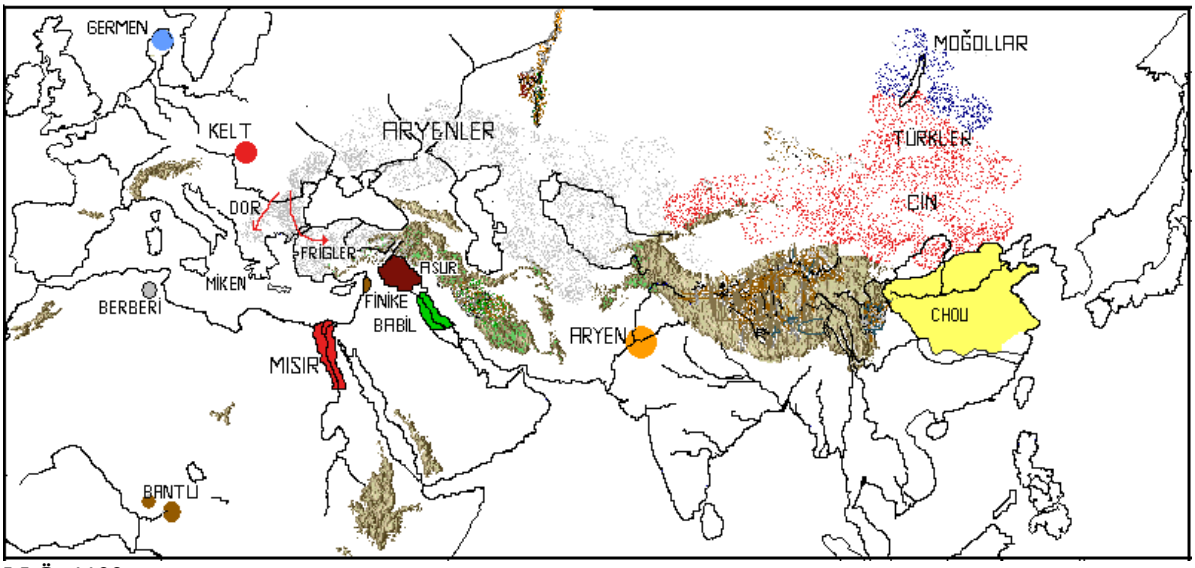
Siyasi iktidarın kaynağı, kral soyunun ataları idi. Gök yani kâinat, efendi Shangdi'nin başkanlığında yönetilirdi. Ölenler, göğe yani efendi Shangdi'nin yanına giderlerdi. Ata ruhları, oradan, soyları adına, bu dünyadaki olaylara müdahale edebilirlerdi. Shang'larda atalara dua edilmesi, kurban verilmesi ve adak adanması sürekli bir ritüeldi (ayindi). Shang'lar için, ölümden sonra hayat bitmiyor, öbür dünyada ataların ruhları ile birlikte devam ediyordu. Bu nedenle ölüler, eşleri, yakınları, hizmetçileri, kötü ruhlardan onları koruyacak nöbetçileri ve sevdikleri hayvanlarla birlikte gömülürlerdi. Yani, bir Shang erkeği ölünce, öbür dünyada ona refakat etmesi için epey insan ve hayvan katledilirdi. Dini inancın bir sonucu olarak, fal da günlük hayatta çok önemli bir yer tutuyordu. Hiçbir adım, fala bakılmadan atılmazdı. Karar mekanizması içinde fal vazgeçilemez bir ağırlıktaydı.

Shang imparatorluğunun inanç sisteminin, klasik Şaman dininden türediği çok net bellidir. Bilindiği gibi, göçebeler yerleşerek imparatorluk kurunca dini de az çok değiştirmişlerdir. Aslında Shangların dini yapısı, gelenekleri ve Tanrıları ile Şaman dininin Türk ve Moğol boylarında uygulanan versiyonuna çok fazla benzemektedir. Shanglardan evvelki, Şa imparatorluğu döneminde, Şaman dinine daha da yakın bir dine inandıkları ve Shang dininin onun doğal devamı olduğu da söylenmelidir. Göçebe (kuvvetli olasılıkla Türk) Chou'lar iktidarı ele geçirince, Shang dönemi dininin özellikleri pek değişmeden, ama Gök öğesi daha ağır basarak, Çin'in dini yapısı devam edip gitmiştir.

Shang döneminde ölçülerin standartlaşmasına doğru atılmış adımlar vardır. Halkın kullanımı için ondalık ölçü sistemi getirilmiştir. Sistemin birimi 1.7 cm lik bir uzunluktu. Takvimleri, her yılı 12 aydan oluşan 19 yıllık döngüler şeklindeydi. Her 19 cu yıla 7 ay daha ilave edilerek düzeltme yapılırdı. Aylar münavebe ile 30 ve 29 günden oluşuyordu.

Çin tarihinin önemli dinamiklerinden biri, Çin'de yeterli maden bulunmamasıdır. Bu nedenle, maden sermaye olarak biriktirilirdi. Piyasada maden azalınca fiyatlar yükselir, o zaman madenler piyasaya çıkarılır, fiyatlar tekrar düşüşe geçerdi. Daha sonraları, madeni para ortaya çıktığında, bu döngü daha rahat işler olmuştur. Madeni paranın hakiki ve itibari değeri aynıydı. Bronz kaplar eritilerek para yapılırdı. Bu yolla, piyasaya fazla para çıktığında, paranın değeri düşerdi. O zaman, paradan tekrar madeni kaplar yapılır, piyasada para azalır, para kıymetlenirdi. Çin tarihinin her safhasında, maden kıtlığı nedeniyle, enflasyonist ve deflasyonist tahtravan oyunu hep oynanmıştır.

Çin'de metalin bulunmaması, gündelik işlerde genel olarak pişmiş topraktan yapılmış kap kacağın kullanılmasını zorunlu kılmıştır. Bu hal yüzlerce yıl sürmüş ve porselenin bulunmasına yol açmıştır. Shang (Şang) devrinde kullanılan toprak eşya, porselene oldukça yakındı. Parlak beyaz renkte ve çok ince idiler, porselen olabilmeleri için bir tek sırlanmaları gerekiyordu. Çin'in önemli simgelerinden olan ve tüm dünya için lüks bir mal kabul edilen eşsiz Çin porselenleri, metal yoksunluğunun ve bir darlığın ortaya çıkarttığı metadır.

M.Ö. 1100

Kargaşa

Deniz adamları ve Mısır savaşı

Daha önce de bahsettiğimiz gibi, M.Ö. 1200 ile 1000 yılları arası, Orta doğu açısından karanlık tarihlerdir. Kargaşa ile doludurlar. Göçler, istilalar ve ne olduğunu tam olarak bilemediğimiz olaylar olmuştur. Mısır kayıtları, bu büyük hareketlenmeye Deniz halkları diyorlardı. Ama bunlar Ege'den ve çevre karalardan yola çıkan, denizci ve savaşçı topluluklardı. Orta Doğu'yu karmakarışık etmişlerdi.

M.Ö. 1200 tarihine gelene kadar, 500 yıl boyunca, Anadolu'nun ortasında Hitit devleti vardı. Hititlerin etrafı ise orta ve küçük boy krallıklarla çevrilmişti. Doğu Karadeniz bölgesinde Kaşka, Batı Karadeniz ve Paflagonya'da Pala, Çanakkale ve çevresinde Taruişa (Troya, Troia), onun biraz güneyinde Viluişa (İlion), İzmir ve çevresinde Assuva (Roma dönemi Asia eyaleti), Güney Batı Anadolu'da Lukka (Likya, Lykia), Güney Anadolu'da Kizzuvatna ve Arzava, Güney Doğuda Hurriler, Doğu Anadolu'da bir sürü küçük beylikler, daha da doğuda Asur devleti Hititleri çevirmişti. Bu topluluklar ve devletler, zaman zaman Hitit devletine bağımlı devletler veya topluluklar olarak yaşamışlardır. Hititlerin etrafında ise Mitanni, Asur, Babil, Mısır, Miken devletleri, o zamanın Batı dünyasını oluşturuyordu. Hitit devleti I. Şuppiluliuma'dan başlayarak IV Tuthaliya'nın sonuna kadar (M.Ö. 1380 – 1220), yüz yıldan uzun bir süre, Mısır ile birlikte, bugünkü tabirle, Batı dünyasının Süper Gücü olmuştu.

M.Ö. 1100 yıllarında, Balkan yarım adasının kuzeydoğusundan başka bir kabileler topluluğu, güneye doğru yer değiştirmeye başladı. Bunlar Dorlar idi. Dorlar göçebeydiler ve daha önce Yunanistan'a yerleşen İon ve Akalardan daha savaşçıydılar.

M.Ö. 1200- 1100 yıllarında, Kenan ülkesine, doğudan, göçebe Samiler girdiler. İsrailli kabileler, bu yeni göçebelere, kendi imkânları ile karşı koyabiliyordu. Ancak o sırada, batıdan, deniz halkları istilası başladı. Deniz halklarının, değişik adlar alan toplulukları vardır. Bu topluluk isimlerinden biri de Filistenlerdir. Filistenler, denizden gelip, Kenan ülkesi kıyılarında, karaya ayakbastılar. Demir kılıç ve silahlar kullanıyorlardı. Kıyı bölgesini ele geçirip, iç taraflara doğru genişlemeye başladılar. İsrail kabileleri, Filistenlerle temasları arttıkça, onlarla mücadele etmeye başladılar.

Karanlık dönemin ortaya çıkışı ile birlikte, Orta Doğu'da demirin yaygın olarak kullanılmaya başlanmasının temel nedeni bronz yapmakta kullanılan kalay arzında meydana gelen azalmadır. Demir mızrak ucu, süs eşyası, bıçak gibi şekillerde Sümerlerden ve Eski Mısır'dan beri vardı ve kullanılıyordu. M.Ö. 2000 yıllarına geldiğimizde, demir eşya sayısı bütün Ortadoğu ve Anadolu'da iyice artmıştı. Ama demirin kullanımı bu sırada dini tören amaçlıydı. Bu kullanılan demir içinde nikel bulunmamış olması onun meteorit değil, insan eli ile yapılmış demir olduğunu göstermektedir. Kuvvetli bir olasılıkla bu demir bakırın saflaşması sırasında bir yan ürün olarak ortaya çıkıyordu ve devrin metalürji bilgisi demiri yenibaştan üretmeye yetmiyordu. Elde edilen " sünger demirdi ".

Demirin süs eşyası dışında günlük kullanımda sıkça kullanılmasını Hititler gerçekleştirmiş görülmektedir. Bu döneme ait Anadolu'da bulunan 33 demir eserden 19 tanesi Hititlere aittir. Demirin kullanımı ile ilgili Hitit metinlerinde demirden kılıçlar, yazım tabletleri, tanrı ve hayvan heykellerinden bahsedilmektedir. Hitit döneminde demire karbon verme prosesi gelişti. Hititler demir üretiminde ilk dövme tekniğini kullananlar olarak görülmektedir. Demir, demir filizinden ergitildikten sonra, dövülerek içindeki karbon azaltılıyordu veya odun kömüründe ısıtılarak çoğaltılıyordu. Ateşi alevlendirmek için gereken rüzgâr demir ocakları dağ yamaçlarına kurularak elde edilmişti. Böylece körük kullanılmadan istenen yüksek ısı elde edilmişti. Körük kullanımı ya bilinmiyordu veya çok zor bir işlemdi. Hitit başkenti Hattuşaş'ın konumu hem rüzgârlı yamaç ve hem de demir filizi açısından zengindi.

Hititlere bağlı bir topluluk olan " Kalibler " demir dövmeyi geliştirdiler. Demiri kor haline getirip, ona su verdiler. Böylece dövme tekniğinin bazı sorunları halloldu. Anadolu dökme demiri, odun kömürü üzerinde uzun süre ısıtıp daha sonra su veya yağda su vererek çok daha sert bir ürün elde etmeyi başarmıştı. Elde edilen ürün, çeliğin yüzeyine sahipti ve yavaş yavaş yerini almaya başlayacağı bronzdan çok daha sert ve daha az kırılgandı.

Hititler, yazılarında demirin kırılmaz ve yok edilemezliğinden bahsederek, bu konudaki bilgilerini de ifade etmişlerdir. Hititlerin, Mısır Firavunu II. Ramses'e demir bir kılıç hediye ettikleri bilinmektedir. Hititler de demir tekeli, Hitit sarayının elindeydi. Bu nedenle Hititler yıkılana kadar, demir kullanımının yaygınlaşmamasını buna bağlayanlar vardır. Karanlık dönem başlayıp, avcı toplumlar Yunanistan, Ege adaları ve Anadolu'yu işgal etmeye başlayınca, Hitit devleti parçalandı. Demirci ustaları kırsal bölgelere yayıldılar. Demir üretim teknikleri bütün Ortadoğu'ya yayıldı.

Demir'in yapım bilgisi yayılmıştı ama hala demir elde etmek zor bir işti. Eğer kalay arzı azalıp, tunç yapılamaz olmasa idi belki demir silahlara daha geç bir zamanda geçilirdi. Ortadoğu'da kargaşa başlayınca kalay ticareti ve özellikle Girit üzerinden gelen kalay

durmuştu. Tunç yapılamaz hale gelince, daha önce demir elde etmekte kullanılan teknikler daha da gelişmek zorunda kaldı.

Ortadoğu'ya demir silahların, çok gelişmiş bir teknoloji olarak, deniz halkları ile birlikte gelmiş olması enteresandır. Her ne kadar az yukarıda yapılan açıklama doyurucu ise de mitlere bir göz atmakta yarar olabilir. Ortadoğu'yu kasıp kavuran halklar, avcı veya yarı avcı yarı göçebe halklardı. Aynı şekilde değişik halkların mitlerinde demirle avcılık dönemi birlikte söz konusu edilirler. Türklerin varoluş efsaneleri de onların demirciliğine atıfta bulunur. Mitler açısından bakıldığında sanki demiri ilk yaygın kullananlar yerleşikler değil de avcı veya göçebelermiş gibi bir izlenim edilinilmektedir. Bu konu enteresandır ve gelecekte elde edilecek yeni bulgularla açıklığa çıkacaktır.

Bu dönemde, Güney Amerika'daki And bölgesindeki köylüler, yerel kaynakları kullanarak değişik tarım teknikler geliştirmişlerdi. Kıyı bölgelerinde balıkçılık geliştirilmiş, iç bölgelerde sulu tarım yapılmış, daha yüksekçe bölgelerde patates yetiştirilmiş ve dağlık bölgelerde ise lama ve alpakalardan yün ve et üretimi yani hayvancılık yapılıyordu. Yine bu dönemde M.Ö. 1200 yıllarında Peru sahillerindeki halkları bir araya toplamış olan Chavin kültürünü de içeren bu yerli halk dini merkezler, büyük mezarlıklar ve anıtsal yapılar inşa etmişlerdir.

Hakimler

M.Ö. 1200 yıllarından başlayıp, Yahudi devletinin kuruluşuna kadar süren İsrail tarihine " Hakimler " dönemi denir. Bu dönemde merkezi bir otorite yoktu. Kabileler kendi kendilerini yönetiyorlardı. Etrafta bir peygamber enflasyonu vardı. Nerede ise birkaç kişiden biri peygamberlik iddiasındaydı. Kim hakiki peygamber, kim sahte birbirinden ayırt edilemez hale gelmişti. İnsanlar hakiki olanları bulmak için aslı kehanete dayanan imtihanlar yaparak, peygamberlerini seçiyorlardı. Yani bu dönemde büyücülük, falcılık, şifacılık ve peygamberlik iç içe girmişti. Zaten, bu dönem Yahudilerin pek çoğunun hem kendi tanrılarına ve hem de diğer yerel tanrılara taptıkları bir dönemdir. Zaman zaman halkı birleştiren, genellikle din kökenli liderler ortaya çıkıyordu. Bu liderlere " Hakimler " dendi ve bu nedenle de dönem hakimler dönemi diye adlandırıldı. Bu hakimler içinde herkesin aşina olduğu biri Samson dur. Samson ile Filisten kökenli Dalilla arasındaki aşk macerası pek çok hikâyeye konu olmuştur. Hakimler dönemi zengin mitolojik hikayelere kaynaklık etmiştir.

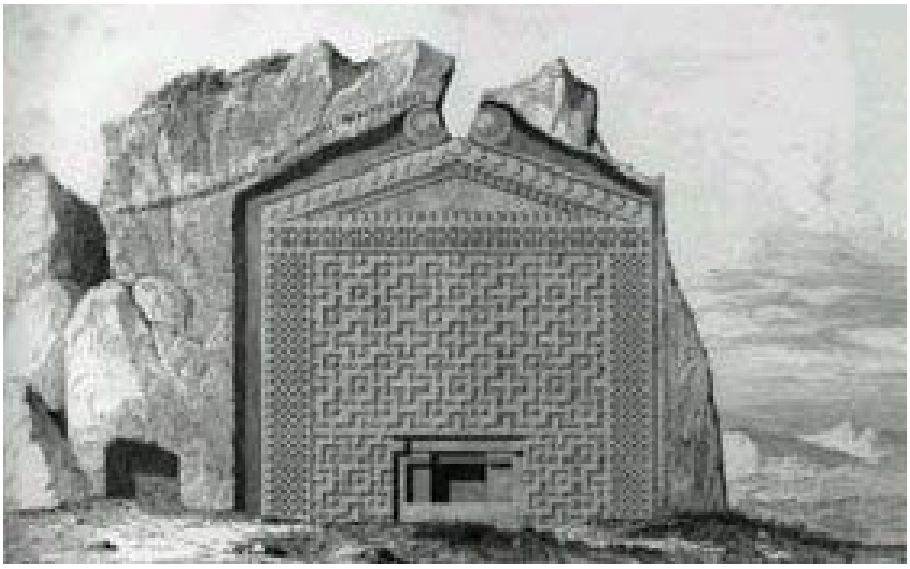
Talmut'da hakimlerden biri olarak Deborah adlı bir kadın gösterilir. Deborah ulusunu Kenan ordularına karşı yönetmiştir.

Son Hakim Samuel (Şemuel), halkın genel isteğine uyarak bir kral seçti. İlk seçtiği Şaul'dü. Kısa bir süre sonra, İsrail kabileleri, Şaul yönetiminde birleştiler. Şaul iki yıl tahtta kaldıktan sonra öldü. Ölümü Yahudi mitolojisinde şöyle anlatılır. Amalek tarihte Yahudi toplumunun en büyük düşmanıdır. Bu toplum kötülüğü simgeler ve Yahudilere karşı öyle bir nefret duyar ki, eline fırsat geçtiğinde Yahudi toplumunu yok edecek, çok tanrılı dinleri geri getirecektir. Bu nedenle Tevrat'ta (Tora) onları yeryüzünden silme emri vardır. Tanrı Yehova Yahudilere Amalek toplumunu son ineğine kadar öldürüp, yok etme emrini vermiştir. Kral Şaul Amalekleri yener, krallarını öldürür ama onları bire kadar yok etmez. Tanrı da Şaul'ün bu hatasını affetmez. Bundan sonra Amalekler yeraltına inerler ve onları teşhis etme imkânı kalmaz. Bugün Yahudilerin başına gelen her felaketin müsebbibi (Hitler gibi) onlardır. Kral Şaul'ün hatası, dünyada hala Yahudilere zulüm yapılmasına neden olmaktadır.

Tanrı Yehova Şaul'den yüzünü çevirdikten sonra, Hakim Samuel yeni kral seçti. Bu kral Davut'tu. Kral Şaul Filistenlerle yapılan bir savaşta öldükten sonra, Filistenlere karşı yapılan savaş, Juda (Yuda) kabilesinden Davut yönetiminde devam etti. Davut, Kenan ülkesinin güney ve ortasında yerleşmiş İsrail kabilelerini birleştirdi. İsrail veya Yuda (Juda) (Yahudi krallığı) diye tanınan devleti kurup, Filistenleri ülkesinden çıkardı. Yine önemli bir mitolojik hikâye olan Davut Goliat dövüşü, İsrail Filisten savaşının sembolize edilmiş hali olsa gerektir. Bu dövüşte Davut Dev gibi bir savaşçı olan Goliat'ı sapanla taş atarak yener ve kafasını keser.

Filisten meselesi bittikten sonra, Davut kuzeydeki İsrail kabilelerini de egemenliği altına aldı. Kendine başşehir olarak, Jerusâlem (Yeruşalim, Kudüs) şehrini seçti. O zamana kadar Kudüs bir şehir devleti olarak Yahudilerden bağımsız yaşamıştı. Davut'la kentin yönetimi ilk defa Yahudilere geçmiş oldu. Bazılarına göre Davut, Kudüs'te, Sion dağının tepesinde savunması güçlü olan bir saray ve Yahova onuruna çadır biçiminde bir tapınak yaptırdı. Bazılarına göre ise Davut, ahit sandığını, tapınağın yapılacağı tepeye getirmiş, ama tapınağı oğlu Süleyman yaptırmıştır. Bazıları da babanın işe başlayıp, oğlunun işi bitirdiğini söyler. Davut öldüğünde yerine oğlu Süleyman geçti.

Frigler Anadolu’da

Frigya Midas mezarı

M.Ö. 1200 yılında Hititler son bulurken, Doğu Avrupa’dan gelen bir kavimler topluluğu, Batıdan Anadolu’ya girdi. Frigler platoyu geçip, Hitit topraklarına ve özellikle Hitit ana yurdu olan Kızılırmak çevresine kadar yerleştiler. Frigler Anadolu’nun içlerini bir kaç yüzyıl ellerinde tutmuşlardır. Friglerin tarihi hakkında çok az bilgimiz vardır. Ancak genel kanaat Friglerin ataları ile eski Yunan ve Makedonların atalarının Balkan yarımadasında birbirine yakın bölgelerde oturdukları şeklindedir. M.Ö. 800 yıllarında benimsedikleri alfabe elimizdedir, ama okunsa bile anlaşılamamaktadır. Frigçe ile Makedonca arasında yakın benzerlikler bulunmuştur. Frigçe ile eski Yunanca arasında da benzerlikler varsa da bunlar Makedonca ile olan benzerlikler kadar değildir. Balkan yarımadasında veya daha kuzeyde Frigler, Makedonlar ve Yunanlılar göçebe kavimler olarak, aynı coğrafyayı paylaşırken, Eski Yunanlıların (İon, Aka, Aeolienler ve diğerleri) güneye göç etmesi, aralarındaki komşuluk münasebetlerini sona erdirmiştir.

Frigler hakkındaki bilgileri Asur ve Urartu kaynakları ile Greklerin geçmişleri ile ilgili olayları anlattıkları belgelerde bulabiliyoruz. Yunanlılar, Frig yayılmasını Troya (Troia, Truva) savaşından önceye alırlar (M.Ö. 1250). Ama Asur kaynakları, Friglerden, ilk defa M.Ö. 1160 yılında bahsediyor. Asurlular, Friglerden ‘’ Muşki ‘’ ve bazen de ‘’ Muşki ve Tabal ‘’ diye söz ediyorlar (Asurlular Muşki terimini, batı ülkeleri anlamında da kullanmışlardır). Sanırız, Hitit devletinden ses seda kesilmesinden sonra, Marmara kıyılarından, doğuda Asur sınırlarına kadar, İç Anadolu’nun tümünü kapsayan bir Frig etkinliği söz konusu olmuştur. Friglerin birbirine gevşek bağlarla bağlı, ama aralarında kan bağı olan yöneticilere sahip, devletçiklerin konfederasyonu olma olasılığı fazladır. Bir başka olasılık ta Friglerin M.Ö. 1250 yerine M.Ö. 900–800 yıllarında Anadolu’ya gelmiş olmaları ve Asurların Muşki diye bahsettiği kavmin, Anadolu’da M.Ö. 1160 ila 1070 yılları arasında Doğu Anadolu’da varlığını hissettirmiş Muşki

adlı bir devlet olmasıdır. Daha sonra sessiz sedasız Muşkiler Friglere bağlanmış ve Asurlular da bunu aynı devlet kabul etmişlerdir.

Kababa

Eski tarihçiler, Heredot ve Strabon'a göre, Frigler (Frygler) eskiden Barigler (Barygler) veya Brigler adını taşıyordu. Anadolu'ya Makedonya ve Trakya üzerinden boğazları geçerek girmişlerdir. Friglerin, Balkanlardaki yurtları Paeonya (Paeonia) idi. Makedonlarla akraba bir ulus olarak kabul edilirler. Briglerin tümü göç etmemiştir, bir kısmı uzun bir süre daha Makedonya'da yaşamaya devam etmişlerdir. Frigler ve Misyalılar (Mysialılar) kuvvetli bir olasılıkla birbirlerine çok yakın tarihlerde, Anadolu'ya girmişlerdir.

Troya kazılarından anlaşıldığına göre, M.Ö. 1050 yıllarında Tuna kökenli bir halk, Batı Anadolu'da mevcuttu. Bu halk bir süre Balkanlarda oturduktan sonra Anadolu'ya göç etmiştir. Bu göç, Troya'nın Akalarca yıkılışından bir süre önce olmuş, sonra Troya yıkılıp, zayıflayınca, göçmenler, bölgeye yerleşip, kendi kültürlerini sürdürmüşlerdir.

Trakya'dan gelen göçmen dalgaları, tek bir dalga şeklinde olmamış, dalgalar şeklinde olmuştur. Trakyalılar (Thraklar) kabileler halinde hareket ediyorlardı. Her kabilenin kendi şefi vardı. Bu kabilelerin en çok bilinenleri, Brigler, Bebrikler (Bebrykler), Migdonlar (Mygdonlar), Dolionlar, Thinler (Thynler), Bithinler (Bithynler), Misler (Mysler) ve Maionlardır. Kuvvetli bir olasılıkla bizim Frigler (Brigler) dediklerimiz, Migdonlar, Bebrikler ve Dolionların bir karışımıdır. Anadolu'ya batıdan göç eden bu Trak (Thrak) kabileleri, önce Marmara denizi kıyıları ile İda (Kaz) dağı civarına, birbirlerine yakın ama ayrı ayrı yerleşmişlerdir.

Bu kabileler göçebe yaşamlarını sürdürüyorlardı. Kendi aralarındaki mücadelelerde, kaybeden kabile daha içerlere göçüyordu. Homeros'a göre, Troya savaşları sırasında, bir bölüm Frigler, Askanya (Askania, İznik gölü) gölü ve Sangarion ırmağı çevresinde yaşıyorlardı. Zamanla, diğer Trak kabilelerinin de baskısı ile Frigler yayıldılar ve içerlere doğru girmeye başladılar. Maionlar Sardeis bölgesini ele geçirerek devlet kurdular. Frigler Anadolu'nun içlerine yayıldıktan sonra, uzun bir süre daha göçebe hayatlarına devam etmişlerdir.

M.Ö. 1000 yılında Asur üzerindeki Arami saldırısı zayıfladı. Aramilerin bir bölümü Dicle ve Fırat arasına yerleşti, zaman içinde özümsendiler.

Gök’ün oğlu

Chou dönemi tabak

Çin’de, M.Ö. 1122 tarihinde, Chou (Çeu, Şeu, Zhou) kralı Wu'su, Shang imparatoru Di-şan'a karşı ayaklandı. Shang imparatorluğunu yenerek, kendi hanedanını kurdu. Chou hanedanı, Çin tarihinin en uzun yaşayan ve en çok saygı ile anılan hanedanı olacaktır. Chou (Çeu, Şeu) yönetiminin ilk 200 yılı, çok iyi bir yönetimin ve refahın altın çağıdır.

Chou'lar, epey zamandır, kuzey Çin'in batısında ufak bir devlet olarak vardılar. Chou'ların kabile olarak Türk olma olasılığı fazladır, Türk olmasalar bile en azından göçebe oldukları kesindir. Zamanla başlangıç kültürlerini kaybederek, Çinlileşmişlerdir. Hatta Shang

imparatorluk ailesi ile Chou kraliyet ailesi arasında karşılıklı evlenmeler bile olmuştur. Sonuçta, Chou'lar imparatorluğa bir Çin kraliyet (feodal) ailesi olarak el koymuşlardır.

Chou hanedanı vazo

Chou'lar iktidarı almıştı ama Shang sülalesinin asilzade tabakası, tamamen bertaraf edilmemişti. Bunlar iktidarı tekrar ele geçirmeye çalışıyorlardı. Chou'lar, isyan girişimlerini bastırıp, Shang başkentindeki Shang kökenli halkı Lo Yang şehrine topluca sürdüler. Shang halkının bakiyesine M.S. V. yüzyılda bile Lo Yang'da rastlanılıyordu. Bunlar artık iyice fakirleşmişlerdi ve geçimlerini, eski tarz çömlek yapımı ile sağlamaya çalışıyorlardı. İktidar ve Çinlileşme dönüşümünü, sırası gelmişken, vurgulamakta yarar var. Göçebeler, belli bir boy birliği olarak iktidarı ele geçirip, uzun seneler imparatorluğa hükmederler. İktidardakiler sonunda zayıflarlar, taze ve güçlü yeni bir göçebe kabile topluluğu gelir, eskileri yıkarak, imparatorluğu devralır. Eskiden iktidarda olan halk, imtiyazlarını, servetini ve gücünü kaybetmiş olarak, ağır ağır, Çin'in o insan denizinde erir gider. Şa'lara, Shanglara bu olmuştur. Chou'lara da bu olacaktır.

Kral Wu (cengâver kral), kral Wen'in (uygar kralın) oğluydu. Wu, Shang döneminde toplumu sarmış bulunan aşırı alkol alımını kısıtlamaya çalıştı. Toplu olarak şarap içilmesi ölüm cezasıyla cezalandırılacaktı. Ancak, ata ruhları sarhoş olmayı sevdiklerinden dini törenlerde içilecek içkiler bu sınırlamanın dışında tutulmuştu. Wu, ayrıca, adaletin tarafsızlığı ve toplumda düzgün aile ilişkileri için de uğraştı. Çin gençleri, yaşlılara itaat etmek zorundaydılar. Bununla birlikte babalar ve ağabeyler de ailevi görevlerini yerine getirmeliydiler. Tersine hareket edenler cezalandırıldı.

Chou'lar (Çeu'lar, Şeu'lar) Çin'de siyasal propagandanın ilk ustalarıydılar. Shang döneminin yazılı eserlerini, kendi görüşlerinden farklı bir tarih anlayışı sergilenmesin diye yok ettiler. Çin'e " Gök'ün " egemenliği düşüncesini telkin ettiler. Bu düşünceye göre, imparator, Chou'ların yüce Tanrısı Tian'ın yani Gök'ün oğlu idi. İmparator, halk ve devletler için, " yasa ", " model ", " düzen " idi. Erdemi temsil eder ve böylece herkese öğretmenlik yani yol göstericilik yapardı. Bütün dünya, yani Gök'ün altındaki her şey onun mülkü idi. İmparator, adil olduğu ve tebasının menfaatlerini koruduğu sürece, yönetme hakkını Gök'ten almaktaydı. " İnsanlar kendilerini suda değil, halkların aynasında yansıtmalı " özdeyişi, Wu'dan itibaren Chou imparatorlarının düsturu olmuştu. Gök, hükümdar adaletsiz ve ahlaksız olursa, önce ona ihtar verir, sonra elinden hükmetme hakkını alır ve başkasına verirdi. Şa ve Shang hanedanlarının son hükümdarlarına olan buydu. Konfüçyus da kitaplarında aynı temayı işledi. Konfüçyus, Shanglara hitap ederek "Yükseklerdeki efendi " ile (Shangdi veya Shang-ti ile) Tian'ın (Gök'ün) aynı şey olduğunu belirtti. Ayrıca dedi ki: " İmparator halkına karşı vefalı olmalıdır. Halk imparatorun kişiliğinde huzur bulmalıdır ". İleride görüleceği gibi Konfüçyus

(M.Ö. 551 – 479), bu dönemde, kendinden önceki birikime dayanarak " ahlak kurallarını " geliştirmiştir. Konfüçyus'dan sonra, Çin kültürü, Konfüçyus öğretisi ile tanımlanacaktır.

Chou iktidarı, Shang din adamlarını da işsiz bırakmıştı. Chou'larla birlikte, bir bozkır âdeti olarak, aile içi dini merasimler, aile şeflerince yönetilmeye başlandı. Ancak büyü gerektiğinde Şaman'a başvuruluyordu. Hükümdarın Göğün oğlu olduğu ilan edildi. Böylece Gök ile aile ilişkisi kurulmuş oldu. İmparator adlarının sonuna gelen " ti " veya " di " takısı, Gök Tanrı ile İmparator arasındaki bu ilişkiyi belirtir. Bundan sonra, tüm imparatorluk hanedanları bu takıyı kullanmaya devam edeceklerdir. Hükümdarın, Gök'ün oğlu olması ile beraber kurban törenlerinde, din adamı ihtiyacı ortadan kalkmıştı. Shang rahipleri işsiz kaldılar. Ama rahipler okuma ve yazma biliyorlardı. Bir kısmı devlet görevlerine getirildiler, bir kısmı, köylere çekilerek köy rahipleri haline gelerek, halk bayramlarını yönetmeye başladılar.

Çinliler, evreni bir bütün ve büyük bir canlı varlık gibi algılayarak; insanı ve doğal âlemi de bu canlı varlığın bir parçası olarak kabul ederlerdi. İnsanlığın inanç dünyasının oluşmasında, insanlığı kuşatan doğanın, evrenin canlı olduğu ve her şeyin bir ruhu olduğu fikri Şamanlıktan beri bilinen bir düşünceydi. Çin inancında, tüm evreni yöneten, her şeye kadir bir ilahi varlık reddedilmekte, buna inanılmamaktadır. Çin tarihinin hiçbir döneminde insanın diğer varlıklardan üstün görüldüğü inançlara da rastlanmaz.

Çin'in Gök dininde ve Bozkırın Şaman dininde, iki dünya birbirinden kopuk, ayrı değildi. Bu dünyada olanlar, öbür dünyayı, yani Tanrılar ve ata ruhları âlemini etkilerdi. Bu nedenle, dini merasimler hatasız yapılmalıydılar. Gök kültünde, hatasız yapılacak ritüellerin çok önemi vardı. Gereği gibi yapılamayan bir tören veya bir sungu gökte etkisini hemen gösterir, belki yağmurlar yağmaz, soğuklar vakitsiz bastırır, özetle bir sürü felaket olabilirdi. Chou ileri gelenleri, hatasız merasimler yapabilmek için Shang rahiplerine danışmaya başladılar. Böylece, Chou'ların (Çeu'ların) ilk devirlerinde idare edilenler gibi aşağı sınıftan olmayan ama hükümran sınıfa da giremeyen yeni bir sosyal sınıf doğdu. Bunlar Ju'lar veya okumuşlar (Bilgeler, ustalar) sınıfıdır ve Çin'de çok önemli rolleri olmuştur. Örneğin Konfüçyus bir Ju'dur.

Ju'lar aslında topraksız kalmış Shang (Şang) kişizadeleriydi. Maddi ve sosyal güçleri ellerinden alınarak, güçsüzleştirilmişlerdi. Hayatlarını kazanabilmek için yeteneklerini, bilgi ve becerilerini kullanmaktan başka seçenekleri yoktu. Eski soylular ve veya din adamları olarak bir soylunun eğitiminde şart olan altı sanatın tamamını veya büyük bir kısmını bilmekteydiler. Çinli elitlerin eğitiminde olmazsa olmaz olan bu sanatlar ise şunlardı: Töre, tarih, yazı ve konuşma sanatı, hesap, ok atma, savaş arabası kullanma. Bu beceriler, antik dünyada, bir soylunun çok işine yarayacak unsurlardı. Bu eğitimleri almış ve bir veya bir kaçında da yetenekli olanlar hükümdar saraylarında iş bulabiliyor veya garnizonlara komutan olabiliyor yahut vali atanabiliyordu.

Chou'lar iktidara gelirken hayvanları ile birlikte gelmişlerdi. Shang devrinde kullanılan kürekle, hayvanlarını birleştirip, hakiki sapanı üretime soktular. Bu buluş, üretimi arttırırken aynı zamanda tarımda kullanılan köle ihtiyacını da azaltıyordu. Chou'lar ister daha ahlaki bir yönetimi benimsemeleri nedeniyle olsun veya kölenin kıymetini daha bilir olduklarından olsun, insan kurban etme âdetini ortadan kaldırdılar.

Chou'larla birlikte, taht babadan oğula geçmeye başladı. Mübalağalı törenler, büyük av partileri, aşırı kurban kesmeler, yerini daha tutumlu davranışlara bıraktı.

Başlangıçta Chou'lar bir aile imparatorluğu tarzında örgütlendiler. Hükümdarın en değerli yardımcıları akrabaları idi. Akrabalara ve hükümdarın değerli yardımcılarına, toprak zeametler (Büyük toprakların kullanım ve gelir hakkı) şeklinde verilirdi. Bu toprakların idaresi, merkezi yönetimin dışında tutulmuştu. İlkesel olarak, bu zeametler geri alına bilinirdi. Ancak, pratikte böyle olmadı, zeametler belli ailelerin (akrabaların) irsi malı haline geldi. Bu zeametler daha da sonra feodal prensliklere dönüşeceklerdi.

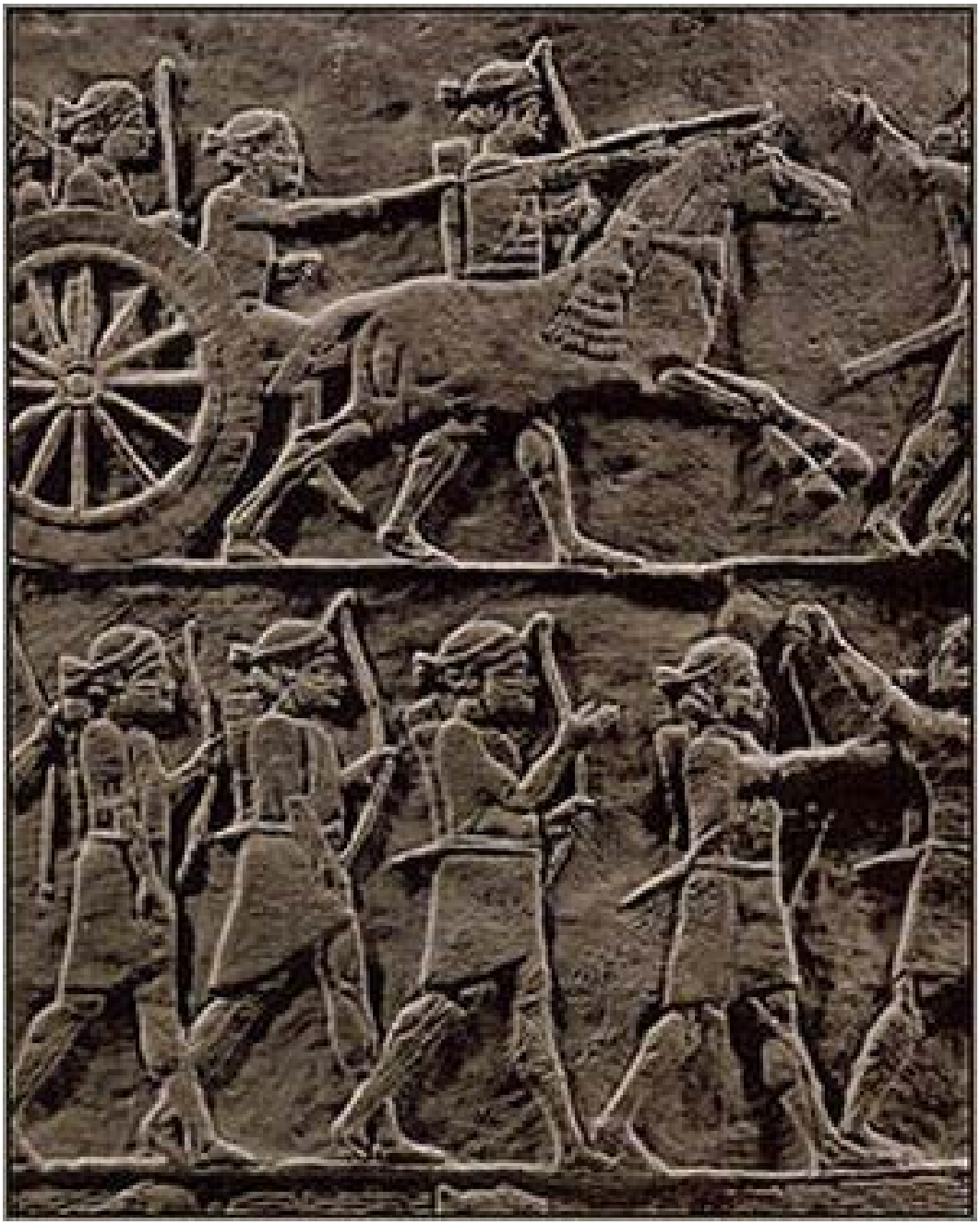
Ekonomi tarıma, tarım da bir nevi " ortakçılığa " dayanıyordu. Toprak önce, çevre koşullarının belirlediği bölümlere ayrılıyordu. Her bir bölüm dokuz eşit parçaya bölünüyor, sekiz parça, sekiz aileye tahsis ediliyordu. Her aile kendi tarlasını ekip, biçiyor, dokuzuncu parça " kung tien " (ortak tarla) ortaklaşa ekilip, biçiliyordu. İlk işlem daima dokuzuncu parçada yapılıyordu. Bu parçanın ürünü devlete aitti. Bu sisteme " tsing tien ", kuyulu tarla sistemi deniliyordu.

Bu dönemde bürokrasi daha tam gelişmemişti. İmparatorluğun, bürokrasi öncesi merkezi yönetime sahip olduğu söylenebilir. Devlet memurluklarına yapılan atamalar, bu dönemde bile genel olarak, irsi atamalar olmazdı. Chou (Çeu, Şeu) topraklarının büyük bir kısmı kuzey Çin'deydi. Sadece Chou'nun kuzey topraklarında 200 den fazla prenslik veya feodal beylik vardı.

Chou döneminde tunç kullanımı yaygınlaşırken, çeşitli meslekler ortaya çıkarak gelişmeye başladılar. Zanaat, kesin bir tarzda, tarımdan ayrıldı. Yine bu dönemde, toplumun köleci karakteri gelişti. Artık Çin toplumunu kesin sınıflara bölünmüş bir tarzda görmek mümkündü. Ticaret ve para beraberinde tefeciliği, o da ödenemeyen borçlar nedeniyle köleliği doğurdu. Ancak, Çin'de tarım yapmak, işbirliği, dayanışma ve deneyim gerektiriyordu. Bu da köle kullanımının yaygınlaşmasını önledi. Köleler, genellikle, setlerin, kalelerin inşasında, hayvan yetiştiriciliğinde ve maden işletmeciliğinde kullanılıyordu. Kölelerden zanaatkâr olarak faydalanıldığı da oluyordu.

Chou merkezi ordusu Shensi'de bulunuyordu. Çin içinde ise, sayıları bini aşan, başında Chou ailesinden birinin bulunduğu (tercihen kabile reisi), garnizonlar vardı. Bunlar daha sonra derebeylik (feodal prenslik) merkezleri olacaklardı. Bu garnizonların etrafında, o yörenin yerli halkı oturuyordu. Yani garnizonlar, denizin içindeki adacıklar gibiydiler. Genellikle bu garnizonlar, iki yolun kesiştiği yerlerde, etrafı sıkıştırılmış topraktan duvarlarla çevrilmiş olarak, dört köşe inşa edilirlerdi. Bu garnizonlara benzeyen bir garnizon yapılanması ileride Roma İmparatorluğunda görülecektir. Garnizonun içindekiler, etraftaki halktan kopuk yaşayan bir sınıf teşkil ediyorlardı. Garnizonun dışındaki halk " kara saçlılar ", garnizonun içindekiler ise kendilerini " yüz aile " diye adlandıran Chou'lardı.

Muşki

Asurlar

Asurluların, Muşki dediği topluluk, Asur kralı I. Tiglat- Falasar (I. Tiglat- Pileser) (M.Ö. 1112–1074) zamanında bugünkü Elazığ bölgesinde oturuyorlardı. Muşkilerin kim olduğu konusunda, daha önce de dediğimiz gibi, açıklık yoktur. Muşkilerin, 1200 yıllarında Trak kabileleri göçü ile Friglerden önce Anadolu'ya gelmiş bir kabileler topluluğu olduğu söylenir. Muşkilerin Gürcü kökenli bir halk olduğunu söyleyenler olduğu gibi, onların Karadeniz bölgesinde yaşayan Moskhi ve Tibareni kabilelerine bağlayanlar da vardır. Asur kralı I. Tiglat-

Falasar (I. Tiglat- Pileser) Başlarında 5 kral bulunan ve 50 yıldır Alzi ve Purulumzi'ye egemen olan Muşkilerle savaştığını söyler. Savaştığı Muşki ordusu 20.000 kişiliktir. Asur kralı II. Tikulti-Ninurta'da (M.Ö. 890–884) Muşkilerle savaşmıştır. II. Assurnasirpal M.Ö. 883 de Muşkileri vergiye bağlamıştır.

Batıda yerleşik Friglerle, doğuda yerleşik Muşkiler arasında aynı tarihlerde kullanılan çanak-çömlekler farklıdır ve hatta ölü gömme adetleri bile farklılık göstermektedir. Sanırız, Muşkileri Friglerden ayrı bir toplum olarak ele almak daha doğru olacaktır. Muşkiler, Taballara Friglerden daha yakın bir görüntü sergilerler.

Frig yerleşimi

İç Anadolu'da Frig yerleşimlerine baktığımızda Alacahöyük, Alişar, Kültepe (Hitit çağının Kaneş veya Neşa'sı), Pazarlı, Boğazköy (Hattuşaş) gibi eski kentlerin üzerine kurulmuş orta halli yerleşimlerdir, etrafları duvarlarla çevrili mütevazı kasabalardır. Başkent Gordion, daha sonra adı Kral Yolu olan büyük karayolunun, Sakarya (Sangarion) nehrini kestiği noktadadır. Eski bir Hitit yerleşimi üzerinde kurulmuş olan Kent, güçlü taş duvarlarla çevrelenmişti. Taş kuleleri ve büyük kapıları vardı. İki kule arasındaki büyük bir kapıdan içeri girildikten sonra ihtişamlı kamu yapıları, girenleri karşılıyordu. Frigler zamanında müstahkem şatoların varlığı da kazılarda ortaya çıkarılmıştır. Frig şatoları bize, kabile reislerinin zamanla feodal beyler şekline dönüşmüş olabileceğini çağrıştırmaktadır. Frig evleri bazen taştan ve bazen de tahta çerçeve kullanılmak yoluyla tuğladan yapılmaktadır. İnşaatta, Efriz tarzını ilk kez Frigler kullanmışlardır. Efriz, taban kirişi ile çatı arasında kalan, üzeri kabartmalarla süslü, panodur. Bu tarz, Yunan ve Roma yapılarında çokça kullanılmıştır.

M.Ö. 1000 yıllarında, Hitit devleti artık ortalıktan kalkmışken, Frigler daha tam bir devlet kuramamışken, Van gölü çevresinde ki, irili ufak devletler veya kralcıklar 100 yıl Asur ile

boğuştular. Doğu Anadolu'daki ufak kralcıklardan biri de Urartu idi. Bu ufak devletlerin Asurlulara karşı yapmakta oldukları mücadeleler, sonunda, M.Ö. 900 yılında tek bir devletin çatısında birleşme ile sonuçlandı. Bu devlet merkezi Turuşpa olan Urartu krallığıydı.

Daha önceki bölümlerde Mısır'ı merkezi hükümetin zayıfladığı ve ülkenin parçalandığı bir halde bırakmıştık. M.Ö. 945 yılında, Mısır tekrar birleşti. Ücretli ordunun siyasi rolü artık iyice artmıştı. Taht, Mısır hizmetinde görev yapmakta olan Libyalı bir generale teslim edildi. I. Şeşank firavun oldu. İmparatorlukta kısa bir süre için istikrar tekrar sağlandı. Ama Şeşank'tan sonra, Mısır tekrar parçalandı. Daha sonra, Nubyalı hükümdarlar Mısıra boyun eğdirdiler. Mısır tarihinde Nubyalı firavunlar dönemi başladı.

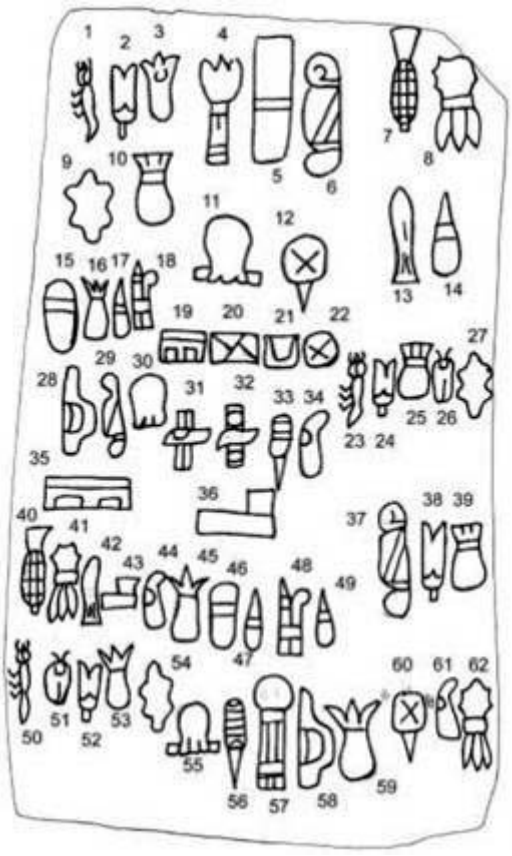
M.Ö. 1000 yılında Orta Amerika'da Mayalar Guatemala'nın Maya bölgesinde anıtsal bir kent olan Nakbe kentini inşa ettiler. M.Ö. 1000 yılına doğru, Mayaların gitgide artan nüfus, bölgenin orta kısmının tamamına da yayılma gösterdi ve buna paralel olarak bazı gelişmeler yaşandı. Bu gelişmeler arasında, bölgenin tamamında şehirciliğin gelişmesi, ileri tarım sistemlerinin kullanılmaya başlanması, artan nüfusu denetleyebilen bir tür siyasi örgütlenmenin oluşması vardı. Bu " öncü " siyasi örgütlenmede soyluların ve din adamlarının otoriter konumda oldukları bir hiyerarşi söz konusuydu. Mesleki iş bölümü de ortaya çıkmıştı. Bunlar Tarımcılık, avcılık, balıkçılık, meyvecilik, çömlekçilik, taşçılık (taş sanayi), tekstilcilik ve din adamlığı idi. Toprağın işlenmesinde mısır, fasulye, kakao ve balkabağı ekimine öncelik verilmişti; avcılık, balıkçılık ve meyvecilik ikinci planda tutulan, tamamlayıcı etkinlikler konumundaydı. Bu dönem " Klasik-öncesi " veya " tarım dönemi " olarak da adlandırılır. Bu dönemde öteki dünya yaşamını kabul eden, ölüler kültünü içeren bir din görülmektedir. Arkeolojik bulgular Mayaların yaklaşık 3.000 yıl önce törensel yapılar inşa ettiklerini göstermektedir.

Maya uygarlığının, komşusu denilebilecek, klasik-öncesi dönemde yeşermiş bir başka Orta Amerika uygarlığı olan Olmek uygarlığına kıyasla sınırları ve farkları konusunda tartışma sürmektedir. Eski Mayalar ile Olmekler, Olmeklerin varlığı süresince birbirlerinden etkilenmişlerdir. Mayaların Olmeklerden almış oldukları başlıca sistemler yazı, sayı sistemi ve " Uzun Hesap " (Cuenta Larga) denilen takvim sistemidir.

Yazımı M.Ö. 1000 yıllarına varan " Cascajal " bloğu, Olmek medeniyeti ile ilgilidir.

Cascajal Bloğu

Cascajal çizim

Eşcinsellik

Eski Yunan ve Roma dünyasına girmeye başlayacağımız bu sırada, olup bitenleri daha iyi kavrayabilmek için eşcinsellik üzerinde durmak gerekmektedir. Eşcinsel davranışlar, genel bir temayül olarak değil, ama özel haller olarak, bütün canlılar arasında görülür. Diğer canlılar arasında olduğu gibi insanlar arasında da her dönemde görülmüştür. Bu davranışlar, bu özel halleri ile konumuz dışında kalmaktadır ve bu kitabın kapsamı içinde incelenmeyecektir. Burada eş cinsel davranışlardan söz edilmesinin nedeni, toplumlar içinde kurumsal olarak bu konuda nasıl davranıldığının incelenmesidir.

Daha önce görüldüğü gibi, çok uzun zamandan bu yana, insanlar, kadının döl yatağının tohumun büyüdüğü yer olduğunu kabul etmişlerdi. Aynı şekilde, erkek, penisi aracılığıyla tohumları taşıyordu. Meni ise hayatın kendisiydi. Seks de büyü gibi bir şeydi, onda da doğaüstü güçlerin parmağı vardı. Sanki bu ikisi de aynı esrarın parçaları idiler. Bu esrarlı güç Tanrısal bir güçtü. En eski kültürlerden itibaren sembolik seks ayinleri ile verimlilik arttırılmaya çalışılmıştı. Meni hayat verendi. İnsanlık Tanrıların menisi ile var olmuştu. Antik kültürlerde erekt olmuş erkeklik organına sahip Tanrı heykelleri çok rastlanan figürlerdi. Burada, bir çeşit, abartılmış-erkeklik organı kültünden, diğer bir deyişle, bir tapınmadan bir kutsamadan söz edebiliriz. Yerleşik düzene geçtikten sonra, çok tanrılı kültürlerde mastrubasyon sonucunda meninin toprağa saçılması bereketi arttıran ayinlerin parçasıydı. Sembolik anlamda Tanrılarla yapılacak seksin verimliliği arttıracağına inanılıyordu.

Binlerce yıl meniye verilen önemle ve onun yaratıcı gücüne inanarak geçince, meni almanın faydaları üzerinde insanların düşünmüş ve spekülasyon yapmış olmaları normaldir. Hatırlanacağı gibi, tahıl üretimine geçmekle yerleşik düzene de geçilmişti. Tahıl üretimi beraberinde Kadın'ı Ana tanrıça yapacak kadar güçlendirmişti. Ama yerleşik düzene geçmek beraberinde sınıfları ve savaşları getirmişti. Savaş ise erkeğin etkinlik alanıydı. Savaş ve sınıflar beraberinde servet farklılaşmasını getirince, bu dünyanın merkezine erkek yerleşmişti. Böylece kadın gittikçe arka plana itilirken, erkek merkezdeki yerini sağlamlaştırıyordu.

Erkeğin güçlenmesi ile birlikte, zaten yaratıcılık atfedilmiş bulunan meni daha da önem kazanıyordu. Savaşan erkeğin, yöneten erkeğin ve düşmanlarını yok eden kahramanın gücü tartışılmazdı. Erkeklik gücü, tanrısal bir güçtü. Zaten meni tanrısaldı, ama meninin çıktığı organ, erkeğin erkeklik organı, o da tanrısaldı. Kadın güçlü iken, erkek ile kadının beraberliği hayatın başlangıcı kabul edilmişti. Hatırlanacağı gibi kadın erkek beraberliği, bahar ayinleri ile Tanrılara hatırlatılıyordu. Ama şimdi, meni daha önemliydi ve her şeyin başlangıcıydı. Onu kimse mastürbasyon ile ziyan etme hakkına sahip olamazdı. Ayrıca, gerekmedikçe bu

gücün kadın da kullanılması bile anlamlı değildi. Meni güçtü ve bu gücün doğru ellerde olması ve işe yaraması gerekiyordu. Buradan ileride kutsanan pedastrik ilişkiler çıkacaktı.

Tapınaklarda rahiplerle girilecek eşcinsel ilişkinin erkeklik gücünü kat be kat arttıracağına inanılırdı. İşin en başında bu ilişki türü, cinsel hazzın ötesinde, toplumun değerlerini ve yerleşik kurumlarını destekleyen ve koruyan güçlü bir ritüeldi. Rahip sembolik olarak Tapınağı gözeten tanrının temsilcisiydi. Tapınaklarda nasıl kutsanmış seks kadınları olmuşsa, aynı şekilde kutsanmış seks erkekleri de bulunmaya başladı. Tapınaklarda yapılan seks, tanrılara kurban kesmek, adak adamak gibi bir şeydi. Tapınak Tanrıların dünyasıydı veya ona açılan bir kapıydı. Burada yapılan her şey normal dünyada yapılandan kat be kat güçleniyordu. Tapınaklarda, Tanrı'ya adanmış tapınak mensubu genç erkeklerle yapılan seks yani eşcinsel ilişki erkeklik gücünü arttıran bir eylemdi.

Erkeklik gücünü kat be kat arttıran bu eşcinsel davranış, zamanla savaşçı bazı topluluklarda dayanışmanın sembolü olmuştur. Bu davranış biçimi hem dayanışmaydı ve hem de gücün birbirine aktarılmasıydı. İlerde sırası geldikçe anlatılacak olmasına rağmen, burada sadece okuyucunun ilerde hatırlaması için birkaç örnek verilmiştir. Antik Yunan'da ve Japon Samuraylar dünyasında, askeri kastı güçlendirmenin bir yolu eşcinsellikti. Japon Samurayları savaşa genç bir partner eşliğinde giderlerdi. Kelt savaşçıları kendilerini başka erkeklere kolayca ve hiçbir sıkıntı duymadan sunarlar ve reddedilirlerse bunu büyük hakaret kabul ederlerdi.

Birçok eski kültürde yer bulan bir diğer inanış ta, eşcinsel ilişkinin genci hayata ve evliliğe hazırlayan ve genç erkekler için, nerede ise, zorunlu bir süreç olarak kabul görmesidir. Eski Yunandan çıkan ve kurumlaşan " Pedastri " (Pederastri) budur. Pedastri (Pederastri) de daha yaşlı ve yüksek statüdeki bir erkek yetişkinliğe hazırlanan erkek çocuğu ile eşcinsel ilişkiye girer. Genç erkeğin bu işten zevk alması veya mutlu olması beklenmez ve sorgulanmaz. Minnettar olması yeterlidir. Eski Yunan ve Roma'da Pederastri ile ifade edilen kurum, daha üst konumdaki kişinin gence ihtiyacı olan yurttaşlık dersini vererek hatta fedakârlıkta bulunarak onu hayata hazırlamasıdır. Doğal ki, bu ilişki, gencin statüsünün ve bazen de ekonomik koşullarının hızla ve kolay bir şekilde yükseltmesinin de yoluydu. Pederastri sözcüğü ile ifade edilen ilişki biçiminde cinsel hazzın ötesinde, toplumun değerlerini ve yerleşik kurumlarını destekleyen ve koruyan güçlü bir ritüel olduğunu günümüzde kabul etmek kolay değildir.

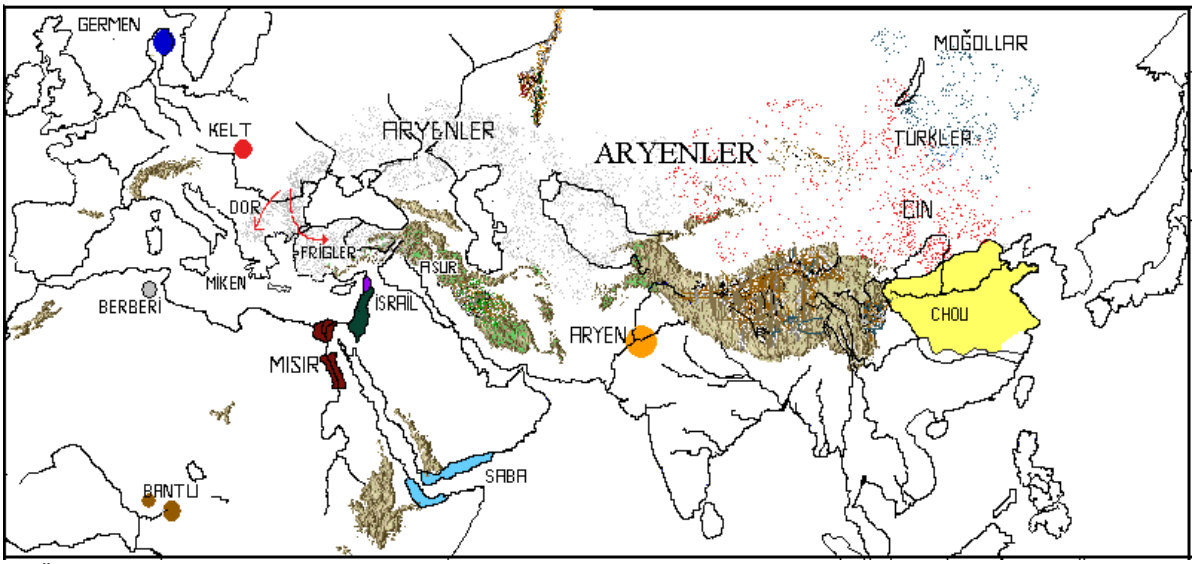
Eşcinsel ilişki, pek çok toplumda, karşı cinslerin ilişkisi kadar ve bazen ondan daha fazla tasvip görüyordu. Çin İmparatorlarının erkek ve kadın odalıkları ile gezindikleri bilinmektedir. Bu varlık gösterisi birçok sarayda ve toplumun zengin ve ayrıcalıklı kesimlerince de sergilenmiştir. Tüm caydırmalara rağmen 1. Elizabeth İngiltere'sinde bile gözde hovardalar faklı cinsten sevgililerini aynı anda kollarına takıp sokaklarda gezinmişlerdir. Halk da bunların hovardalıklarına ve cinsel güçlerine gıpta ile bakmış olsa gerektir!

Antik zamanlarda, Akdeniz bölgesinde, homoseksüellik gönüllü olarak ve yaygın yapılan bir davranıştı. Sir Richard Francis Burton Akdeniz ülkelerini kapsayan Anadolu'dan, Afganistan'a Çin'e uzanan Japonya, Yeni Gine ve Endonezya ve adaları da içine alan bir kuşak boyunca Pederastinin ve homoseksüelliğin hoş görüldüğünü bir hipotez olarak ortaya atmıştır. Bu bölgeye " Sotadic Zone " demektedir. Antik bir olgu olduğu düşünülen pederastik adetlerin yakın zamanlara kadar ve belki de hala bazı adalarda canlı olduğunu antropolojik çalışmalar ortaya koymuştur. Bir tez çalışmasından öğrendiğimize göre:

“ Antik Yunan’da eşcinsellik ya da o zamanki tanımıyla oğlancılık, topluma kabul edilme kuralıydı. Erişkin erkeğin genç erkekle eşcinsel birleşimi, erişkinin sperminin gence erkeklik aktarması olarak kabul ediliyordu. Antik Yunan’la benzer inanış, on bin yıllık geçmişi olan Melanesia adaları ve Papua Yeni Gine’deki kabilelerin genelinde de yaygındı. Bu kabilelerdeki yaşamın on dokuzuncu yüzyılda Batılıların gelişine kadar değişmediği düşünülmektedir. Hatta örtülü bir şekilde sürdüğünü de düşünenler vardır. Marind ve Kiman kabilelerinde, çocukluk dönemini bitirmiş erkekler, annesinden ve kadınlar evinden alınıp babası ve erkekler evine getirilirdi. Ergenliğin ilk işaretleriyle, güçlenmek için, dayısı tarafından anal yolla, spermle “ beslenirdi ”. Erkek çocuklar üç yıl kadar bir süreyle bu dönemi yaşardı. “

Bugün, her ne kadar eşcinselleri yaksalar da, taşlasalar da, Afganistan’da bazı Talibanların “ oğlan ” seks objeleriyle (ailesinden parayla satın alınan erkek çocukları), ” son derece erkek ” mücahitlerin birlikte verdikleri pozlar ortalıkta dolaşmaktadır.

İsrail

M.Ö. 1000

Kenan ülkesinde, kral Süleyman tahttaydı. İbrani Tanrısına gelince, başlangıçta, Şaman nitelikli bir Tanrı olan Sina dağı Tanrısı Yahova, İsrail birliği kurulurken, yavaş yavaş insan nitelikli bir Tanrıya dönüştü. Artık, Yahova, insanınkine benzer organlara, gözlere, kulaklara, ellere, yüreğe ve soluğa sahipti. Düşünce ve duyguları bir insana çok benziyordu. Hakaret görünce çok öfkelenirdi. Çok kıskanç bir tanrıydı. Yahova ulusal bir tanrıydı. İsrail oğullarının tanrısıydı. Yabancılarla olan münasebetlerde daima İsraillilerin yanında yer alırdı. İsrail oğullarına dayattığı ahlak kurallarını yabancılar için geçerli saymazdı. Kazanmak için her şeyi mubah sayardı. Firavuna yalan söylenebiliyordu. Yahova, Mısır'dan çıkarken, kavmine Mısırlılardan çalmanın günah olmadığını söyleyerek hırsızlık yapmasını öğütlüyordu.

Yahova savaşçı bir tanrıdır. Ulusun düşmanları, ulusun Tanrısının da düşmanlarıdır. İsrailli savaşçılar, sadece Yahova'nın yardımcılarıdır. Yahova kendi ordusunun ortasında daima hazır ve nazırdır. Çoğu zaman görünmezdir, ama Ahid sandığı gibi maddi bir nesnenin şekli altında da var olabilir. İsrail düşman karşısında yenilirse, bu İsraillilerin Yahova'yı gazaba getirdikleri, Yahova'nın da onları savaşta korumadığı anlamına gelir. Yahova, İsrail'i düşmanlarına karşı korur. Ama İsrail Yahova'yı kızdırmışsa, düşman, Yahova'nın gazabı haline gelerek İsrail'i cezalandırır.

İsrail'i yönetecek olanın tayini işi de Yahova'nındır. Kral, Yahova'nın sevgili kulu, rahiplerin başıdır. Yahova'ya birkaç çeşit tapınış vardır. İçinde Tanrının hazır ve nazır olduğuna inanılan Ahid sandığına tapılır. Bu Ahid sandığı "mana " (manna) ile doludur. Sultan Süleyman Yeruşalim (Kudüs) tapınağının inşası tamamladığında, bu tapınak dinin merkezi haline gelmiş, Ahit sandığının yerini almıştır. Artık " mana " sadece Ahit sandığında değil, aynı zamanda Kudüs tapınağındadır. Burası Yahova'nın tek meşru ve kutsal evi sayılmaya

başlanmıştır. Peygamber Yeremiya şöyle der: " O zaman Yahova'nın Ahid Sandığından artık söz edilmeyecek, artık bu sandık düşünülmeyecek, hatırlanmayacaktır; kimse onun için eseflenmeyecek; sandık artık yerine konmayacaktır. Bundan sonra Yeruşalim (Kudüs) Yahova'nın tahtı diye anılacak ve bütün kavimler onun adına orada buluşacaklardır."

Süleyman, ülkesini on iki bölgeye ayırmıştı. Her bölgenin başına bir yönetici atamıştı. Her yönetici, kendi bölgesindeki vergileri toplar ve Jerüsâlem'e (Kudüs) yollardı. Davut tarafından başlanan, ancak esas yapımı Süleyman'a ait olan, Sion dağı sarayı ve Yahova tapınağı, otuz binden fazla insanın angarya tarzı çalışması ile bitirilebildi. Kral Süleyman Fenike, Mısır, Suriye ve Arabistan'la ticari ilişkiler kurarak, bu ülkelerden at, köle, altın, gümüş, kokulu yağlar ithal etti ve İsrail'i zenginleştirdi. Ülke içinde vergi ve angarya fazlalığı nedeniyle bir hoşnutsuzluk vardı. Süleyman, Yuda (Juda, Yahudi) kabilelerini, kuzey kabilelerine nazaran fazla kayırıyordu. Efraim kabilesi başkaldırdı, ama bu ayaklanma bastırıldı. Süleyman'ın ölümünden sonra, İsrail kabileleri arasındaki mücadele şiddetlendi ve sonunda, M.Ö. 935 yılında, Yuda (Juda, Yahudi krallığı) ve İsrail adlı iki krallık ortaya çıktı.

Bu dönem İsraillilerinde, eski dinin ve Şamanizm'in bir kalıntısı olarak, ölülere yani bir anlamda ruhlara (Elohimlere) tapınma devam etmekteydi. Daha radikal inananlar ise, zaman ilerledikçe, bu tarz saygı gösterisini hoş karşılamamaya başlamışlardır. " Ölüler hiçbir şey yapmazlar, hiçbir şey bilmezler, aşağı yukarı tam bir yokluk içindedirler." diyerek karşı çıkmışlardır. İşte bu noktada tek Tanrıya tapınış, Şamanizm ile çatışma haline gelmiştir. Daha sonraları, M.Ö. 700 yılından başlayarak, bu çok Tanrıcı tek Tanrıya tapınış, gittikçe daha fazla tek Tanrıcılığa doğru yönelmeye başlamıştır. Bu yöneliş, İbrani din adamlarının sezgisel olarak oluşturdukları bir gelişimdir. İsrailliler için Yahova, tüm öteki kavim Tanrılarına göre çok daha kudretlidir. İsrailli, bu kudretli Tanrı tarafından, yabancı bir ülkede dahi korunduğunu hisseder. Başına gelen mutlu veya mutsuz her işi, Yahova'nın lutfuna yahut gazabına atfeder. Böylece, Yahova'nın gücü, sınırları aşarak, evrensel bir kapsama ulaşmaya başlar. Yahova'nın evrensel bir Tanrı şekline getirilmesi ve hem de mutlak adaletin Tanrısı haline gelmesi, peygamberlerin katkı ve çabaları ile olmuştur.

Peygamberlerin katkıları ileride kapsamlı olarak görülecektir. M.Ö. 935 yılına gelindiğinde İsrail'in İsrael ve Yuda (Yahuda) olarak iki krallığa ayrıldığını söylemiştik. İsrael krallığı, ayrılıktan sonra 50 yıl süren iç kargaşaların içine düştü. Bu kargaşa onun sonu olacaktı.

Sultan Süleyman büyü sanatı ile uğraşanların efsanevi bir figürüdür. Sultan Süleyman, Hz. Süleyman veya Kral Salamon denen bu peygamber azametli ve güçlü bir kraldı. Söylencelere göre de gelmiş geçmiş en büyük büyücü idi. Süleyman adını doruğa çıkaran esas güç, sahip olduğu efsanevi yüzükteydi. Kimi dini mitoloji kaynaklarına göre, açıkça söylenmese bile, bu yüzüğün Tanrı tarafından adaletle hükmedebilmesi için ona verildiği ima edilir. Bu öyle bir yüzüktür ki yalnız meleklerin bildiği Tanrı'nın gizli ismini saklar. Tanrının bu bilinmeyen adının yaratma ve hükmetme özellikleri vardır. Kimilerine göre de Adem'in taşıdığı bir yüzüktür bu ve Adem cennetten çıkarılırken onu Arşta (İslam inancına göre göğün en yüksek kısmı) bırakmıştır. Daha sonra Cebrail Tanrının emri ile onu Hz. Süleyman'a getirmiştir.

Süleyman'a iyilik, güzellik ve adalet için verilen bu yüzük aynı zamanda bir mühürdür. Süleyman'ın mührü aslında beş kollu bir yıldızdır. Ama Mühr-ü Süleyman çift üçgenin kesişimi olarak yani altı kollu yıldızla sembolize edilmiştir. Gerçekte ise altı kollu yıldız Süleyman'ın değil, babası Davut peygamberin kullandığı bir semboldür.

Bu altı kollu yıldız iç içe. İki üçgendir. Üçgenlerin biri yere biri göğe bakar. İnsanın maddi ve manevi dünyasını, dişi ve erkek güçleri, dünyaya giriş ve çıkış kapılarını ve daha kim bilir neleri sembolize eder, edebilir. Bu tip sembole yüklenecek ulvi değerler ve anlamlar tamamen insanın hayal gücünüze kalmıştır. İsrael bayrağının da sembolu olan bu altı kollu yıldız, yüzlerce yıl kutsal bir sembol olarak İslam dünyasında kullanılmıştır. Cami ve medrese duvarlarında, mezar taşlarında, muhtelif objelerin süslemelerinde kutsal bir obje olarak, padişah gömleklerinde beladan koruyucu bir tılsım olarak Mühr-ü Süleyman motifini çokça görmek mümkündür.

Büyücülük, bilinmezler dünyasının güçleriyle işbirliği yapma arzu ve iddiasındadır. Bunun sonucu olarak, mevcut olduğunu iddia ettiği güçlerini, geçerli bir kutsal varlığı sembolize eden bir isme dayayarak daha inandırıcı ve erişilmez olur. Büyü, bu anlamda da dinler gibi, bir meşrulaşma çabası içinde olmuştur. Büyücülük mitleri de dini mitler gibi söylencelerle yayılır. Bu söylencelerde isimlerle zamanlar ve hatta kavimler uyuşmayabilir. Aslında büyü ile uğraşanların bu anlamda bir tutarlılık kaygısı taşımaları da pek beklenemez. Önemli olan bilinen veya bilinmeyen tüm güçlerin kaynağının aynı olduğudur. Söylencelerdeki fikir açıktır, iyilik ve güzellik için insana verilen gizli bilgiler kötü amaçlar için de istenirse kullanılabilinir.

Sultan Süleyman'a atfedilen olaylar mucizeler ve kerametlerle doludur. Bin bir gece Masallarına da kaynaklık eden bu öyküler yazılmış, söylenmiştir. Kuran da bile Süleyman'ın uçan halısından, emrindeki cinlerden (ki bunlara huddam denir) kurdun kuşun dilinden anlamasından söz edilir. Gerçekte Yahudi Kralı Davut'un oğlu olan Süleyman güçlü ve dirayetli bir kraldı ve ülkesine bir altın çağ yaşattı. Süleyman'ı efsaneleştiren en önemli eseri efsanevi Sion Tapınağıydı. Davud zamanında Sion (Siyon) Dağında yalnızca bir çadır vardı. İçine Ahid Sandığı konulmuştu. Ahid Sandığına bu eşsiz evi yaptıran Süleyman'ın o devir için son derece görkemli olan bu mabedi, cinlerin yardımı ile yaptığına inanmak için insanların birçok nedeni olmalıdır. Daha sonra yerle bir edilen bu mabedin temel duvarı bugün Yahudilerin Ağlama Duvarıdır. Yanı başında Mescti-i Aksa yükselir. Süleyman'ın Tapınağı Hıristiyan dünyasını da çok meşgul etmiştir. Templer (Tapınak) Şövalyelerinin bir kısmı Kutsal Kadehi, bir kısmı Felsefe Taşını, bazıları da Mühr-ü Süleyman'ı aramış ve hatta bazılarının bunları bularak başka yerlere sakladıkları söylenceleri yayılmıştır.

Kitab-ı Mukaddes'in Mizmor bölümü (Türkçede Zebur) olarak bilinen parçası M.Ö 560 yıllarında yazılmış 150 kadar ilahi formunda şiirden oluşmuştur. Çoğu (Hz.Sülyman) Şloma HaMeleh'in babası David HaMeleh (Hz.Davut) a aittir. Ama Hz.Süleymana ait olanlar onun şair yönünü ortaya koymaktadır.

Saba

Saba harfitası

Arabistan, Asya'nın güneybatısında, Kızıldeniz'le Basra körfezi arasında bir yarımadadır. Bu büyük yarımada, aslında Afrika ve Orta Asya çöllerini birbirine bağlayan çöldür. Güneydoğusu yani Yemen dağlıktır. Yemen ve Umman Muson yağmurlarından faydalanarak, yağmur alırlar ve bu nedenle tarım yapıla bilinen mümbit alanlardır.

Arabistan'ın tarihi hakkında, çevrelerindeki yerleşiklerin, Mısır, Mezopotamya devletleri ve İbranilerin yazdıklarına dayanarak, çok az şey bilinmektedir. Bunlar kesin olmayan bilgilerdir.

Güney batı Arabistan'ın yağmur alan dağlık bölgesinde, şimdiki Yemen'de, hükümranlık M.Ö. 900 – 800 yılları civarında Saba ailesine geçti. Yemen Orta Doğu tarihi üzerinde kurduğu medeniyet ile etkili olacaktır. Yunan coğrafyacısı Ptolemy oraya " Eudaimon Arabistan " yani " mutlu, kısmetli " anlamında Romalılar da " felix " Arabistan derler. Araplar ise " El-Hadra " (yeşil) adını vermişlerdir. Saba hanedanı M.Ö. 8. yüzyıldan M.Ö. 275 yılına kadar Yemen'de hüküm sürmüştür.

Sabalar, yeni kentler, kuleler, mabetler, yollar ve olağan üstü sulama sistemleri inşa ettiler. Başkentleri, kuzeye giden kervan yolunun başlangıcında ve çöle yaslanmış olan, Marib idi. Ülke genel olarak tarım ve balıkçılık yapıyordu. Ana ihraç maddesi koku üretiminde kullanılan özel reçinelerdi. Bu karlı ihraç ürünleri, ülkede gelişmiş olan ticaretin, daha da gelişmesine ve kervan yollarının kurulmasına neden oldu. Yemen uzun zaman boyunca baharat ticaretini kontrol eden ülke konumundaydı.

Saba kraliçesi Belkıs

Yahudi krallığının, Sultan Süleyman zamanında, Saba kraliçesi Belkıs tarafından desteklendiğini ve kraliçenin Süleyman'ı ziyaret ettiğini biliyoruz. Bu dönemde, zaten mevcut olan ticaret ilişkileri iyice gelişmişti. Saba krallığı mamur, zengin ve güçlü bir devletti. Süleyman peygamberin kervanları, Arabistan'a altın ve reçine almaya gitmişlerdir. İleriki zamanlarda Persler, büyük bir imparatorluk kurmuş olmalarına rağmen, Arabistan'ı ele geçirmekle ilgilenmemişlerdi. Ancak, Perslerin, Araplar üzerinde büyük kültürel etkileri olmuştur.

Saba krallığı başlangıçta mukkarrib adını taşıyan büyük rahiplerce yönetildi. Sonra yönetim krallara geçti.

Saba Kavminden bahseden en eski kaynaklar, Asur Kralı II. Sargon zamanındaki kraliyet yıllıklarıdır. II. Sargon (M.Ö. 722–705) vergi ödeyenler arasında Saba Kralı Yis'i-amara'dan da bahsetmektedir. Ur Krallarından Arad-Nannar'ın kitabelerinde " Sabum " sözcüğü geçmektedir. Bu sözcük tahmin edildiği gibi " Sabalılar " anlamındaysa Saba Medeniyetinin tarihi çok eskilere dayandırılacaktır (M.Ö 2500 yıllarına). Şimdiden Arap Yarımadasının arkeolojik bulgularının sergilendiği Metropoliten Müzesi salonlarında Saba Medeniyetinin M.Ö. 950 - M.S. 250 arasına oturtulduğunu görüyoruz.

Tarihi kaynaklar Sabalıların Fenikeliler gibi " tüccar kavim " olduklarını söyler. Hatta onlar için Arabistan'ın Fenikelileri de denir. Sabalılar kadim zamanlardan beri ticaret yapıyorlardı. Bölgenin hâkimi olan II. Sargon'a vergi vererek ticaret izni ve koruma garantisi almak zorunda idiler. İşte bu yüzden Krallık yıllıklarına girmişlerdi.

Tarihi kayıtlar incelendiğinde Saba ordusunun güçlü bir ordu olduğu ve Afrika kıtasında sömürgecilik yaptığı hissedilmektedir.

Şüphesiz Saba, aromatik reçine pazarını elinde tutuyordu. Bu iki reçine frankincense ve myrrh Altından bile daha değerli ve çok tanrılı dinlerin vazgeçilmez ritüel malzemesi idi. Tıbbi pomatları yapımında da kullanılıyorlardı. Bunları kısaca tanıtmak gerekirse
Frankincense (olibanum) reçinesi, ana vatanı Hindistan olan " boswellia " (akgünlük) ağacından elde ediliyordu. Bir miktar da Kuzey ve Orta Afrika'da da yetişiyordu. Tapınakların vazgeçilmez tütsü malzemesi olmasının yanı sıra zamanın kozmetiğinin de olmazsa olmazı idi.

Myrrh ise " commiphora myrrha " denilen bir ağacın kızılımsı-kahverengi reçinesi idi. Yemen yani Saba ülkesi ve Somali, Etopya gibi bölgesel bir zenginlikti. Parfümerinin vazgeçilmezi olarak altından bile değerliydi.

Bu reçineler Mısır inanışının ve sosyal hayatının vazgeçilmezleriydiler. Mısırda kadınlar ve erkekler, aromatik reçinelerle karıştırılmış sürmeler kullanırlardı. Bu reçinelerin ithalindeki aksama gerek tapınakları gerekse kozmetik gereksinimini zora sokardı. Eski Mısır'da kozmetiklerin sağlık açısından bir önemi vardı. En önemli gereksinim de gözlere sürülen boyaydı. Kozmetik boyalar aromatik (hoş kokulu) reçinelerle karıştırılmış muhtelif metal oksitlerle elde ediliyordu. Örneğin göze sürdükleri boyalar, yalnızca güzelleştirici olmakla kalmaz, sinekleri kaçırır, göz hastalıklarına karşı korurdu.

Gözkapaklarını boyamak için kurşun sülfit kullanırlardı. Gözün alt kapakları ise bakır karbonatla (malahit) yeşile boyanırdı Bu sürmeler hem gözü güneşten koruyan hem de gözkapaklarında görülen ve bulaşıcı olan trahoma hastalığına karşı etkili bir ilaç oluyordu. Bu iki metal oksidi içeren pomatlar antibiyotiklerin bulunmasına kadar kullanılmıştır.

Ortadoğu, Mısır, Sahra Afrika'sında Uzakdoğu'da kullanılan sürmeye benzer bu kozmetiğe kohl (sürme) adı verilirdi. Kaynağını Hindistan'dan almış ve Hintçe kökenli bir kelimedir. M.Ö. 3500 yıllarına kadar uzanan bir geçmişe sahiptir. Gözü koruduğuna inanılır aslında irriten olsa da o devir için iyi bir koruyucudur ve geleneksel bir süstür.

Göçebeler

Anadolu'da, Mezopotamya'da ve Mısır'da M.Ö. ilk binli yıllara geldik. Bu dönemde biraz da Orta Asya'da olup bitenlere de bakmak gerekecektir. Bundan sonra, tarihin yazılı sayfalarına göçebelerin yerleşerek kurdukları devletler gireceklerdir. Bu tarihe kadar avcılıktan yerleşik düzene geçen toplumlar, bu tarihten sonra, göçebe dönemi de yaşayarak yerleşik hale geleceklerdir. Göçebeler dalga dalga geleceklerdir. Yerleşiklerin vahşi ve medeniyetsiz bulduğu göçebeler, gelecek, yerleşikleri yenip, onların medeniyeti üzerine kendi medeniyetlerini inşa edeceklerdir

Orta Asya, Homo sapiensin yurt tuttuğu yıllarda, daha önce sözünü ettiğimiz gibi, iklimi yaşamaya çok uygun olan ve sadece avlanarak bile rahat doyulabilecek bir yerdi. Ortasında bir veya birkaç iç denizden meydana gelmiş su havzaları ve bunlara kavuşan ırmaklar ve ormanlar, stepler vardı. Ancak bundan 15.000 yıl önceye gittiğimizde, bu çevresel yapı değişmeye başladı ve hızla değişti. Orta Asya artık bir cennet değildi. Orta Asya bozkırlaşmaya başlamıştı. Bundan 8 ila 10 bin yıl evveline gelindiğinde ise, Orta Asya artık tam bir bozkır olmuştu. Bu Bozkır, Çin'den başlayıp, Uralları geçip Rusya steplerinde devam ediyor, Macaristan'ın içlerine kadar uzanıyordu. Bozkır dediğimiz bu topraklar o günden bu güne kadar pek fazla değişmemişlerdir. Altay ve Tanrı dağları, Moğolistan bozkırını, Kazak bozkırından ayırırlar, ama yer yer geçitler verirler. Bozkırın kuzeyinde Sibirya ormanları ve Tundra bulunur. Güney bozkırının ortasında ise çöller vardır. Batı Türkistan'da Kızılkum ve Karakum çölleri, Doğu Türkistan'da Takla-makan çölü ve daha doğuda Moğolistan'ı ikiye bölen Gobi çölü bulunur. Bozkır denizden uzaktır. Etrafı yüksek dağlarla çevrilmiştir. Dolayısı ile iklimi serttir. Kışın sıcaklık yer, yer sıfırın altında 51 dereceye kadar düşer. Yazın ise sıfırın üstünde 50 dereceye kadar çıkar.

Bozkır tarıma elverişli değildir. Bozkır bitki örtüsünün besleyebileceği hayvan sayısı bellidir ve değişmez. Dolayısı ile avcılık ve hayvancılık için mahdut sayıda imkân vardır. Kaynaklar sonlu olunca, denge için insana sunulan imkânlar da sonludur. Bu da insan nüfusunu sınırlar. Bozkırda, insan nüfusu, ancak üretim teknikleri gelişirse, büyüyebilir. Eğer, insan nüfusu artarsa veya kurak giden yılların ardından bozkır alanı daralırsa, dengeler bozulur. Otlak kavgaları kızışır, savaşlar artar. Uzun bozkır tarihi, boyların, klanların, ailelerin birbirinin otlaklarını ele geçirme ve yeni otlaklar peşinde koşma tarihidir.

Göçebe, zevk için veya alıştığı için göç etmez. Göçebe göç etmeye mecburdur. Normal koşullarda, göç, birkaç yüz kilometrelik bir alan içinde, belli tarihlerde, belli yollardan ve belli yerlere yapılan düzenli bir gidiş geliştir. Bu planlı bir faaliyettir. Buna karşın avcı aileler

plansız dolaşırlar. Onlar bir rastlantı sonucu karşılaştıkları, bol av bulunan yerlerde bir süre kalırlar. Göçte ise plan, program ve organizasyon vardır. Göç, geniş çaplı bir harekettir. Binlerce insan, kadın-erkek, çoluk-çocuk, koyun, at, deve ve eşyalar, 200–300 Km yol alır. Harekât bir askeri operasyon hassasiyetinde planlanır.

Bundan 70–80 yıl önce, Basra körfezi ile Zagros dağları arasında yaşayan göçebe Kaşgay Türklerinin göçü izlenmiştir. Bu göç 2000–3000 yıl önceki, atalarının göçünden farklı değildir.

" Göç hazırlığı hummalı bir şekilde yapılır. Şafaktan geceye kadar çalışılır. Sürü gözden geçirilip, zayıflar kesilir. Atlar nallanır, develerin sırt yaraları bakımdan geçirilir. Torbalar yamanır, eşyalar paketlenir. Aile yöneticileri olan Aksakallar çadır çadır dolaşıp, yapılan hazırlıkları denetlerler. Son gece büyük bir şölen verilir. Koyunlar kızartılıp, ateşlerin çevresinde, gece yarısına kadar şarkı söylenir, dans edilir. Göç sabahı borazancı, boy yöneticisi olan Kethüdanın çadırının yanında uzun uzun boru çalar. Sonra Kethüdanın çadırının direkleri çekilir, çadır düşer. Öteki aileler de aynı şeyi yaparlar. Göç başlar. Bir saat yürünüp sonra durulur. Her şey tekrar gözden geçirilerek genel bir kontrol yapılır. Kethüda: ‘ İlk gün yavaştır. Sonra günde 10 ila 12 mil yol alırız. Üç gün yürürüz. Sonra sürü kendini toplasın diye, bir veya birkaç gün dururuz. İki ayda 280 mil yol yapacağız. ’ diye açıklar. Yolda ayağı kırılan, ölen atlar olur. İnsan ve hayvanlarda ayak ağrıları görülür.

Bu göçün izlendiği tarihte, dar bir geçitten geçilirken Kaşgay Türkleri şiddetli bir tipiye yakalandılar. Hayvanları ürktü. Ancak bütün gece çalışarak durumu kontrol altına alındı. Vardıkları ilk kamp yerinde, plandan zaman olarak saptıkları için fazla kalamadılar. Töre gereği arkadan gelecek olanları düşünmek gerekiyordu. Daha sonra oradan geçecek olanlar boş çayır, kamp yeri ve su bulmalıydılar."

Kuraklık, bozkırda yıkımlara yol açar. Bozkırda kuraklığın nelere mal olduğunu açıklamak amacı ile aşağıda verilen örnekler, yakın tarihten seçilmiştir. Çünkü yakın zamanda olan bu olayların kayıtları ve görgü tanıkları vardır. Uzak geçmişte, kuraklık nedeniyle meydana gelen olayların, bunlardan daha kötü olacağı kesindir. Bundan 6 asır önce, kuraklık nedeniyle çok kötü duruma düşen Kıpçak Türkleri erkek çocuklarını köle olarak satmak zorunda kalmışlardır. Kalmuklar, 250 yıl önce, kuraklıktan sürülerini kaybetmişlerdir. 13.000 aileden 5.600 ailenin hiç sürüsü kalmamıştır. Boylar, aileler dağılmıştır. Kazaklar, bundan 200 yıl önce, üç yıl süren sert kışların sonunda, sürülerinin yüzde 25 ini kaybetmişlerdir.

Arapçadaki Mal sözcüğü bozkırda hayvan anlamı kazanır. Hatır sorulurken, malın, canın sağ mı diye sorulur. Anadolu’da bugün bile mal telef olacağına, can telef olsun denir. Çünkü bozkırda hayvansızlık demek ölüm demektir. Hem de acılı ölüm demektir. Sevdiklerinin bir bir yok olması demektir. Sert kış ve kuraklık gibi, hayvan hastalıkları da sürülerin sık sık telef olmasına yol açar. Salgın hastalıklar gelir, sürü bire kadar kırılır. Bundan iki asır önce gelen bir salgın hastalık, Altaylarda oturan toplulukların sürülerini yok etmiş, onları iyice fakirleştirmiştir. Rus tarihçiler kuraklığın göçebenin elindeki son hayvanları da alıp götürüşünü ve sonrasında çekilen acıları anlatırlar: " Kuraklık, Altaylıların elinde kalan son hayvanları da alıp, götürmüştür."

Zaten, göçebe fakir bir hayat sürer. Göçebe ekonomisi insanların iyi beslenmesine olanak vermez. Kıtlık, sert kış ve salgın nedeniyle hayvan kırımı olmasa bile beslenme kötüdür. Bu nedenle, göçebe ne bulsa yer; kök yer, avlanmak zorundadır ve hiç bir besini ziyan edemez. Çin kaynakları, bozkır insanının gerektiğinde, kemikleri un haline getirerek yediğinden

bahseder. Göçebe, çocuklarını, daha ufak yaşlarda açlığa, soğuğa ve susuzluğa alıştırır. Göçebelerin bol, bol hayvan kesip yiyebildikleri sanılmamalıdır. Göçebe hayvanın etinden çok sütünden, yününden, kılından faydalanır. Bozkırın, gıda imkânları o kadar kıttır ki, sonuçta ne bulunursa o yenir: Kemiriciler dâhil av hayvanları, ölü hayvan etleri, hastalıklı sürü hayvanları, vs... Ünlü Cengiz han (Timuçin), çocukluğunda dağ fareleri avlayarak, ailesinin geçimini sağlamaya çalışmıştır. Bozkır süvarileri çok darda kaldıklarında atlarının damarlarından emdikleri kanla ayakta kalırlar. Bu ustalıkla ata zarar vermeden yapılan bir şeydir ve son çaredir. Bozkır koşulları sert ve acımasızdır. Göktürk devletinin en güçlü döneminde bile Türk budun aç kalır. Kağan, Uygurları nasıl basıp, nasıl yağmalayıp, Türk budununu doyurduğunu belirterek, övünür. Göçebenin neden sert olduğunu ve yerleşikler tarafından korkunç görüldüğünü, bu yaşama koşulları belirler.

Göçebe sadece hayvan beslemekle geçinemez. Bireysel avcılık ta düşük verimli, zor ve uzun bir uğraştır. Kolektif bir uğraş olan, sürek avları sık, sık gerekli olur. Sürek avları, binlerce kişinin bir araya gelmesini, pek çok boyun birlikte avlanmasını gerektirir. Bu nedenle sürek avları savaş gibi, planlanan, organize edilen bir faaliyettir. Savaşta belli bir şefin altında örgütlenen boylar, sürek avında da belli bir şefin altında örgütlenirler. M.Ö. 62 yılında, Hunlarca düzenlenen sürek avlarına 100 bin kişinin katıldığı, Çin kaynaklarınca belirtilir. 100 bin rakamı abartmalı olsa bile sürek avları için, çok büyük sayıda insanın toplandığı bellidir. Sürek avı, aslında bir savaştır. Planlanması, organizasyonu ve harekâtın kendi, savaş gibidir.

Göksel At

Göçebe atlı akın

Göçebe yaşamda, hem zanaatçılık ve hem de tarım, ikinci ve sınırlı bir uğraş olur. Giysi olarak, genelde post kullanılır. Bazı durumlarda giysi yerleşiklerden temin edilir. Göçebe, kendi üretemediği ihtiyaçlarını, takas, yağma, vergi veya savaş yoluyla yerleşiklerden alır. Giysi de böyledir. Göçebe yünden yaptığı dokumaları, örtüleri ve keçeleri takas amacı ile kullanır. Aslında giysi ihtiyacı ve kullanımı çok ekonomiktir. Hunlar elbiseleri parça, parça olana kadar sırtlarından çıkarmazlardı. Cengiz yasası da, elbiselerin yıkanmadan yıpranana kadar giyileceğini belirtir. Tabii bu fakir dönemlere ait bir uygulamadır. Yoksa göçebe imparatorlukların güçlü ve zengin dönemlerinde Türklerin giydikleri giysilerin ihtişamı ve renklerinin güzelliği ve uyumu anlatıla anlatıla bitirilemez.

Her ne kadar zanaatın göçebe yaşamda pek yeri yoksa da, olmazsa olmaz bazı eşyalar üretilir. Keçe, kayış, urgan, çadır, araba, kap-kacak, beşik, eyer, koşum, ok, yay, zırh, kılıç... bu tip üretimlerdir. Göçebelerin kendi arasında yapılan bir ticarete rastlanmamıştır. Ticaret yerleşiklerle yapılır.

Zanaat gibi ikinci bir uğraş olan tarım, genellikle ilkel araçlarla yapılır. Tohum ekilip, bırakılır, göçten dönüşte toplanır. Tarımsal ürünler, genelde değişim ve haraç yoluyla alınır. Orta Asya'nın tarıma elverişli sulu bölgelerinde, deltalarda, vahalarda tarım vardır. M.Ö. 1000 yıllarında, büyük Hun İmparatorluğunda, bazı bölgelerde su kanalları açılarak sulu tarım yapıldığı görülmektedir. Ama sulu tarıma geçilen yerlerde artık göçebelik söz konusu olmaz. Yerleşik düzene geçilmiştir. Göçebe yerleşik düzene geçeni kendinden saymaz. Örneğin yerleşik Oğuzlar, Sart veya Tacik olurlar. Göçebe yaşamın kendi kendine yetmezliği, yerleşik tarımcılarla ticareti kaçınılmaz kılar. Hunlar, Tuna kıyılarına gelir gelmez, hemen Doğu Roma

ile ticaret olanaklarını ararlar. Göktürkler Juan-Juan köleliğinden kurtulup bağımsız olunca, Çin sınırına ticarete giderler. At ve köle satar, karşılığında tahıl, demir silahlar ve kumaş almaya çalışırlar. Ticaret yapmakta verimsiz olan Kağanların otoritesi sarsılır, konfederasyonlar dağılır. Yerleşik düzendekilerin, göçebe ile yapılan ticareti yasaklaması ise savaş nedeni sayılır. İhtiyaçlar ticaretle sağlanamıyorsa, zorla alınır.

At üzerinde ok atma

At başlangıçta bir av hayvanıdır. Ama sonraları etinden, sütünden yararlanılan kasaplık bir hayvan olur. Ve nihayet ulaşım aracı, savaş arkadaşı ve göçebenin her şeyi olup, çıkar. Ata tarih yapan hayvan denir, Bozkır kültürüne " atlı kültür " denir. Bir boyun savaş gücü ya da serveti sahip olduğu at sürüsünün büyüklüğü ile ölçülür. Atsız göçebe savaşta hiç bir işe yaramaz. Hunlar ve diğer göçebeler hayatlarını at sırtında geçirirler. At üstünde yemek yer, içki içer, toplantı yapar, alış-veriş yapar, savaşır ve hatta uyurlar. Zamanla vücut yapıları bile ata göre şekillenir. Yerde, atsızken doğru dürüst yürümeyi bilmezler. Yerde bir Hunlu komik görünür. At üstünde ise haşmetli ve ürkütücüdür. Yani göçebe ve at neredeyse bütünleşip, bir varlık haline gelmişlerdir. Göçebe için arkadaş, yoldaş ve kardeş olan ata bir de doğaüstülük eklenir. Türk'ün Göktürk olması gibi, atın da gök kökenli olduğuna inanılır.

Göksellik, Tanrısallık gibi bir şeydir. Şaman göğe at ile çıkar. Efsanelerde konuşan, sahibine öğüt veren atlar vardır. At da sahibi gibi boyun bir üyesi sayılır. Ata daha sonra arabanın da katılması ile göçebe savaşta çok hareketli ve avantajlı bir durum kazanır. Yerleşik imparatorlukların pahalı ve kalabalık orduları, göçebelerin savaş tekniği karşısında başarısız kalırlar. Göçebe, atlarının hızına güvenerek vur kaç taktiği uygular. Yakın dövüşü değil, uzaktan okla yapılan dövüşü tercih eder. Dörtnala giderken, uzak mesafeye isabetli ok atmayı daha çocukken öğrenir. Yerleşiklerin büyük orduları üzerine geldiğinde geri çekilir. Yıpratma Savaşları verir. Tarım alanlarını, besin stoklarını yakıp, yıkarak, suları içilmez hale getirerek, peşindeki düşman ordusunu tüketir. Uygun zamanda, tükenmiş orduya saldırarak işini bitirir. Fetih savaşlarında da, ileri küçük atlı birlikler yollayarak, yıpratma savaşları verdirir. Çevreyi yağmalar, yakıp, yıkar ve düşmanı hem maddi olarak yıpratır ve hem de psikolojik olarak çökertir. Turan taktiği de denilen bu taktiği, yerleşik düzen orduları uygulayamaz. Bu taktiği uygulamak demek, tarım ekonomisini gözden çıkartmak demektir. Yerleşikler, Çin, Roma, Persler, hepsi, genelde göçebe ordulara karşı seferler düzenleyip, onların üzerine yürümek yerine, haraç vermeyi daha ehven görürler. Haraç vermek, vergi vermek, daha ekonomik ve ucuzdur.

Göçebelerde hareketlenme ve Yağma

İskit taht kolu

Göçebelerin yurdu Orta Asya'dır. Moğollar, Türkler, Hint-Avrupalı (İran) göçebe topluluklar, burada, bir arada yaşarlar. . Hint – Avrupa kökenli sayılan göçebe topluluklar, Çin sınırına kadar yayılırlar. Hint – Avrupalı Yüe-çiler, Çin yakınlarında yaşarlar. Yüe-çiler yeşil gözlü, kızıl saçlıdır. Kırgız bölgesinde, yine Hint-Avrupalı olan Wu-sunlar vardır. Kırgız bölgesinde üç farklı gurup vardır. Germen boyları: Çin kaynaklarınca da belirtildiği üzere, bunlar kırmızı saçlı, mavi gözlüdürler; Moğol kökenli boylar ve Türkler. Batıya doğru gidildikçe Hint-Avrupalı veya İranlı topluluklar ağır basar. Doğuya doğru gidince Türk topluluklar, Kuzey Doğuda (Güney Sibirya'nın doğusu) ise Moğollar ağırlıktadır.

Bozkırda, kuraklık nedeniyle hareketlenme başlar. Hareketlenme, aşırı nüfus artışı veya bir boyun diğerlerini hâkimiyeti altına almak istemesi nedeniyle de başlayabilir. Ama bu hareketlenme, genelde, merkezde başlar. Çünkü merkezin koşulları, çevreye nazaran çok daha ağırdır. Merkezde basınç artınca, kenardaki kabileler dışa doğru itilirler. Bu, bir nebula gibi veya bir fırtına gibi, spiral bir dönme hareketine benzer. İçerde doğudan Batıya, Batıdan Doğuya gidip, gelmeler olur. Genler karışır, kimlikler karışır. Değişik kimlikteki boylar birleşirler. Kardeş boylar, birbirinden ayrılır, her biri bir yöne giderler. Kimlikler birbiri içine girerek, birbiri içinde erirler. Burada, tüm göçebe kabilelerin aynı kültür, filozofik tavır (din) ve aynı ekonomiyi paylaştığını unutmayalım. Kimin ne olduğunu belirleyen, bu durumda, sadece dildir. Kim kimin dilini kabul ederse, o kimliğe bürünmüş olur. Aslında dil bile yeteri

kadar kimlik sağlamaz. Kabileler yeteri kadar süre birbirinden kopuk kalırlarsa, dilleri değişir, birbirlerini anlamaları zorlaşır. Unutulmaması gereken en önemli husus, Asya'da yani uçsuz bucaksız topraklarda bulunulduğu ve binlerce yılın devrildiğidir.

Kısacası, Orta Asya göçebe hayatı, asırlar boyunca fokurdayan bir kazandır. Kimlikler, genler karışır, değişik topluluklardan kişiler birbiri ile evlenir, değişik kabileler birbiri ile birleşir. Örneğin Germen kökenli Got'larla, İran kökenli Alanlar birleşir, Gotalan adını alır. Sir ve Tarduş adlı iki Türk boyu birleşir, Sir -Tarduşlar adlı güçlü bir topluluk oluşturur. Moğol kökenli Uarlarla, Hunlar birleşirler Uar-Hunlar meydana çıkar. Boylar, birleşerek büyüdükleri gibi, bir ticaret yolunu denetlemek gibi nedenlerle, aralarında geçici ittifaklar da kurarlar. Bu ittifak devamlı olunca Budun ortaya çıkar. Budun kurulunca, boy soylularından en yetenekli bir kişi yönetimi ele alır. Boy üyelerinin katıldığı kurultay yerini, boy beylerinin oluşturduğu kurultaya bırakır. Bu birlik içinde boyların birbirinden farklı adları vardır. Birleşen boylar budun olduğunda, ya yepyeni bir ad alırlar veya egemen boyun adı etrafında birleşirler.

Göçebeler yerleşik düzende olan devletlerden uzak durmaya çalışsalar bile gereksinmelerini karşılamak için yerleşiklerle ticaret yapmak zorundadırlar. Tarım ürünü, kumaş ve silahlar yerleşiklerden temin edilir. Bu nedenle göçebe boylar, yerleşiklerin sınır şehirlerine gelip, ticaret yapmak isterler. Zaman, zaman yerleşikler bu ticareti siyasi veya ekonomik nedenlerle kısıtlarlar. Bu durumda bozkır toplulukları ihtiyaçlarını yağma akınları ile sağlamaya çalışırlar. Ekonomik nedenlerle bozkır boyları sadece yerleşikleri değil, diğer bozkır boylarını da yağmalarlar. Geçim darlığından doğan yağma, zamanla ekonomik birleştirme yolu olur. Bozkırda, zaman zaman büyük siyasi kuruluşların meydana gelme nedeni, büyük sürek avlarının yanı sıra, yağma akınlarının düzenlenebilmesidir. Askeri ve siyasi şef, başarılı yağma akınları düzenlendiği ölçüde, siyasal birliği ve mevkiini koruyabilir.

Yağma, göçebe ekonomik sisteminin vazgeçilmez bir öğesidir. Yerleşikler ise bu yağmalara karşı kendilerini surlar, duvarlar yaparak korumaya çalışırlar. Bir diğer korunma yolu da göçebe toplulukları yerleşik düzene geçmeye ve yerleşiklerin kültürünü benimsemeye zorlamaktır. Yerleşikler, zaman zaman göçebe topluluğun hizmetini satın alırlar, toprak ve ücret karşılığı sınırları öteki göçebelere karşı korurlar. Bunun yanı sıra göçebe toplulukların, yerleşiklere ödünç asker verdiği veya paralı askerlik yaptığı da görülür.

Tarihi anlatılmakta olunan Batı topraklarında, ilk ortaya çıkan veya adı duyulan göçebe topluluklar, İskitler, Sarmatlar ve Mesagetlerdir. İskit, Sarmat ve Mesaget adlı topluluklar, etnik olmaktan çok siyasi bir yapılaşmanın ürünleridir. Mesaget, İran orijinli boyların, Yüeçilerin ve Türk boylarının oluşturduğu bir kabileler konfederasyonudur. İskitler de, bunun gibi, çeşitli etnik boyların bir araya gelmesi ile oluşmuş konfederasyondur. İskitler kendilerine kralların adı ile Scolotes derler. Scoloteslere İskit adını Yunanlılar takmıştır. Daha sonra, Karadeniz'in kuzeyinden gelen her yağmacı topluluğa İskit demek adet olmuştur.

Bozkırın Kültür Birliği

Bozkırda kültür benzerliği eşsizdir. Göçebe, hangi dili konuşursa konuşsun, hangi kökenden olursa olsun, tipi ne olursa olsun, aynı kültüre aittir. Çin sınırından Macaristan ovalarına kadar uzanan Asya- Avrupa bozkırında, farklı etnik gurupları bir potada eritebilen bu kültür benzerliği, yaşam benzerliğinin, inanç benzerliğinin, duygu ve düşünce benzerliğinin bir sonucudur. Bu geniş bölgede kayalara resimler aynı biçimde çizilir, anıtlar aynı tarza sadık kalınarak tasarımlanır, atların takımları aynıdır, hayvanlar arası savaşlar aynı tarzda anlatılır, hayvan-insan karışımı heykeller her yerdedir. Homo sapiensin, Homo erektustan devir aldığı kültür öğeleri, göçebe yaşamda artık doruk noktasına varmıştır. Avcı ve toplayıcı Homo sapiens, göçebeliğe geçmiştir. Ve bozkırda göçebeliği yaşamadan yerleşik düzene de geçemeyecektir. Yerleşik düzene geçebilmek bozkırda neredeyse imkânsızdır, daha önce bahsettiğimiz gibi, ancak mahdut yerlerde bu tarz yaşam yeşerebilir. Ama çevresi göçebelerle dolu bir ortamda, yerleşik düzenin hayat mücadelesini kazanabilmesi düşünülemez.

Yerleşik düzene geçmek için, bozkır sınırlarını aşmak ve yerleşik düzenin kurulabileceği yerleri bulmak gerekir. İşte göçebe, bozkır dışına göç ettikçe, yerleşik düzenin bilinen uygarlıklarını kurar. Göçebenin, bu anlamdaki göçü, tabii ki yerleşik düzene geçmek için bilinçli yapılmış bir göç değildir. Hele başlangıçta, bozkır dışına tesadüfen çıkılmıştır. Yerleşik düzene geçiş coğrafya şartlarının bir sonucu olarak gerçekleşmiştir. Ama Homo sapiensin bir kısmı yerleşik düzene geçince, artık yerleşiklerle göçebeler arasında kültür farklılaşması belirmeye başlar. Göçebe için, yerleşikler ihtiyaçlarını karşılayabilecekleri kaynaklardır. Yerleşikler için ise, göçebe gelip talan eden; yakıp, yıkan; medeniyet dışı bir beladır. Yerleşiklerin ekonomisi göçebeyi kendine çeker. İşte bundan sonraki göçebe göçleri bilinçli göçler haline gelmiştir. Göçebe, yerleşikleri basmış, talan etmiş, yerleşik devletleri yıkmış, yerlerine kendi yerleşik devletlerini kurmuştur. Homo sapiens, yerleşik düzenle tanışana kadar oluşturduğu ortak kültürü, yerleşik düzene geçmekle parçalamıştır. Artık yerleşik ve göçebe kültürden, bu iki kültürün çelişmesinden, çekişmesinden ve birbirine egemen olmasından bahsedilecektir.

Taşnine heykelleri

Bundan üç bin yıl önce, Doğuda Hunlar ve Batıda İskitler (Sakalar), yerleşiklerin ana dertleri idiler. İskitler (Sakalar) hakkındaki bilgileri Grek kaynaklarından, Hunlar hakkındaki bilgileri ise Çin kaynaklarından alıyoruz. İskit ve Hunların fiziksel tiplerinin ve dillerinin birbirinden farklı olduğunu, ama benzer yaşam biçimleri, inanç ve kültürleri olduğunu, bu kaynaklardan öğreniyoruz. Ok ve üzengi kullanan İskit ve Hun süvarilerinin giyimleri bile aynıdır. Avrupa üzengiyi çok sonra, M.S. 400

yıllarında, yine göçebe olan Avarların Avrupa'yı istilası sırasında tanıyacaktır. İskitler ve Hunlar pantolon ve çizme giyerler. Pantolon ve çizme, göçebenin ata binme kılığıdır. Bu kılığı Çin ve Akdeniz uygarlıkları ve toplulukları bilmezler. İskitler ve Hunlar benzer Tanrılara ve ölümsüzlüğe inanırlar. Yaşama sevinçleri güçlüdür. Örgütlenme biçimleri aynıdır. Sanatları aynıdır. Moğolistan'dan Karadeniz'e kadar her yerde bulunan erkek ve kadınların heykellerinin ellerinde kadeh vardır. Bu " Taşnine " heykelleri aynı kültürün sonucudur. Benzer inançlara ve kültüre sadece İskitler ve Hunlar arasında rastlanmaz. Bu göçebenin ortak kültürüdür. Germenlerde, Slavlarda ve Traklarda (Thraklar) da aynıdır.

Bazen İskitleri, Hint-Avrupa dil ailesinden bir dil konuşuyorlar diye, İran kökenli sayarlar. Hâlbuki İskitler bir boylar konfederasyonudur. Çeşitli göçebe boylarının gevşek bir ittifakıdır. İskitlerin etkinliği sadece Karadeniz'in kuzeyinde değildir, bu etkinlik Altaylara kadar uzanır. Thraklar, yerleşik düzene geçmeden önce, diğer kavimler gibi göçebedirler. Heredot onların ölümsüzlüğe inandığını söyler. " Ölülerini sevinç ve mutlulukla gömerler " der. Thraklar da ölünce Tanrının yanına, göğe giderler. Kocasının mezarı başında öldürülmek, karıları için en büyük ödüldür. " Her adamın çok karısı vardır. Öldüğünde, karıları arasında büyük bir rekabet çıkar. Erkekler de ölen adamın, en çok hangi karısını sevdiğini hararetle tartışırlar. Sonunda herkes, bu şerefi kazanan kadını över. Kadın, en yakın akrabası tarafından, mezar başında öldürülür ". Ölenin karısı ile birlikte gömülmesi âdeti, Germenlerde, İskitlerde ve Slavlarda da vardır. İran-Moğol devleti kurucusu Hülegü han, bayramlık elbiseler giymiş güzel kızlarla birlikte gömülür. Cengiz han, en güzel kırk kızla birlikte öbür dünyaya gider. Kuman (Kıpçak) erkekleri, ölünce yanlarına en sevdikleri cariyelerini alırlar. Kenkolda bulunan Hun mezarlarında erkek ve kadının birlikte gömüldüğü görülür. Yakutlarda, son asra kadar, kadın ölen kocası ile birlikte gömülürdü.

Beyler, Hakanlar ve varlıklı kişiler, yeryüzünden farksız olan öteki dünyaya yalnız karıları ile birlikte gitmezler, atlarını, silahlarını ve hizmetçilerini de yanlarına alırlar. Heredot'un dediğine göre: İskit kralı öldükten bir yıl sonra, İskit kökenli uşaklarından en iyi elli genç ve en güzel elli at boğularak, kan akıtmadan öldürülür. Ölü uşaklar, atlara binmiş şekilde mezarın etrafına yerleştirilir. Roma kaynakları Atilla'nın, silahları ve hazinesi ile birlikte mezara konulduğunu; onu mezara koyan en yakın adamlarının mezarın başında öldürüldüğünü söyler. Doğu Hunlar için Çin kaynakları, yüz ve hatta bin kadın ve uşağın Hakanı öbür dünyada izlediğini yazarlar. Doğu Roma kaynakları, Göktürk hakanı İstemi han ölünce, sağlığında bindiği dört at ve değer verdiği dört tutsağın öldürülerek beraberce gömüldüğünü yazar. Hazarlar, Macarlar, Bulgarlar, Moğollar, hepsi Türkler gibi atları, silahları ve eşyaları ile birlikte gömülürler. Gömülme merasimi hemen yapılmaz. Şaman tarafından açılan fal sonucu belirlenen ileriki bir tarihte gömme merasimi yapılır.

Türklerin sağlığında öldürdüğü kişi ve hayvanları temsil eden balballarla birlikte gömüldüğüne daha önce değinmiştik. Bu balbalların yükseklikleri 0.55 ile 2 metre arasında değişir, bazen 2.85 metre boyunda olanlara bile rastlanır. Bu sembolik heykeller silahlıdır, oturmuş veya ayakta olabilir, sağ ellerinde bulunan bir kupayı göğüslerine yaslarlar.

Bozkırda, balbal gibi sembolik anlamda, hükümdar ve şeflerce kullanılan bir öğe de kafatasıdır. Bozkır geleneğinde, öldürülen düşman hükümdarının kafatası deri kaplanır, içi altın çevrilip içki kadehi olarak kullanılır. Bu kadeh kafalar, hükümdarın yaşam gücünü, kutunu arttırır. İskit kralları, bu kafatası kadehleri kullanırlar. Mete'nin oğlu, Hun kralı Tanhu Ki-ok, yendiği Yue-çi kralının kafatasını kendisine kadeh yapar. Hunlar, antlaşmaları kurban kanı karışık şarabı, kafatası kadehlerde içerek kutlarlar. Peçenek kralı, Rus prensi Sviatoslav'ın kafatasını; Bulgar kağanı Kurumuş, Doğu Roma imparatoru Nikefor'un

kafatasını kadeh yapar. Günümüze yakın zamanlara geldiğimizde bile bu adet devam eder. Şah İsmail, Özbek hanı Şeybani'nin kafatasını kadeh olarak kullanır.

Bozkırda, ölüleri gömmek gibi yakmak ta bir defin şekli olarak kullanılmıştır. Neden bazen gömmenin, neden bazen yakmanın kullanıldığı, şimdilik tam olarak bilinmemektedir. Ancak bu iki uygulama da yaygındır. Ölü yakma Hunlarda, Macarlarda, Bulgarlarda, Türklerde, Moğollarda, Slavlarda, Alanlarda yani tüm göçebelerde görülür.

Biri ölünce, boy üyeleri ölene saygı için ağlarlar. Ölen Kağansa, gelen misafirler de dâhil herkes ağlar. Bu ağlama kanlı gözyaşları ile olur. Yani, yüzlerini yaralarlar, gözyaşları kanlarına karışır. İskitlerde, Hunlarda, Germenlerde, Göktürklerde bu böyledir. Göçebenin cenaze töreninde, kan gözyaşı, elem, keder, sevinç ve coşkunluk birlikte yaşanır.

Göçebelikte önemli olan arazi değildir. Boy, budun önceliklidir. Feodal sistemlerde arazi paylaşılırken ve olaylar arazilerin etrafında dönerken; göçebe sistemde paylaşılan, ele geçirilen, yitirilen hep kabilelerdir. Orhun yazıtlarında, kağanlar, hiç yendikleri düşmanın arazisini yani yurdunu aldık demezler, budunu aldık derler. Orhun anıtlarında rastlanılan il sözcüğü de, bizim şimdi kullandığımız anlamda değildir. İl sözcüğü, bu gün kullanılan anlamını, asırlar sonra Anadolu'da almıştır. Orhun yazıtlarında İlini aldım demekle, siyasi iktidarına son verdim demek istenir. Savaşta ölen kağanın, oğlunu, karısını, at sürüsünü, servetini aldım denilir. Arazisini aldım hiç denmez. Arazi daima budundan sonra gelir. Göçebe otlakları için savaş verir, ama gerektiğinde budununu, kabilesini alır gider, otlakları geride bırakır. Bu nedenle, asırlar boyu sürecek olan ve dalga dalga yayılacak olan göçebelerin göçlerini yadırgamamak gerekir. Göçebe için kabilen mi, otlak mı sorusu önem kazandığında, göç başlar.

Orta Asya'da, nüfus artmaya ve otlaklar nispî olarak azalmaya başladığında, bir hareketlenme de başlar. Deyim yerinde ise, ortalık kızışır. Basınç artar. Hele birkaç sene kuraklık yaşanmışsa, bu ısınma ve basınç iyice artar. Hareket, huzursuzluk arttıkça, birileri bozkırı terk eder gider. Genelde, bozkırın en dış kısmında yaşayanlar, onu ilk terk edenlerdir. Onların boşalttığı bölgeye bir içtekiler, onların boşalttığı yere de bir içtekiler gelir yerleşir. Böylece, geçici de olsa bir rahatlama sağlanır. Orta Asya'dan gitmek isteyenlerin önünde doğal mânialar vardır. Kuzey Tundralarla kaplıdır ve doğa koşulları haşindir. Doğuda Çin devleti, hem kalabalık ve hem de iyi organize olmuştur, yani Doğuya göç zor ve risklidir. Güneyde Himalaya dağları aşılmaz bir sınır çizer. Ama Batının önü açıktır. Zaten Batıya daha tam yerleşilmemiştir. Boş topraklar vardır, iklim yumuşak, arazi mümbittir. Bu nedenle, birkaç istisna dışında, Bozkır Batıya doğru taşar. Bozkırın hemen yanında, batıda, yaşamaya uygun topraklar vardır. Orta Doğu, Anadolu, Kafkasya, Balkanlar ilk göçlerin yapılacağı topraklardır.

Anadolu’da İonlar

Peloponnes

M.Ö. 1100 yılında, Kuzey Yunanistan’da görülen Dorlar, 200 yıl içinde, M.Ö. 900 yıllarında Merkezi Yunanistan’a ve Peloponez’e girdiler. Miken ve diğer kentleri ele geçirdiler. Yerli halkı önce köleleştirdiler ama daha sonra onlarla kaynaştılar. Dor istilası tüm Akaları eritmedi. Bir kısmı Peloponez’in merkez ve kuzeyindeki erişilmesi güç dağlık bölgelere çekildiler. Bu bölgeler daha sonra Arkadiya veya Akaya olarak adlandırılacaktır. İyonların oturduğu Attika ve Ege’deki pek çok ada Dor istilasının acılarını çekmedi. Bu arada bazı yerlerde, Aiol diyalektiği konuşan, çok fazla bilgi sahibi olmadığımız, diline Aeoliyen diyebileceğimiz kabileler yaşıyordu. İyonlar, Dorlar, Akalar ve Aeoliyenler kabile kabile Yunanistan’da ve Ege adalarında yaşıyorlardı. Tüm bu guruplar, aynı kökenden geliyor, az farklı dilleri konuşuyor, birbirinden çok farklı ekonomik, siyasi ve kültürel gelişmişlik düzeylerinde bulunuyorlardı. Dor istilası, genel olarak üretimi, ticareti baltaladı. Sosyal sınıflaşmanın doğal gidişini bozdu. Kültür ve sanat düzeyini düşürdü. Homeros’un meşhur İlyada ve Odysseia’sı Miken uygarlığından başlayarak, bu döneme kadar olan süreci ve bu dönemi anlatır.

Dor istilası ile birlikte, M.Ö. 1000 yıllarında başlayarak, yaklaşık 200 yıl süren, Yunanistan’dan doğuya doğru yani Anadolu’nun Ege kıyılarına doğru, büyük bir göç dalgası oldu. Bu göç dalgasının iki ana koldan oluştuğu söylene bilinir. Birinci kol İonlar idi. İonlar kuzey Peloponnesos’dan (Mora yarımadası) kaçtıktan sonra, önce Atina etrafında toplandılar. Sonra deniz aşırı göçlerine başladılar. İonlar, ilerki yıllarda çok önemli kent devletleri olacak, on iki yere yerleştiler. Bunlar, Anadolu’nun Ege kıyısındaki ilk İon yerleşimleridir. Bu

yerleşimler: Khios (Sakız) adası, Samos (Sisam) adası, İzmir körfezinin iki yanında Phokaia (Foça) ve Klazomenai (Urla), Sakız adasına bakan Eritre (Erythrai, Ildırı), biraz güneyde Lebedos (Kısık) ile Teos (Seferihisar / Sığacık), denizden 14 Km içerde Kolofon (Kolophon, Değirmendere), Kaystros nehrinin (Küçük Menderes) ağzında Efes (Ephesos), Büyük Menderesin denize döküldüğü yerde Prien (Priene, Turunçlar), Myos (Avşar kalesi) ve Miletos (Milet) dır. İonların bu ilk yerleşim alanı İzmir ile Milet arasındaki kıyı şeridiydi. İzmir, daha ilerki bir dönemde, Aiol yerleşmecileri tarafından yerleşilen bir kenttir. Ancak etrafı İonlarla çevrili olan İzmir'in, İon yerleşmesi haline dönüşmekten başka çaresi yoktu.

İonya

Büyük göçün ikinci kolunu oluşturan Aioller hakkında bilgimiz, daha önce de söz ettiğimiz gibi çok azdır. Göçten çok sonraları, hakkında bilgi sahibi olduğumuz dilleri, onların Boiotia ve Teselya'da (Thessalia'da) yerleşmiş kavimlerle aynı kökten geldiğini çağrıştırmaktadır. Aiollerin ana yerleşimi Lesbos (Midilli) adası idi. Burada kurdukları Mitilen (Mytilene, Midilli) kenti, zamanla Ege'nin en büyük kentlerinden biri olacaktır. Aiol yerleşmesi, kıyıda Phokaia (Foça) nın kuzeyinden başlar ve Kyme (Namurt) ile Pitane (Çandarlı) arasındadır. Kıyının az içerisinde Kaikos (Bakır çay) vadisinden Magnesia (Manisa) ya doğru uzanır. Aiollerin daha kuzeye yayılmasına, burada eskiden beri yerleşmiş olan bir devlet, Aiollerin Misya (Mysia) dedikleri devlet, engellemiştir. Ancak yine de, zaman içinde, Lesbos (Midilli) yerleşimi kıyıda Troya'ya doğru bazı yerleşimler kurabilmiştir.

Bu iki büyük göçten sonra ise, Dorlar gelmiştir. Kıyılar Aiol ve İonlarca paylaşıldığından, Dorlara Ege'nin güneyi kalmıştır. Dorlar önce Rodos ile Kos (İstanköy) adalarını işgal edip, kıyıya atlamışlardır. Karya'nın (Karia'nın) batısında, yarımadaların üzerinde, Halikarnassos (Bodrum) ve Knidos'u kurmuşlardır.

Ana karada Misya, Lidya ve Karya gibi güçlü devletler varken, yeni istilacılardan kaçan eski istilacıların, yerleşmesi hiç de kolay olmamış olmalıdır. Bu nedenle, öncelikle, Anadolu'nun Ege kıyılarına yakın adaları kendilerine üs tutmaları anlaşılabilinir bir stratejidir. Kıyıda ise, korunaklı ve iç kısımdan kolay ulaşılamayan, gözden uzak yerleri, kendilerine yerleşim yerleri olarak seçmişlerdir.

Bir çok yerleşim, zaman içinde ya terk edilmiş veya birleşmiştir. Göçmenler, her gittikleri yerde kıyıları boş bulmamışlardır. Bazı yerlerde Karlar (Karyalılar) ve Lelegler dediğimiz, Girit medeniyetinden kalıntı halkların yaşadığı yerlerin yanına yerleşmek zorunda

kalmışlardır. Karlar ve Lelegler, Ege'nin iki farklı toplumuydu. Karlar, Yunanlılar gelmeden önce, Milet, Mykale, Myos ve Efes çevresinde yaşıyorlardı. Lelegler ise Efes'in kuzeyinde, Samos ve Khios adaları dâhil olmak üzere, Foça'ya kadar uzanan bir alanda yaşamaktaydılar. Lelegler, Simirna'nın (Smyrna) eski bir halkıdır. Efes'te ise Karlar ve Lelegler beraberce yaşarlardı. Karyalıların ve Leleglerin orijinleri için, eski tarihçiler, birbirinden farklı bilgiler aktarırlar. Bunların içinde en fazla rağbet göreni, bu halkların, başlangıçta, Ege adalarında yaşadıkları ve Girit medeniyetinin yardımı ile Anadolu'ya gelerek, kıyıya yerleştikleri şeklindedir. Milet kentini bu halklar kurmuşlardır veya Arzavalılar tarafından kurulan Milet kentine gelip, yerleşmişlerdir.

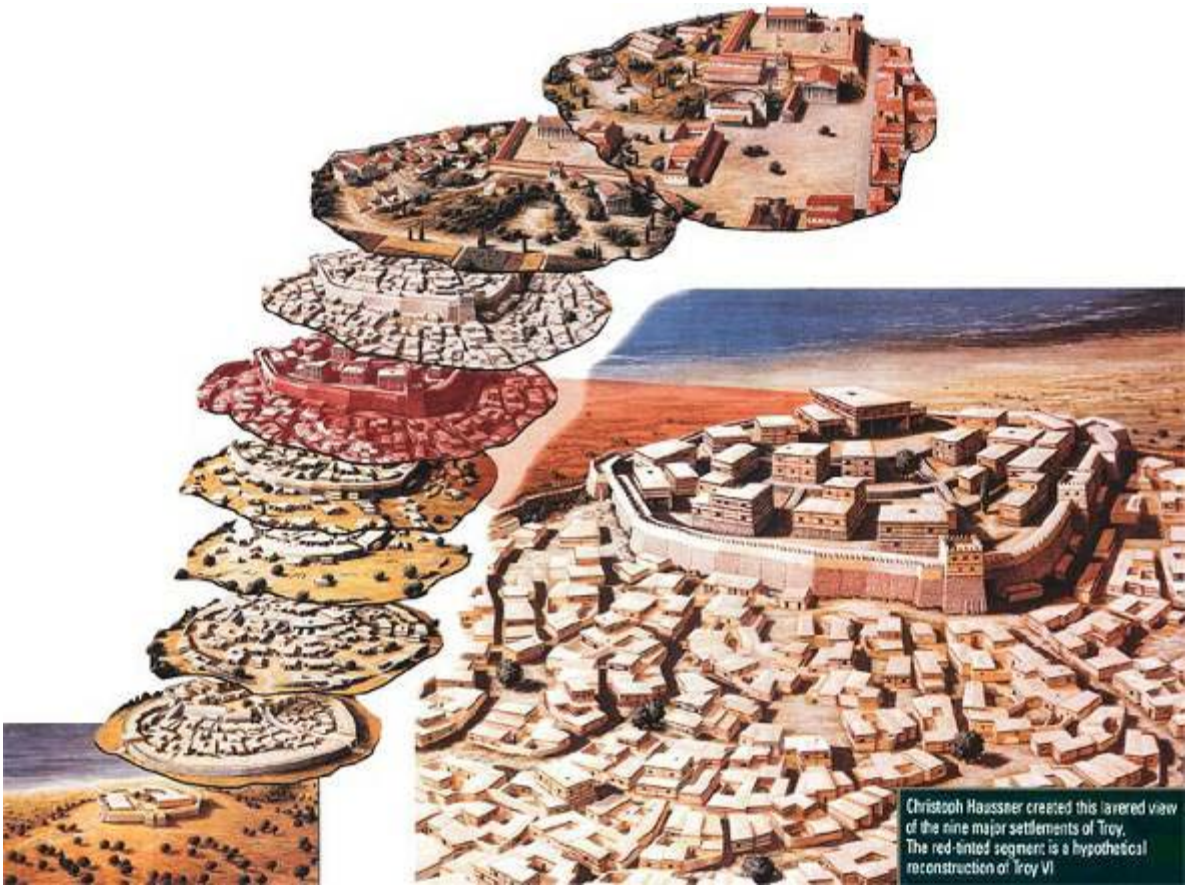
Zaman, Ege kıyılarında da önce ve sonra yerleşen halkların kaynaşıp, bütünleşmesine neden olmuştur. Bu tip yerleşimlerden biri de Smyrna'dır (Bayraklı, İzmir). Bayraklı ayrıca, daha sonra Yunan şehir tipi diyeceğimiz bir yerleşim tipinin, ilk örneklerinden biridir. Smyrna, tüm kent halkını içine alabilen, surlarla çevrili bir kenttir. Kent sakinleri, surların içinde, alışılmıştan büyük, 3–4 odalı ve düz damlı evlerde yaşıyorlardı. Bunlara sonradan " polis " dendi. Polis tarzı ilk kent devletleri İonya'da yani Batı Anadolu'da ortaya çıkmıştır.

Bugün kullandığımız Anadolu adının kökeni olan " Anatole " adı da bu dönemden kalmış olsa gerektir. Anatole, güneşin doğuşu demektir.

Aiollerin ve İonların Ege kıyısına yerleşiminden önce ve daha sonra, Yunanlılar pek çok yere yerleşerek koloniler kurmuşlardır. Ancak, Ege yerleşimi bir kolonileşme değildir. Yerleşme ile birlikte ve ondan sonra, Ege'de adalar ve kıyılar yerleşmesi ile Yunan ana kara yerleşmesi hep bir bütünlük içinde olmuşlardır. Ege daima Yunan medeniyetinin odak noktası olmuştur. Göçmenlerin buralarda kurdukları kentler, en az batıda, Yunan ana karasında kurulan kentler kadar, Yunan kültürünün oluşmasında ve yayılmasında rol oynadılar.

Bu ilk yerleşimde, Anadolu'nun batısına bakarsak, şöyle bir dağılım görürüz: Kuzeyde Truva ve Aiol yerleşimleri; kıyının hemen içinde Mysia; Aiol yerleşimi biterken İzmir'den itibaren İon yerleşimi; İonların arkasında Lydia; İonların güneyinde, Milet'in az altında birkaç Dor yerleşimi; ama esas olarak Karia devleti vardır.

Troya

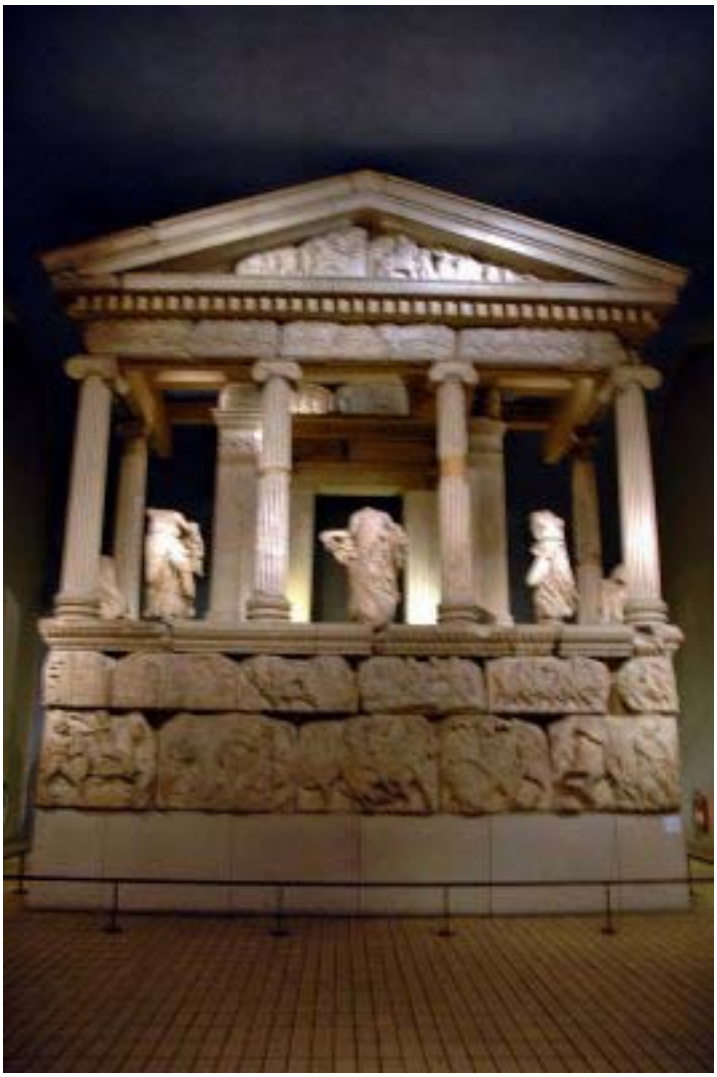

Troya'nın dokuz katmanı

Söz kıyı yerleşimlerine gelince, Troia (Troya) kentine tekrar göz atmakta yarar olmalıdır. Bu kent devleti hakkında, daha önce çeşitli vesilelerle bilgi verilmişti. Şimdi bunları toplayıp, genel bir özet verelim. Troia VI, M.Ö. 1800 ila 1200 tarihleri arasındaki kent yerleşimidir. Troia VI, güçlü bir deprem sonucu yıkılmışa benziyor. Bir sonraki kent yerleşimi olan Troia VII ise, bir düşman tarafından tahrip edilmiş görülmektedir. Troia VI, Homeros'un bahsettiği gibi zengin ve mamur bir kenttir. Troia VII ise, fakir ve ancak yaşayabilen bir kenttir. Öyle anlaşılıyor ki, Akalar yani Myken uygarlığı (Hitit kaynaklarında Akhiava veya Ahhiyava diye bahsediliyor), Ege kıyılarında koloniler kurmaya çalışmış ve zaman zaman bunun için savaşlar yapmışlardır. Troya VI, her tür yayılmanın karşısına dikilen ciddi bir engeldir. Akalılar, zaman zaman Troya'yı ele geçirmeye çalışmışlar ancak güçlü kent her zaman dayanmıştır. Sonunda, bir deprem sonucu Troya VI yerle bir olunca, hem Akaların ve hem de Trak (Thrak) kabilelerinin önü açılmıştır. Troya VII 'e, yeni yerleşmeciler yerleştiler. Bunlar kuvvetli olasılıkla, Troya VI yıkılmadan önce Trakya'dan Troya çevresine gelen insanlardı. Bu yeni yerleşmeciler, yıkılmış evleri kabaca onarmış ve bununla yetinmişlerdir. Eski binaların yerlerine güzel ve önemli yapılar inşa etmemişlerdir. Troya da, Anadolu'nun diğer yerleri gibi, 300 – 400 sene süren karanlık yani dışarıya haber sızmayan bir dönem yaşamıştır.

Likya, Anadolu'nun Akdeniz Bölgesinin batısında, Karya'nın Güneyinden başlayıp, Fethiye'yi ve Antalya'nın batısında Faselis'i (Phaselis'i) içine alan toprakların adıdır. Bu topraklarda M.Ö. 1000 yıllarında, Likçe konuşan bir halk yaşamıştır. Likya'nın başkenti Eşen

çayı üzerinde Xanthos dur (Letoon). Ayrıca batıda Pinara, Tlos ve Katyanda kentleri, Doğusunda Arykanda, Mira (Myra), Limira (Limyra) kentleri, kıyıda Telmessos (Fethiye), Patara, Antifellos (Antiphellos, Kaş), Mira (Demre), Faselis (Phaselis) liman kentleri bulunmaktadır. Yukarıda sınırları belirtilen toprakların kuzeydoğusunda bulunan Elmalı da Likya sınırları içerisindedir. Kıyı bölgelerde prehistorik yerleşim kalıntıları şimdilik bulunamamıştır, ancak Elmalı'da kuvvetli bir prehistorik yerleşim vardır. Likya'da oturan halkın M.Ö. 1000 yılında konuştuğu lisana Likçe diyoruz. Likyalılar konuştukları dile " trmmili " derlerdi. M.Ö. 2000 yılında bu bölgede Luvice konuşan bir halk yaşıyordu. Likya sözünün Hititlerin Luqqa'sından türemiş olma olasılığı fazladır. Luqqalılar Likonya (Lykaonia, Konya) bölgesinde yaşarken güneye uzanarak Likya adı alan topraklarda da yaşamaya başlamışlardır. Likya kentleri ile Hitit çağı kentlerinin ilişkisi vardır. Örneğin Likya'nın Tlos kenti, Hitit Dalava (Dalawa) kentidir. Ayrıca Xanthos, Katanya, Telmessos, Limira (Limyra), Mira, Patara ve Pinara kentlerinin Hitit çağından beri varolduğunu söyleyebiliriz. Likçe, yukarıdaki açıklamalardan da anlaşılacağı gibi Luvice'ye çok yakın, akraba bir dildir. Din açısından ise Likya dini, Hitit dininin devamıdır veya benzeridir. Baş Tanrı Trqqas, fırtına Tanrısı Tarhu'dur. Ermma, Ay Tanrısı Arma dır. Chba, meşhur Hurri Tanrıçası Hepa'dır.

Likya anıt mezar

Dor, Aka, İon

M.Ö. 900 dan 500 kadar, Yunanistan ürettiğini tüketen bir toplumdu. Ekonominin temeli hayvan yetiştiriciliğiydi. Sürü hayvanları aynı zamanda bir değer birimi idi. Mesela bir büyük bakır kazan 12 öküz, bir köle 4 öküz gibi. Sosyal olaylara verilen ceza karşılıkları bile öküz bazındaydı. Tarım, hayvancılığın yanında ikinci planda kalıyordu. Ama gelişmiş bir tarım vardı. Arpa ve çavdar ekilir, sebze yetiştirilir ve meyvecilik yapılırdı. Zanaatkârlar da vardı. Çömlekçiler, dericiler, demirciler, inşaatçılar, mücevherciler sipariş üzerine çalışırlardı. Halk ozanlığı ve güzel konuşma bir tarz olarak, gelişmişti.

Bu dönemde klanlara dayanan bir toplum düzeni görüyoruz. Toprak topluluğun ortak malıdır. Ama evler ve eşyaları özeldir. Her topluluk üyesi, topluluğa ait toprağın, ömür boyu kendine ayrılan parçasından yararlanır. Bu toprak parçasına kleros denir. Klanın kıdemlileri, topraktan pek çok kleros alırlar ve onlara " çok toprağı olanlar " denir. Bu arada zengin ve güçlü soyluların (basileus) kendilerine ait ayrı yerleri vardır. Soyluların mülkleri, topluluk mallarından çekip çıkarılmış parçalardır. Bunlar büyük aileler şeklinde kendi mülklerinde ve kölelerin hizmetinden yararlanarak yaşarlardı. Köle sayısı fazla değildi ve köleler efendileri ile aynı yaşamı paylaşırlardı. Zaman, servet farklılaşmalarını arttırdı. Topraklarını yitiren ve soylulara hizmet eden topluluk üyeleri (Thetesler) ortaya çıktı. Ve yavaş, yavaş zenginlik doğuştan asillerin (basileusların) elinde toplanmaya başladı. Basileusların etrafında asillerden oluşan, ihtiyarlar meclisi danışma hizmeti verir oldu. Ama sıradan topluluk üyelerinin hakları hala devam etmekteydi. Önemli kararların alınmasında topluluk üyeleri meclisler halinde toplanmaktaydılar.

Dor istilasından sonra, Yunan kent devletleri ortaya çıkmaya başladı. En iyi bilinen ve tarihi etkileyen, Yunan kent devletleri Sparta ve Atina'dır. Zaman içinde, Sparta oligarşik bir rejim içinde donup kalacaktır. Atina ise demokrasinin temellerini atacaktır. Bu iki kent devletini, biraz anlatmaya çalışacağız. Çünkü kent devleti organizasyonunun iki ucunda yer alan Sparta ve Atina kentleri, diğer kentlerin yapılanması konusunda bize ışık tutmaktadır. İleride, diğer kent devletlerini düşünürken, bu iki örnek, olayların gözümüzde canlanmasına yardım edecektir.

Öncelikle belirtmeliyiz ki Dor ve İon kabileleri arasında bir ayırım yapmak gereklidir. Dor ve İon kökenli olan Kent devletleri gelenekleri ve yaşam tarzları nedeniyle birbirinden ayrılır. Kısaca belirtmek gerekirse Spartalılar Dorları, Atinalılar İonları temsil eder.

Bu iki kentte, sosyal ve siyasi yapı birbirinden çok farklı, birbirine taban tabana zıt bir yol izlemiştir. Hatırlanacağı gibi Akalar, İonlar ve bunlara akraba kabileler Grek yarımadasına geldiklerinde, orada Girit uygarlığı sonucu gelişmiş topluluklar bulmuşlardı. Akalar, İonlar ve bunlara akraba kabileler, avcı ve toplayıcı topluluklar olarak geldikleri yarımadada yerli halk ile kaynaşarak Miken uygarlığını kurmuşlardı. Dorlar ise gelirken avcılıktan göçebe topluluk aşamasına geçmeye başlamış kabilelerdi. Bazı ihtiyaçlarını yerleşiklerden temin etmeyi ve köleleştirmeyi öğrenmişlerdi. Dorlar, Spartaya geldiklerinde oradaki yerli halkı egemenlikleri altına alıp, onları kendileri için çalıştırmayı tercih ettiler. Bu arada kendi kabile yapılarını muhafaza etmek istiyorlardı. Bunun için buldukları yol kendilerini yerli halktan soyutlamaktı. Yerli halk arasında Miken uygarlığını kurmuş olan Akalar, Dorlar gelmeden önce, bölgenin efendisiydiler. Genel olarak istilacılar geldikleri topraklarda üst sınıflara dokunmaz ve onlarla işbirliği yapmayı tercih ederler. Spartaya gelen Dor aileleri de böyle bir yol izlemişlerdir. Ancak onların kendi yapılarını muhafaza isteği çok kuvvetli olduğundan Akalar ile birleşmemişler ancak onlara yerli halktan farklı bir statü vermişlerdir.

Atina'yı ise İonlar kurmuşlardır. Bu nedenle onların Spartalılar gibi bir soyutlanma isteği yoktu. Ayrıca zaten epeydir yerli halk ile bütünleşmişlerdi. Bu nedenle Atina, Spartadan farklı bir yol izleyerek adım adım kent demokrasisini inşa etti.

Atina ve Sparta gibi çok önemli bir kent de Thabai'dir. Ama Thebai defalarca düşmanları tarafından (Persler, İskender, Roma) o kadar çok yerle bir edilmiş, yakılmış ve halkı yok edilmiştir ki o eski Thebai'den elde hiçbir şey kalmamıştır. Çevresinin bu kadar düşmanlığını çeken bir kentin elebaşı ve baş belası olması gerekirdi. Sanırız bilebilseydik, Thebai bize çok şey anlatacaktı. Onun hakkında az söz söylememiz önemsizliğinden değil, bizim bilgisizliğimizdendir.

Sparta

Sparta haritası

Sparta'nın kurulduğu Lakonya (Lakonia) bölgesi, Tayget ve Parnon dağları arasında uzanan, Eurotas'ın suladığı verimli bir ovadır. Denizle ilişkisi yoktur. Dorlardan önce, Lakonya halkı, topraklarında daha önce anlatıldığı tarzda yaşıyordu. Miken uygarlığının merkezlerinden biri olan Amycle orada kuruluydu. Dorlar gelip, toprakları ve üzerindeki halkı ortak mülkiyetlerine aldılar. Toprağı aile sayısına göre eşit parçalara böldüler (Kleroslar oluşturdular). Her birinin elinde 20 hektar toprak olan 10.000 civarında Dor ailesi vardı. Vadinin en geniş kesiminde, etrafında surlar olmayan, beş kasabadan oluşan, Sparta kentini kurdular. Sparta kenti, sürekli bir askeri kamp görünümündeydi. Spartalılar, bu kentten, toprağa bağlı olarak çalıştırdıkları yerli halkı yönetmeye başladılar.

Spartalılar, iyice yerleşip, kendilerine gelince Messenia'yı fethe giriştiler. Messenia, Tayget'in batısında kurulu, verimli ovaları olan ve kalabalık bir yerleşimdi. Uzun ve inatla sürdürülen savaşlar oldu. Sonunda Spartalılar, Messenia'yı ele geçirip, halkını da egemenlikleri altına aldılar. Messenialılar çok acı çekmişlerdi, Spartalılara olan kinleri hiç bitmedi, her fırsatta baş kaldırdılar. Spartalılar ise, sürekli bu tehdit altında yaşadılar.

Spartalılar üç sosyal katmana ayrılıyorlardı: Spartalılar (Eşitler), Periyekler (Perioikos), İlotlar (Heilos). Spartalılar, İlotları yöneten, yönetici bir sınıftı. İlotlar, tüm toprağı ekip, biçerlerdi. Spartalılar, kendilerine ait toprakta değil, Sparta kentinde yaşarlardı. Spartalı aile reisleri ve vatandaşlar, İlotları, topraklarından çıkaramaz, öldüremez (sahipleri ceza olarak öldüremez, ama devlet spor olsun diye bile öldürürdü), satamaz ve özel ilgi gösteremezdi. İlotları ekip biçtikleri arazi sahipleri olan Dor ailelerinin değil de doğrudan devletin yönetimindeydiler. Bir başka deyişle İlotları devlet yönetirdi. Spartalıların, toprağı ekip biçme, ticaretle uğraşma, zanaat yapma hakları yoktu. Her Spartalı aile kendi klerosundan gelen gelir ile geçinirdi. Spartalılar sadece askerlik yapabilirlerdi. Spartalı ailelere, kleroslar ve onu işleyen İlotlar, miras yoluyla geçerdi. Ancak, ne kleroslar ve ne de onu işleyen İlotlar satılamaz ve vasiyet edilemezdi. Görüldüğü gibi, İlotlar köle değildiler, bir nevi toprağa bağlı köylü statüsünde, devlet mülkiyetindeki kişilerdi.

Periyekler ise, Lakonya'nın eski halkı Akalar'dır. 30.000 aile civarındadırlar. Bunlar toprakları ve malları olan özgür kişilerdi. Spartalılardan ayrı bir bölgede otururlardı, siyasi hakları yoktu, Spartalılarla evlenemezlerdi. Tarım, ticaret ve zanaat ile uğraşarak, Spartalılara vergi verirlerdi. Periyeklere askerlik hizmeti mecburi idi. Ancak orduda Spartalılardan ayrı birlikler oluştururlardı.

İlotlar, yenilerek, boyunduruk altına alınmış halktır. Toprakları devletleştirilmiş, ancak onların toprağı işleme hakkı ellerinde bırakılmıştı. Toplam 20.000 aileden oluşmuşlardı. İlotlar emekleri ile hem Spartalıları ve hem de kendilerini geçindiriyorlardı. Genelde ürettikleri ürünün yarısını, kleros sahibine verirlerdi. İliotlar, koruyucu, taşıyıcı veya hizmetçi olarak savaşlara da katılırlardı. İliotların yaşamı cidden zor bir yaşamdı. Sparta, İliotların gereğinden fazla çoğalmasını istemezdi. Genç Spartalılardan oluşan birlikler, zaman zaman, adam öldürmeyi daha iyi öğrenip kanıksasınlar diye, ülkeyi dolaşıp, köylerin yakınına pusu kurarak, oradan geçen İlotları öldürülüyorlardı. İlotların yaşam hakları yoktu.

Yedi yaşından başlayarak sert ve sıkı bir eğitim gören Spartalılar (eşitler), Sparta'yı Med Savaşlarına kadar Yunanistan'ın en güçlü devleti yaptılar.

Spartalılar cesaret ve savaşçı karakterleri ile savaş alanlarında rakip savaşçının en son karşılaşmak isteyeceği kişilerdi. Heredot'un bir sözü oldukça çarpıcıdır: " Herkes düşmanın kuvvetini ve ne kadar kalabalık olduğunu merak eder. Spartalılarsa nerde olduğunu. " Spartalılar savaşta ölmeyi ölümlerin en yücesi olarak görürlerdi. Sparta asker bir toplum olarak örgütlenmiş adeta kuralları insanları bir savaş makinesi olarak yetiştirmek üzere konmuştu.

Çocuk aileden çok devletindi. Çocuk devleti için güçlü, disiplinli ve sağlıklı olarak yetiştirilmeliydi. Bebeğin doğumu ile bu süreç başlardı. Devletin belirlediği oldukça katı sağlık kıstasları vardı. Yeni doğanın sağlık kontrolü bizzat Devletin tayin ettiği görevlilerce yapılırdı. Örneğin görünür sakatlığı olan bebekler hemen ölüme terk edilirdi. Zaten yeni doğanı açık havada bekletmek vb gibi testlerle zayıflar kendiliğinden elenirdi. Güçsüz ve sakatların elenmesi, sadece güçlülere yaşam hakkı verilmesi " öjeni " olarak bilinir. Sparta " öjen " olmayı devlet politikası olarak benimsemişti ve bu uygulama Sparta'da kurumsallaşmıştı. Çok sonraları, Hitler Faşizminin kökünü Sparta'dan aldığı iddia edilmiştir. " Ari ırk yetiştirme merkezleri ", Yahudilere ve Çingenelere uyguladıkları soykırımların modelinin Sparta uygulaması olduğu söylenecektir.

Yeni doğanlara uygulanan aşırı sağlamlık testleri güçsüzleri ayıklama amacı güden devlet politikasının sonucuydu. Böylece çoğalma sağlıklı ve dayanıklı insanlar arasında olacağından gelecek nesiller de güçlü ve sağlıklı olurlardı. Sparta'da çocukların tüm bakımlarını devlet üstlenmişti. Bebeklerin ilk bakımında annenin yanı sıra dadı-hemşireler de görev alırdı. Çocuğun yetiştirilmesinin maddi külfetini tümüyle devlet üstlenmişti. Spartalı bir annenin onlara kahramanlık, Sparta'nın önemsediği değerleri aşılamaları şartıyla çocukları ile ilgilenmesi tabi ki yasak değildi. Spartalı anne oğlunu savaşa " Zaferle dön veya orada kal " diyerek uğurlardı.

Spartalı erkek çocukları 7 yaşında iken, iyi birer asker olarak yetiştirmek üzere, eğitim alacakları okul-kışlalara götürülürlerdi. Buralarda askeri bir disiplin içinde, devlet tarafından bakılır ve eğitilirlerdi. Bu okul-kışlarda ailenin, annenin çocuğun eğitimine olan katkısı doğaldır ki pek az olurdu. Bu okullarda erkek çocuklar son derece zorlu fiziksel bir eğitimin yanı sıra iyi bir Spartalı olmanın gereği olan moral değerleri örneğin eski kahramanlık hikâyelerini, açlığa dayanmayı, zorlu coğrafyada bölge bölge dolaştırılarak her koşulda hayatta kalmayı vb. öğrenirlerdi. 20 yaşına geldiklerinde tam bir asker olarak göreve başlar ve 60 yaşına kadar görev yaparlardı. Ordudaki birlikler, savaş dışı zamanlarda da beraber yaşar, beraber yer, beraber yatarlardı. Savaşta yan yana dövüşen bir sıradaki askerler, savaş dışı zamanda da her şeyi beraber yaparak, her şeyi birlikte yaşayarak, birbirlerine bağlanırlardı. Eğer hala sağ iseler 60 yaşından sonra da İhtiyarlar Meclisine görev alırlardı. Bir Spartalı doğumundan ölümüne devleti için yaşardı.

Ancak 20 yaşında, zorlu bir sınavla asker olabilen Spartalılar, tam vatandaş sayılırdı. Yani diğer bir deyişle yalnızca askerler vatandaş olabilirlerdi. Eğer sınavda başarısız olurlarsa asla vatandaş olamazlardı ve orta bir sınıf olan " perioeci " olabilirlerdi. Toplumdaki sınıflar doğumdan daha çok liyakate bağlıydı. Spartalı genç erkekler asker olarak yaşamaya ve barakalarda kalmaya devam ederler. Erkekler için evlenme yaşı 30 idi. Evlenmeye karar veren erkekten Devlet çocuk yetiştirmesini beklerdi. Ailenin geçimine yardımcı olmak için bir miktar toprak ve onu işleyecek köle verilirdi. Hatırlanacağı üzere köleler devletin malı idi ve yalnızca kullanımı şahıslara aitti. Sparta'da tüm yaşamsal işleri yapan kölelerin sayısı o kadar fazla idi ki kimilerine göre Vatandaş başına ortalama 8 köle düşerdi. Kölelerin çok ağır şartlarla yaşadığı Sparta'da çok sayıda köle ayaklanması olurdu. Ama işletmelerin birbirine olan uzaklıkları ve daima tetikte olan militarist devletin varlığı nedeniyle devlet örgütlü bir köle başkaldırmasının büyümesine asla izin vermemiştir.

Kız çocukları da 7 yaşından itibaren ailelerinden alınarak eğitilecekleri okula yollanırlardı. Burada (yağlı) güreş, jimnastik, dövüşme ve diğer fiziksel yeteneklerini geliştiren eğitimler alırlardı. Tıpkı yaşıtları olan erkek çocukları gibi ağır bir spor yaşamları olurdu.

Spartalılar sağlam annelerin sağlam çocuklar doğuracaklarına inanırlar ve genç kadınların da tıpkı genç erkekler gibi atletik faaliyetlerde bulunmalarını sağlarlardı. Genç erkek ve kadınlar tüm atletik faaliyetlerinde çıplak olurlardı. Genç kadınlar da zorlu bir vatandaşlık testinden geçerlerdi. Bu testten geçebilenler bir koca ile anlaşma hakkına sahip olurdu. Kadınlar için evlenme yaşı 18–20 idi. Bu yaş tüm Antik çağ için oldukça ileri bir yaştır. Spartalı kadınlar Antik Yunandaki diğer kadınlardan geç evleniyordu. Çünkü onlardan çok çocuk doğurmaları değil sağlıklı sağlam çocuk doğurmaları isteniyordu. Evliliğin ilk gecesi kadınlar saçlarını kısa keser ve erkek elbisesi giyerlerdi. İlk geceden sonra erkek diğer erkeklerin yaşadığı erkekler barakasına dönerdi.

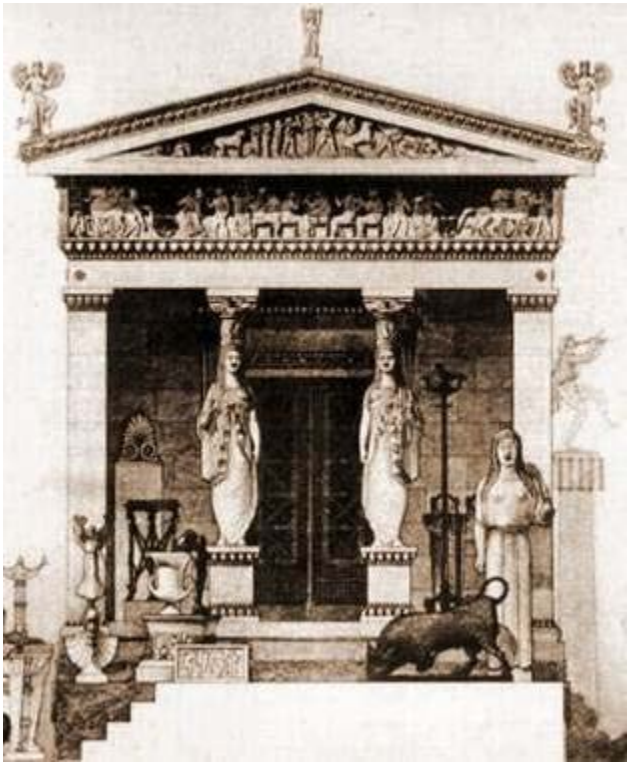
Sparta'da kadınlar ve erkekler bir arada yaşamazlardı. Zaman zaman bir araya gelirlerdi.

Sparta'da çocuksuz evlilikler bozulurdu. Örneğin hakkında çok fazla detay bilinmeyen Kral Anaxsadries (kesin olmamakla beraber MÖ 675–660 civarı) çocuğu olmayan karısına ilaveten ikinci bir eş almıştır. Kral Ariston'un (kesin olmamakla beraber MÖ 650–610 civarı) ise iki kısır karısından sonra arkadaşı Agetus'un eşini hile ile ele geçirdiği ve çocuğu olmayan eşlerinden birini boşadığı söylenir. Sparta' da güçlü ve sağlıklı çocuklar edinmek, krallar için bile önemli olmalıdır.

Spartalı kadınların çok özgür olduğunu ve birey olarak var olduğunu, hele komşusu Atina'ya kıyasla (hatta günümüzdeki birçok toplumdaki kadından) daha fazla saygı gördüğünü söylemeliyiz. Cinsel olarak özgürdüler. Çocuklarına bakma ve eğitme konusunda büyük destek alıyorlardı. Karı koca bağı zayıftı. Kocalarına olan yükümlülükleri de çok azdı.

Evlilik töreni fiziksel bir güç gösterisi de olduğundan erkek kadını omzuna alır ve içeriye taşırdı. M.Ö. IV. yüzyıl Sparta'da kadın nüfusunun erkeklerden daha fazla olduğu ve bir kadının birden fazla erkekle birlikte olduğu bilinmektedir. Bu durum sosyal açıdan bir problem değildi. Amaç sağlıklı Sparta vatandaşları yetiştirmekti. İhanet ve eşler arası kıskançlık Sparta'nın bilmediği kavramlardır. Birbirine âşık ve dolayısıyla kıskanan eşler olmuş olmalıdır. Ancak bu tip duyguların Spartalı için zayıflık olduğunu söylemeliyiz. Bir Spartalı zayıflık olarak görülebilecek her şeyden şiddetle kaçınırdı. Benzer durum bir Romalı erkek için de geçerli olacaktır.

Miras, rüşvet, dolandırıcılık, lükse düşkünlük gibi şeyler de Spartalılar için yabancı kavramlardır. Atina'daki yaşam onların " yozlaşma " olarak kabul ettiği ve çok küçümsedikleri bir yaşamdı.

Delfi

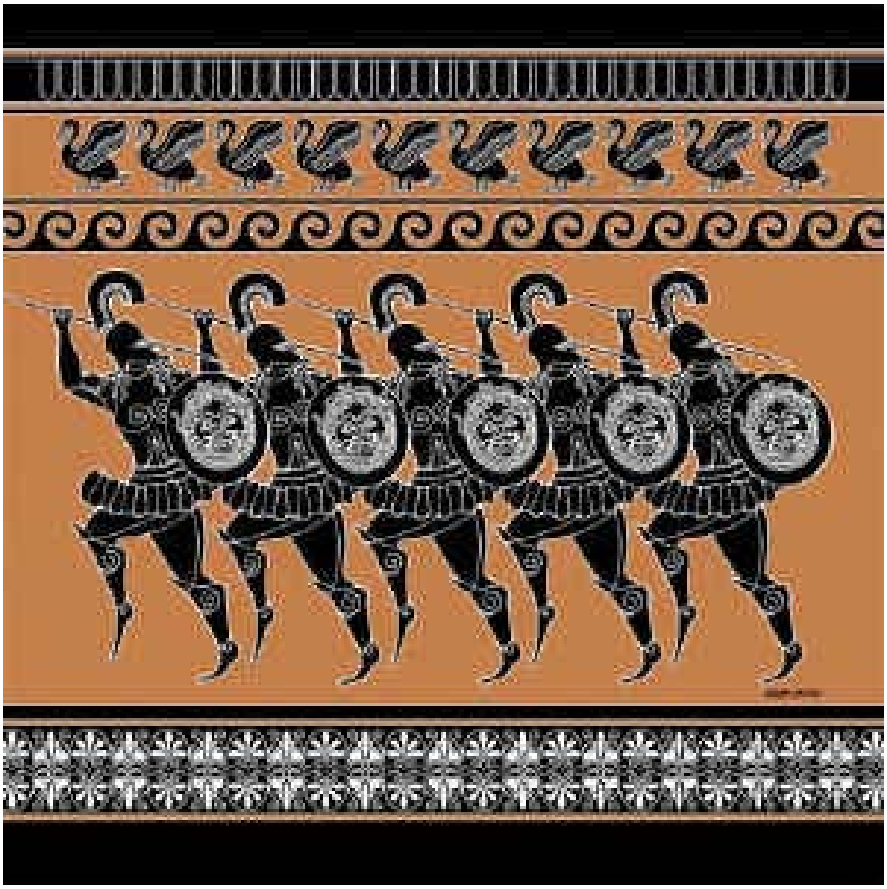
Lüks düşkünlüğünden Spartalıların korunmasına dair anlatılan bir öykü şöyledir:

Öykü Plutharkos'un ünlü " Lykurgus'un Hayatı " eserine dayanır. " Sparta efsanevi kurucu Krallarından olan Lykurgus toplum düzeninde eşitlikçi neredeyse ütopik sosyalizmin bayrağı gibiydi. Toplumda yerleştirmeye çalıştığı eşitlikçi düzende paranın zararlı olacağını düşünerek demirden öylesine ağır bir para bastırmış ki ne taşınır ne saklanırdı. Amacı insanları paradan soğutmak olan Kral Lykurgus önce gümüş ve altın paraları tedavülden kaldırarak bu taşınamaz ve saklanamaz parayı dolaşıma soktu. Bu paranın büyüklüğünle alakalı olmayan çok az alım gücü nedeniyle kimse ona sahip olmak istemeyecek toplum da rüşvet, dolandırıcılık, eşkıyalık, lüks düşkünlüğü gibi dertlere yakalanmayacaktı. "

Sparta’daki siyasi rejimin kuralları, tabii ki Delfi (Delfoi) tapınağına danışarak, Likürg (Lykurgus) adlı bir yasa koyucu tarafından oluşturulmuştu. Kenti, babadan oğula geçen iki kral yönetirdi. Bu kralların saygınlıkları çok fazlaydı ama siyasi etkileri zayıftı. Barış zamanında, miras konusundaki anlaşmazlıkları çözer, yaşlılar meclisine katılır, rahiplik görevlerini yerine getirirlerdi. Savaşta ise, orduya kumanda etmek onların göreviydi. Yaşlılar kurulu, 60 yaşını doldurmuş kişiler arasından seçilen 30 kişiden oluşuyordu. Bir de 30 yaşını geçmiş Spartalılardan oluşan Halk Meclisi vardı. Halk meclisi, Yaşlılar kurulunun kararlarını ya onaylar veya red ederdi. Halk meclisinde tartışma yapılamazdı.

Sparta’nın 5 kasabasının her birinin başında bir gözetici (Efor) vardı. Eforların otoritesi mutlaktı. Soylular arasından her yıl, bir yıllığına seçilirlerdi. Kendi bölgelerindeki her şeyi denetlerlerdi. İlotların denetimi onlardaydı. Kralları, yaşlılık meclisi üyelerini bile denetlerlerdi. Uygulamada devlet politikaları Eforlarca çizilirdi. Gerekiyorsa İlotlara karşı saldırı düzenletirlerdi. Sparta oligarşisinin en yüksek görevi onlardaydı.

Sparta'ya yabancıların girmesi yasaktı. Yabancı gemiler limanlara bile giremezlerdi. Böylece ticaret çok ilkel seviyelerde kalıyordu. Genelde, Sparta hazinesi yoksuldu. Devlet ödemeleri bile mal ile yapıla biliniyordu.

Sparta askerleri

Atina

Attika

Atina kentinin kurulduğu Attika, denize doğru uzamış, kireçli dağlarla kaplı bir yarım adadır. Bu yarımadada su kıt, bitki örtüsü ise zayıftır. Kıyıları bile ekilip, biçilemez ama kıyılar denizciliğe elverişlidir. Laurion'da gümüş madeni, dağlarda mermer ocakları ve çömlekçiliğe çok uygun olan plastik kili vardı. Yarımadanın en güzel yeri, Pedion denilen, Sefis ırmağının aktığı, ortadaki ovaydı. Atina, bu ovada kurulmuştu. Atina saldırılara karşı korunaklı, denize kolay açılan bir yerdeydi. Limanı Pire, daha sonraları bir kanalla Atina'ya bağlanacaktır.

Başlangıçta Atina halkı, Acharnes, Eleusis, Colone, Phalere, Maraton adlı kasabalarda yaşıyorlardı. Zamanla Attika'nın en büyük kalesi Atina, ülkenin merkezi oldu.

Atina vatandaşları üç sınıfa ayrılmıştı. Öpatridler (Eupatrid) adı verilen soylular, Geomoreler denilen küçük toprak sahibi köylüler ve toprağı olmayan ancak parası olup ticaret ve zanaatçilik yapan Demiurgeler. Bu üç sosyal katman, vatandaşlık hakları olan Atinalılardı. Bir de kölelerle, Atina'da oturan özgür ama vatandaşlık haklarından yoksun Metekler vardı. Pedion ovasındaki en verimli topraklar asillerin elindeydi. Bunlar aynı zamanda haydutluk ve korsanlık yoluyla köle ele geçirirlerdi. Köle toprağı işlemek için en büyük zenginlikti. Asiller, daha sonra küçük toprak sahiplerine, ipotek karşılığı borç para vermeye yani tefeciliğe başladılar. Tefeciliğin sonucu olarak, zamanla küçük toprak sahipleri ortadan kalktı, pek çoğu köle oldu ve tüm ova asillerin eline geçti. Siyasi rejim de, bu gelişmeye uyduruldu.

Başlangıçta, kral, yaşlılar kurulu ve halk meclisi vardı. Önce, kralın iktidarı sınırlandırıldı. Sonra kral yerine dokuz arhont geçti. Arhontlar, asiller arasından seçiliyorlardı ve yürütme gücünü oluşturuyorlardı. Arhontların görev süreleri önce on yıldı, sonra, M.Ö. 683 yılında, bir yıla indirildi. Arhontlardan biri iç işlere bakıyordu. İkincisi, kralın dinsel görevlerini yerine getiriyordu. Üçüncüsü askeri işlerden sorumluydu. Diğer altı üye kanunların uygulanmasını gözetiyor, yurttaşları yargılıyorlardı. Yasama ise eski Arhontlardan oluşan Areopage meclisinindi. Areopage aynı zamanda en yüksek adalet ve denetim organıydı. Atina iktidarı asillerin iktidarı olmuştu.

Ancak, ticaret ve zanaat geliştikçe, Atina'da yeni bir halk kesimi ortaya çıktı. Bu kesim zengindi ve siyasi haklar istiyordu. Diğer taraftan, köylülerle asiller arasındaki çelişki büyüyor ve büyüdükçe üretime zarar veriyordu. Tefecilik nedeniyle, çiftçiler köleleştirildiği veya satıldığı için, toprakta çalışan çiftçi sayısı azalıyor, buna paralel, üretim de gittikçe düşüyordu. Kırsal kesimin nüfusu iyice azalmıştı. Yani özetle, soylularla, kalabalık arasında uzlaşmazlık vardı. Kırsal kesim örgütsüzdü, ama kent halkı örgütlenebilirdi. Kent halkı, köleleştirilmiş köylülerin azat edilmesini ve yerlerine dışardan getirilecek kölelerin kullanılmasını istemeye başlamıştı. Diğer taraftan, toplumu yönetirken başvurulan örf ve adetler yazılı değildi. Bunun sonucu olarak, asillerin yönetimi keyfilik içeriyordu. Toplum, tam bir köleci toplum olma yolunda hızla ilerlerken, bunun alt yapısını oluşturacak kanun ve düzenlemelere ihtiyaç vardı. Bu kuralların herkes için zorunlu olabilmesinin yolu da yazılı olmaktan geçiyordu. Kent halkı hoşnutsuzdu ve bunu her fırsatta gösteriyordu.

Atina

Tipik bir İon şehir devleti olan Atina'da durum Sparta'dan çok farklıydı. Ancak hür doğmuş anne ve babanın çocukları Atina vatandaşı oluyorlardı. Vatandaşlar doğaldır ki mal sahibi olabilenlerdi. Bu hak da yalnızca erkeklere tanınmış bir haktı. Atina'da yaşayan yabancılar ise Atina'lı vatandaşlardan destekleyiciler bulmak ve ilave vergiler ödemek zorundaydılar. Atina'da yaşayan özgür ve bu yarı özgürlere ilaveten çok sayıda köle de vardı. Atina toplumunda rüşvet, lüks düşkünlüğü gibi Spartalıların yozlaşma olarak gördüğü her şey mevcuttu. Atina sokakları pisti, kanalizasyon ve su taşıma sistemleri gelişmemişti. Dağlık bir bölgede olduğu için arazi engebeliydi ve nalsız atlar yüzünden çoğu iş yürüyerek yapılırdı. Kentin merkezi olan Agora üst tarafında tapınakların olduğu pazaryeriydi. Atinalı vatandaş statüsündeki bir erkeğin hayatını kazanmak için çalışması düşünülemezdi. Erkek gününü dışarıda geçirir boş zamanlarını tefekkür'e ayırırdı! Erkek erkeğe toplantılar, her bahane ile yapılan sempozyumlar, sportif faaliyetler ve müsabakalar, türlü çeşit şenlik ve kutlamalar, agora dolaşmaları, sohbetler, tartışmalar ve şehir meclisi toplantıları, Atinalı erkeğin günlük faaliyetlerindendi. Atinalı bir erkeğin iyi bir hatip olması büyük avantajdı. Davaların altı bin kişilik jürisi olan bir mecliste görüldüğü Atina'da, insanları etkileyecek hitabet gücü çok önemliydi. Bu nedenle birçok Atinalı Homeros'un destanlarını ezbere okuyabilirdi.

Erkek çocukları yedi yaşında okula başlardı. Eğitim paralıydı, dayak ve diğer cezalar eğitimin parçasıydı. Çocuklar yazı için mumla kaplı tabletler ve sivri uçlu kalemler kullanırlardı. Keçi koyun derisinden yapılan parşömenler okullarda daha az kullanılırdı. Erkek çocuklarının vakit geçirdikleri Atina'nın önemli mekânları olan gymnastia, paleistra ve güreş yapılan yerlerdi. Fiziksel ve fikri eğitime çok önem veren Atinalılar için, askerlik önemli bir görevdi.

Gymnastia, talim alanı olmakla birlikte aynı zamanda insanların buluşup konuştukları; sofistler, Platon ve Aristo gibi büyük filozofların ders verdiği bir yerdi. Buralar dünyanın üniversitelere dönüşen geleneğinin ilk ortaya çıktığı yerlerdir. Paleistranın korunaklı bir bölümünde koşu yeri ve güreş meydanı vardır. Atinalı gençler spor olarak güreş, uzun atlama, koşu, boks, cirit oyunlarını oynar, at yarışı yaparlardı.

Erkekler diz boyunda veya daha uzunca rahat elbiseler giyerler, bazı süs takıları takarlardı ama küpe takmazlardı. Saçları kısaydı. Kadınlar da uzun üstlüğü de olan mazbut elbiseler giyerler başlarını örterlerdi. Çok üst sınıfın ve yok varsayılan kadınların yüzlerini örtmeleri istenmezdi. Kadınların makyajlı olduklarını ve kaşlarının arasını birleştirerek boyamalarının moda olduğunu da biliyoruz. Mücevher olarak kolye, bilezik, küpe, yüzük gibi takılar takarlardı. Güzel kokulara meraklıydılar. Özgür kadınların saçları uzundu. Kölelerin saçları kısa olabilirdi.

Evlerde evcil hayvanlar da bulunmaktaydı. Köpek bunların başında yer alırdı. Horoz, bıldırcın, keklik, kedi, maymun, çekirge, ağustos böceği ve kaplumbağa da bunlar arasındaydı.

Atina'da kızlar eğitilmezler ve kadın toplum dışında, yalıtılmış bir hayat sürerdi. Atinalı erkek, evine bağlı değildi ve aile ilişkileri de kuvvetli değildi. Erkekler günü dışarıda geçirirlerdi. Kadınlar ise evdeydiler. Genç kızlar, yalnızca yün eğirme, dokuma ve dikiş, bazen okuyup yazmayı, bir evi çekip çevirmeyi öğrenirlerdi. Toplumdan tecrit edilmiş olarak yaşarlardı. Nerede ise, dört duvar arasına kapatılmışlardı ve ancak öbür kadınlarla düşüp kalkarlardı (lespiyen ilişkiler). Atina evleri genellikle avlulu evlerdi. Şanslı olanların avluda kuyusu ve yemek pişirme yeri ve bazen sebze yetiştirme alanı bulunurdu. Ayrıca Tanrı Zeus'a ayrılmış minik bir sunak ta olurdu Evde kadınların yaşadığı bölümü ayrıydı ve genellikle alt katta ve ön cephede yer almazdı. Erkekler, özellikle yabancılar, kadınlara ayrılmış bölüme kolayca giremezdi. Erkek konuklar gelince, kadınlar kendi yerlerine çekilirlerdi. Bu bölüm

yalnızca kadınların yaşadığı bir harem dairesiydi. Yanlarında bir kadın köle (cariye) bulunmadıkça kadınlar sokağa çıkmazlardı; evde, sıkı bir gözetim altında yaşarlardı. Aristophanes, muhtemel âşıkları korkutmaya yarayan (molos'lardan), iri kıyım bekçi köpeklerinden söz etmektedir. Moloslar çok büyük ihtimalle hadım kölelerdir. Zaten Herodotos zamanında Sakız adasında ticari amaçlı bir hadım etme merkezi olduğunu biliyoruz. Bu ticari amaçla hadım edilmiş erkekleri hem Doğu ülkeleri ve hem de Yunanistan satın alıyordu.

Euripides (M.Ö. 480 – 406) kadınlardan " oikourema " ev eşyası olarak söz eder. Antik Atina'da kadın erkeğinin çocuğunu da doğuran baş hizmetçiden başka bir şey değildir. Topluma karışamaz ve saygı görmezdi. Buna karşın erkekler nerede ise sınırsız özgürdüler. Antik Atina'da saygı gören kadınlar yalnızca heterealardı (eğitimli kibar fahişeler).

Kadın ile erkek arasında eşit olmayan bir ilişki vardı. Kadın kamu yaşamına katılamaz evin dışına çıkarken örtünürdü. Ancak kölelerin ve sosyal açıdan üst düzeydeki kadınların yüzlerini açma hakkı olduğu biliniyor. Aristoteles'e göre kadının aklı erkeğinkine yetişemezdi. Doğuştan eksikti. Genelde eğitilmiyorlardı çünkü eksik doğana bu çok da gerekli değildi. Sitedeki yaşamdan dışlanmış kadının topluma karışamaması normal bir durumdu. Ama çok yoksul bazı kadın satıcılar ortalıkta gezinebilirdi. Varlıklarına aldırılmayan bu kadınların ortalıkta dolaşmaları ve nasıl dolaştıkları göze batan bir durum yaratmadıkları sürece problem edilmezdi.

Genelde dört duvar arasında yaşayan kadının kiminle evleneceğine babası ya da vasisi karar verirdi. Genç kızlar 14–15 yaşlarında evlendiriliyorlardı. Koca karısını tek taraflı olarak boşayabilirdi. Yasal olarak, kadının isteği ile de boşanma olabiliyordu ama bu çok az görülen bir şeydi. Miras da tümüyle erkek çocuklarına kalırdı. Ev yaşamının dışına çıkamayan kadınlar, Yunanlıların çok düşkün olduğu şölenlere de alınmazdı. Ev yaşamında köleleri yönetmek, çocukların bakım ve yetiştirilmesi gibi birçok ödevleri vardı. Kadınlar arasında yaptıkları toplantılarla eğlenmeye çalışırlardı.

Daha evvelki bölümlerde anlattığımız gibi kadın tarih boyunca kadim uygarlıklardan başlayarak güç ve statü kaybederek gelen bir konumdadır. Birçok mitolojideki saygın kadın tanrıçalar gibi kadın da durmadan geriye itilmiştir. Erkeğin üstünlüğünün tartışmasız öne çıktığı kahramanlıkların yaşandığı bu çağla da kadının hızla aşağıya itilerek çocuk makinesi ve seks objesi olmasını gözler önüne serer. Kazanan " kadınları alır ". Birçok toplumda anne köle bile olsa erkek çocuğun köle olmama ihtimali vardır ve genelde de kız kardeşlerinin köle kaderini paylaşmaz. Atina kentinde kadının durumuna da olan budur. Erkeğe her anlamda sınırsız bir cinsel ve toplumsal özgürlük tanınmışken kadın sıkı bir bağımlılık halindedir. Kocanın tüm cinsel taşkınlıklarına yasal karısı katlanmak ve iffetini sıkı sıkıya koruyup, kocaya bağlılıkta kusur etmemek zorundadır. Kadın erkek için, kendi meşru mirasçılarının anası, evin en büyük kadın yöneticisi ve içlerinden istediklerini istediği gibi kullanabileceği ve kullandığı kadın kölelerin gözeticisi olmaktan başka bir şey değildir. Tek eşlilik yalnızca kadın içindir ve bu niteliğini günümüzde de korur. İffetli olmak kadının yükümlülüğüdür. Erkekler kendi sadakatsizlikleri için çözüm üretirler.

Tarihte kadına yüklenen sadakat kavramının miras hukukuna paralel seyrettiğini ve üzerinde tartışıldığını söyleyen Engels haklıdır. (" Ailenin Özel Mülkiyetin ve Devletin Kökeni " adlı kitabında konu incelenmiştir). Sparta'da miras kavramının olmaması ile kadının cinsel özgürlüğü paralel görünmektedir. Doğacak çocuğun meşruluğu (veya babalığın gerçekliği) Atina ve daha sonra görüleceği üzere Roma'da kadının sosyal hayatını şekillendirmiştir. Erkek karısı üzerinde sahip olduğu haklarla babalığını kesin ve meşru kılmayı sağlar. Kadının tüm kısıtlanmaları " genus'un saflığını garantileme çabalarıdır ". Gerçek baba kimdir? Bütün

tedbirlere rağmen sadakatsiz kocalar, karılar ve âşıkları olagelmiştir. Gerçekte sorunun kesin çözümü son yıllardaki gen analizlerine kadar olamamıştır. Kaldı ki bu ultra modern yöntemde bile çok az da olsa bir yanılma payı vardır. Örneğin aynı genleri taşıyan ama koca ve baba olmayan insanlarla (kardeş ve benzeri) yapılabilecek bir ihanette bu test ne yapabilir ki? Babalığın gerçekliği ile meşruluğu sadece bir kanı ve kabul işidir o kadar. Bu tarih boyunca çözülmesi güç sorunu çözümlemek için ileride Code Napoleon (Napolyon Kanunnamesi) şöyle buyuracaktır: " Evlilik sırasında gebe kalınan çocuğun babası, kocadır " Madde 213.

Athena heykeli

Göçebeler ve Çin

Chouların kurdukları, denizin içindeki adalar gibi olan garnizonlar Chou hanedanını ve Çin'i koruyordu. Büyük savaşlar ve özellikle göçebelere karşı yapılan savaşlar, bu garnizonlardan ve zeametlerden gelen askeri güçlerle yapılıyordu.

Chou devletinin, ele geçirdiği bölgelerde garnizonlar kurması ve bu garnizonların etrafına köylülerin ve zanaatçıların yerleşmesi sonucu, göçebe boyların otlakları daraldı. Ekonomisi zora giren göçebe, bir de yerleşikle yapmak zorunda olduğu ticaret engellenince, tek çare olarak savaşa başvurdu. Böylece savaşlar sürüp gitti.

Chou merkezi batıdaydı. Feodal beyliklerin (Chou'ların yönettiği toprak ve garnizonlar) pek çoğu ise doğudaydı. Bunların etrafı tarım yapan Çinli köylüler ile çevriliydi. Batıda ise Türkler ve Moğollar vardı. Yani, Chou imparatorluk merkezi, savaşçı kabilelerin baskısı altında idi. İlk yüzyıllarda, zeametlerden veya feodal beyliklerden gelen askerler nedeniyle durum daha iyi idi. Sonraları, feodaller kendi siyasetleri ile uğraşmaya, merkezi hükümete önem vermemeye ve askeri yardım yollamamaya başladılar. Böylece, göçebe akınlarına karşı, Chou imparatoru ve merkezi hükümet tek başına kaldı.

Batıda İskitler, M.Ö. 8 asırdan 3 asra kadar, Kazak bozkırlarında yaygın bir şekilde yaşarken, Türk boylarının önemli bir kısmı, Moğollar ve Tunguz boyları ile birlikte, Çin'in kuzey bölgelerinde görülmekteydiler. Bu boylar hakkındaki bilgilerimiz, yalnızca Çin kaynaklarına dayanmaktadır. Bu Çin kaynakları da, hem boyların orijinal adı yerine kendi benzetme isimlerini kullandıklarından; hem etnik ve kültürel bir ölçüye dayanmadan, bu boyları kendi kafalarına göre guruplandırdıklarından; hem, zaman zaman guruplara verdikleri isimleri değiştirip, yeni isimler kullandıklarından ve hem de, zaten bu boyların hareketliliği yüzünden takip işinin çok zor olmasından ve o günkü enformasyon kanallarının sübjektif ve yetersiz kalmasından ötürü yeterli güvenlik ve açıklıkta değildirler. Yine de, bu Çin kaynaklarına dayanarak, eski den Çin'in kuzeyinde yaşayan boyları, Jung boyları, Di boyları, H'yeu-yün boyları ve Su-şin boyları olarak sayabiliriz. Bu boyların kimlerin atası olduğu ise çok tartışmalıdır. Yine de yaygın bir kanı olarak, Hunları H'yeu-yün lere, Uygurların atası sayılabilecek Töles Türk boylarını Di lere bağlamak mümkündür. Ancak, bu ilk isimler içinde, her etnik guruptan boylar olduğundan, kimin kimin atası olduğu da o kadar önemli değildir. Söylenmesi gereken, Hunların atası sayılabilecek göçebe toplulukların, öteki göçebelerle birlikte, bundan 30 asır önce Çin'in kuzeyinde bulunduklarıdır. Bilindiği gibi, Çin'de o tarihlerde, bu göçebe topluluklardan gelen Chou sülalesi egemendir.

Daha önce de değindiğimiz gibi, göçebe boylar sadece kendi ekonomileri ile geçinemediklerinden, bu prensliklerle ilişki içinde olmaları gerekir. Bu nedenle, göçebe boylar, yağma akınları düzenlerler, ticaret yaparlar, haraç verip karşılığında hediyeler alırlar, prenslikler arasındaki savaşlarda taraflara yardım edip karşılığında çıkar ve otlak sağlarlar. Buna karşılık, prenslikler tarafından yenilgiye uğratıldıkları ve köle haline getirilip zorla yerleştirildikleri de sıkça görülür. Çin prenslikleri ile göçebe boylar arasındaki ardı arkası kesilmez savaşlar, savaşmak için değil, geçinmek için yapılan savaşlardır.

Geç Hitit Kent Devletleri

Geç Hitit

Bu tarihlerde Anadolu'nun tümüne bir göz atarsak şöyle bir manzara görürüz. Anadolu'nun batısında, Ege'de, Yunan şehir devletleri kurulma dönemini yaşamaktadırlar; Biraz içerde Hitit kalıntısı Likya vardır; İç Anadolu'ya Frigler hâkimdir; Doğu Karadeniz dağlarında Kaşkalar yaşamaktadır; Doğu Anadolu'da, Van çevresinde, Urartu devleti kurulmaktadır; Doğu ve güneydoğu Anadolu'nun büyük bir kısmı ya Asur işgalindedir veya Asur baskısı altındadır. İşte bundan 3000 yıl önce (M.Ö. 1000) Anadolu topraklarının görünümü kabaca böyledir.

Pekiyi, Hitit büyük krallığının kozmopolit halkına ne olmuştu. Özellikle, Kızılırmak yayı içindeki yerleşik Hititler neredeydi. Friglerin ve onlara akraba diğer Trakların baskısı altında, Hitit halkının bir kısmı güneye ve güneydoğuya çekilmişti. Bunlar kendilerini daha emniyette hissedecekleri topraklara taşınmışlardı. Bu halkın kurduğu medeniyete Geç Hitit'ler diyoruz. Geç Hititlerin yayılma alanı kabaca şöyle tanımlanabilir: Tuz gölü ile Akdeniz'i bir çizgi ile birleştirelim, Yine Tuz gölünden Malatya'ya bir çizgi çekelim, böylece bölgenin batı ve kuzey sınırı belirlenmiş olur. Bölgenin Doğusunu ise Malatya ve Kargamış arasında çizilecek bir çizgi belirler. Kargamış, güneydeki son Geç Hitit devletidir. Buradan aşağı ki bölgede artık Arami etkisi başlar. Sınırlarını belirlediğimiz alanı, Asur kaynakları şöyle bölgelere ayırır: Kayseri, Niğde, Nevşehir ve Ürgüp'ü içine alan bölgeye Tabal denir; Gürün ve Malatya civarı Kummuh'dur; Maraş ve Gaziantep Gurgum'dur; Çukurova bölgesi, Adana dâhil Que'dir; Que'nin kuzeyindeki Toros dağlık bölgesine Hilakku denir; Ayrıca Gaziantep'in güneyinde Sam'al vardır; Meşhur Kargamış ise daima önemini muhafaza etmiş bir yerleşimdir; Antakya dolaylarına ise Hattina denir.

Geç Hitit devletlerinin çoğunun kral adları, Hitit büyük krallığının kral adlarının değişmiş şekilleridir. Bu devletlerin hepsi, kendilerini büyük Hitit devletinin mirasçısı sayarlar. Ancak, bu devletler küçüktür, neredeyse kent devleti niteliğindedir. Küçüktürler, dış etkilere karşı savunmaları kısıtlıdır. Özellikle, Asur gibi bir savaş makinasına karşı bağımsızlıklarını korumaları çok güçtür. Geç Hitit devletlerinin kralları, savaşta başkomutan, sulh durumunda ise başrahiptiler. Ayrıca yargıçlık işlerini yaptıkları ve birçok üst kademe bürokrasi görevlerini de üstlendiklerini düşünebiliriz. Bu devlet ordularında, daha önce Hitit döneminde olmayan bir yenilik oluşmuştur. Geç Hitit devleti orduları içinde artık süvariler de vardır. Zaman zaman,

Geç Hitit krallıkları, Asur ordusuna asker yollarlardı. Bu askerlerin içinde süvariler önemli bir yer tutardı. Ordunun savaş arabalarında ise, artık, üç değil iki savaşçı vardı.

Geç Hitit

Kölelik devam etmektedir. Ancak, kölelik, Hitit dönemindeki, bir takım özgürlükleri olan kölelik gibi değildir. Artık köle köledir. Yani bizim bildiğimiz, insan sayılmayan, tüm haklardan yoksun, kölelik vardır.

Bu dönemde, Yunan, Etrüsk ve Suriye ile Urartu arasında ticaret ve karşılıklı etkileşim önem kazanmış olmalıdır. Hattina devletinin kıyı kenti El Mina, bu ticaretin yapıldığı liman kenti özelliğindedir. Geç Hitit döneminde, heykel, plastik sanatlar ve kabartmalar tarzında, Hitit'in sanatsal yönü devam etmiştir. Başlangıçta geleneksel tarza çok bağlı olduğu görülen bu eserler, zamanla, Suriye ve Arami etkisine girmişlerdir. Geç Hitit sanat eserleri hem Asurlarca alınmış ve hem de Yunanistan'a kadar yayılmıştır. Bu dönemde Yunanistan'da, Geç Hitit eserleri kopya edilmişlerdir.

Geç Hitit devletlerinden biri Kargamış'tır. Büyük Hitit zamanından beri önemi hiç azalmayan Kargamış, geç Hitit döneminde zaman zaman Asur vesayetini kabul etmiştir. Asurlarca haraca bağlanan Kargamış'ın sonu Frig kralı Midas yüzünden gelmiştir.

Geç Hitit, Aslanlı Kral

Geç Hitit Kral Katuvas

Geç Hitit devletlerinin tümü, Asurlardan çok etkilenmişlerdir. Bir süre Asur'a haraç ve vergi ödeyerek varlıklarını devam ettirebilmişler, ama sonunda Asurlular tarafından işgal edilerek, Asur'un bir eyaleti haline gelmişlerdir. Bunların içinde sadece Tabal, Asurlar yerine Frig ve Urartulardan etkilenmiştir. Ancak Tabal devleti de kaçınılmaz sondan, yani Asur'dan kaçamamıştır.

Davut'un kurduğu İsrail devleti, Süleymanın ölümünden sonra İsrail ve Yuda (Yahuda, Yahudi) olarak ikiye bölünmüştü. İsrail parçasına, 50 yıl süren bir iç çalkantıdan sonra, M.Ö. 890 yılında, halk milislerinin şefi Omri krallığa hâkim oldu. Onun devri, krallığın en parlak devridir. Omri, Samari dağında, görkemli sarayı ve tapınağı ile yeni bir başkent kurdu. Omri, Sarayını kurduğu tepeyi Şemer adlı birinden iki talanta (60 Kg) gümüşe satın almıştı. Tepenin eski sahibi Şemer'in adından dolayı tepeye ve kente Samiriye adı verildi. Bu sırada orada Samiriyeliler adında bir halk yoktu, yaşayanların hepsi İsrailli idi. Omri'den sonra tahta çıkanlar döneminde, dışta ve içte mücadeleler sürdü.

Asur, M.Ö. 883- 859 yılları arasında yaşamış olan II. Asur- Nazir-Bal zamanında Arami kralcıklarına boyun eğdirildi ve pek çoğu esir olarak alındı. Bu esirlere sınırlarda kaleler yaptırıldı.

Çin'de Chou hanedanı zayıflıyordu. Ülkede çatlaklar başlamıştı. . M.Ö. 878 ila 828 arasında hüküm süren imparator Li, Çinlileşmiş eski göçebe kabilelerle ittifak kuran E markisi tarafından az daha devriliyordu.

M.Ö. 869 yılında, İsrail krallığın başına kral Ahab geçti. Bugünkü Lübnan'da Tyre (Sur) ve Sidon (Sayra) kralının kızı olan karısı İzabel ülkeyi Baal ve Aşera'nın dinine döndürmeye çalışan sıkı bir Çok Tanrıcıydı. İzabel, İsrail'e Baal din adamlarını getirtti. Onlar da kısa sürede kendi cemaatlerini oluşturdular. Ahab, Yahova'ya olan inancını korumasına rağmen İzabel'in girişimlerine müdahale etmedi. Krallığının son günlerine yakın, ülke büyük bir kuraklıkla karşı karşıya kaldı. O günlerde, İlya (Eli-Yah, " Yahova benim Tanrımdır ") adlı bir peygamber, bütün ülkeyi dolaşarak, Yahova'ya gösterilen sadakatsizliği protesto etmeye ve kuraklığın nedenini buna bağlamaya başladı. Durum iyice karışınca, kral Ahab ve halk, Yahova ile Baal arasında yapılacak olan yarışma için Karmel dağında toplandı. Yarışmayı Yahova kazandı ve bunun üzerine halk Yahova'ya secde etti. İlya hiç de lütufkâr davranmadı. Bütün Baal peygamberlerini öldürttü. Daha sonra, Yahova fırtına bulutlarını ve yağmuru yolladı. Yahova, yağmur göndermekle, fırtına Tanrısı Baal'in işlevini sahiplenmiş, böylece savaşta olduğu kadar bereket konusunda da etkili olduğunu ispatlamıştır. O çağın peygamberleri için, zedelenen Yahova inancının korunması, ulusun o anki menfaatlerinden daha üstün gelmekteydi.

Urartu

Urartu

Asur kralı III. Salmanassar (M.Ö. 858 – 824) tahta çıktıktan hemen sonra, daha henüz merkezi bir devlet haline gelmemiş olan Urartular ile savaşa girişti. III. Salmanassar, bu savaşı şöyle anlatıyor: " Urartulu Aramu'nun kalesi olan Sugunia'ya yaklaştım. Kenti kuşattım ve aldım. Savaşçılarının çoğunu öldürdüm ve ganimetler aldım. Kentlerinin önüne kesilmiş başlardan bir tepe yaptım. Bölgeleri içinde yer alan 14 yerleşimi alevlere terk ettim. Bundan sonra da Sugunia'dan yola çıkıp, silahlarımı sularında yıkadığım Nairi gölüne doğru ilerledim ve Tanrılarıma kurbanlar kestim."

III. Salmanassar zamanında, Asurlar Urartu üzerine daha pek çok sefer yaptılar. Ancak zaman geçtikçe Urartular kuvvetleniyordu ve Asur orduları artık bölgenin içlerine kadar ilerleyemiyorlardı. III. Salmanassar'ın hükümranlığının son yıllarında, kendi sefere çıkamadığı için, generali Dayan-Asur komutasında bir orduyu Urartu üzerine yolladı. Kral Aramu'nun adı, bu seferde, son defa geçmektedir. Bundan sonra, Urartuların esas kurucusu sayılan I. Sarduris'in adı duyulmaya başlanacaktır.

Kenan ülkesinde, Yahova tek Tanrı olabilmenin mücadelesini verirken, Doğu Anadolu'da Urartular kuvvetlenmeye devam ediyordu. Sarduris, Urartu başkentini Tuşpa'ya yani Van'a taşıdı. Van kalesinin bulunduğu kayalığa, Asur dilinde, ilk Urartu yazıtını yazdırdı. Metni şöyledir:

" Büyük kral, Lutipri'nin oğlu, kudretli kral evrenin kralı, Nairi ülkesinin kralı, eşi bulunmaz kral, savaşmaktan korkmayan, beğeni uyandıran çoban, kendine boyun eğmeyenleri kendine uyruk kılan Sarduris'in yazıtı.
Ben Lutipri'nin oğlu krallar kralı, bütün krallardan haraç alan Sardur'um.

Lupitri oğlu Sardur şöyle söyler: Ben bu taş bloklarını Alniunu kentinden getirttim. Bu duvarları ben inşa ettim."

Şamran

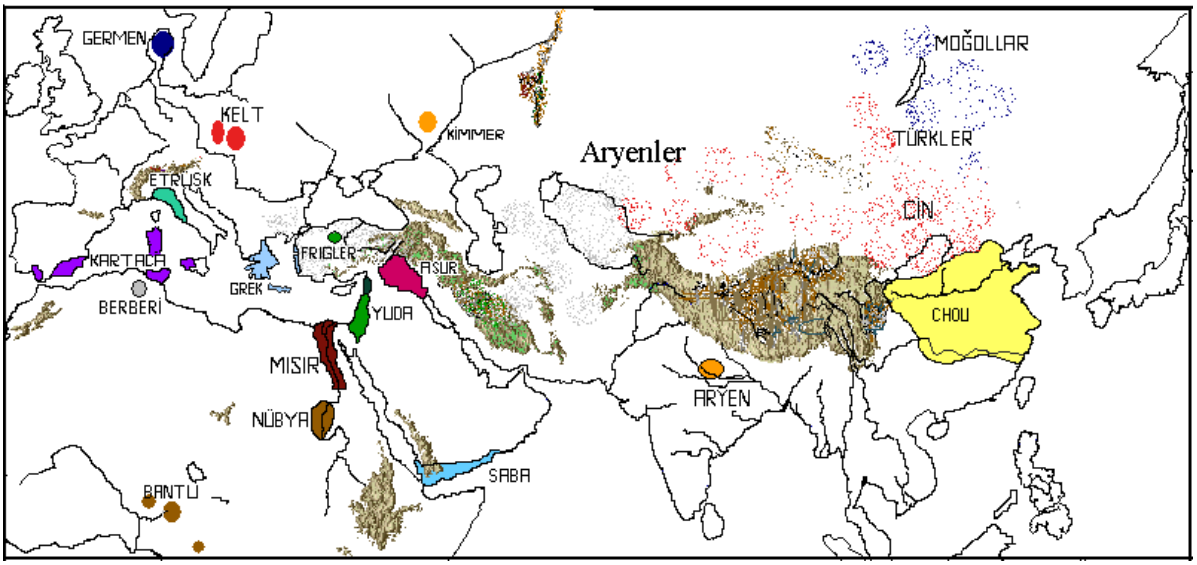
Urartu kralı I. Sarduris, torunu Menua (M.Ö. 810–780) ve diğerleri, gittikçe Urartu sınırlarını genişlettiler. Sonuçta Urartular Transkafkasya, Doğu Anadolu ve batıda Fırat'a kadar genişlediler. Bu dönemde, coğrafi açıdan Urartu devleti gerçekten çok büyüktü. Dicle ve Fırat'ın kuzeyi ile doğusundaki tüm Anadolu topraklarını, Ermenistan ile İran Azerbaycan'ının büyük bir kısmını kaplıyordu. Van, Urmiye ve Gökçe gölleri; Nemrut, Süphan ve Ağrı dağları Urartu sınırları içinde kalıyordu. Sözünü ettiğimiz çağda ülke çok sık ormanlarla kaplıydı, bunlardan büyük oranda iyi kalitede kereste elde ediliyordu. Vadilerde otlakların ucu, bucağı yoktu. Özellikle Urmiye gölü dolaylarında büyük at sürüleri yetiştiriliyordu. Tahıl (buğday, arpa, çavdar, susam...) ekiliyor ve bol ürün elde ediliyordu. Urartular köleci bir toplumdu, hayvancılık, orman işletmesi, tarımcılık ve zanaatkârlıkla geçiniyorlardı. Doğu Anadolu'da tarım ve meyvecilik ancak su kenarları ve ovalarda yapılabildiğinden, genelde aristokrat sınıfın elindeydi. Ancak sulama maksadı ile çeşitli su kanalları ve barajlar yapılmıştır. Ve bu su kanallarının eriştiği yerlerde sulu tarım yapılabiliyordu. Büyük sulama projelerini Menua başlatmıştır. Bu sulama projelerinin en çarpıcılarından biri, Şamiram Su denilen, Van'dan 50 Km uzaktaki Hoşap vadisinden Van'a temiz su getiren kanaldır. Bu kanal, bugün hala çalışmaktadır. Dağlar madenlerle dolu olduğundan, madencilik ve esas olarak maden işlemeciliği gelişmişti. Ticaret ve zanaatçılık merkezi olarak, gerçek anlamı ile kentler yoktu. Meslekler büyük kasabalarda gelişmiş haldeydi. Bu yerleşimlerin, metinlerde 750 den fazlasının adı vardır. Urartuların maden işlemekte ve taş işçiliğinde, özel bir yetenekleri olduğu belirtilmelidir. Tunç dökümleri ve diğer maden işçilikleri o dönemin dünyasını etkilemiştir. Urartuların bağcılık ve şarapçılıkta da başı çektikleri söylenmelidir.

Menua dönemine kadar, Urartu krallığı küçük kralcıklardan oluşan bir konfederasyon niteliğindeydi. Feodaller, krallığa belli oranlarda vergi verirlerdi. Bu küçük kralcıklar, savaşa kendi orduları ile katılır ve ganimetten pay alırlardı. Urartu merkezi devletini kuran Menua'dır. Merkezi devletin dinsel ve ekonomik sürekliliğini ve dokunulmazlığını sağlamak için büyük çaba harcamıştır. Bunun için baraj ve sulama sistemlerini geliştirmiş, işlenmemiş verimli topraklarda yeni yerleşimler kurmuştur. Stratejik yerlerde askeri yönetim merkezleri kurarak, merkezi yönetimi güçlendirmiştir. Ayrıca yolların yapımı ve ulaşımın kolaylaşması ile feodal kralcıklar, merkezi yönetime daha bağlı hale gelmişlerdir. Menua fethettiği yeni bölgelere merkezden " en.nam " adı altında valiler atamıştır. Menua'dan sonra gelen Urartu

kralları da bu uygulamayı sürdürmüşlerdir. Böylece, Menua'dan itibaren Urartu devleti, merkezden memurlar aracılığı ile yönetilen bir memur devleti hüviyeti kazanmıştır. Daha sonra, Asur kralı III. Tiglat-Pileser (744 – 727), Urartuların bu yönetim tarzından etkilenerek, Asur idari sisteminde reformlar yapmıştır. Asur, geniş topraklı bölgelere ayrılmıştı ve bunları babadan oğula geçen bir düzende, valilerce yönetiyordu. Urartu örneğinden sonra, büyük topraklar daha küçük parçalara bölünmüş ve sadece atama ile gelen valilere yönetim aktarılmıştır.

Urartu merkezinde kral soyundan gelen kişiler yönetime hâkimken, taşra eyaletlerinde merkezden atanan valiler yönetimden sorumludur. Taşrada kurulan her yeni yönetim merkezi, ya Tanrıların adına, ya da kral adına kuruluyordu. Yani genel olarak her şey kralın malı idi. Krallık babadan oğula geçiyordu. Kral, genelde büyük oğlunu, taht ortağı seçip, ülkeyi onunla birlikte yönetiyordu. Bu uygulama Menua döneminde bırakıldı. Eyalet valileri, ellerindeki askeri güçle savaşlara katılırlar, üretimin bir miktarının merkezi yönetime gitmesini sağlarlar, dinsel törenleri yönetirlerdi. Urartu devletinde üretimin artmasına paralel olarak, üretimi yapacak insan sayısının da artması için, o dönemin genel uygulamasına başvuruluyordu. Kazanılan zaferlerden sonra, işgal edilen yöre halkı çoluk, çocuk, kadın, erkek Urartu'ya getiriliyordu. Bunlar, genelde, yeni açılan tarım alanlarında iskân ediliyorlardı.

Aynı dönemde, Anadolu'nun içine gelince, Frigler hükümran bir devlettiler. Frig yazılarını Eskişehir, Kütahya, Afyonkarahisar, Kızılırmak etrafında, Kastamonu'da bulmaktayız. Bunlardan bir kısmı, eski Frigce yazıtlardır ki, M.Ö. 800 ila 400 yılları arasını kapsamaktadır. Diğer bir kısmı Roma imparatorluğu çağında yazılmıştır. Alfabe olarak Frig alfabesi Lidya, Karya ve Likya alfabelerine büyük benzerlik göstermektedir. Frig dili ise, bir Hint – Avrupa dili olarak, Anadolu'nun kendinden önceki Hint – Avrupa dillerine (Hititçe, Luvice ve Palaca) oldukça uzaktır. Frig alfabesi M.Ö. 500 yılına kadar kullanıldı. Frig dili ise, zaman içinde Yunanca ile karışarak, M.S. 300 yıllarına kadar Anadolu'da yaşamıştır. Frigya'nın iki önemli merkezi vardır: Siyasal merkez olarak Gordion, diğeri dini merkez olan Midas.

M.Ö. 800

Mesih

Bu dönem Kenan ülkesi ekonomisi (İsrail ve Yuda), bir taraftan hayvancılığa, diğer taraftan da tarıma dayanıyordu. Hayvancılık genelde güneyde yapılıyordu. Kuzeydeki, İsrail krallığında ise tahıl ekimi, bağcılık ve zeytincilik vardı. Sapan, orak gibi aletler demirdendi. Kabile kabile yaşayan İbrani toplulukları, göçebe dönemdeki örf ve adetlerinin önemli bir kısmını koruyorlardı. Öte yandan, tefecilik, Fenike döneminden kalan, hayli eski bir uygulamaydı. Klan özelliklerinin ve özel mülkiyetin iç içe girdiği bu dönemde, ortakçılık (eda) sosyal sistemi ayakta tutuyordu. Eda kelimesi, ilk başlarda, klana dayanan bir ortakçılığı dile getiriyordu. Sonraları, komşulardan oluşan ortakçılıkları gösterir oldu. Ortakçılığın başında yaşlı bir kimse olan, nashi, vardı. Edalar kolektif toprak mülkiyetine dayanan kuruluşlardı. Her topluluğun kendi tapınağı ve kendi rahibi vardı. Borç nedeniyle köle durumuna düşenlerin borcunu, aralarında para toplayarak, ödeyip, kurtarmak; Suç işleyenleri hep beraber yargılayıp, cezalandırmak; Kan davalarını önlemek gibi, yönetim ve yardımlaşmalar sergiliyorlardı.

Zamanla, ortak olan toprağın, bireyler arasında, bölünmesi başladı. Bunun için kuraya başvuruluyordu. Bu bölüşme, genel bir toplantı ve özel bir tören yapılarak organize ediliyordu. Yapımı ve kullanılması sıkı bir işbirliği gerektiren geniş sulama sistemlerinin yokluğu da, edaların dağılmasını kolaylaştırıyordu. Kurak zamanın su ihtiyacı, yağmur sularını toplayacak sarnıçlar yapılarak sağlanıyordu. Bu sarnıçları ise her aile kendi yapıyordu. Önce hayvancılıkta, sonra da toprakta özel mülkiyet gittikçe gelişti. Sonunda özel mülkiyet o kadar gelişti ki, kral bile toprağa el koyamaz duruma geldi. Özel mülkiyet geliştikçe, tefecilik de gelişiyordu. Zaten, en baştan beri var olan tefecilik, özel mülkiyetle had safhaya ulaştı. Sefalete düşenlerin sayısı gün geçtikçe arttı. Bu da borç nedeniyle köle durumuna düşenlerin sayısını arttırdı. Artık, önemli sayıda insan, iş bulmak için başka ülkelere göçüyor veya borçları tahsil eden kralın adamlarından (bunlara kralın adaletçileri denir) kaçmak için saklanıyorlardı. Halkın düştüğü, zor durum, onların dinsel açıdan başkaldırmasına ve düzeni sarsmasına yol açtı. Sosyal bir değişiklik özleyen halk, umudunu adil bir krala, Tanrının göndereceği bir Mesih'e bağlamıştı.

Mesih gelecek, angarya ve zulme son verecek, barış ve adaleti kuracaktı. Halkın sözcüsü peygamberlerdi. Peygamberler, bütün kalelerin düşeceğini, halkı ezenlerin büyük bir kırımdan geçeceğini, Tanrının kendinin yardıma geleceğini haber veriyorlardı. Günahkâr krallar ve uşakları devrildikten sonra, artık, bir daha krallar olmayacaktı; halkın kendi, hükümdar olacaktı ve yeni krallık, kuraklık, angarya, zulüm yüzü görmeyecekti.

Peygamberler, nebiler, yüksek vicdanlı insanlar olarak, halka sahip çıktılar. Bu nedenle çevrelerinin dar geleneklerini tenkit için, hem kendilerinde yetki gördüler ve hem de kendilerini Tanrının sözcüleri saydılar. Peygamberler, Yahova'ya evrensel bir adalet iradesi olduğunu atfederek, adım adım dini tek Tanrıcılığa doğru götürmüşlerdir.

M.Ö. 800 yılında, Amos eleştirilerini toplumsal kötülüğe yönlendirmişti. Çoban Amos, gerçek dinin, iyiliği sevip, kötülüklerden nefret etmek; adaletin, tapınmak için yapılan fiil ve hareketlerden üstün olduğu, tezini savunmaktaydı. Amos, zenginlerin ihtişamının yoksulların sefaletinden ileri geldiğini söylemekteydi. Yahova tüm bu adaletsizliklere sinirleniyordu. Amos, toplumsal adalet ve merhametin önemini vurgulayan ilk peygamberdir. Amos'ta, Yahova ezilenler adına konuşuyor, yoksulların sesi oluyordu. Siz diyordu, hala kendinizi seçilmiş bir halk olarak mı görüyorsunuz. Bu bir ayrıcalık değil, sorumluluktur. Tanrı, artık, İsrail'i yüceltmek için değil, toplumsal adaleti sağlamak için olaylara müdahale edecekti. İsrail halkının büyük çoğunluğu, bu merhamet çağrılarına kulak asmadılar. Onlar için biçimsel ibadet ile yetinmek yeterliydi, merhamet zor işti. İsraillerin çoğu peygamberlerin, onları Yahova'nın isteklerine çağıran davetine kulak asmadılar. Eski Kenan dinleri de hala, geçerliliklerini koruyorlardı. Bereket ayinleri ve kutsal seks icra ediliyordu. Çoğu İsrailliler, diğer Tanrılar gibi, Yahova'nın da bir karısı olduğunu düşünüyorlardı: Yahova ve onun Aşerası.

Peygamber Hoşea, bu durumdan çok rahatsızdı. Tanrı onun ağzından " Tanrıyı bilmenizi (daath Elohim) istiyorum " diyordu. Bu bilmek Âdemin karısı Havva'yı bilmesi gibi, cinsellik içeren bir bilmekti. Baal toprakla evlendiği zaman, halk bunu bir ritüel eğlence ile kutluyordu. Hoşea, sözleşmeden itibaren Yahova'nın Baal'in yerini alıp İsrail halkı ile evlendiğini iddia ediyordu. Yahova, İsrail'i hala bir sevgili gibi arzuluyordu ve onu baştan çıkaran Baal'den geri alacaktı. Yahova derdi ki:

O gün geldiğinde
O beni kocam diye çağıracak,
Baal'im diye çağırmayacak artık.

Keltler

M.Ö. 1000'li yıllar gelmeden, Keltler Orta Avrupa'da yaşıyorlardı. Bu yıllardan sonra Keltler de bir hareketlenme başladı. Keltlerin Orta Avrupa'ya hangi tarihlerde ve nereden geldiği bilinmemekle beraber, bizce bunu M.Ö. 3000 yılındaki iklim değişikliğine ve bu tarihte başlayan hareketlenmeye bağlamak mümkün olmalıdır.

M.Ö. 1200 tarihinden başlayarak, bir gurup Kelt bulunduğu toprakları terk ederek, çok ağır bir şekilde Batı ve Kuzeye doğru göçe başlamıştır. Bu hareketlenme ile birlikte bir kısım Keltlerin Balkanlara doğru hareketlenerek, Balkanlar, Trakya, Yunanistan ve Anadolu'ya kuzeyden basınç yaparak, daha önce bahsedilmiş olan Deniz Halkları kargaşasını meydana getirmiş olmaları da mümkündür. Bunun sonucunda Hitit devleti yıkılmış ve Anadolu'dan ses sedanın çıkmadığı birkaç yüz yıl yaşanmıştı.

Kelt adı Yunanca Keltoi, Latince Celta (çoğul Celtae) adından gelmektedir. Yunanlılar Marsilya kolonilerinin iç taraflarında yaşayan insanları tanımlamak için kullanmışlardır. Bu terim zamanla Latince Gali (Galyalılar) ve bunun Yunancası olan Galatoi (Galatyalılar) olarak da kullanılmaya başlanmıştır.

Keltlerin ana vatanının Orta Avrupa olduğu sanılmaktadır. Keltler savaşçıydılar, avcıydılar ve mükemmel çiftçiydiler. Onların tekerlekli pulluğu ve fıçıyı icat ettikleri bilinmektedir. Göçleri sırasında yerleşiklerden etkilenerek kazan yapımcılığını ve çömlekçiliği geliştirdiler. Keltler madencilikte de ustaydılar, yetenekli el sanatçılarıydılar. Yollar inşa ettiler. Romalılar daha sonra onların yaptıkları yollara taş döşeyerek Roma yollarını oluşturmuşlardır.

Keltler kendi aralarında bir bütün oluşturamamışlardır. Birbirleri ile rekabet eden ve hatta birbirine düşman olan kabileler şeklinde yaşamışlardır. Keltler Şaman dinindendiler. En büyük Tanrıları Baba Tanrı olan Gök Tanrıydı. Bu tanrı aynı zamanda ışık tanrısıydı. Geleneklerine düşkündüler ve geleneklerinin koruyucusu olan din adamları aynı zamanda yargıçlıkta yapardı (drüitler). Keltler drüitlerinin yönetimi altında yaşadılar. Keltlerin sınıflara bölünmüş bir tarzda yaşadıkları sanılmaktadır. Keltler kendi aralarında sınıflarını gösteren işaretler ve renkler taşırlardı.

Drüitler eğitimliler sınıfı içinde yer alan bir sınıftı. Bu açıdan Mısır rahip sınıfına benzerlerdi. Kendi aralarında hiyerarşik bir düzenleri ve iç sınıfları vardı. Kişiler arasındaki sorunları çözerler, Rahiplik, Hâkimlik, Tabiplik, Öğretmenlik, Şairlik, Falcılık ve Büyücülük yaparlardı. Drüitler bilgilerini usta çırak metodu ile ve sözlü olarak birbirlerine aktarırlardı.

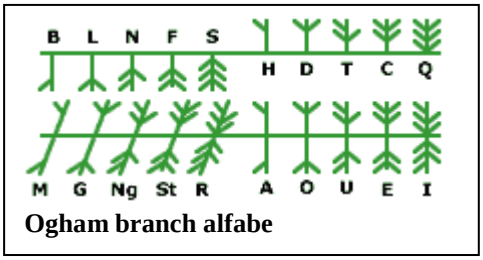
Bilgiler yazılı değil ezber olarak saklanırdı. Drüitler böyle eğitildiklerinden iyi bir eğitim almak 20 ila 25 yıl sürüyordu. Drüit topluluğu içine kadınlar da kabul ediliyor, kadın drüitlere " drüdess " deniyordu.

Keltlerin Avrupa'ya dağıldıkları dönemde, Avrupa'nın geniş alanları meşe ağaçları ile kaplıydı. Meşe ağaçlarının meyve verme döneminde, meşe palamutları pek çok ailenin temel besin maddesi oluyordu. Bu nedenle olsa gerek, Kelt şamanizmi bir meşe kültüne doğru evrildi.

Keltler çok erken bir dönemde o zamana kadar hiç bilinmeyen örme zırhlar, mahmuzlar ve at nalları yapmışlardır. Kuyumculukta da ustaydılar, oymalı ve kakmalı süs eşyaları çok nadide yapılardır.

Onları birbirine bağlayan örf ve adetleri dışında, Keltçe denilen bir Hint-Avrupa dilini konuşuyorlardı. Bu dilin değişmiş şekilleri bugün Galce, Brötonca, İrlanda dili ve İskoç Galcesidir. Bugün ortadan kalkmış bile olsa, çok yakın tarihlere kadar başka Kelt dileri de konuşuluyordu.

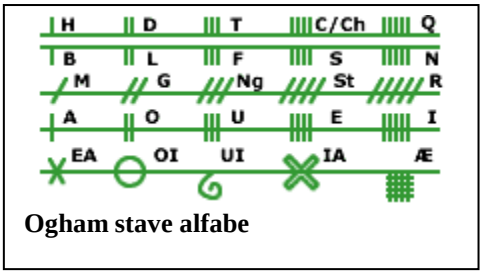
Taraflı yazdıkları kesin olan Yunan ve Roma yazarlarına göre Keltler disiplinsiz, haşin, yiyip içmeye düşkün, kıskanç insanlardı. Keltlerde şiir ve kelime oyunları sevilirdi. İnsan kurban ettiklerini biliyoruz.

Ogham branch alfabe

Ogham parmak alfabesi

Ogham stave alfabe

M.Ö. 3 ve 1. yüzyıllar arasında Keltlerin organizasyon açısından Roma, Yunan ve Germenlerden çok farklı olmadığını görürüz. Keltlerin de krallar, seçilmiş yargıçlar ve senato gibi siyasi kurumlara paralel kurumları vardı. Yerleşik yaşayanları, çok gelişmiş kasabalar da yaşamaktaydılar. Ticarette değiş tokuş yerine para kullanıyorlardı. Yazıyı da kullanmaya başlamışlardı. Kendi geliştirdikleri ve oldukça eski Ogham denen bir alfabeleri vardı. Ogham yazısı dikey ve yatay kalem vuruşlarından oluşmuş bir yazı türüydü. Günümüzde yazıları çözülmüş olmasına rağmen okunan yazılar anlaşılamamaktadır. Metinlerin gizli bir şifreleme tekniği ile yazılmış olma olasılığı vardır.

Teknolojileri de iyice gelişmişti. Fıçı, gemi inşa teknikleri, örme zırh, savaş başlığını Roma onlardan aldı.

Mecburi İskan

Urartu kolye

Urartu devletinde, Menua'nın oğlu Argişti (M.Ö. 780 – 760) tahta çıktıktan iki yıl sonra, Kuzey batısındaki Diauehi ülkesi üzerinde egemenlik sağlamaya çalıştı. Diaueh krallığı, Fırat nehrinin kaynaklarının bulunduğu şimdiki Pulur, Hamamlı, Umudumtepe, Altıntepe kasabalarının olduğu bölgede yer alan bir krallıktı. Tabal krallığına komşuydu ve Kuzey Karadeniz dağlarına yaslanmıştı.

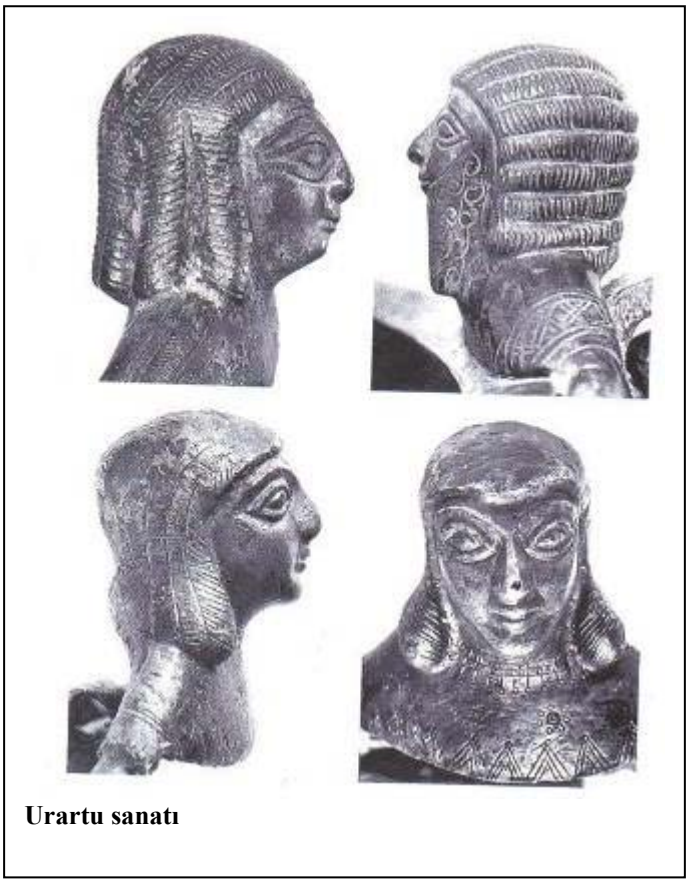
Argişti, Diaueh krallığından sonra, sadece ganimet almak için, Uiteruhi'ye saldırmış ve kendi anlatımı ile: " …19.255 erkek çocuk, 10.140 canlı savaşçı, 23.280 kadın, toplam 52.675 kişiyi o yıl tutsak aldım… 1.104 at ve 35.015 büyük boynuzlu ve 1.829 küçük boynuzlu sığırı taşıdım… bütün bunları Tanrı Haldi için bir tek yıl içinde başardım" diyerek, başarısını anlatmıştır. Erzurum yöresinin güçlü krallığı Diaueh'in mağlup edilmesine rağmen, Diauehi kralı Mannudubi esir alınmamış, hayatı bağışlanarak, ülkeye ağır vergiler konmuştu. Ayrıca, Diauehi krallığından elde edilen haraçlar " …41 mina saf altın, 37 mina gümüş, 10.000 mina bakır, 1.000 binek atı, 300 büyük boynuzlu sığır. 10.000 koyun... vs ..." dı. Bu politika, Urartuların batı krallıklarına uyguladıkları genel bir politikadır. Batı krallıkları doğrudan Urartulara bağlamak yerine, Urartulara bağdaşık, vergi verir krallıklar haline getirilmişlerdi.

Argişti (Argişi), üçüncü yılında kuzey komşusu ve güçlü bir krallık olan Etiuni'yi topraklarına kattı. Daha sonra Hatti ülkesine (Hate) sefer yaparak, Meliteialhe (Malatya) dâhil pek çok kenti haraca bağladı. Bu dönemde hala Urartuların batıdaki topraklara Hitit toprakları demeleri enteresandır. 2000 yıldır Hatti ülkesi geleneği devam etmektedir. Argişti, Hitit topraklarından 2.539 çocuk, 8.698 canlı adam, 18.047 kadın, yani toplam 29.284 kişiyi tutsak alarak, Urartu topraklarında zorunlu iskân etmiştir. Yukarıdaki birkaç örnek bile Doğu Anadolu topraklarının

ve nüfusunun, nasıl hallaç pamuğu gibi defalarca atıldığının göstergeleridir. Urartu kralı I. Argişti Arhi ülkesinden 60 kent halkını, Hitit ve Şupani ülke halklarının bir kısmını sürüp Urartu ülkesine getirip, yerleştirmişti. Urartu ülkesine zorunlu iskân edilenlerin toplam sayısı 280.512 kişiye ulaşmaktadır.

Argişti'nin bir süre sonra yaptığı işlerden biri de, Suriye'de fetihler yapmaktı. Bu fetihlerle Asur ile Orta Anadolu arasındaki iletişim ve ticaret kesildi. Asur bu duruma uzun süre katlanamazdı. Bu arada Asur içindeki hâkim sınıflar arasında bir çelişki ve mücadele başlamıştı. Bir kısmı fethedilen toprakların, yağmalanmayıp, üretime açılmasını istiyordu. Bir kısım ise sürekli yağmadan yanaydı. Bu iç çekişmeye Urartu saldırıları da eklenince, Asur zor günler geçirdi, etkinliğini kaybetti.

Bu sırada Yunan ana karasında, M.Ö. 776 yılında, Isparta Kralı Likorgos'un önerisiyle, tarihteki ilk olimpiyat şenlikleri yapıldı. Bu ilk olimpiyatlar, Yunanistan'ın Olympia bölgesinde Tanrı Zeus adına yapılan şenliklerdi. Önceleri 32 metre genişliğinde, 192 metre uzunluğunda bir pistte sadece 1 gün süren koşu yarışlarından oluşan oyunlara sonraları değişik mesafelerde yarışlar, disk ve cirit atma, uzun atlama, boks, güreş, atlı araba yarışları gibi dallar eklenerek şenliklerin süresi de 5 güne çıkarıldı. İlk başlarda, ölülerin ruhlarının 8 yılda bir dirileceği inancıyla, 8 yılda bir düzenlenen oyunlar, daha sonra 4 yılda bir yapılır oldular.

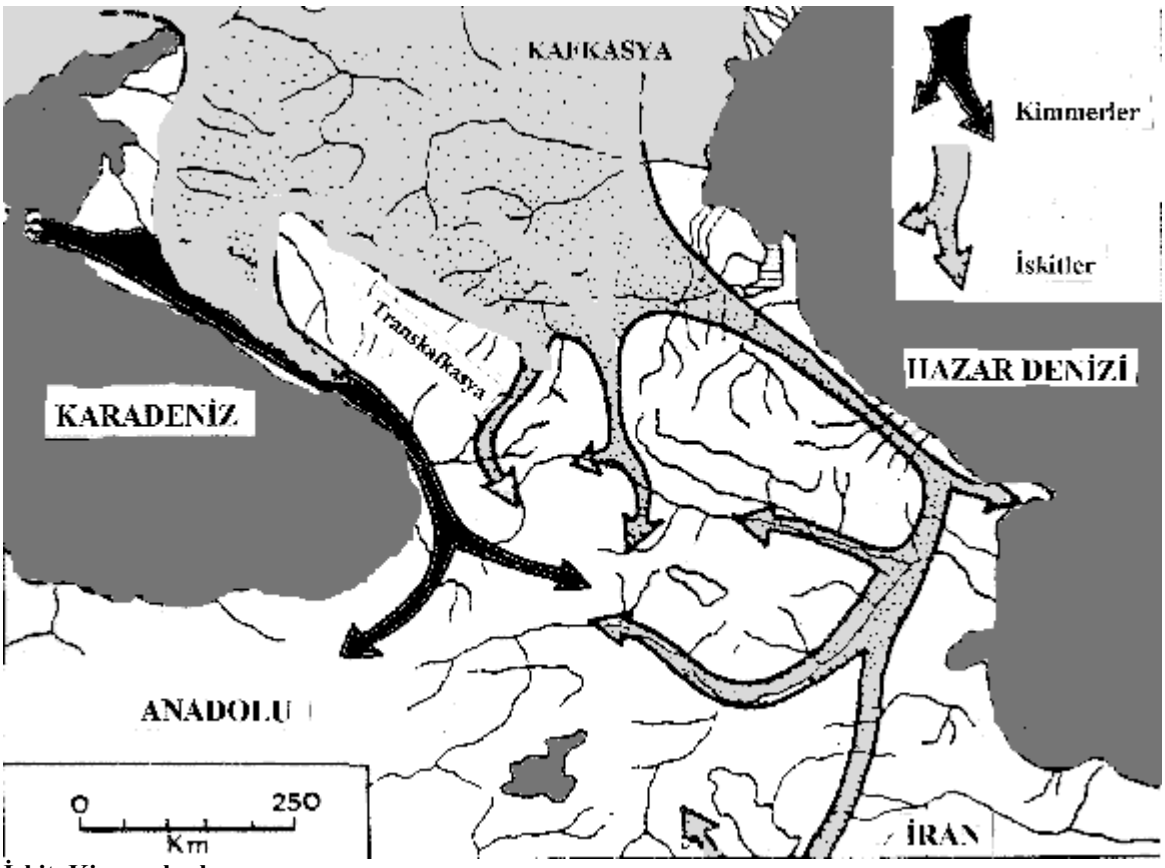

Urartu sanatı

Urartu krallığının Argişti (Argişi) ile ulaştığı güce ve elde ettiği geniş topraklara rağmen bazı bölgelerdeki sorunlar hiç bitmedi. Kuzeybatı İran'da Menua döneminde önemli başarılar elde edilmişti. Bölge sakin görülüyordu. Ancak Argişti'nin altıncı saltanat yılından itibaren bölge Urartulara rahatsızlık verecek hareketlere sahne olmaya başladı. Bundan sonra sekiz yıl boyunca Urartu ordusu her yıl, Kuzeybatı İran'a (Barşua ve Mana ülkeleri) karşı seferler yaptı. Yazılardan anladığımız kadarıyla bu seferler Asur yandaşlarını sindirmek için düzenlenmişti. Bu seferler sırasında Argişti " Asur dağlarına kadar gittim " diyerek, İran içlerine kadar girdiğini anlatmıştır. Argişti, bölgeyi her yaz seferler yaparak elinde tutamayacağını biliyordu. Bölgede kaleler, sulama sistemleri inşa ettirtti ve kentler kurdu.

Bu dönemde Asur Urartulara doğrudan karşı çıkacak gücü kendinde bulamamış, bölge halklarını Urartulara karşı örgütlemekle yetinmişti. Bölgedeki karışıklıkların arkasında daima Asur vardı. Bu sırada bölgede bulunan Medler de Urartulara karşı dostça davranmıyorlardı. Medler siyasi bir güç olma yolunda ilerlemekteydiler. Gelecekte hem Urartular ve hem de Asurlar Medleri hesaba katmak zorunda kalacaklardı.

Bu tarihlerde, Kimmerler dediğimiz göçebe topluluklarda bir hareketlenme başladı. Kimmerlere, Asurlular Gimirrai, Tevrat ise Gimirraya der. Bunlar çeşitli orijindeki kabileler konfederasyonuydu. Uzun süre, Karadeniz'in kuzeyinde, Volga nehri civarlarında yaşamışlardı. Orta Asya fokurdayınca, o sırada Aras ırmağı civarında bulunan İskitler yer değiştirdiler. İskitler Kimmerlere baskı yapınca, Kimmer göçebe kabileleri, peş peşe güneye hareket etmeye başladılar. Bunlar daha sonra Kafkasya üzerinden Doğu Anadolu'ya gireceklerdir.

İskit, Kimer akınları

http://turkinst.org/tr/dosyalar/iskit/index.htm

Ch’un Ch’iu

Çin’de Chou iktidarı artık iyice zayıflamıştı. M.Ö. 771 yılında Shen markisi, müttefikleri ve bazı göçebe kabileler, Wei nehrindeki başkent Hao'ya saldırdılar. İmparator öldürüldü. Oğullarından biri tahta çıkarıldı. Feodal beylerin büyük bir kısmı yeni imparatoru tanıdılar, o da, feodalleri tanıdı. Başkent, güvenlik nedeniyle, bugünkü Lo Yang'a yakın bir yere taşındı. Chou (Şeu) imparatorunun gücü, bu gelişmelerden sonra gittikçe azaldı. Sonunda sadece törensel nedenlerle tanınan bir saltanata dönüştü.

Daha sonra göreceğimiz gibi, Konfüçyus ahlak kurallarını toparlamıştı. Her şeyden önemli olan, erdemli olmaktı. Güç yerine erdemi alan ve halkına kendi davranışlarını örnek göstererek devleti yöneten bir kral fikri, Chou hanedanı sırasında ortaya çıkmıştı. Bu fikir, daha sonraki Çin düşüncesini derinden etkiledi. Zaman geçtikçe, dönemin tarihsel felaketleri insan zihninden silindikçe, Chou'nun (Çeu, Şeu) bu ilk dönem hükümdarları ideal bir anlam kazanarak, tekrar böyle bir dönemin yaşanabileceği özlemine dönüştü. Konfüçyus ve bu öğretiyi benimsemiş Konfüçyusçu tarihçiler, politik amaçlı olarak, en yüce ahlakın hüküm sürdüğü bir tarihi dönem ve bu döneme ait adalet ve erdem simgesi İmparatorlar yarattılar. Çinlilerin yarattığı, geçmişteki altın bir devrin yaşanmış olduğu fikri sadece Çinlilere haz bir özlem değildir. Birçok kültürde, tarih boyu, varola gelmiştir.

M.Ö. 770 yılından evvel, Chou imparatorluğu, imparatorların etkin olduğu merkezi bir devlet durumundaydı. 770 den sonra, Çin, yani Chou imparatorluğu, eski zeametlerin devletler haline dönüşmesi ile pek çok prensliğe veya feodal beyliğe bölünmüş, parçalanmış yapıda bir yer haline geldi. Buna paralel, kabile düzeni de çözülüyordu. Kabile düzeninin yerini ufak aile düzeni almaktaydı. Zengin ve yönetici sınıflar içinde, eski kabile bağlarının yerini yeni kavramlar aldı. Mertlik, nezaket, gösteri ve törelerin doğru uygulanması kültürü gelişti. Çin tarihinde bu döneme, " Baharlar ve Güzler " dönemi (Ch'un Ch'iu) denir. Bu ad, bir pek çok krallıktan biri olan Lu devletinin vakayinamesi olan " Baharlar ve Güzler " den esinlenmiştir. Bu dönem M.Ö. 770 den, Konfüçyus'un ölümünden 2 yıl önceye kadar yani M.Ö. 481’e kadar sürer. Bu dönemde, klasik Çin kültürünün temeli oluşmuştur.

Tekrarlarsak, bu dönem pek çok sayıda kent devletinden oluşmuş bir Çin dünyasıdır. Bu devletlerin pek çoğu bir kale büyüklüğündeydi. Devletçikler arasında kesintisiz savaşlar oluyordu. Bunların irice olanları, bilinçli bir birliği ve kimlik duygusu olan, sınırları belli bir toprağa bağlı, belli bir halktan oluşan devletlerdi, tüm kurumları ile devlet sözcüğünü hak ediyorlardı.

Bu Çin devletlerinin her birinde, yetkileri, sorumlulukları, görevleri ve ast-üst ilişkileri iyice tanımlanmış, bürokratik yapı vardı. Bu yapı çeşitli askeri ve sivil rütbe ve sınıflardan oluşuyordu. Prensler veya feodal beyler, kendi halkının refahını düşünüyor veya en azından düşündüklerini sanıyorlardı. Mali ve ekonomik politikalar refahı arttırıcı ve felaketleri önleyici tarzda düzenleniyordu. Örneğin, Chu (Çu) devletinin başkanı Zi Mu döneminde baş nazırın, savaş nazırına verdiği emir şunları içeriyordu:

" ekilebilir toprakların kütüğe kaydedilmesi, dağların ve ormanların saptanması, sazlık bataklıkların ve sulu yaylaların guruplandırılması, yüksek dağların ve tepelerin ayrılması, tuz alanlarının belirlenmesi, sınırların ve sel bölgelerinin ölçülmesi, su kanallarındaki bentleri izleyerek bentler arasındaki alanların küçük tarlalara bölünmesi, su kenarlarında otlaklar yapılması, verimli yerlerde sekizer aileden oluşan gruplara tarlalar açılması, ödenecek katkıların hesaplanması, çıkarılabilecek at ve savaş arabalarının sayısının belirlenmesi, askerlerin zırh ve kalkan sayısının hesaplanması ".

Bu amaçla, yasalar oluşturuluyor, Tanrıların ve ruhların yardımını alabilmek için amaca dönük dinsel törenler yapılıyordu.

Bu devletlerin her biri kendi içinde, sürekli iktidar mücadelelerine sahne oluyordu. Prensler zaman zaman kızgın halk kitleleri ve durumdan memnun olmayan asiller tarafından öldürülüyorlardı. Zengin ve güçlü aileler, kendi aralarında iktidarı ele geçirmek için sürekli savaşıyorlardı. Örneğin, ilerde bahsedilecek olan Qi devletinde altı önemli aile vardı. Bu büyük ailelerin, bir hükümdar öldüğünde yerine geçecek olanı seçme hakları bulunuyordu.

Chou imparatoru, Lo Yang'da oturan bir sembol haline gelmişti. Binlerce devletin, bağımsız devletler olarak davranırken, neden merkezde oturan bir imparatora ihtiyaçları olduğu sorula bilinir. Çin'deki bütün derebeyleri, daha önce anlatılmış olan, Gök dinine inanıyorlardı. Gök dinine göre ise, verilebilecek en yüce kurban, imparator tarafından verilen kurbandı. Bu nedenle, imparatora, yani tek bir hükümdara ihtiyaç vardı. Birden fazla Gök olmadığına göre, birden fazla da hükümdar olamazdı. Hükümdarın verdiği kurban, ülkede her şeyin yolunda gitmesini, Gök ile Yer arasında dengenin muhafaza edilebilmesini sağlardı. Yanlış bir kurban, bu dengeyi bozar, örneğin yağmur yağmaz, deprem ve sel gibi afetler vuku bulurdu. İmparatorun varlığı dini açıdan kaçınılmazdı.

Diğer yandan, başlangıçta akraba olan yani aynı kabileden olan zeamet sahipleri ve garnizon komutanları, feodal beyler haline geldiklerinde, çoktan akrabalıklarını unutmuş, birbirlerinin hasımları olmuşlardı. Bunlar birbiri ile kapıştığında, işler çok büyür ve dallanıp budaklanırsa, birilerinin hakem rolünü üslenmesi gerekiyordu. Mücadele dışı kalmış ama menfaatleri zedelenen büyük feodaller ancak tarafsız ve yetkisiz birinin kendi adlarına girişimde bulunmasına müsaade ediyorlardı. Sembolik imparator, bu hakemlik görevini, bu günkü Birleşmiş Milletler Genel Sekreterine benzer tarzda yerine getiriyordu.

Çin'in diğer devletlerle ve göçebelerle olan ilişkisini anlayabilmek için, Çin devletinin sınırlarına bakmak gerekir. Gök dininin gereği, imparator, Gök'ün oğludur (Tanrının oğlu, kutsal ruhun oğlu). Bu nedenle, dünyanın tümü Çin imparatoruna bağlıdır. Yani Çin'in sınırları yoktur. Bu inanış ve görüş, Çin'de 20 ci yüzyıla kadar gelmiştir. Çinlilere göre, Çin'den başka bir devlet yoktur. Değişik bölgeler imparatora değişik tarzda bağlıdırlar. Bu bağlılık merkeze yaklaştıkça kuvvetlenir, merkezden uzaklaştıkça safha safha azalır. Herhangi bir bölge, kendini Çin imparatoruna bağlı hissetmiyorsa, aslında o yola getirilmesi gereken bir yoldan çıkmıştır. Hiç bir güç, hiç bir oluşum, Çin imparatorunun tüm dünyaya hükmetmesini

engelleyemez. Bu Göksel bir haktır ve zaten, tersi düşünülemeyecek şekilde, böyle ola gelmiştir, böyle ola gidecektir. Bu nedenle, Çin, her dönemde, Orta Asya'yı, göçebeleri, Moğolları, Türkleri, Mançuryalıları, vs… bağımsız bir devlet olarak görmemiştir. Çin imparatoru, Hun Tansusuna, Gök Türk Kağanına, Cengiz Hana çeşitli rütbeler verir durur. Bizim bağımsız devlet olarak gördüğümüz devletler, Çin için bölgesel feodalitelerdir. Hepsi, herkes Çin imparatoruna bağlıdır. Bunu kendi bilse de bağlıdır, bilmese de bağlıdır.

Asur üstünlüğü

Çavuştepe kalesi

Urartu tahtına Argişti'den sonra oğlu II. Sarduris geçti. II. Sarduris unvanları arasına " dünyanın kralı " unvanını da eklemişti. Öyle görülüyor ki, o sıralarda Urartular kendilerini en büyük güç olarak görüyorlardı. Argişti zamanında çevredeki ayaklanmalar bastırılmış, Kuzeybatı İran'da kaleler ve garnizonlar kurularak bölge denetim altına alınmıştı. Artık güney tehlikeli görülmüyordu. II. Sarduris Çavuştepe, Kayalıdere gibi yeni kaleler inşa ettirdi. Ganimet kazanmak için epeydir saldırılmamış olan Batı üzerine yürüdü. Malatya krallığı üzerine yaptığı bir seferde pek çok ganimet elde etmişti. " 10.408 at, 132 katır, 12.321 inek, 9.036 boğa, toplam 21.357 büyük boynuzlu hayvan, 35.467 küçük boynuzlu hayvan, 2.114 savaş silahı, 1.332 yay, 47.970 ok, 1.022.133 ölçek arpa, 111 akarki şarap…7.079 mina bakır, 336 tutsak… " alınan Malatya belli ki soyulmuştu.

Urartular sadece ganimet almakla yetinmemişler, kuzey Suriye'de uydu krallıklar kurmaya da girişmişlerdi. Bundan iyice rahatsız olan Asurlular ile Kuzey Suriye'de yapılan savaşı Urartular kazandılar. Bu zafer üzerine Van'da bir yazıt bu zaferi herkese ilan etti. Asur kaynakları mağlubiyetleri yazmadıkları için, bu savaş hakkında bilgiye Asur kaynaklarında rastlanmaz.

II. Sarduri Batı seferinden döndükten sonra Kuzey'de önemli bir isyan ile karşılaştı. İsyan Etiuni ve Liki ülkelerinde odaklanmıştı. Urartu kayıtlarında bu bölgede pek çok krallık veya krali kentten bahsedilmektedir. Belli ki yörede var olan veya göçerek yöreye yeni gelmiş kabileler Urartu krallığından memnun değildiler ve aralarında birlik oluşturarak isyan etmişlerdi.

Urartular başlangıçta pek başarılı olamadılarsa da, daha sonra isyanı bastırıp, kentleri yerle bir edip iyi ganimet elde ettiler. “ 12.735 erkek çocuk, 46.000 kadın, 12.000 savaşçı, 2.500 at, 23.335 büyük boynuzlu hayvan, 58.100 küçük boynuzlu hayvan ele geçirilip, merkeze getirilmişti.

II. Sarduris M.Ö. 750 ve 746 yıllarında Güneydoğu Anadolu’ya seferler yaparak, Kumahalhi (Asur metinlerinde Kummuhu, klasik çağda Kommagene) krallığını mağlup ederek Gaziantep yakınlarındaki Hapla ve Uita kentlerini ele geçirdi. Kumahalhi kralı Kuştapili, yok olmaktan 40 mina saf altın, 800 mina gümüş, 3.000 adet giysi, 2.000 bakır kalkan ve 1.535 bakır kâse vererek zor kurtuldu. Bölge çok zengindi ve bu bölgede herkesin gözü vardı.

Urartular ganimetlere boğulurken, Asur zor günler geçirirken, Tek Tanrının kalesi İsrail’de Hoşea dinin derinliği üzerinde duruyordu. Tanrı bilgisi, biçimsel ibadetin önüne geçmesi gereken bir iç tutarlılık ve yakınlıktı. M.Ö. 750 yılında Hoşea der ki: "Gerçek Tanrı bilgisini, sunulan hediyelere üstün tutarım, ben, ".

İşaya ise, Tanrının İsrail’i seçtiğini, fakat İsrail’in tamamen harici bir dindarlığı, adaletten üstün tutarak, Tanrının İsrail’den beklentilerini boşa çıkardığını söylemekteydi. M.Ö. 742 yılında İşaya, Kral Süleyman’ın Kudüs’te yaptırdığı tapınakta Yahova’yı görür. O yıl kral Uzzia ölmüş, yerine oğlu Ahaz geçmişti. Ahaz, tebaasını hem Yahova’ya ve hem de diğer Tanrılara tapmaya teşvik ediyordu. Bu sırada Kuzey krallığı ise tam bir anarşi içindeydi. Yuda krallığının gücü, İsrail krallığına savaş açmaya yetmiyordu. Ancak, sürekli dini propaganda ile İsrail krallığını yıpratıyordu. İşaya ise Yahudileri Yahova’nın yoluna sokmaya uğraşıyordu.

Zor günler geçirten Asur’un tekrar etkin hale gelmesi III. Tiglat – Falasar (M.Ö. 745 – 727) ve II. Sargon (M.Ö. 722 – 705) zamanında gerçekleşti. M.Ö. 745 yılında, Asur ordusu başkentten uzakta iken, Pul adlı bir köle isyan ederek, tahtı III Tiglat- Falasar (III Tiglat-Pileser) adıyla ele geçirmişti. Bu dönemde ağırlık fetih ve yağmaya verildi. Bu nedenle ordu yeniden yapılandırıldı. Ve savaş arabalarının yanı sıra, düzenli süvari kuvvetleri kullanıldı. Savaş arabalarının, hafif ve ağır piyade birliklerinin, süvari birliklerinin birlikte kullanıldığı savaş taktikleri geliştirildi. Ayrıca savaş esiri ve kölelerin kullanıldığı yardımcı birlikler, seferlerde dubalı köprüler kuruyor; istihkâmlar inşa ediyor; yollar yapıyorlardı. Kuvvetli kalelere hücumda ise, lağım açma, mancınık ve önceden hazırlanmış merdivenler kullanılıyordu.

III. Tiglat – Falasar, Urartuların Menua döneminde organize ettikleri yönetim tarzından etkilenerek reformlar yaptı. Asur, geniş topraklı bölgelere ayrılmıştı ve bunları babadan oğla geçen bir düzende, valiler yönetiyordu. Urartu örneğinden sonra, büyük topraklar daha küçük parçalara bölünmüş ve sadece atama ile gelen valilere yönetim aktarılmıştır. Böylece, Asur devleti de Urartulara benzer şekilde merkezden memurlar aracılığı ile yönetilen bir memur devletine doğru kaymıştır.

III. Tiglat – Falasar Güneydoğu Anadolu ve Suriye’nin zenginlikleri ile ticaret yollarının farkındaydı. Tahta çıkışının üçüncü yılında M.Ö. 743’de ordusunun başında Kuzey Suriye’ye girdi. Urartu kralı Sarduris ise oluşturduğu koalisyon güçleri ile onu bekliyordu. Bu koalisyonda Malatya kralı Sulumeli, Gurgum kralı Tarhulara, Kumahalhi kralı Kuştaşpili, Que kralı Urikki, Kargamış kralı Pisiris, Arpat kralı Agusi’nin oğlu Mati-ilu vardı. Görüleceği gibi pek çok geç Hitit kent devleti Urartular yanında yer almıştı. Urartuların Asur’a karşı uyguladıkları politika başarılıydı ve kent devletlerince benimsenmişti.

İki ordu arasındaki savaş Halpa'da oldu. Asur ordusu meydan savaşlarına hazırlıklı ve bu konuda uzmanlaşmıştı. Savaşı Asur kazandı. II. Sarduris yenilmişti, kaçmaktan kurtulamadı. Asurlar Urartu karargâhını yağmalamakla yetindiler, II. Sarduris'i takip etmediler.

Doğu Anadolu coğrafyasının sergilediği olumsuzluklar her ne kadar bir ülke için dezavantaj görülse de Urartular için bu bir avantaj olmuştur. Sulanabilir arazilerin küçüklüğü, Urartuları yapay sulama sistemleri yaratmaya itmiştir. Bunun sonunda çok gelişmiş bir sulama sistemine kavuşulmuştur. Tarım alanlarının birbirinden kopuk ve etrafı dağlarla çevrili olması, her alanda bağımsız bir ekonominin gelişmesine neden olmuştur. Ovaları koruyan kalelerin bir kısmının düşmanın eline geçmesi, Urartu ekonomisini tümden etkilememiş, düşmanın saldırmadığı alanlarda ekonomik faaliyetler devam edebilmiştir. Düşman bu birbirinden ayrı ve çok sayıdaki alanları ele geçiremediğinden, Urartu ekonomisi felç olmamış, düşman çekildikten kısa süre içinde ülke kendini tekrar toplamıştır. Bu tarımsal ceplerde inşa edilen kaleler, tarımsal üretimin farklı noktalarda depolanabilmesini, düşman saldırısı sırasında tarım ürünlerinin yağmadan kurtulması sonucunu getirmiştir. Sonuçta istilanın yaraları kısa sürede sarılabilmiştir.

Urartu halkının hayvancılıkla uğraşan kesimi yarı göçebe bir hayat yaşıyordu. Bugün hala uygulandığı gibi yazın yüksek meralara çıkılıyor, kışın ise ovalara iniliyordu. Asur askeri seferleri ise yolların ve geçitlerin karla kaplı olmadığı yaz aylarında yapılıyor ve bu nedenle de hayvancılığı etkileyemiyordu. Asurlular, seferleri sonunda Urartulardan büyük hayvan sürülerine el koymuş olarak dönemiyorlardı. Buna karşılık, Urartular seferlerinden daima büyük hayvan sürülerini ganimet olarak alıp, döner ve ülkelerindeki hayvan varlığını arttırırlardı.

Doğu Anadolu'daki doğal geçitlerin azlığı iletişimin çok zor kurulmasına neden olurdu. Ama bu Urartu kralları tarafından bir savunma aracı olarak kullanıldı. Urartu ile Asur arasında yapılan savaşlar hiçbir zaman topyekûn bir savaş olmamıştır. Asur ordusu Urartu ordusunu, bir meydan savaşında, karşısına alma şansını yakalayamamıştır. Asur ordusu Urartu içlerinde ilerlerken, ilerleme güzergâhındaki kaleler bir bir direnerek ilerlemeyi yavaşlatmış, hayvan sürüleri ve tahıl stokları tehlike sınırları dışına çıkarılmıştır. Asur ordusu karşısına çıkan kaleleri imha etmiş, bulabildiği ganimete el koymuş, ama sonunda kış yetişmiş ve Asur ordusu işini tam bitiremeden geri dönmek zorunda kalmıştır.

II. Sarduris, Asur'un elinden kaçmıştı. Asur Urartulara kendi merkezlerinde iyi bir ders verip, onları tamamen etkisiz hale getirmek istedi. M.Ö. 735 yılında III. Tiglat – Falasar Urartu krallığının başkenti Tuşpa'ya doğru sefere çıktı. Başarılı bir ilerlemeden sonra Van kalesi önlerine geldi. Kuvvetli kale direndi. Asurlular ne yaptılarsa kaleyi ele geçiremediler. Zaman Urartu lehine işliyordu. Kış geldi, Asur ordusu geri çekildi.

III. Tiglat – Falasar döneminde işler iyice Urartuların aleyhine dönmüştü. Uzun zamandan beri Muşkilerin (bağımsız bir devlet olarak veya Friglere bağlı bir konfederasyon olarak) sınır komşusu oldukları Asurlularla sürekli didiştiğini biliyoruz. Bilinen ilk Frig kralı Gordios zamanında, zaman zaman Urartularla iş birliği yaparak, Friglerin Asurlulara direndiği söylenebilinir. Asur kralı II. Tiglat Falasar Friglerle başa çıkamamıştır.

Asur'un bu genişlemesi sürecinde, Geç Hitit devletlerinden olan Kargamış kent devletinin kralı Pisiris, M.Ö. 745 ila 727 yılları arasında, Asur'a karşı Urartuları ve Midas'ı tutunca, Asur kuvvetleri şehri yakıp yıktı ve sonra da bu şehre bir vali atayarak, doğrudan Asur'a bağladı.

II. Sarduris'in ölümünden sonra, Urartu ülkesi iyice karıştı, bir çok yer birlikten ayrıldı. Bu sırada tahta geçen I. Rusa (M.Ö. 735) Urartu'yu toparlamaya çalıştı Urartu kralı II. Sarduris'in büyük yenilgisinden 8 yıl sonra, Asurlular Urartu anayurduna karşı top yekûn bir savaş başlattılar.

Asur İsrail'i Sürüyor

Bu sırada Asur tahtına kral Sargon (M.Ö. 721) geçmişti. II. Sargon, III. Tiglat – Falasar zamanında başlamış olan reformlara devam etti. Sargon askere almada bir yenilik yaptı; Zorunlu askerlik hizmetine tabi kişilerden başka, ücretli askerliği de uyguladı. Başlangıçta, ücretli askerler sadece Asurlu idi, ama zamanla yabancılar da askere alındı. Ve ücretli asker sayısı giderek arttı.

İşaya, Yahudileri Yahova yoluna sokmaya uğraşırken, M.Ö. 722 de II. Sargon kuzey İsrail devletini fethedip, halkını sürdü. Asur İsrail'in başkenti Samiriye'yi yağmalamış, buradan 27.290 kişiyi sürmüştü. İsrail'deki 10 İsrail kabilesi asimilasyona uğrayıp, tarihten silindi. Bu İsrail krallığının sonu oldu. Yuda (Yahuda) krallığı ise daha uzun süre yaşadı. Samiriye, Asurlarca alınıp, yakıldıktan sonra, Jerusâlem'i büyük bir korku sardı. Asurların Kudüs (Jerusâlem) kuşatması, Asur iç sorunları ve Yuda kralı Ezekia'nın ağır vergileri kabul etmesi ile kaldırıldı. Yuda, Asur üstünlüğünü ve ona bağlılığını kabullenmişti. Bu sayede, Yuda krallığı varlığını 150 yıl daha sürdürebildi.

Asur, Samiriye kentine oradan sürdüğü İsraillilerin yerine başka yerlerden insanlar getirerek yerleştirdi. Bunun sonucunda orada yarı Yahudi bir halk oluştu ki, bu halka artık " Samiriler " denilmeye başlandı. Yahudilerle Samirilerin arası hiçbir zaman düzelmedi. Yahudiler Samirileri daima can düşmanları olarak algıladılar. Yahudilere ve daha sonra Müslümanlara göre bu Samiriler daha önce Musa İbranileri Mısır'dan çıkarırken eski dinlerine dönmek isteyenlerin elebaşısı ile aynıydı. Hâlbuki bunun böyle olmadığı hatırlanacaktır. Ancak, halkların ortak hafızaları mitlerin yardımı ile sapar ve insanlar kendi kurdukları kurgulara gerçekmiş gibi inanırlar. Bir Yahudi Samiriyeliden öyle nefret eder ki yıllar evvel lanetlenen Samiriyeliyi putperest ve " mundar " sayar elinden su bile içmez.

722 yılında yıkılan devletleri, sürülmeleri ve çeşitli aşağılanmalar Yahudi toplumunda büyük bir travma yaratmıştı. Yerlerine yerleşen bu ne olduğu bilinmeyen yabancılara yani Samirilere tabiî ki kucak açmadılar. Samiriyeliler yerleştikten sonra iki taraf arasında düşmanlık hemen başlamış ve dinsel mitlerle yapılan kötü göndermeler de bu düşmanlığı körüklemişti.

Yahudilerle Samiriler karşılıklı birbirleri ile ilgileri olmadığını söyleseler de Samiriyelilerin M.S 100–200 arasında yazıldığı bilinen bir Tevrat vardır ve dünyanın en eski kitaplarından biridir (Samiriye Tevratı).

İşaya'nın gördüğü Yahova, hala orduların Tanrısıydı (saboath), ama artık yalnız savaş Tanrısı değildi. O artık basit bir kabile Tanrısı da değildi. Onun azameti bütün dünyayı sarmalamıştı. Melekler, İşaya'nın ağzını kor halinde bir kömürle temizlerler. Böylece İşaya Tanrı kelamını ağzına alabilir temizliğe erişir. Burada ateşin temizlik olduğu hatırlanmalıdır. Yahova der ki: " Git ve onlara de ki; Anlamasanız da tekrar tekrar dinleyin, algılayamasanız da tekrar tekrar görün ". Bu olaydan 700 yıl sonra İsa da bu sözleri tekrarlayacaktır. İşaya Kuzey krallığının yıkılışını görmüştü. On kabilenin yok edilişine şahit olmuştu. Şimdi, Yahova'nın, gerçekle araları pekiyi olmayan halka verdiği mesaj da hiç iç açıcı değildi: Yahudiler yok edilecek, ülke yakılıp, yıkılacak ve yerlerinden yurtlarından olacaklardı. İşaya halkını uyarıyordu.

M.Ö. 719 yılından 715 yılına kadar, Mana (Mannea) bölgesi çevresinde, içine Medlerin de katıldığı, Urartular ile Asur arasında kendi etki alanlarını genişletme mücadeleleri oldu. Bölge ve bölgedeki kentler sık sık el değiştirdiler. Mana tahtına da bir o tarafın, bir öte tarafın adamları geçti. Ancak sonunda ağır basan taraf Asur oldu. Bu sırada bölge haklıda yerinden sürülüp, yerine yeni halklar yerleştirildi.

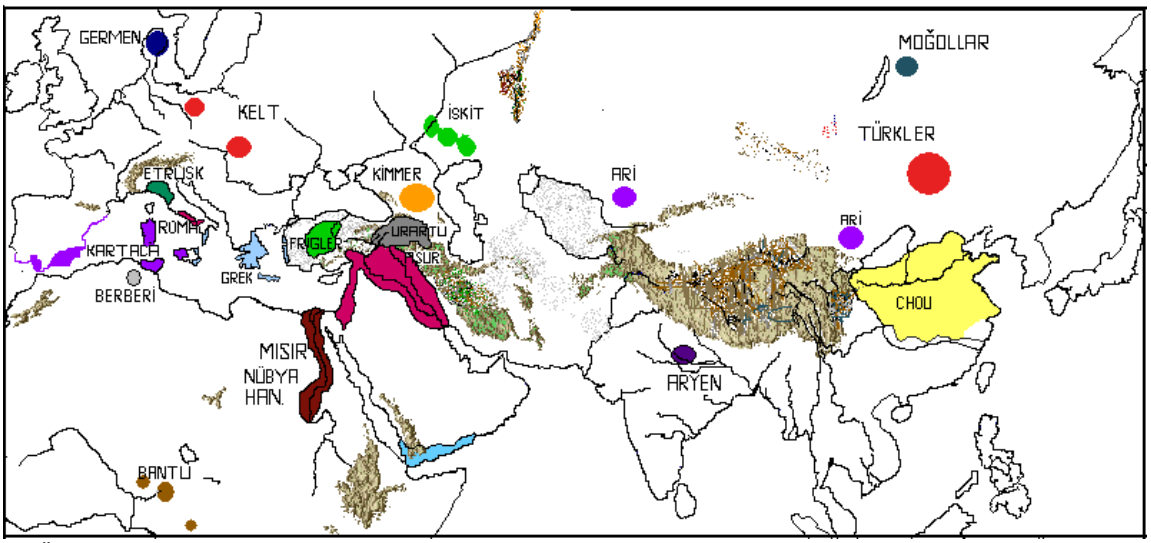
M.Ö. 715 yılına gelindiğinde, Urartu toprakları içinde çok kuvvetli ve iyi örgütlenmiş bir Asur casus teşkilatı vardı. Bu teşkilat, Kimmerlerin Urartular için büyük sorun yarattığını ve Urartu ordusunu yendiklerini Asur kralı Sargon'a bildirdi. Asurların bu teşkilatı resmi olarak bilinen ilk casusluk teşkilatıdır. Kimmerler, Urartu ordusunu yenmiş ve tahrip etmişlerdi. Başkente geri dönen I.Rusa, orada yüksek kademeli memurların da katıldığı ciddi bir isyanla karşılaştı. Yirmi yüksek memuru ve yüz askeri idam ettirerek isyanı ancak bastırdı.

Sargon bu fırsatı kaçıramazdı. Sargon'un sekizinci seferi diye bilinen sefere çıktı. Asur ordusu Mana üzerinden Urartuları yok etmeye gidiyordu. M.Ö. 714 yılında Asur kralı Sargon Urartu ordusunu yok etti. Sargon'un Urartulara karşı yürüttüğü bu savaş bütün ayrıntıları ile şimdi Louvre'da bulunan belgede anlatılmıştır. Asurlar her yeri yakıp, yıkıp, yağmalamışlardır. Urartu bahçe ve ormanları yok edilmiştir. Sargon seferden dönerken, yanında yüzlerce ton hazine vardı. Giderken askeri donanım taşıyan araba katarlarına, 333.500 adet objeden oluşan büyük bir zenginlik (hazine) yüklenmişti. Urartu krallığını tamamen yok olmaktan Tuşpa (Çavuştepe) kalesinin geçilmez duvarları korumuştu. Bu dönemde Urartu kralı olan Rusa, bu yenilginin ve uğranılan talanın peşinden intihar etti. Rusa'nın yerine II. Argişti geçti (M.Ö. 714 – 685). Urartu devletinin, öyle tek seferde yıkılmayacak ölçüde geniş, zor geçilen coğrafyası ve hayat dolu bir ulusu vardı. Kentler yeniden kuruldu, sulama sistemleri onarıldı, bağlar yeniden dikildi. Urartu, yine büyük devlet kimliğini koruyordu. II. Agrişti en az Menua kadar Urartu ülkesinin imarına önem vermişti.

Asur, III. Tiglat – Falasar (M.Ö. 745 – 727) ve II. Sargon (M.Ö. 722 – 705) dönemlerinde, Geç Hitit devletlerini, Suriye ve Babil'i ele geçirmiş, Urartuları ağır bir yenilgiye uğratmış ancak Turuşpa'yı (Van'ı) alamadıkları için, Urartu devletine son verememişlerdi. Gordios'un oğlu Midas ise, Asur kralı Sargon ile antlaşma yaparak, Friglerin doğu sınırlarını nispeten huzura kavuşturdu.

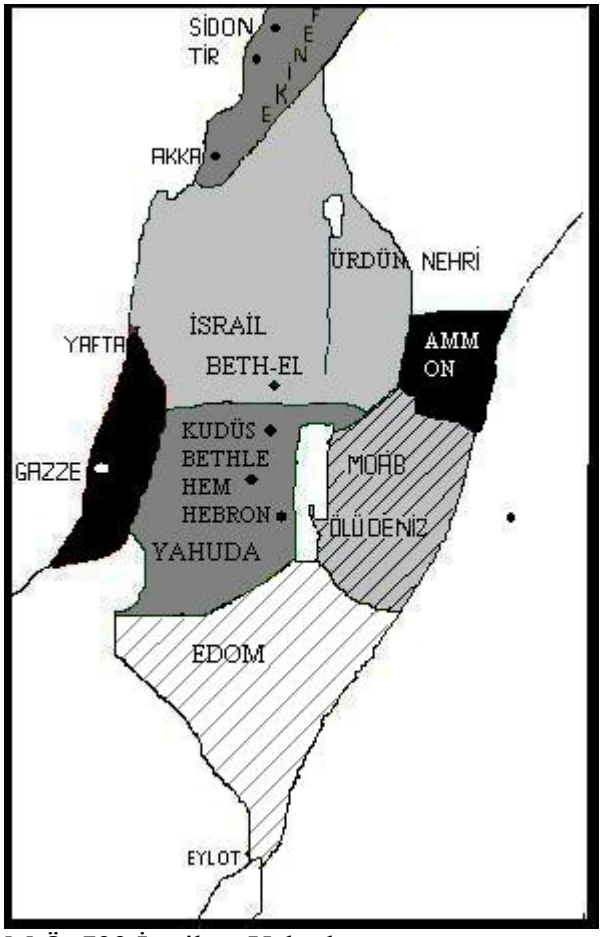
Anadolu'ya doğru hareketlenmiş olan Kimmerler Urartu topraklarına girmişlerdi (M.Ö. 714). Urartu sınırlarına giren Kimmerlere, Urartu kralları I. Rusa ve oğlu II. Argişti engel olmamıştı. Kimmerlerle başa çıkamayan Urartular Kimmerlerle anlaşıp, onlara yol açtılar. Kimmerler Orta Anadolu'ya geçtiler ve yayıldılar. Kummuh, Melddu, Tabal, Şupria (Diyarbakır), Hubuşna (Ereğli) Kimmerlerin dolaştığı ve etken oldukları topraklar oldu.

Kimmerleri bir imkân olarak değerlendiren Urartular hem Kimmerlerle koalisyon gerçekleştirdiler, hem Asur ile mevcut ilişkilerini düzelttiler, hem de bayındırlık hareketlerine yeniden başladılar. Teişebaini kalesi bu dönemde yapıldı.

M.Ö. 700

Yahova Değişiyor

M.Ö. 722 İsrail ve Yahuda

M.Ö. 701 yılında, Sanherib, büyük bir Asur ordusu ile Yuda'yı işgal etti. Kendini savunan yöneticileri kazığa oturtturdu, insanları göçe zorlandı. İşaya'nın Yahova'sı, Musa'nın Yahova'sı olsa idi, Asur'a düşman olur, onu kahrederdi. Ama İşaya'nın Tanrısı, Asur'u kendisi için, İsraillileri doğru yola getirmek için bir vasıta olarak görüyordu. Halkı yerinden yurdundan eden, II. Sargon veya Sanherib değil, bizzat Yahova'nın kendisiydi. Tanrı artık bütün ulusları elinin altında tutuyordu.

İsrail krallığının düşüşünden sonra, Yuda (Yahuda) kralları, daha önce bahsettiğimiz gibi, Asur'un üstünlüğünü tanıyarak, bir süre daha varlıklarını sürdürebildiler. Bu durum ise köylülerin üzerine ağır bir vergi yükü getirdi. Sonunda halk ayaklanarak, Kral Amon'u

devirip, yerine bir çocuk olan Josias'ı (Yoşua veya Yoşiya) getirdiler. Josias (Yoşua veya Yoşiya) otuz yıl tahtta kaldı ve son büyük hükümdar oldu. Bu esnada Asur iyice bunalıma düşmüştü, Josias bundan yararlanarak, yönetimi tekrar merkezileştirdi. Kudüs'ü dini merkez yaptı. Yerel kültler yasaklandı, tapınaklar yıktırıldı.

Artık Yahova tek tanrıydı. Tabii tek Tanrıyla birlikte hoşgörüsüzlük te ortaya çıktı. Tek Tanrıdan önceki dinler temelde hoş görülü dinlerdi. Mevcut panteonlarda her zaman yeni bir Tanrıya yer vardı. Yahudi peygamberleri ise, Yahova'nın rakibi olarak gördükleri Tanrılara karşı böyle bir hoşgörü gösteremediler. Putperestlik günahtı, sahte Tanrılara tapmak günahtı. Hâlbuki Yahova da insan suretinde ve diğer Tanrılardan pek te farklı değildi. Hoşea, Yahova'nın Baal'den daha iyi bir bereket Tanrısı olduğunu iddia ediyordu. Ama Yahova erkekti, Aşera, İştar ve Anat gibi Tanrıçaların işlevini nasıl üstlenecekti. Her ne kadar daha sonraları Tanrının cinsiyet dışı olduğuna karar verilmiş olsa da, Yahova erkek bir tanrıydı. Erkek Tanrı, geçmişin en prestijli dişi Tanrılarını geriye itti. Kadınlar gittikçe daha marjinal bir konuma itiliyorlardı. Yahova'nın statüsünü kazanması, gördüğümüz gibi çok güç olmuştur. Tanrısal konseyde olup, bitenlere bir göz atalım:

Tanrılar arasında düşüncelerini söylemek için, Yahova, El Konseyinde söz alır:

" Artık adaletin ihlaline,
Bayağılıkların kayrılmasına hayır!
Bırakın, zayıf ve öksüzler adaletten nasibini alsın,
Aç ve sefillere adil davranın,
Aciz ve muhtaca yardım edin,
Onları aşağılık yaratıkların pençesinden kurtarın."

Körü körüne yaşayan cahiller ve duygusuzlar
İnsanlığın temelini oyarlar
Bir zamanlar " sizler Tanrısınız,
Hepiniz, El Elyan'ın çocuklarısınız. " demişti.
Ama aynı kapıya çıkar, hepiniz öleceksiniz;
Birer insan olan siz Tanrılar, hepinizin sonu gelecek.

Tanrısal konseyde, El 'in başkanlık ettiği Tanrısal konseyde, Yahova diğer Tanrıları suçlar. Yahova merhameti temsil edip, merhametini kaybeden diğer Tanrılara, ölümlü insanlar gibi yok olacaklarını söyler. Yahova, El 'in ayrıcalıklı konumunu da ele geçirmektedir.

Göçebe Kimmerler yağma için Anadolu'ya gelmişlerdi. Bir süre İç Anadolu'da dolaşıp etrafı talan ettikten sonra, Kızılırmak'ı da geçip, Frigleri yendiler. Midas intihar etti. Gordion sakinleri, eşyalarını bile alamadan, apar topar kentlerini terk ettiler. Midas, Kimmerlerle yapılan savaşı kaybedince, kuvvetli bir olasılıkla canına kıydı. Kimmerler, Gordion'u da yıkıp geçtiler (M.Ö. 694). Lidya'dan geçerken pek çok İon şehrini de yıktılar. Kimmer istilasından sonra, Friglerin Anadolu'da devlet olarak önemi kalmadı. Bir süre sonra, M.Ö. 650 yılında, Anadolu'yu Kimmer istilasından Lidya (Lydia) kralı Alyattes kurtaracaktı.

Güney Arap yarımadasındaki Saba krallığı ticaretle durmadan zenginleşiyordu. Saba krallığının en önemli yapılarından biri, M.Ö. 700 yılı çıvarında inşa edilmiş olan, büyük toprak dolgu barajdır. Bu baraj, Balaq Tepelerindeki Adhanah (Dhana veya Adhana) vadisinde inşa edilmiştir. Büyük Marip Barajı olarak anılır. Antik dünyanın mühendislik harikalarından biridir.

Saba Krallığının başşehri olan antik Marip şehrinin üst tarafındadır. Efsanevi kraliçe Saba Kraliçesi tarafından yapıldığına inanılır. Şehrin ve civarının su ihtiyacı için periyodik yağan Mason yağmurlarının sularını toplamak amaçlanmış olmalıdır.

Yakın zamanlarda yapılan arkeolojik kazılar bölgede, M.Ö 2000'lere kadar uzanan kanallar ve topraktan basit setler yapıldığını ortaya koymuştur. Ancak baraj denilebilecek oluşum için verilebilecek en uzak tarih M.Ö. 750 – M.Ö. 700 arasıdır. Bu barajın enine kesiti üçgen şeklinde idi. 580m.uzunluğunda 4 m. yüksekliğinde ve temelinde 5 metre genişliğindeydi. Bu barajın arkasında oluşan göl 10.000 hektar büyüklüğündeydi ve 50.000 kişilik bir nüfusa su desteği sağlıyordu. Sıkıştırılmış toprak bloklardan inşa edilmişti (packed earth). İlk zamanlar sıkıştırılmış topraktan yapılırken sonraları muhkem briketlerden oluşturuldu. Zaten günümüze ulaşan baraj ve antik Marip şehrinin kalıntılarında, bölgenin ana inşaat malzemesi olan bu briketler görülmektedir.

Saba krallığı, Kızıldeniz'in karşı kıyısındaki Eritre'yi uzun süre hâkimiyeti altında tuttu. Bu sırada, Yemen'den bazı Araplar, Kızıl denizi geçerek, Habeşistan'a gittiler. Bunlar yerli kabileler ile evlilikler yaparak karıştılar ve Habeşistan'da Aksum krallığını kurdular. Aksum krallığı giderek güçlenecek ve sonunda Kuş krallığını yıkarak hâkimiyeti altına alacaktır.

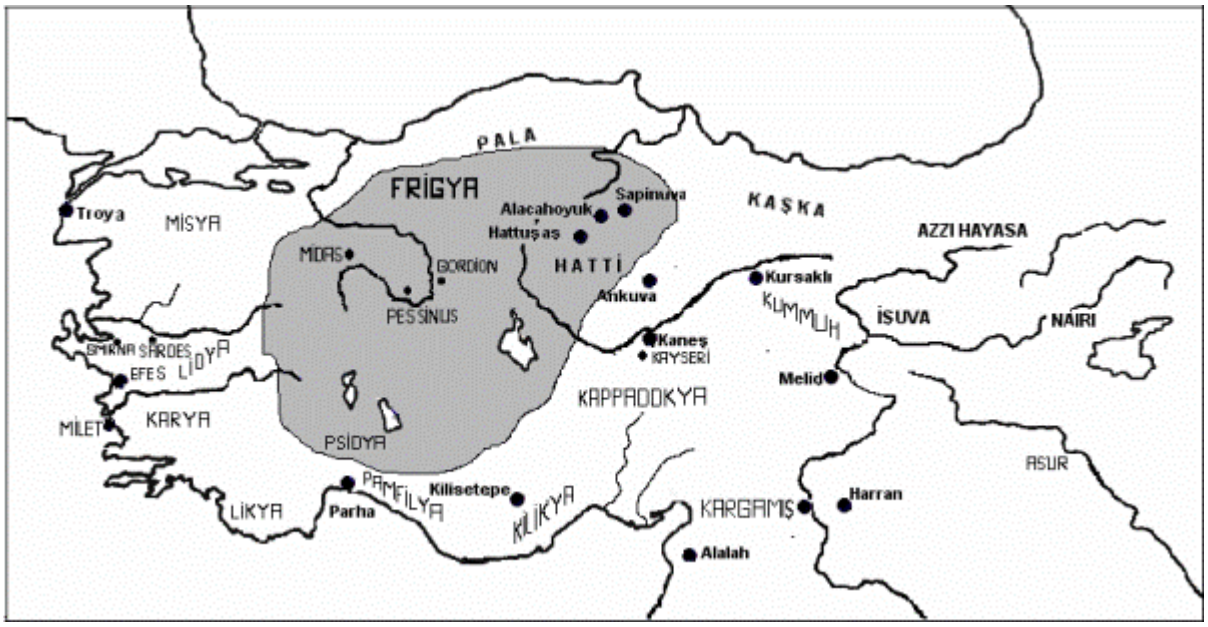
Kral Midas

Frigya kralı Midas, Yunanlıların gözünde her tuttuğunu altın yapan efsanevi bir kişiydi. Delfi'deki tapınağa altın tahtını hediye etmişti. Ege kıyı kentleri ve Lidya ile dostça ilişkiler kurmuştu. Midas'ın adı kullanılarak pek çok efsane düzenlenmiştir. Büyük İskender'in tarihçisi Nikomedyalı (Nikomedialı, İzmitli) Arrianos, kördüğüm efsanesini yazmıştır. Midas kral seçildikten sonra, arabasını, şükranını belirtmek üzere, Gordion'daki Zeus tapınağına adar. Arabada, kızılcık ağacının kabuğundan yapılmış, başı ve sonu belli olmayan bir düğüm vardır. Bu düğümü kim çözerse, o Asya'nın egemeni olacaktır. Büyük İskender, Gordion'da bu düğümü normal yollardan çözemeyince, bir kılıç darbesi ile çözmüştür.

Midas hakkında bir başka efsane de, Latin ozan Ovidius'un anlattığı, her tuttuğunun altın olması efsanesidir. Tanrı Dionisos'un (Dionysos'un) alayında yer alan yaşlı ve sarhoş Silenos'u köylülerin elinden Midas kurtarır. Silenos da Midas'a her tuttuğunu altın yapma özelliğini verir. Midas sofraya oturana kadar hayatından çok memnundur. Ama eline aldığı her lokma altın olur. Midas bu dertten kurtulabilmek için Tanrılara yalvarır, yakarır. Tanrıların Midas'a gösterdikleri yol Paktolos (Sart) çayında yıkanarak, arınmasıdır. Midas, Sardeis'teki Paktolos Çayında (Sart çayı) yıkanırsa, dertten kurtulacaktır. Midas çayda yıkanır, her şeyi altına çevirme özelliği çaya geçer. Lidya kralları bu akarsuyun sayesinde zengin olurlar.

En ünlü Midas efsanesi ise, eşekkulaklı Midas'tır. Pan ile Apollon arasında veya Marsiyas (Marsyas) ile Apollon arasında Tanrısal bir müzik yarışması yapılır. Midas hakemdir. Midas Apollon'un rakibini daha fazla beğenir. Apollon da Midas'ı cezalandırıp, kulaklarını eşekkulağı yapar. Midas, sivri külahı ile kulaklarını herkesten gizler. Ama bir gün tıraş olurken, berberi durumu fark eder. Berber bu sırrı fazla saklayamaz, birine anlatması lazımdır. Sonunda, bir kuyuya sırrını yavaşça fısıldar. Sonra, kuyunun etrafındaki sazlar, her rüzgâr estiğinde:
Midas'ın kulakları eşekkulakları
Midas'ın kulakları eşekkulakları
Diye bağırmaya başlarlar.

Frigler

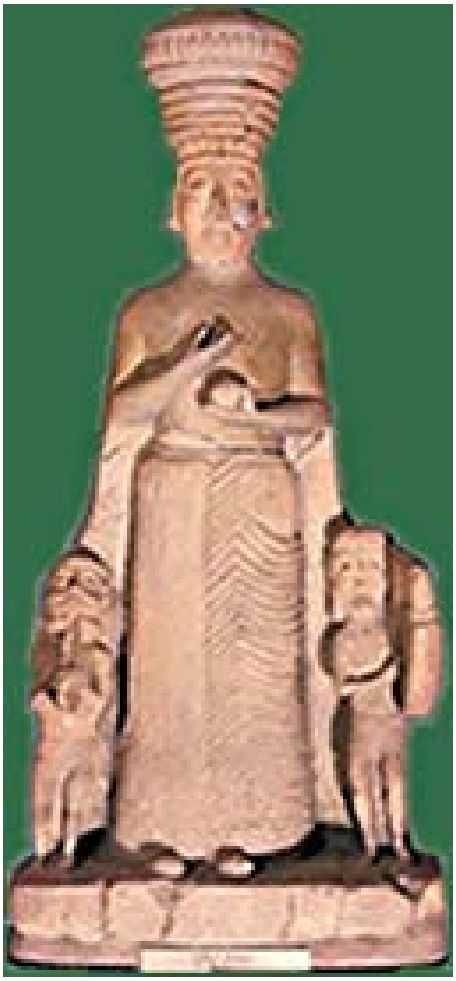

Frigler

Kimmer istilası sonrasında Gordion'u terk eden Friglerin bir kısmı kente geri dönmüş bile olsa, ne Frigler ve ne de Gordion eski konumunu kazanamadı. Gordion, artık, bölgesel bir merkezdi. Kimmerlerden canını kurtarabilen kral ailesi üyeleri, yukarı Sakarya'ya çekilerek, bir süre bağımsız yaşadılar. M.Ö. 590 yılında, Alyattes (Lidya kralı), Kızılırmak seferine çıkınca, Frigler Lidya'ya bağımlı hale geldiler ve küçük krallıklar şeklinde varlıklarını sürdürdüler. M.Ö. 546 yılındaki, Pers istilasından ise kimse kendini kurtaramayacaktı.

Frigler, Kimmerler tarafından devlet olarak tarih sahnesinden silinene kadar geçen sürede Eski Hitit kalıntılarına ne oldu? Pek çok Frig büyük kasabasının, eski Hitit kentleri üzerine kurulduğunu biliyoruz. Bu kentlerin kasabaya dönüşürken nüfusu da azalmıştır. Yani Hatti – Neşa – Hurri karışımı halkın bir bölümü yer değiştirmiştir. Bunların bir kısmının kırsal kesime çekildiğini, ama önemli bir bölümünün de doğu ve güney doğuya kayarak, M.Ö. 800 yıllarında, bir takım şehir devletleri kurarak, yaşadıklarını daha önce anlatmıştık. Bunların bir kısmı Asurluların Tabal dediği devlet içinde (bu devlet Frigler olabilir) gevşek bağlı bir konfederatif yapıda var olmuştur. Bu kentlerin sanatı ve mimarlığı, Hitit kültürünün yıkılışından sonraki canlanışıdır. Zaten bu kentlerin büyük bir çoğunluğu eski Hitit krallığının taşra başkentleridir. Buradaki yazılar da Hitit ulusunun dağılımına ışık tutmaktadır. Bu kentlere gelen Hititler eskiden beri burada oturanları çıkarıp, atmamışlardır. Onlarla birleşmiş yeni bir Hitit geç uygarlığı kurmuşlardır. Bu şehirlerden bazıları şunlardır: Kargamış, Zincirli veya Samal (bu kentte Aramilerle, yani Suriye'nin çöl insanları ile karışan nüfusta, zamanla

Asur etkisi artmıştır), Milidya (veya Milid, bugünkü Malatya'dan az uzakta), Gurgum (bugünkü Maraş), Kummuh (daha sonra Kommagene adını alır), Orontes (Asi nehri) üzerindeki Raynat, Amik kıyısındaki Unki ve daha başkaları.

Frig Sibel

Frig devleti tarım ağırlıklı bir ekonomiye sahipti. Büyük topraklar rahiplerin denetimindeki tapınaklara aitti. Büyük hayvan sürüleri vardı. Ve bu hayvanların yünleri pek meşhurdu. Ayrıca kereste de ekonomide önemli bir yere sahipti. Friglerin at sürüleri de, o dönemin en önemli zenginlik kaynaklarından biriydi. Friglerde maden işleme sanatı da çok ileri bir düzeydeydi. Frig ihracı olan bronz heykel, büst ve işlemeli içki kadehlerine değişik ülkelerde rastlanmıştır. Friglerin müzikleri ve dansları ünlü idi.

Frig erkekleri, bukleli saçları, kısa sakalları ve yuvarlar küpeleri ile betimlenirler. Uzun giysileri ve uzun çizmeleri vardır. Başlarında tüylü deriden trak (thrak) başlıkları vardır. Kısa mızrak, hançer ve ufak, yuvarlak kalkan taşırlar. Frig kadınları ise başlarını örter, gerdanlık, bilezik ve küpeler taşırlar.

Gordion ve Midas'ta yüksek düzeyli bir aydın tabakası vardı. Yunanlı, Foçalı, Suriyeli, Urartulu tacir ve zanaatkârlar da bu kentlere yerleşmişlerdi. Friglerin, hayvan masallarının (fable'ler) ilk bulucularından ve yaygın kullanıcılarından olduklarına inanılır. Halbuki, bilindiği gibi ilk hayvan masalları Sümerlerdedir.

Frig dini, çok Tanrılı ve kendinden önceki Anadolu dinlerinin bir devamıdır. En önemli kült, ana Tanrıca Kibele (Kybele) kültüydü. Luwidlerce (Luvidler) Kubaba, Lydialılarca (Lidialar, Lidyalılar) Kibele (Kybele) veya Kybebe, Fryglerce (Frigler) Kubile veya Matar Kubile denilen ana Tanrıça, Anadolu'da zaten 6000 yıldır vardı. Daha önce Çatalhöyük ve Hacılar'da hüküm sürmüştü. Frigler, hemen hemen tüm Anadolu geleneklerini benimsemişlerdir. Friglerin benimsediği ana Tanrıçanın başında, kuleye benzer yüksek bir taç vardır. Bu taç, onun, kentlerin ve tarımsal ürünlerin tek egemeni olduğunu gösterir. Aslında, Frigler için ana Tanrıça, doğaya hükmetmekten daha fazla bir şeydir. Doğanın kendisidir. Kent ve toprakların mutlak sahibi olan Tanrıça adına, kral da bunların mutlak sahibidir. Kibele'nin yanında bulunan Aslan ise Frig krallığının bir simgesidir. Kibele sevgilisi Attis ile birleşince doğaya yeni yaşam gelir ve Kibele Attis'ten ayrılınca kış gelmiş olur. İnanna Dimuzi efsanesinin yeni bir versiyonu.

Friglerin en büyük ana Tanrıça tapınakları Pessinus (Ankara-Eskişehir yolu üzerindeki Sivrihisar Antik kentindeki Ballıhisar veya Balahisar) dedir. Tanrıçanın burada gökten indiği kabul edilir. Bu kutsal kent, başrahiplerin yönetiminde, bağımsız bir kent devleti gibidir. Burada erkeklikleri Tanrıçaya adanmış iki başrahip vardır. Başrahiplerden biri Attis adını taşırdı. Attis'in emrinde yine hadım edilmiş rahipler bulunurdu ki bunlara gallos denirdi. Galloslar, dini törenin vecdi içinde, kendi kendilerini hadım ederlerdi. Bu kanlı törenler,

Tanrılar katındaki mitin, dünyaya yansımasıydı. Nasıl Tanrı Attis, erkeklik organını keserek kendini ana Tanrıçaya adamışsa, rahipler de öyle yaparak kendilerini ana Tanrıçaya adıyorlardı.

Pessinuslu rahiplerin kendilerini hadım etmelerinin mitolojik öyküsü şöyledir. Bu rahiplere genel ad olarak " koribantlar " (korybandlar) denir. :

Efsanelere göre ..." Pessinus, Agditis adlı bir dağın yamacındadır. Bu dağın adını aldığı (ikincil bir tanrı gibi düşünebileceğimiz) diamon başlangıçta hem dişi hem erkekmiş. Olympos tanrıları bu iki cinsiyetin gücünü bir bedende toplayan diamondan korkmuşlar. Erkeklik organını kesip atmışlar. Bu organ toprağı dölleyip badem ağacı olmuş. Sangirion (Sakarya) perisi Naiad Sagritis bademi koynunda saklamış ve badem bir evlada dönüşmüş. Attis adlı bu çocuk çok güzel bir erkek olmuş. Dostu efsanevi teke ile kırları dağları gezmeye başlamış. Kybele (veya Strabo'nun verdiği adla Agdistis) onu görmüş ve aşık olmuş. Ama gencin daha önceden söz verildiği için Midas'ın kızı ile evlenmesi gerekiyormuş. Pessinus'ta yapılan düğün töreni esnasında, Kibele düğünü engellemek için ortaya çıkmış. Attis, Kibele'nin Tanrısal, Midas'ın dünyasal baskısı karşısında çıldırmış ve erkeklik organını kesmiş atmış ve sonra da kendini öldürmüş. Bu acı sona tanık olan Midas, erkekliklerini Kibele'ye kurban eden iğdiş rahip " Koribantlar "ı ve törenlerini tesis etmiş. Pişman olan Kibele de Attis'i yeniden, her zaman yeşil bir çam ağacı olarak yeryüzüne geri yollamış…"

Bu mite dayanılarak, ilk ve son baharlarda, Attis'in doğumunun ve ölümünün temsil edildiği törenler düzenlenirdi. 22 Mart'ta doğumunun kutlandığı bahar törenlerine " Hilaria " adı verilirdi.

"…Koribantların, arındırma törenleri, katılanlarda bir histeri nöbeti yaratan flütlerin ve davulların eşliğinde yapılan bir danstı. ... Müziğin etkisi uyuşturucuydu… Koribant rahiplerinin törenleri, dansları hipnoz diyebileceğimiz bir etki yaratırdı... …" Daha sonra erkeklik organlarını Kibele'ye kurban edecek Koribant (Korybant) rahip adayları kendilerini iğdiş ederlerdi. Daha sonra, onların kutsal Tanrıça ile evlenme ve temsili cinsel birleşme törenleri yapılırdı. Büyük ilahî varlıkla bütünleşme ise, boğa kurbanı ve boğanın kanına bulaşma biçiminde temsil edilirdi "…

Kendilerini hadım eden Frigyalı Kibele rahipleri (Koribantlar), efsanelere göre tılsımlı taşlar kullanırlar, kehanet ustası, büyücü ve doktordular. Kibele kara taşı denilen taş ise tılsımlı taşların en ünlüsüdür. Pessinus kentindeki bu kara taş bir gök taşıydı ve M.Ö. 204 de Roma'daki Platinus tepesindeki tapınağa taşınacaktı. Bu göktaşı hala orada durmaktadır.
Koribantlar günahtan arındırma işlerini de yaparlardı.

" Yunancada epilepsi, kutsal hastalık olarak bilinirdi, hastalık nedeninin, bir tanrının ya da ruhun bedene girişi olduğuna inanılırdı… eğer hasta ağzından köpükler çıkarıyor ve tepiniyorsa neden Ares'e bağlanırdı. Belirtiler geceleyin, korku ve dehşet, sayıklama, yataktan fırlama ve dışarı koşma ise, bunlar Hekate'nin saldırısına uğramış ya da ölülerin ruhları tarafından çarpmışlardı…"

Koribantların arındırma törenleri, sadece epilepsi hastalarına yönelik değildi. Arındırmanın birçok insanın birçok nedenle isteyebileceği " günah çıkartma " gibi bir işlevi de vardı. Bu törenlerle " hastanın bedenini tutmuş olan cinin önce etkin olması sağlanıyor, daha sonra da kovuluyordu."... " Hasta olmayanlar da ruhen rahatlayıp kendilerini yeniden doğmuş gibi hissediyorlardı ".

İleride görüleceği gibi Kibele Roma'ya gittikten sonra, Romalılar ona Cybele diyeceklerdir. Kibele Roma gittikten sonra, bu kültün dansçı rahiplerinin (koribantlar veya korybandların) arındırma törenleri, kabartmalar, freskler vb tarzında tasvir edilmiştir. Bu eserler halen mevcuttur.

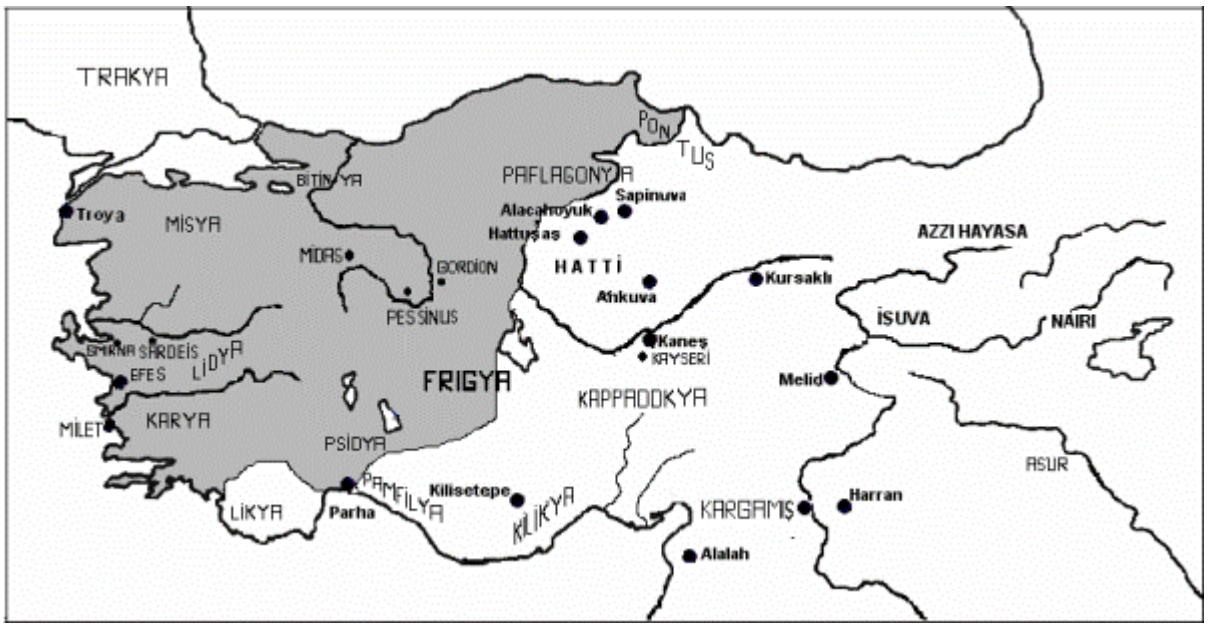
Antik zamanlarda gönüllü ve zoraki hadım edilen çok sayıda erkek olduğunu düşünebiliriz. Dini nedenlerle " bağlılık ve /veya ibadet " amaçlı kastrasyon yani hadımlık, neolitik çağlardan beri olmalıdır. Bazı tarihçiler Çatalhöyük'te Frigler'deki hadım Kibele rahiplerine benzer kutsal hadımların olduğu ileri sürülmektedir.

Frig devleti yıkıldıktan sonra, metragyrtoi denilen ana Tanrıça rahipleri (Koribantlar da denir), köy, köy, kasaba, kasaba dolaşarak, bu dini yaymaya ve yaşatmaya devam ettiler. Bu kült uzun süre yaşadı. Pek çok inancı etkileyip, değiştirdi. Bu inanış, Roma döneminde, Roma'ya da taşınarak, Magna Mater adıyla önemli bir rol oynadı.

Frig asilleri ölülerini ya kaya mezarlara veya tümülüslere gömdüler. Halk ise, ölülerini mezarlıklarda, basit mezarlara gömüyordu. Frig döneminde ölü gömmenin yanı sıra yakma işleminin de uygulandığı görülmüştür. Ve hatta Anadolu'da çok eski bir geçmişe sahip olan, küp içinde gömme de uygulanmaya devam etmiştir. Anadolu'da, çok çeşitli halkların bir arada yaşadığının en önemli göstergelerinden biri olan ölü gömme çeşitlilikleri, Frig sonu Anadolu'sunda, yaşamaya devam etmiştir.

Eski tarihçiler, Frig evlerinin kütükten yapıldığını söylüyorlar. Ancak kazılarda taş ve kerpiç evler de bulunmuştur. Ev planında, Anadolu'da çok eski tarihlerden beri kullanılmakta olan bir tarz benimsenmişti: Önde bir giriş holü ve onu takiben büyük bir salon. Çatı, ahşap üzerine, saz ve kil örtülerek yapılıyordu. Evlerin kapıları, ahşap, oyma işli idiler. Evlerin dış yüzeyleri, pişmiş topraktan kabartma panellerle süsleniyordu. Kabartmalar, geometrik şekilleri, insan ve hayvan figürlerini betimliyordu. Eski Frig ev tabanları, çakıl taşından mozaiklerle kaplanıyordu.

Lidya

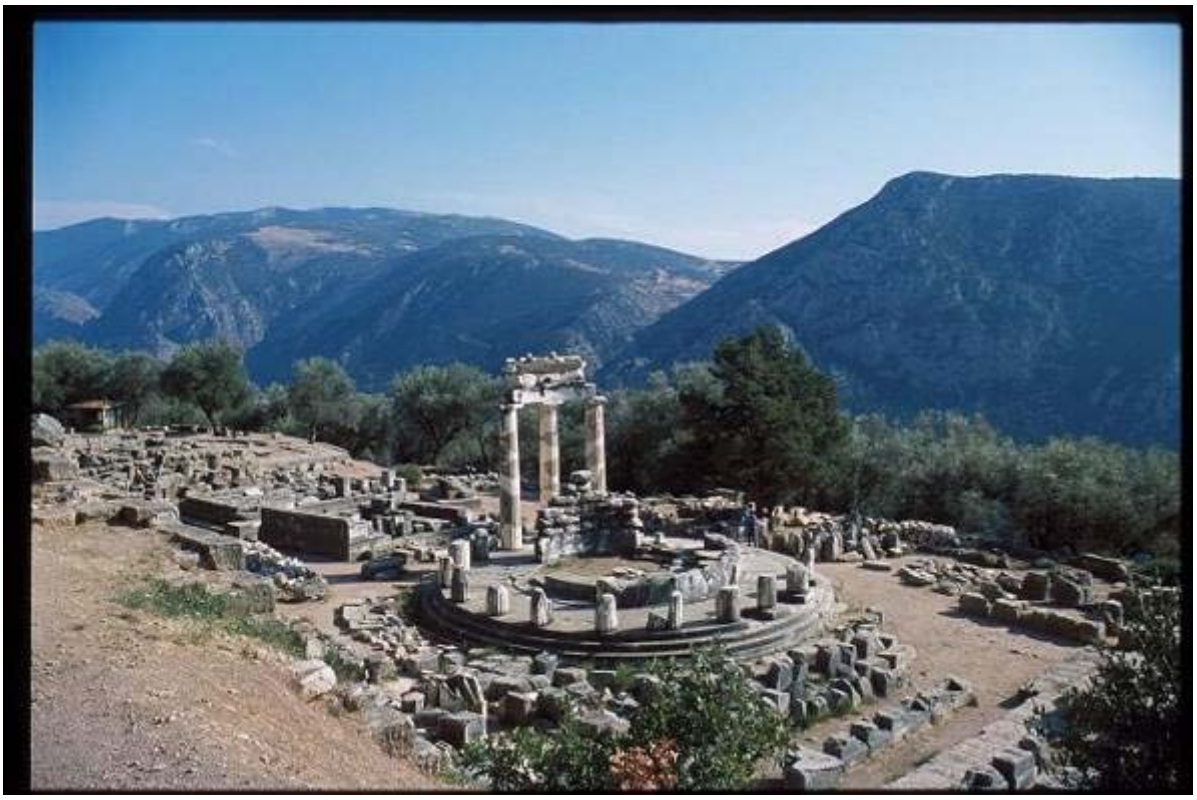

Lidya

Orta Anadolu'dan Batı Anadolu'ya gelince, buradaki en önemli devlet Lidya (Lydia) dır. Lidya bölgesi kuzeyde Misya (Mysia), güneyde Karya, doğuda Frigya ve batıda İyonya ile sınırlandırılmış, neredeyse bu günkü Ege bölgesidir. Marmaris'ten, Edremit körfezine kadarki tüm kıyıyı kapsar. Lidya sınırları içinde üç ırmak akar: Kuzeyde Kaykos (Bakırçay), ortada Hermos (Gediz), güneyde Kaystrol (Küçük Menderes). Lidya'yı Karya'dan Aydın dağları (Mesogis) ve Büyük Menderes (Maiandros) ayırır. Lidya'nın en güney kenti Tirha (Tyrha, Tire) dir. Homeros buradan Mayonya (Maionia) diye bahsetmektedir. Genelde, bu bölgenin tarihinin, M.Ö. 2000 yılına kadar gittiği ileri sürülse de, kesin tarih bilgileri, M.Ö. 680 yılında başlar. Kuvvetli bir olasılıkla, Lidya topraklarında, eskiden, Maionlar adında, Lidyalılardan farklı, ama onlara tümüyle yabancı olmayan başka bir halk yaşardı. Lidyalılar, Mayonları (Maionları) yenip topraklarını alınca, Maionlar da ya denizi aşıp batıya kaçtılar, ya da kalıp yenenlere boyun eğdiler. Maionların Hititçe ve Luvidce (Luvice) konuştuğu ve M.Ö. 700 yıllarında, bu topraklara gelen Trakya kökenli kavimlerin dili ile yerli halkın konuştuğu dilin karışmasından Lidce yani Lidya dili doğmuş olmalıdır. Heredot, Lidya kralları ile ilgili öyküleri, çok teferruatlı olarak yazmıştır. Daha önce sözlü geleneğe konu olan hikâyeler, Heredot'un elinde diyaloglarla süslenerek, felsefi ve etik örnekler haline dönüşmüştür. Daha da ilerki yıllarda, Lidya krallarının hikâyeleri, Yunan felsefe ve etiğine seslenecektir. Lidyalılarca yazılan Lidce metinler, Yunan alfabesinden etkilendiği sanılan Lidya alfabesi ile yazılmıştır. Kuvvetli bir olasılıkla Lidya ve Frig alfabesi de birbirini etkilemiş olmalıdır.

M.Ö. 680 li yıllarda, Lidya'da, Herakleidis hanedanı hüküm sürmekteydi. Saray içi olayların sonucu bu hanedan yerini Mermnades hanedanına bıraktı. Ve kral Gyges tahta geçti. Ancak Herakleidis ailesi ve taraftarları ile Mermnades ailesi ve taraftarları arasındaki mücadele

bitmedi. Kral Gyges, çekişmeyi bitirmek için, Delfi'deki (Delphoi) tapınağa başvurdu ve sorun çözüldü. Kral Gyges ve daha sonra ardılları, bu yola sık sık başvuracaklardır. Gyges, Herakleidislerin pek başvurmadıkları bir yola, askeri güç kullanma yoluna da başvurdu. Ve Miletos, Simirna (Smyrna) ve Kolofon'a (Colophon) saldırarak, kıyıda yerleşmiş İon yerleşimlerine gösterilen geleneksel hoşgörüye son verdi. Bu esnada Anadolu'da Kimmer tehdidi vardı. Kimmerler Anadolu'ya Kafkasya üzerinden girmişlerdi, aynı zamanlarda Trerler de, Boğazlar üzerinden Batı Anadolu'da idiler. Lidyalılar, Kimmerlere karşı, Asurlulardan yardım istediler ve iki Kimmer şefini zincirleyerek Ninova'ya yolladılar. Asur kralı Asurbanipal (M.Ö. 668 – 627) daha önce adını duymadığı Luddi (Lidyalı) lara, kuvvetli olasılıkla maddi olarak yardım etti.

Delfi

Asurlular olayı şöyle anlatırlar: " Atalarımızın adını bile bilmedikleri Lu-ud-di denen, denizin öte yanından, uzak bir ülkenin. Gu-gu adlı kralı rüyasında Tanrım Asur'u gördü ve onun adını söyleyerek, benim kral eteklerime yapıştı." Burada adı geçen Lu-ud-di ülkesi Lidya, Gu-gu ise Gyges dir.

Gyges Kimmer saldırısını geri püskürttü. Ancak Asur Lidya işbirliği çok sürmedi. Bu başarı, Gyges'i şımartmış olsa gerektir. Çünkü daha sonra, Asur devletinin iç işlerine karışmak üzere, Gyges Mısırlarla anlaşmaya çalıştı. Bu sırada Mısır, Assurlara karşı bağımsızlık mücadelesi veriyordu. Gyges, Mısır kralı Psammetikhos'a İonya ve Karya ücretli askerleri göndererek yardım etti. Gyges, zamanında Lidya aniden önemli bir güç haline gelmiştir. Bunda en temel neden, Paktolos çayında (Sart) altın bulunmuş olmasıdır.

M.Ö. 652 de Kimmerler aniden ve çok kalabalık olarak tekrar bastırdılar. Gyges öldü, başkent Sardeis, iç kale hariç, Kimmerlerin eline geçti ve bir bölümü yakılıp, yıkıldı. Kimmerler Lidya'yı uzun süre ellerinde tutmadılar.

Gyges'in yerine oğlu Ardis geçti. Ardis zamanında, batı Frigya Lidya sınırlarına dâhil oldu. Lidya'nın doğu sınırları Kızılırmak (Halys) nehrine kadar genişledi. Bitinya (Bithynia, bugünkü İznik, Adapazarı) bölgesi ele geçirildi. Kıyıdaki bazı İyon şehirleri de ele geçirildi. Sadece Miletos alınamadı. Ancak Miletos ile iki tarafı da yıpratan savaşlar yapıldı. Bu sırada Kimmerler, Trerlerle birleşerek, bir daha Lidya'ya saldırdılar. Sardeis'i (Sart) tekrar yağmalayarak, İonya üzerine yürüdüler. Efes direndi, ama şehrin surlar dışındaki bölümü yakıldı. Kimmerler Magnesia, Priene ve Melie gibi kentleri yakıp yıktılar. Ama İon'yada kalmayıp, İç Anadolu'ya çekildiler. Bu saldırılar İon kentlerini bir taraftan çok korkuttu, ama bir taraftan da onların Lidya'ya karşı bağımsızlıklarını korumalarına yardımcı oldu. Ardys (Ardis), Kimmer saldırılarından sonra ortaya çıkan güç durumundan kurtulmak amacıyla, Asur ile yeniden diplomatik münasebetler kurmaya çalıştı. Asurbanipal'den yardım istedi. Bu yardım isteği Asur belgelerinde şöyle anlatılır: " Kendinden sonra oğlu (Arsys) onun (Gyges) tahtına çıktı. Kötü iş, Tanrılar aracılığı ile beni (Asurbanipal) güçlendirdi. Bana elçileriyle haber yolladı. Benim soylu ve kral ayaklarıma sarıldı ve dedi ki, Tanrının koruduğu kral sensin. Babam senden ayrıldı ve ona çok kötü şeyler oldu. Beni yani senden korkan uşağını koru. Ben senin boyunduruğunu taşımak istiyorum."

Kimmer akınları, Lidya (Lidia) devletinin ne denli güçlü bir ekonomisi olduğunu ortaya çıkarır. Hitit devletinden sonra, Anadolu'nun düzeni güçlükle toparlanmıştı. Bu düzeni, göçebeler alt üst ediyorlardı. İskit, Kimmer, Trer ve diğer göçebelerin talan ve yağma üzerine kurulan düzenleri, yerleşik devletleri birbiri ardından yıkıp, güçsüzleştiriyordu. Urartular, bin bir manevra çevirerek ve güçlerinden çok şey kaybederek ayakta kalabilmişlerdi. Frigler büyük devlet olma özelliğini kaybetmiş, birkaç feodal beylik şekline dönüşmüşlerdi. Ama Lidya dayanıyordu. Her göçebe akın ve talanından sonra yine ayağa kalkıyordu. Bu, ancak güçlü bir ekonomi ile olabilirdi.

Ardis 49 yıl tahtta kaldıktan sonra ölünce yerine oğlu Sadyattes geçti. Sadyattes 12 yıllık hükümdarlığı sırasında, İon kıyı kentlerini ele geçirmek istedi ise de, başarılı olamadı. Sadyattes iki öz kız kardeşi ile evliydi ve onların birinden Alyattes doğdu.

Lidya'da Sadyattes'in ölümünden sonra tahta Kral Alyattes geçti. Kral Alyattes hem Kimmerleri Anadolu'dan kovdu ve hem de Kızılırmak dolaylarına seferler yaparak Lidya'nın sınırlarını genişletti. İlk resmi devlet parası Alyattes döneminde basıldı. M.Ö. 607 yılında devletçe yönetilen ilk sikke basımı gerçekleşti.

Bu sırada Atina'da sosyal çalkantı gittikçe büyüyerek devam ediyordu. Atina'da toplum bir taraftan hızla köleci toplum olma yolunda ilerlerliyor, diğer yanda asiller Atinalıları keyfi bir tarzda yönetmeye devam ediyorlardı. Kent halkı artık yazılı kanunlar ve düzenlemeler istiyordu. Atinalıların hoşnutsuzluğu tam eyleme dönüşecekken, soylular, arhont Drakon'a bu kuralları saptama ve toparlama görevini verdiler (M.Ö. 621).

Havuzun etrafında Kurbağalar

Yunan kolonileri M.Ö. 550

Kıyıdaki Yunan şehirlerine gelince, M.Ö 800 yılından başlıyarak, 100 yıl içinde, topraklarını nehir vadilerinden yukarılara doğru genişlettiler. Bu gerçekleşirken karşılarına çok büyük direnişler çıkmadı. Lidya gibi bir devletin, bu genişlemeye neden sesini çıkarmadığını anlamak zordur. Ancak M.Ö 700'e gelindiğinde, Kimmerler Gordion'u yıkınca, Lidya Mermnades hanedanının yönetimi altında, politika değiştirdi. İon kıyı kentleri daha fazla toprak kazanamaz oldular. Hatta toprakları daralmaya başladı. Yaşama alanı daralıyordu. İon kent sakinleri, çözümü tekrar denize açılmakta buldular. Denize açılmalarında toprak yokluğunun getirdiği zorunluluk dışında, maceracı karakterleri de rol oynamış olmalıdır. Ama asıl kolonileşme fikri Yunan ana karasından çıkmıştır. Yunanistan'da, toprakları kendilerine yetmeyen kent devletleri, sorunu deniz aşırı tarım toplulukları kurmakta bulmuşlardır.

Ege kıyı kentlerinde, ekilecek toprak azalınca, deniz aşırı yerlerde, kendilerine ait yerleşimler kurma politikası yürütülmeye başlandı. Başı Milet kenti çekiyordu. Milet kentinin toprakları yok denecek kadar azdı. Kentin iç siyaseti, ekonomik çaresizlikten bir bunalıma doğru gidiyordu. Miletlilerin eski zamandan beri büyük bir liman kenti olarak yaşamış olması nedeniyle ellerinde yeterli coğrafya bilgisi ve deneyimli gemiciler vardı. Ayrıca Milet, geçmişten gelen bilgisi ile ekonomik çözümün, uzakta ama Milet'e bağlı ticari yerleşimlerde olduğunu biliyordu. Miletli gemiciler denize açıldılar. Kıyı Troya kadar Aiollerin elindeydi. Onlar da daha ileriye gidip, Çanakkale boğazının Asya kıyısında Abydos'u (Çanakkale) kurdular. Sonra Propontis'in (Marmara denizi) güney kıyısında Kyzikos'u kurdular.

Kyzikos'un hinterlandı geniş ekim alanları idi. Miletliler bu kolonileri kurarken, Dorlar da boş durmuyordu. Onlar da Marmara denizinin doğusunda bir sürü koloni kurmaya başladılar, bunların en başarılısı Byzantion'du. Miletliler, Marmara'nın doğusu kendilerine kapanınca, daha ileri gittiler. Karadeniz'e açılıp, Sinope'yi kurdular. Sinop uzunca bir dönem, kurulmuş en işlevli koloni olarak kaldı. Kuzey Anadolu'da yetişen tarım ürünleri Sinop'tan dışa açılıyordu. Çok aranan bir çelik olan Khalybes çeliği buradan Ege'ye gidiyordu. Kappadokia'nın kırmızı aşı boyası, Kuzey Karadeniz bölgesi ormanlarında yetişen sert ağaçlar hep Sinop'tan yola çıkıyordu. Sinope'nin kendi de bir uydu koloni kurmuştu; Trapezos (Trabzon). Trapezos ve Sinope beraberce Karadeniz'in en önemli ticaret limanlarını oluşturdular. Ancak Boğazlardan sonra Karadeniz çok tehlikeli idi. Batan geminin ve kaybolan malın haddi hesabı yoktu. Boğaza kadar olan deniz yolunu kısaltmak gerekiyordu. Heraklea (Karadeniz Ereğlisi) kuruldu. Bundan sonra Karadeniz'in güneyindeki yerleşmelerin sayısı hızla arttı. Karadeniz kıyılarına Yunanlılar yerleştikçe, Bithynia ve Paphlagonia da Yunan etki alanı içine girdiler. Bu yerleşimlerin çoğu zamanla kentler haline geldiler. Ama uygarlık gelişmeleri bu Kentlerde değil, Ege kıyılarındaki anakentlerde gerçekleşti.

Kuzeyde bunlar olurken, güneyde durum biraz farklı idi. Yunanlılar Lykia'da geleneklerine bağlı ve kolonileşmek istemeyen bir halk buldular. Bu halk uzun zaman siyasi olarak Yunanlılardan uzak durdu. Ama Yunan uygarlığının nimetlerini de reddetmediler. Epey bir çabadan sonra, Rodos'tan gelen Dorlar Lykia'nın doğusunda Phaselis'i kurdular. Ancak bu koloni limanı, doğu Akdeniz ve Kıbrıs ticaretinde bir ara liman olmanın ötesine pek geçemedi. Anadolu'nun Akdeniz kıyılarında ise kolonileşme sanki olmamış gibi görülüyor. Her ne kadar, sözlü gelenek, Pamphylia ve Kilikya kıyılarında, Akaların Troya savaşı sonrası kolonileşme yaptığını söylüyorsa da, bu konuda kesin kanıtlar bulunamamıştır.

İlk para

Batı Anadolu kent devletleri koloniler kurarken, Lidyalılar madeni para yaparak kullanıma soktular. Kısa süre içinde Yunanlılarca da benimsenen bu yenilik, ekonomik yaşama yeni ve önemli bir canlılık getirdi. Her kent kendi parasını basmaya başladı. Ticaret kolaylaştı. Mısırdan, Karadeniz kıyılarına kadar, neredeyse tüm Orta Doğu'yu içine alan bir ticarette, Ege kent devletleri başı çeker oldular. Genel olarak sikkelerin üzerinde basıldığı kent devletinin simgesi yer alıyordu. Bu simge tanrı, tanrıça, bir hayvan veya bitki olabiliyordu. Ayrıca sikkenin üzerine basıldığı kent halkının adı yazılıyordu. Sikkenin üzerine kentin değil kent halkının adının yazılması enteresandır ve kentlilik bilincinin ne denli yükselmiş olduğunu gösterir. Bu sikkelerde karışım oranı ve ağırlık devletçe garanti edilmişti.

İon Kent devletleri zenginleşiyordu. Zenginleştikçe, bilim ve sanata daha fazla vakit ve finansman ayırabilir hale geliyorlardı. Bu esnada, az ilerde bahsedeceğimiz soyut düşünce gittikçe önem kazandı. Diğer taraftan, ticaret sayesinde tarım ürünleri kolayca temin edilebilir hale geldiğinden, Ege kent devletleri kar marjı yüksek ürünlere kaydılar. Erythrai değirmen taşları, Kos ipek ve kuru üzüm, Khios ve Mytilene şarap, Miletos ve Teos yünlü dokuma, Karia bal, Aigai safran, Kaunos kuru incir, Knidos şifalı otlar, yine Miletos mobilya ihraç eder hale geldiler.

200 yıl süren kolonileşmeyi, Eflatun, havuzun çevresine oturmuş kurbağalara benzetir. Ancak, artık, doğuda Persler, batıda Etrüsk ve Kartaca Yunanlılara dur diyordu. Kolonileşme, sınırlarına gelip dayandı. Kolonileşme, Yunanlıları doğunun büyük uygarlıkları ile karşı karşıya getirmişti. Bu etkileşim, Yunanlıların düşünce, sanat, din, mimari ve tüm yaşamlarını derinden etkiledi. Ama diğer taraftan kolonileşme, Yunanlıları, kıyıda köşede kalmış, uygarlıkta geri toplumlarla da buluşturarak, Yunan kültürünün geniş halklara yayılmasına sebep oldu.

İon Birliği

İonlar, Aiollar ve Dorlar Anadolu'nun kuzey ve batı bölgelerine yerleşmişlerdi. Kolonileşme ve bunun getirdiği ortak çıkarlar, beraberinde, siyasi bir iş ve güç birliğini getirdi. İonyanın, 12 kenti Pan – İon birliğinde bir araya geldi. Bu birliğin esası denize, yani Poseidon tapınmasına dayanıyordu. Ana tapınak Samos (Sisam) adasının karşısında Mykale (Dilek) yarımadasındaki Melia idi. Yeni kurulmuş kentlerin, böyle birlikte hareketi az görülen bir örnektir. Bu gönüllü ama gevşek bağlı birliktelik beraberinde avantajları ve dezavantajları getirdi. Bir örnek siyasi düzen modeline bağlılık gelişti. Ortak ahlaki kurallar ve estetik anlayış benimsendi. Ve bütün bunlardan da yurttaşlık bilinci, o tarihe kadar hiç olmadığı ölçüde, gelişti. Ancak diğer taraftan her kent bireyselliğini kıskançlıkla koruyordu. Kent bireyselliği bilincinin bu denli gelişmesi, Pan – İon kentlerini birbirleri ile acımasız bir rekabete teşvik ediyor ve bu da düşmanlıkları körüklüyordu. Pan - İon birliği dil ve kültür birliğini sağlamış ama ekonomik birliği sağlayamamıştı. Kentlerin arası, onarılamaz biçimde açıldı. Daha sonraları, doğudan gelecek olan askeri saldırılara beraberce göğüs germek gerektiğinde, bölünmüşlüğün acısı çekilecekti. Kimin kime bağlı kalacağının belli olmadığı, sözünde durup durulmayacağının kestirilemediği, pek çok kent devletinden oluşmuş birliklerin, yabancı düşmanlar karşısındaki yetersizlikleri, daha önce de yaşanmıştı. Kısa bir süre önce Yunan ana karasında bu olguya rastlanmıştı. Tarihten alınamayan ders, modelin uyumsuzluğu, az sonra askeri karmaşaya neden olacaktı. Kim, hangi kent, hangi tarafta duruyor; kim taraf değiştirecek; tüm bunlar belirsiz sorular olacaktı. Pan – İon birliği içinde güven bunalımı vardı.

Bu dönemde, Miken kalelerinden tamamen farklı olan ve ilk örneğini Bayraklı'da (İzmir) gördüğümüz, etrafı surlarla çevrili ve içeride kamu tapınakları olan kentler, bir Yunan kent stili olarak ortaya çıktılar. Her yurttaşın katılımı ile oluşan kent yaşamı yeni bir kavramdı. Kentlerde veya yakınlarında, Tanrılara, evler yapılıyordu. Bu kent krallarında Tanrılardan gelen bir gücün temsilciliğini görememekteyiz. Buna karşılık yurttaşlık bilinci ve olgusu çok gelişmişti. Yönetimin başında kral olabiliyordu. Ancak, daima bir yaşlılar kurulu (bule) ve bir halk meclisi (agora) vardı ve işliyormuş gibi görülüyordu. Kent yönetimlerinin tarihçeleri genel olarak şöyleydi. Kent devletleri başlangıçta babadan oğula geçen krallıklar tarafından yönetiliyordu. Basileos denen kral, hem başkomutan ve hem de başrahipti. Yanında soylulardan oluşan bir danışma meclisi vardı. İonya soyluları geniş topraklara ve büyük hayvan sürülerine sahiptiler. Çiftliklerinde veya kalelerinde veya kral ile birlikte saraylarda yaşıyorlardı. Barışta av ve spor ile vakit geçiriyor, savaşta ise, adamları ve silahlarıyla orduya katılıyorlardı. Soylularla, kral arasındaki bu düzgün ilişkiler çok uzun süre devam etmedi. Çelişki, M.Ö. 800 yılında başladı. Ve sonunda, M.Ö. 700 yılında, tüm İon kent kralları yerlerini asillerin senatolarına bırakmışlardı. Artık İon kentleri ilkel bile olsa demokrasinin bu ilk hali ile yönetiliyorlardı.

Mitolojinin tanrıları

İlk Olimpiyatlar

İon, Aka, Dor ve diğer kent devletlerinde, Tanrılara adanmış tapınaklar vardı. Tapınak rahipleri hizmet ettikleri Tanrının emrindeydiler. Bu rahipler özel bir eğitim görmezler, usta çırak metodu ile yetişirlerdi. Rahipler, ruhban sınıfı teşkil edecek tarzda örgütlenmemişlerdi. Görevler veraset yoluyla geçebildiği gibi seçim veya kur'a yoluyla da dağıtılırdı. Rahipler, kurban törenlerine başkanlık ederlerdi. Kurban, kutsanmış bir hayvanın kesilmesi tarzında oluyordu. Müminleri arıtma işleri de rahiplerin işiydi. Tuzlu su ile (deniz suyu), tütsü ile tunç parçalarını çan gibi çalarak, habis ruhları kovar, inananları temizlerlerdi. Rahipler falcılık ve kuvvetli olasılıkla büyü de yaparlardı.

Tanrılar şerefine bayramlar, şenlikler yapılırdı. Bunların en meşhurlarından biri Olimpia (Olympia) oyunlarıdır. Olympia'nın hoş manzarası içinde, Zeus tapınağında, gençler yarışırlardı. Koşu, güreş, pankrotas (güreş, boks karışımı), disk atma, cirit atma, at yarışı yapılırdı. Amaç, en güçlü veya en beceriklilerin ortaya çıkması idi. Oyunlar sırasında, artistik temsiller, müzikli temsiller, felsefe konferansları verilir, sanat eserleri sergilenirdi. Bu oyunlara tüm Yunanistan erkekleri davet edilirdi. Sadece Yunanlı erkeklerin katılabildikleri yarışlar, çıplak olarak yapılır ve kadınlar tarafından seyredilemezdi. Oyunlara katılan yarışmacılar, 10 ay önceden çalışmalara başlar, şenliklerden 1 ay önce de Elius'a gelerek rakipleriyle birlikte sıkı bir çalışma içine girerlerdi. Oyunlarda yarışmacılara ödül olarak zeytin dalından yapılmış çelenkler takılırdı.

Olimpiyat oyunlarının oynandığı sürede kentler arasında kutsal bir mütareke ilan edilir, askeri harekâtlar yasaklanırdı. Olimpia oyunlarına sporcu, aydın ve barışçı bir anlayış hâkim olurdu. Bu anlayış, eski Yunanistan'ın dünyamıza yaptığı en önemli katkılardan biridir.

Zeus, Tanrıların başı olarak, tüm Yunanistan'a hâkimdi. Ve tüm kâinata hâkim olduğu düşünülürdü. Yunan kentlerinde çok Tanrılı bir din vardı ama Tanrıların da Tanrısı vardı. Yani, o günkü Tanrılar Tanrısı ve Tanrılar görüşü ile bugünkü Tanrı ve melekleri fikri birbirinden çok aykırı fikirler değildir.

Epidauros tapınağının kapısında şöyle yazıyordu: " Buhurlarla kokulandırılmış bu tapınağa giren kimse arı, duru olmalı, yani erdemli düşünceler benimsemelidir. " Delfi tapınağında " Kendi kendini tanı " ve " İfrattan sakın " yazılıydı. Yapılabilecek en büyük günah, haddini bilmezlikti (hybris). Haddini bilmezsen Tanrıların kıskançlığı harekete geçerdi. En yüce erdem, ölçülü olmaktı.

Grek dininin, bütün yukarıda aktarılanlara rağmen, ahlak üzerine yeteri kadar eğildiği düşünülmemelidir. Homeros'un anlattığı Tanrılar dünyasında, insanlar için ayıp ve yasak sayılan pek çok şey, Tanrılar tarafından yapılmaktadır. Hırsızlık, zina, aldatmaca gibi ayıp davranışlar, Grek Tanrılarının normal hayatının bir parçası idi. Bu noktada da Ksenofanes'in eleştirisi gelmişti: " Bize benzemeyen tek bir Tanrı olmalıdır."

Eski Yunan kentlerinde, ister Yunan ana karasında olsun, ister Ege adalarında ve kıyılarında olsun, hür Helenler yaşıyordu. Bu hür insanlar din konusunda da geniş bir hürriyet içinde yaşıyorlardı. Ne kutsal kitap, ne zorla kabul ettirilen dogmalar, ne ruhban otoritesi, ne de ölçüsüz kuvvete başvuranlar vardı. İnsan aklı serbest kalmıştı.

Dionysos

Grek dininin bazı teolojik hikâyelerini, bu dini daha iyi anlamak için özetleyelim.

Tanrıların ve insanların babası sayılan Zeus, kıskanç karısı Hera'yı her fırsatta aldatarak, Tanrıçalarla ve ölümlü dişilerle sürekli ilişki kurar. Sayısız çocuk ve torun sahibi olmuştur. Oğulları olan Apollon ve Dionysos, dördüncü kuşak Tanrılar sayılırlar. Hatırlanacağı gibi, Gaia (Ge), Kronos, Zeus, ilk üç kuşak Tanrılardı. İnsanlar dünyasında olduğu gibi Tanrılar dünyasında da oğulların saltanatı babalarının elinden alması hem normal karşılanıyor ve hem de biraz bekleniyordu. Bu nedenle Apollon ve Dionysos, evrenin hükümdarlığını Zeus'den alamamış olsalar bile hep onu tedirgin etmişlerdir. Zeus, bu iki oğlunu sürekli yakından denetlemek zorunda kalmıştır. Aslında, Yunanlılar, Apollon ve Dionysos'u Zeus'un oğulları kabul etseler de, aslında onlar ilk Tanrılardan itibaren var olan güçlü Tanrılardır.

Trakyalı Tanrı Dionysos (Bakkhos, Baküs, İakhos), Zeus'le fani olan toprağın (Semele) oğludur. Zamanla Dionysos'a yapılan ayinler, onu bağımsız bir din haline getirmiştir. Kişiliği pek çok eski Tanrı'nın karışımıdır. Çiftçiliğin, bağcılığın, meyvenin ve özellikle üzümün koruyucusudur.

Semele, Zeus ile aşk yaptıktan sonra, onun ışığına

dayanamayıp, ölmüştü. Bilindiği gibi Zeus ışık ve güçtür. Zeus'de çocuğu Dionysos'u (Dionisos) bacağında saklayarak büyütür. Zeus'un karısı, Tanrıça Hera çok kıskançtır. Zeus oğlunu, Hera'nın hışmından korumak ister. Dionysos'u önce keçi kılığına sokarak, baldıran otları içinde saklar, sonra bir mağaraya yollar. Dionysos, bu mağarada, şarabı icat eder. Bu hikâye şöyle yorumlanabilir. Güneşin sıcak ışıkları altında, topraktan çıkan üzüm, ezilerek şarap olur. Şarap olunca, üzümler tekrar dirilmiş olur. O yüzden şarap içenler neşelenirler.

Dionysos (Dionisos) bir yandan da Dumuzi'ye (Temmuz'a) bağlanır. Temmuz'un ölümü bitkilerin ölümüdür. Sonbahar'da bu gerçekleşir. Ama asma üzerinde üzümler kalır. Bu üzümlerden şarap yapılır. Şarap bir anlamda tekrar dirilişi temsil eder. Şarap tanrısı Dionysos da Temmuz olur. Şarabın bu yeniden doğuşu temsil gücü, Hıristiyan vaftiz törenlerinde kendini tekrar ortaya koyacaktır. Tanrı Temmuz miti hala devam edip gitmektedir.

Apollon

Dionysos ayinlerinin en önemli özelliği, inananların kudurmuşçasına kendinden geçmeleri ve Tanrı'yı kendi içlerine aldıklarına inanmalarıdır. Bu din mensupları, Dionysos'un kendilerine, vahşi hayvan kılığına girerek göründüğüne inanırlardı. Bu yüzden, şarap içerek sarhoş olur, kalabalık bir halde dağlara çıkar, şarkılar söyler, döne döne dans eder, karşılarına çıkan vahşi hayvanları parçalayıp, çiğ çiğ yerlerdi. Böylece Tanrı'yı içlerine almış olurlardı. Dionysos dini, geniş halk yığınlarına, özellikle kadınlar arasında yayılmış ve tutulmuştu. Dionysos'a yapılan tapınma, Apollon tarafından tanınmış ve Defi (Delphoi) kâhinleri tarafından, Apollon'un buyruğu olarak halka iletilmişti. Bu yüzden halk, bu tapınma sırasında her iki Tanrı'nın birleştiğine de inanırlardı.

Dionysos ayinleri, daha sonra Orfizm dinine ve Eleusis mistizmine kaynaklık edecektir. Dionysos'un ölümü ve yeniden dirilmesi, ölümsüzlük inancına yol açmıştır.

Bir büyük Tanrı da, geleceğin habercisi Apollon'dur. Şiir ve müzik Tanrı'sı gibi algılansa da esas işlevi geleceği bilmesidir. Homeros onu Likyalı kabul ederek düşman bir Tanrı olarak görmüş, ama halk onu en kutsal Tanrı olarak kabul etmiştir. Apollon, Zeus'un Leto'dan doğma, en sevgili, en güzel oğludur. Tanrıça Artemis'in de ikiz kardeşidir.

Apollon, açık havada yapılan her türlü işin, tarla ve hayvan bakımının, kentlerin ve kolonilerin koruyucu Tanrı'sıdır. Tabii şiirin ve müziğin de tanrı'sıdır. Şiirin ve müziğin,

her dönemde, kutsal bir coşkunluk yarattığı gözlemlenmiş ve inanılmıştır. Bu nedenle, Apollon da kutsallığın sembolü olmuştur. Apollon eylemlerinde ikilem sergiler. Hem hastalık saçar, hem hastalıkları iyileştirir. Tanrısal gücün habercisi ve erkek güzelliğinin simgesidir. İlerde görüleceği gibi, Romalılar için Apollon, en benimsenen Yunan Tanrı'sı olacaktır.

Eros

Apollon'un kardeşi Eros, Yunan mitolojisinin en ilginç tanrılarından biridir. O da Yunan öncesine dayanan, Girit döneminden kalma, çok eski bir Tanrıdır. Doğuşuna ait hikâyeler çok çeşitlidir. Bu hikâyelerden biri olan Hesiodos'un anlatımına göre, ilkin Kaos (boşluk) vardı. Ondan sonra evrenin kendi olan ana Tanrıça Gaia (bu Tanrıçayı sonra, Homeros, yer tanrısı olarak Ge adıyla anmıştır) ve Eros oluşmuştur. Eros'u iki kişilik içinde ele almak doğru olur. Bu kişiliklerden biri, bir önceki hikâyenin anlattığı, evreni meydana getiren sevgidir. İkinci kişiliği ise sevgiye olan tutkunluğudur. İkinci kişiliğinde kanatlı, güzel bir erkek çocuktur. Başında güllerden yapılma bir çelenk ile ok ve yayı vardır. Attığı okların saplandığı insanlar çılgın bir aşka tutulurlar. Okların o kadar kuvvetli etkisi vardır ki, bundan Zeus bile kaçınamaz. Eros daima arkadaşı olan tanrılarla birlikte gezinir ve onu yalnız bulmak mümkün değildir.

Yunan mitolojisinde, bir diğer Tanrı'da Zagreus dur. Girit asıllı Tanrı Zagreus, Dionysos'a eş tutulur. Zeus'la Persophone'nin oğlu olan Zagreus üzerine kıskanç Hera Titanları yollar. Zagreus, kurtulmak için boğa şekline girer. Titanlar, onu bulur, öldürür ve yerler. Sadece kalbi, nasıl olduysa, Titanların elinden kurtulur. Yaşayan kalbi, onu tekrar diriltir. Boğa boynuzlu bir insan şeklinde yeryüzüne döner. Bu da sanki bir Osiris masalı gibidir.

Demeter'in kızı Persophone, cehennem Tanrısı Hades tarafından kaçırılır. Acı içinde kıvranan Demeter yollara düşer, dünyayı dolaşır, herkese acısını anlatır. Bu acıya dayanamayan toprak kurur, kısırlaşır. Demeter'i misafir eden Eleusis kralı, Zeus'u Demeter'in kızını kurtarmaya razı eder. Persophone anasına dönünce, bitkiler hemen canlanırlar. Ama genç Tanrıça, cehennemde iken nar yemiştir. Böylece yarı ölümlü, yarı ölümsüz olur. Persophone senenin yarısını yeryüzünde, yarısını cehennem kraliçesi olarak yeraltında geçirir. Demeter ise, kızının kurtulmasına ön ayak olan Eleusis kralına buğday ekmeyi öğretir. Bu efsane ile de bitkilerin ölüp, dirilmesi sembolize edilmiştir. Bu da Sümerlerden bildiğimiz bir hikâyenin Grek

versiyonu gibi görülmektedir. Bitkilerin dirilişi fikri daha sonra ruhların kurtuluşu düşüncesine yol açmış görünmektedir.

Herkesin çok iyi bildiği bir Tanrıça da Aphrodit (Afrodit) dir. Afrodit sadece aşk ve güzellik Tanrıçası değildir. Aslında doğruluk ve verimlilik tanrıçasıdır. Zamanla aşk tanrıçası niteliği kazanmış, bahçeler ve çiçekler Tanrıçası olmuş, Poseidon'un yanında da deniz Tanrıçası olarak görülmüştür. Romalılar ona Venus diyeceklerdir.
Keçi ayaklı, keçi boynuzlu Tanrı'da Pan dır. Kimilerince evrensel bütünlüğün simgesi sayılmıştır. Yedi delikli flütü onun yaptığı söylenir. Pan hakkında da pek çok mitolojik hikâye vardır. Bunların birinde, Pan'a âşık olan peri Pytis, kendisine zorla sahip olmak isteyen rüzgâr Tanrı'sı Poyraz'dan kaçabilmek için, çam ağacına dönüşmüştür. Bu yüzden Pan dinlenmek istediğinde çam ağaçlarının altına gider. Çam ağacı da poyraz rüzgârı estikçe, hazin hazin inler, gölgesi ile öğle sıcağından Pan'ı korur. Öğlen güneşinin kavurucu etkisinde ki sessizlik Pan'a yorumlanır. Eğer, bu sessizliği çobanlar bozarsa, çok kızan Pan bağırır. Pan'ın bağırtısı öyle korkunçtur ki, bunu duyan herkes Pan korkusuna (Panik) kapılır ve kaçar.

Afrodit ve Pan

Afrodit (Milos)

Orfizm ve Mistizm

Çok Tanrılı dinlerde, geniş bir dini serbesti olduğundan, hep bahsediyoruz. Kimse, kimsenin dinine karışmazdı diyoruz. Ama bu, dinin, toplumun çimentosu olma özelliğini kaybettiği anlamına gelmemelidir. Avcı ve göçebe toplumlarda, ailenin, boyun, kabilenin ve hatta organize budunun belli bir Tanrısı olduğunu anlatmıştık. Genellikle, o Tanrıdan gelindiğine inanıldığını da söylemiştik. Bu, aynı Tanrıdan gelme fikri, o kadar kuvvetli idi ki, çoğu zaman birliği sağlayan en önemli unsur oluyordu. Göçebelerde gördüğümüz gibi, yeni birleşmeler olurken, inanç birliği, dil birliğinden ağır basabiliyordu. Toplum yerleşik düzene geçtikten sonra, bu geleneğini kaybetmedi. Şaman dininden, çok Tanrılı dinler türerken, dini hoşgörü ile birlikte, inancın birleştirici özelliği de devam edip, geldi. Kabile Tanrılarının yerini, kent devletlerinin Tanrıları aldı. Her kentin, o kente hayat veren bir Tanrısı olduğunu görmüştük. Daha sonraları, tek Tanrılı dinler ortaya çıktığında, teoride tek olan Tanrı, pratikte, işte bu geleneğin etkisi ile aynı olduğu söylenen ama farklı Tanrılar olmaya devam ettiler. Bir Hıristiyan'ın inandığı Tanrı ile bir Müslüman'ın inandığı Tanrı aynı Tanrı mıdır? Hatta mezheplerin ve tarikatların Tanrıları aynı mıdır? İleride, bu konulara daha açıklık gelecektir. Ancak, Tanrının kişiselleşmesi gibi, dinin toplumun birleştirici unsuru olması da, günümüzde hala devam etmektedir. Hıristiyanlar, birbirleri ile olan bütün farklarına rağmen, yine de kendilerini bir bütünün parçası hissetmektedirler. Nedense, Müslüman Müslüman'ı, Hıristiyan Hıristiyan'ı, Yahudi Yahudi'yi kendine daha yakın bulmaktadır. Dinin, toplumu bu birleştirici özelliği, toplu ayinlerle kuvvet kazanmaktadır. Pazar ayinleri, cuma namazları, bayram namazları, kesilen kurbanlar ve diğer toplu ayinler, işte, bu niteliktedirler ve güçlerini geçmişin deneyimlerinden alırlar.

Grek kent devletlerinde, aileler, dini ibadetlerini, evin bir bölümünde bulunan sunaklarda yaparlardı. Genellikle toplu yapılan ev dışı ibadetler ise, kahramanların mezarlarının veya tapınakların etrafında yapılırdı. Tapınaklar küçük olduğundan, tüm kalabalık içeri giremezdi. Bu nedenle, açık hava ibadetleri, toplu ibadetler olarak tercih edilirdi. Ailenin dini ibadetini, aile reisi idare ederdi. Evdeki sunakta Tanrıça Hestia'yı temsil eden bir ateş sürekli yanardı. Evin etrafını Zeus korurdu. Şamanizm de olduğu gibi, ataların ruhları vardı. Huzuru sağlayan ve yaşamın bozulmadan devamını sağlayan, ataların ruhlarıydı. Aile düzeyinde, ata ruhlarını kutsama devam ediyordu.

Yeni doğan bir çocuk, baba tarafından ya kabul edilir veya edilmezdi. Baba, çocuğu kabul ederse, çocuk sunağa takdim edilir, orada ona ad verilirdi. Daha sonra, çocuk, ailenin bağlı olduğu firatriye kaydettirilirdi. Baba tarafından kabul edilmeyen çocuğun sonu ise, moloz

veya çöp yığınları üzerine atılarak, ölüme mahküm edilmekti. Kız çocukların, büyük bir bölümünün sonu, baba tarafından kabul edilmemek yani ölmekti.

Hestia

Evliliğin amacı, soyu sürdürmek, aile kültürünü devam ettirmekti. Evlenmemiş, bekâr erkekler toplum tarafından hoş karşılanmaz, onlara yüksek ve sorumlu görevler verilmezdi.

O tarihte, Yunan dünyası, kendi içinde çok parçalanmıştı. Hatta konuştukları dil bile çok farklı diyalekt içeriyordu. Değişik bölgelerde oturan insanların birbirini anlaması kolay değildi. Ama din, bu parçalanmış dünyanın, birlik bilincinin sağlanmasında önemli bir rol oynuyordu. Aynı Tanrılara tapıyorlardı. Epidor, Delos, Olimpia, Delfi gibi ünü her yere dağılmış tapınakları vardı. Bu meşhur tapınaklara her yerden hacılar ziyarete gelirlerdi. Buralarda yapılan ve bütün Yunan dünyasından gelen herkesin katıldığı, eğlence ve dini törenler, tüm kent devletlerine ortak bir heyecan veriyordu. Bu da, ortak bilincin, gelişmesine önemli katkılar sağlıyordu.

Avcı ve göçebe toplumların dini olan Şaman dininde, ahlak kurallarının üzerinde durulmadığını söylemiştik. Ahlak kurallarına gerek yoktu, çünkü toplumun yaşadığı ekonomik, sosyal ve siyasi seviye, ahlaksız davranışlara izin vermiyordu. Ayrıca, gelenek ve görenekler, toplum kuralları dışındaki davranışları sınırlıyorlardı. Yerleşik toplumda çok Tanrılı din, Şaman dininden türerken, yine ahlak kurallarına önem vermedi. Ama sınıflı toplumun gereği olarak, ortaya rüşvet, irtikâp, suiistimal çıkmıştı. Bunlarla yapılan mücadelede din bir işe yaramıyordu. Sümerlerde, kral, Tanrılarla anlaşmaya çalışmış ama başarılı olamamıştı. Her çok Tanrılı din gibi, Grek dini de ahlak kuralları üzerinde fazla durmuyordu. Ama kent devletlerinde suiistimaller almış başını gitmişti. Grekler, bu sorunu kanunlarla çözmeye çalıştılar. İlk defa, insan dine bağlı olmaksızın kendini yönetecek kurallar koyuyordu. Bir anlamda din dünyası ile insanların yaşadığı dünya birbirinden ayrılıyordu. Bu oluşum, sonraları din ve devlet işlerinin birbirinden ayrılabilmesini sağlayacak alt yapıyı oluşturdu. Tabii, tüm bu gelişmelerin kökeninde, demokrasinin varlığı vardı. Demokrasi, insan beynini hür bırakmıştı ve daha o tarihlerde mevcut dinler insan beynini sınırlamaya başlayacak kadar dogmalaşmamıştı.

İnsanların dinden bekledikleri esas unsur, ölümden sonraki yaşamları için güvenceydi. Daha önce bahsettiğimiz gibi, dinin, ortaya çıkışındaki temel neden buydu. Ama Grek dini, ölüm sonrası yaşam için yeterli tatmini insanlara vermiyordu. Yapılan ayinler iyi hoştu da, ölümden sonra ne olacaktı. Ortaya Orfizm çıktı.

Orfeus'un Yunan mitolojisindeki öyküsü şöyledir. Orfeus şarkıları ile tüm doğayı etkilerdi. Karısı Euridike ölünce, buna dayanamadı. Ölüler ülkesi Hades'e gidip, karısını geri istedi. Karısını ona geri vermeyi bir şartla kabul ettiler. Yeryüzüne çıkana kadar, arkasını dönüp, Euridike'ye bakmayacaktı. Orfeus, dayanamadı, karısına baktı. Böylece sevgili karısını sonsuza kadar kaybetti.

Orfizme göre ruh ölümsüzdü. Bedende hapsolmuş bulunan ruh, ölümle bundan kurtulur ve Tanrıların yanına çıkardı. Tanrılar ruhu muhakeme ederek, hakkında hüküm verirlerdi. Ruhun sahip olabileceği en büyük mutluluk, bedenden bedene geçerek, birçok yaşam sürebilmesiydi. Orfizm, çile çekmeyi bir ibadet biçimi olarak, klasik ibadet biçimlerine katmıştır. Aslında, geniş halk yığınları ekonomik ve sosyal koşullar nedeniyle zaten sürekli acı çekiyorlardı. Acı çeken insanlar, Orfizmde, çektikleri acıyı, ölümden sonraki mutluluk için gerekli saymaya, kendilerinin de bir gün mutlu olabileceklerine inanmaya başladılar. Törenler sırasında kendilerinden geçerek, çektikleri acı ve yoksulluğu unutuyorlardı. Toplu törenler ve kendinden geçmeler, dayanışma bilincini de kuvvetlendiriyordu. Köleler, ruhlarının efendilerine ait olan bedenlerinden çıkıp, özgür olacağı zamanı, sabırsızlıkla bekliyorlardı. Orfizm, çile çekmeyi kurumsallaştırmış ve kitlelere kurtuluş umudu vermişti.

Yerleşik toplumun sınıfsal çelişkisi burada da ortaya çıkar. Mitoloji, soyluların dünya görüşünü dile getiriyor ve buna uygun üst yapıyı belirtiyordu. Orfizm, köylülerin ve kölelerin dünya görüşünü temsil ediyordu. Mitolojiye göre, ölümden sonraki yaşam, dünyadaki yaşamın bir devamıydı. Orfizme göre ise, dünyada çile çekilir, ancak öldükten sonra mutlu yaşama erişilirdi. Mitolojide, ölümden sonraki yaşam beden ile birlikte yaşanan bir yaşamdır. Orfizm, bedeni bu dünyada bırakır, öbür tarafa sadece ruh olarak gidersin derdi. Mitolojide, güçsüzden güçlüye doğru bir sıralama en güçlülerin, en üstte olduğu bir hiyerarşi vardı. Orfizmde ise, tüm insanlar eşitti.

Bugün mistizm dediğimiz akım, eski Yunanda, Mysteria (sır) adı altında vardı. Bu öğreti, insanın Tanrı ile bütünleşmesini konu ediyordu. Ruh, insanlığı aşıp, Tanrısallaşıyordu. Tapınmalar ve ayinler gizli, kendi içine kapalı yapılırdı. Dışarıya hiç bir bilgi sızdırılmazdı. Bu gizli ayinlerin, en meşhuru, Attika'da Eleusis'de yapılanlarıydı. Tarikatın, en önem verdiği Tanrılar, Demeter ile kızı Kore idi. Yıllar ilerledikçe, Attika'da Mysteria görüşünü benimseyenler çok çoğaldılar. Hacıların, Atinalı süvariler eşliğinde, Eleusis'e doğru, alay, alay gidişleri, Atina'nın en büyük bayramlarından biri oldu.

Asur'un Sonu

Doğu Anadolu'da, kuvvetli olasılıkla M.Ö. 685 yılında, Urartu tahtına Argaşti'nin yerine II. Rusa geçti. II. Rusa döneminde de, Mannai, Halitu, Muşki ve Hate ülkelerinden, çok sayıda insan getirilerek, devlete ait topraklara yerleştirildi. Bu halklar getirilmeden önce, devlet bunlar için yeni kentler kurmuş, her aile için standart evler yapılmıştı. Bu yapılan evler 3 veya daha fazla odadan oluşan, 50 ila 100 metre karelik evlerdi.

II. Rusa kendinden önce ve sonraki hiçbir kralın yapmadığı kadar çok kale inşa ettirmiştir. Bu kalelerin yerleştirilme tarzından Rusa'nın başkenti korumak için yeni bir strateji geliştirdiği görülmektedir. Rusa bu keleleri yapabilmek için ihtiyacı olduğu büyük ekonomik ve siyasi gücü ihtimalen yaptığı bürokratik reformlardan, yeni uygulamaya soktuğu vergi düzeninden ve göçebelere karşı uyguladığı akılcı politikadan almıştır. Göçebeler ile Urartu devleti arasında ittifaklar yapıldığını gösteren yazılı belgeler vardır.

Asurlulara gelince, Sargon'dan sonra gelen Asur kralları fetih ve yağma savaşlarını düzenli olarak götüremediler. Mısır'ı ele geçirmeye çalıştılar. M.Ö. 671 yılında Mısır işgal edildi, ama orada yeterli asker bırakılamadığından 20 yıl içinde Mısır tekrar bağımsızlığını kazandı.

Asur saldırarak Mısır'ı ele geçirdiğinde, Mısır'ın yönetiminde Nubyalı hanedanlar vardı (M.Ö. 671). Asur işgali kısa sürmüştü. Asur işgalinden önce, Mısır birçok küçük devletten oluşuyordu. Bu küçük devletlerden biri olan, Deltadaki Sais kenti, bir ara punduna getirip, Asurluları Mısır'dan kovdu. Sais kralı I. Psammetik (M.Ö. 654–611) ülkeyi birleştirdi. Psammetik doğu ülkeleri ve özellikle Yunanistan ile yoğun ticari ilişkiler kurdu. Bu esnada çok sayıda Yunanlı paralı askerler ve tacirler Mısır'a gelerek koloniler kurdular. Sais döneminde, ticaret sayesinde üretim arttı, zanaatlar tekrar ilerlemeye başladılar. Bu dönemde, Mısır, büyük devletlere meydan okumak yerine, onlar ile anlaşmalar yaparak saygınlığını korumaya çalıştı. Sais döneminde, Mısır Yunan ilişkileri ticaret, paralı askerler ve koloniler sayesinde içli dışlı oldu. Bu ilişki yumağı, Mısır'da, zenginler ve soylular arasında Yunan-severlik akımını doğurdu.

Asur Mısır'dan geri çekildikten sonra tüm çabasıyla mevcut topraklarını elinde tutmaya çalışıyordu. Bu topraklar içinde Asur'un kendi de vardı. Ve büyük bir ordu besleniyordu. Bu sırada Asurlular aleyhine çevrede Medler ve Kaldeliler de kuvvetleniyorlardı.

Japon tarihinde M.Ö. 660 yılı önemli bir dönüm noktasıdır. Mitolojiye göre, bu tarihte, ölümsüz Savaşçı olarak tanınan Jimmu Tenno'nun kabilesi Yamato bölgesine yerleşmişti.

Urartular göçebeler ile ittifaklar kurmalarına rağmen aslında Urartu devleti göçebelerden korkmaktaydı. Bu sırada İran içlerinde Medler iyice kuvvetlenmişler ve İskitlerle işbirliğine gitmeye başlamışlardı. Bu yeni siyasi durum, Asur ile Urartu devletini birbirine yaklaştırdı. M.Ö. 654 yılında II. Rusa'nın diplomatik bir heyeti Asurbanibal'in sarayına yolladığı bilinmektedir. Benzer heyetler II. Rusa'dan sonra tahta geçen III. Sarduri döneminde de Asur'a gitmeye devam etmiştir.

II. Rusa'nın saltanatının başladığı tarih gibi, bittiği tarih için de, şimdilik, kesin bir sonuca ulaşılmış değildir. Genel olarak M.Ö. 645 yılında II. Rusa'nın tahtı bırakmak zorunda kaldığı düşünülür.

İçinde bulunulan yüzyılın sonlarına doğru İran'da Medler yörenin tek egemen gücü haline gelmişlerdi. Medler, İskitler ve Babil ile anlaşarak daha da kuvvetlendiler. Sonunda Medler ve Kaldeliler (Yeni Babil) birleşerek Asur'a saldırdı. M.Ö. 612 yılında Ninova düştü. Asur ordusunun kalıntıları da 605 yılında Kargamış'ta yok edildi. Asur Med krallığına bağlandı. Biraz sonra Medlerden bahsedeceğiz. Bin yıldan uzun süredir varlığını sürdürebilmiş olan Asur'un birkaç yıl içinde tamamen siyaset meydanından çekilmesi çok enteresan bir olaydır. Ninova düştükten sonra krallar Babil kentine taşınmışlardı. Onlar bu güzel kenti daha da mamur yapmışlardır.

Aslan ve Nubyalı (Asur)

Daha önce de bahsettiğimiz gibi, Asur ekonomisi yağmaya dayanıyordu. Ganimetin paylaşılması ile pek çok insan hem zenginleşiyor ve hem de mal fazlası ticareti teşvik ediyordu. Asur tüccar kaynıyordu ve Başşehir Ninova'da ise kıymetli malların satıldığı bir Pazar oluşmuştu. Ayrıca savaş esirlerinden oluşmuş, önemli bir esir pazarı ve ticareti de vardı. Asur'da ticaretin gelişmesi, haberleşme ve yol yapımını gerekli kıldı. Asur ve ona bağımlı çevre ülkeler, birbirine posta şebekesi ile bağlandı. Kaldırım döşeli yollar ve belli aralıklarla konak yerleri yaptırıldı. Tüm bu işlerin büyük bir köle ordusunca yapıldığını hatırlamakta fayda vardır. Merkezi devlet, ganimet paylaşımı ve ticaret, birlikte Asur'da suiistimalleri, rüşveti ve devletten çalmayı adet haline getirecek bir ortam yarattılar. Tabii tüm bu ekonomik

faaliyetler içinde tapınakların ön planda yer aldığını belirtelim. Asur halkı Akkad kökenli olduğundan Tanrıları Babil Tanrılarıdır. Ayin biçimi, yazısı, dili, edebiyatı Babil'in aynıydı. Asur, Ninova'da, Babil edebiyatının tüm eserleri toplayarak, önemli bir birikim sağlanmıştır. Ayrıca ülkede yazılan her metnin bir kopyası da krallık kütüphanesinde toplamıştı. Bu tabletlerin çoğu kutsal içerikli metinlerdi. Zaten gündelik hayata ait herhangi bir şey bile Tanrıların adı olmaksızın istenemez yazılamazdı.

Tabletlerde, dış tehlikelere karşı halkı uyaran metinler vardır. Bu tabletlerde dualar, büyüler ve ritüellerin ayrıntıları anlatılmıştır. Tütsü yapılacak ağaçlar, bunların yakılışı, bal, hurma, hububat gibi adakların sunuluşu tanımlanmıştır. Metinler o zaman için ölü bir dil olan ama gücünün fazla olduğuna inanılan Akkadçadır. Çoğu zaman Akkadça metinlerin yanına Asurca tercümesi de eklenmiştir.

Büyücü ve yardımcısını kötülüklerden koruyan büyülü daireden ilk kez Asur tabletlerinde söz edilmiştir. Bu büyülü daire fikri bundan sonra hep yaşamaya devam edecektir. Büyü ile uğraşmak iki ucu keskin bir kılıçla iş yapmak gibidir. Sırların taşıdığı gücün iyi veya kötü kullanılması veya aniden gücün kontrolden çıkıp yapana da zarar vermesi riski göz ardı edilemez. Büyü sembolleri ve gereçleri içinde birçok koruyucu nesne varsa da büyü ile uğraşanların veya konuyu merak edenlerin ilk karşılaştığı şeylerden biri büyülü dairedir. Bu daire büyücüyü ve yardımcısını kötülüklerden korur. Daha çok Süleyman'ın dairesi olarak anılsa da büyülü daireye ilk kez Asur tabletlerinde rastlanmıştır.

Büyülü veya koruyucu daire büyücüyü ve varsa yardımcısını koruyan bir alandır. Kutsanarak oluşturulan bu alan ile ilgili Asurca yazılmış ve oldukça uzun bir tabletten örnek verelim:

" Yasak! Yasak! Kimse bu engelden geçemez,
Bu Tanrıların engelidir, yıkamaz, hiçbir Tanrı ve insan bozamaz,
Gökle yerin engelidir bu değiştirilemez,
Kötülük bu daireden içeri geçmez ".

Bu büyücü dairesinden bahseden Asur tabletinde tüm kötülükler, kötü ruhlar, veba dâhil hastalıklar bir bir sayılmış ve daireden içeri giremeyecekleri duyurulmuştur.

Keldanilere atfedilen bir uygulama büyücü dairesinin kullanılmasını oldukça etkin bir şekilde açıklamaktadır. Bu uygulama sonunda, büyücü şu veya bu şekilde emrine aldığı ruhlarla " Güce " ulaşıp isteğini yaptıracaktır. Ayin, günler öncesinden başlar. Genellikle bir yıldız falı ile esas ayinin yapılmasına uygun olan gün ve zaman saptanır. İnanılanın aksine gündüz geceden, güneşli hava kapalı havadan daha iyidir. Büyücü, büyü uygulaması için seçilen gözlerden uzak bir yerde, bir mağarada veya kendi gizli mekânında büyülü dairesini çizer. Bu yaklaşık üç metre çapında bir dairedir. Çizilen bu daire büyücüyü kötü ruhlardan koruyacaktır. Dairenin içine daha küçük bir daire çizip, üstüne bir Tanrı'nın adı yazar. Artık büyücü diğer adım için hazırdır. Büyücü dairenin içine bazen kandil, bazen kılıç, bazen tütsü vesaire yakmak için ateş dolu mangal gibi gereçler koyar. Büyünün yapılabilinmesini garantilemek ve konsantrasyonu arttırmak için, Süleyman'ın mührü veya yıldızı, kutsanmış asa gibi sihir gücü ispatlanmış nesneler veya kopyaları mutlaka kullanılır. Büyücü de ayin sırasında durumuna uygun elbiseler giyip, bazı sözleri biteviye tekrarlar. Büyü ayini sırasında ruh ile bağlantı kurulamaz ise bir yerde aksayan bir şey olduğuna inanılır ve tören en başından tekrarlanır.

Genel olarak, dinsel veya büyüsel töreninin başladığı elin yukarı kaldırılması ile belirtilirdi. Bu gelenek bir kutsama işareti olarak Hıristiyan ayinlerinde halen kullanılır. Hastaların iyileşmesi için özel bir büyü–din karışımı bir tören yapılır bir ipe düğüm atılırdı. Daha sonra benzer bir törenle düğüm çözülürdü. Bu tarz büyü bundan sonra günümüze kadar çok kullanılan bir büyü olacaktır.

Önce Babilliler ve daha sonra Asurlular, tanrıları her hangi bir nedenle kızdırmaktan çok çekinirlerdi. Bu nedenle olayların kayıtlarını tutmaya özel önem vermişlerdir. Ay ve güneş tutulmalarını özel önemle ele aldılar. Onlar bu önemi vermeseydiler dünyanın karanlıklar içinde kalacağı muhakkaktı. Aynı şekilde, gelecek zaferlerin garantilenmesi için zaferle sonuçlanan her savaşta tüm emeği geçen Tanrılar hatta yardımcı Tanrılar bile özenle kaydedildi.

Dönemin inançları gereği, etrafta insandan fazla cin bulunuyordu. Cinler, melekler yani iyi ve kötü Tanrı ve Tanrıcıklar hem aralarında ve hem de insanlarla savaşırlardı. Bu kadar fazla cinin olduğu yerde, bu cinlerin insanın içine girmesi de kaçınılmazdı. Buna cin çarpması deniyordu. Bugün birçok inanışta ve özellikle de Hıristiyanlıkta uygulanan cin kovma büyü ve ayinlerine Asur tabletlerde rastlanmıştır. “ Lanetli cin gitsin. Onlar (cinler) birbirini tutsun! İyi cinler (hastanın) bedenine yerleşsin! Göklerin ruhu çağır onu! Yeryüzünün ruhu çağı onu! “.

Asur kaynaklarının gösterdiğine göre, Babillerden beri büyücüler uzmanlıklarına göre sınıflandırılıyorlardı. Astrologlar ve kâhinler, büyücü hekimler, gündelik işlerle uğraşan büyücüler gibi çeşitli büyücü uzmanlıkları vardı.

Asur Kanunları

Asur'un M.Ö 668–627 arasında hüküm süren son büyük hükümdarı olan Asurbanibal tarihi açıdan çok özel bir öneme sahiptir. Asurbanibal'in dinine bağlı olduğu ve fal düşkünlüğü bilinir. Önemli kararları almadan mutlaka fal baktırırdı. Sanata bilime merakı başşehir Ninova'daki " Hanedan Evi " ve " İştar Tapınağı " ve ünlü Ninova kütüphanesi ile bellidir. İşte onu çok özel yapan da bu kütüphanedir.

Asurbanibal'in sarayının harabelerinde bulunan bu saray kütüphanesi M.Ö. 2000 yılına kadar uzanan orijinal, çeviri ve kopya binlerce belge barındırıyordu. Bu kütüphane Ortadoğu'nun ilk sistematik kütüphanesidir. Asurbanibal hüküm sürdüğü bütün topraklardaki tüm yazılı doküman ve eserleri veya kopyalarını topladığı bu kütüphanede muntazam bir kataloglama sistemi de uygulatmıştır. Binlerce tabletin nerede ise 21.000 tanesi halen British Museum dadır. Birçok yazıda kaynak olarak Asurbanibal'in kütüphanesine atıf yapmakla yetinilir. Unutulmamalıdır ki bu kütüphane gerek Asurbanibal'in yakın ve gerçek zamanını, gerekse yaşadığı zamanın çok ötesindeki uzak zamanları barındırmaktadır ve paha biçilmez bir hazinedir.

Güneş ay gibi gök cisimlerinin hareketleri, büyü ve fal metinleri, dualar, masallar, atasözleri, hayvan veya bitki davranışları, mektuplar, ticari belgeler, kanun metinleri Sümerce, Akkadça sözlükler, bunların hepsi Ninova kütüphanesindedir. Bu kıymetli kitaplık sayesinde Gılgamış, Yaratılış vb. gibi destanları ve Asur kanunlarını ve daha birçok şeyi bugün bilebiliyoruz.

Orta Asur çağı hukuk, kültür, sanat ve dil açısından Babil'in etkisi altında kalmıştır. Bu devrin bizce en önemli özelliği örf ve adetlere dayanan yürürlükteki hukuki kurallarının M.Ö. 1100 civarında derlenerek yazılı hale getirilip bir hukuk kitabı oluşturulmasıdır. Oluşturulan bu kanun kitapçığında giriş bölümü bulunamamıştır ve muhtemelen de hiç yazılmamıştır.

Orta Asur Kanun Tabletlerinin elimize ulaşan ve tercüme edilenlere göz attığımızda evlilik, miras, mülkiyet, zina, fahişelik, başörtüsü, bir insana veya cenine fiziki zarar verme, cinayet, borç-alacak meseleleri gibi birçok konuda örf ve adetlerin kaleme alınmış şekli bulunur.

Kanunlarda kadının toplumsal olarak geriye itilişi erkeğe nazaran daha şiddetle cezalandırılması, esirlerin insan hesabına pek alınmaması ve en önemlisi (zamanın kabulü olacak dozda) suçla orantılı kısasa kısas hükümlerini ve/veya " nehre atmak ve tanrıların takdirini beklemek " gibi uygulamalar görülür.

Cezalarda ferdiyet ilkesi vardır. Bu fiilden zarar görenin, kanunun kabullendiği ölçüde, af veya öldürmeye kadar uzanan bir cezayı suçluya uygulama hakkı demektir. İncelenen tabletlerde henüz topluma karşı işlenmiş bir suç kavramına rastlanmamıştır. Ama vatana ihanet, casusluk gibi suçların bu kapsamda olmuş olması gerektiğini varsayabilir ve ölümle cezalandırıldığı düşünülebilinir.

Kısaca özetlemek gerekirse:

“ Hırsızlık yapan kadının kulakları, kadın/erkek kölenin hem kulakları hem de burnu kesilirdi. “

“ Kadının kocası kadını istemez ise, malı çalınan adam kadını alır ama burnunu keser. “ Hırsızlık yapan kadar çalınmış malları alan da Asur’da aynı şiddetle cezalandırılıyordu. Kutsal yerlerden çalmak ise Tanrıların hüküm vermesini gerektirecek kadar çok büyük suçtu.

“ Bir kadın kavgada bir adamın bir testisini ezerse kadının bir parmağı, adamın iki yumurtalığı zarar görmüşse kadının (zarar ölçüsünde) meme başı veya memesi kesilir… ezilir…(tablet tam okunamamış kırık) … Gözleri oyulur “

“ Evine girip bir adamı veya kadını öldüren suçlu ev sahibine verilir (...o da istediğini yapar…) “

“ Elle bir adamın karısına sarkıntılık yapan adamın bir parmağı kesilir. Eğer kadını öpmüşse alt dudağı kesilir “

“ Bir adam zorla başkasının karısı ile yatar kadın direnir ve adam kadının üstünde yakalanırsa kadın suçlanmaz ama adam öldürülür. Ama bir adamın karısı başka adamın evine gider ve adam da onun evli olduğunu bilerek onunla yatarsa adam da kadın da öldürülür. Ama adam kadının evli olduğunu bilmediğini ispatlarsa kurtulur evli kadının kocası karısına istediği cezayı uygular. “

Zina halinde yakalanan adam ve kadın genelde öldürülür. Ama bazı istisnalar da olabilir:

“ Eğer bir adam karısını bir adamla zina halinde yakalarsa suçlayıp ispatlarsa ikisi de ölür. Eğer yakalanan adamı Kral huzuruna veya hâkimler önüne getirip suçlar ve ispatlarsa ve koca karısını öldürürse adam da öldürülür. Koca karısını öldürmeyip sadece burnunu keserse adam öldürülmez hadım edilir ve yüzü parçalanır. Eğer adam karısını affederse adam da serbest kalır.”

Homoseksüellik de hadımlıkla ilişkilendirilmiştir. “ Eğer bir adam arkadaşıyla yatarsa ve bu ispatlanırsa onunla başkaları da yatar ve hadım edilir.”

“ Eğer bir adam başkasının karısına iftira atar ve ispatlayamazsa hem para hem sopa hem de belli bir süre saraya hizmet cezasına çarptırılır ve saçı sakalı kesilir. “

“ Bir kadın bir erkeğe el kaldırır veya küfür ederse hem para hem de sopa cezasına çarptırılır.”

Bir kadının kocası, babası ve erkek kardeşinin dışında bir erkekle seyahat etmesi de çeşitli cezalara çarptırılmasına yol açacak bir suçtu. Bu durum para cezasından başlayan ve bir zina kuşkusu varsa ikisinin de nehre atılıp tanrıların hükmüne bırakılmasına kadar derecelendirilmişti.

Miras hukukuna ait; Kadının kocasının veya babasının evinde oturması, çocuğunun olup olmamasına göre değişen uygulamalar, özellikle kadının çeyizi ile ilgili hükümler vardır. Çocuklar arasında ve eşlere düşen malların dağıtımı çok eşliliğin olduğunu anlamamıza da yardımcı olmaktadır.

Oğulların mal paylaşımına ait tabletlerden; Teamüllere uygun ve anlaşarak mirasın dağıtıldığını, varılan anlaşmadan dönenin ise para cezasının yanında elinin ve dilinin kesileceğinin kayda geçirildiğine tanık oluyoruz. Anlaşmadan dönmek cezasız kalmıyordu.

Bulunup deşifre edilen hukuk metinlerinden medeni hukuka ait birçok bilgi edinilmiştir. Örneğin, evlat edinmek ve azat etmek, belgeli veya şahitli yapılıyordu. Kocanın kaybı halinde evli kadın beş yıl kocasını beklemek zorundaydı, ancak altıncı yılda tekrar evlenebilirdi. Ama kocası düşman tarafından alınmışsa bu bekleme süresi iki yıla düşmekte ve bakıma muhtaç ise bakımını Saray sağlamaktaydı. Çünkü " O artık Saray'ın Geliniydi ".

Erkeklerin kadınları tazminatsız boşayabildiği, kadının ölen kocanın borcunu üstlenmek zorunda bırakıldığı, ölen kocanın veya ölen karının yerine erkek ve kız kardeşlerin eş olarak verilebildiği de yine bazı kanun tabletlerinden anlaşılmaktadır. Ayrıca kız çocuklarının borç rehini olarak verilmesi de adetten görülmektedir.

Mezopotamya geleneklerinde çocuk kıymetli idi. Bir kadının çocuğunun düşmesine sebep olan adamın karısına da çocuk düşürtüldüğü mükemmel bir kısas örneğidir. " Eğer çocuk düşüren kadın ölürse onu düşürten adam da ölecek…". Ama çocuğunu düşüren fahişe ise adam öldürülmüyor sadece sopa yiyor ve bir can (bedeli) ödüyordu.

" Eğer bir kadın (isteyerek) kendi kendine çocuğunu düşürürse ve bu durum ispatlanırsa (onu) kazığa çakacaklar, onu gömmeyecekler. Eğer kadın çocuğunu düşürürken ölürse (ölüsünü) onu kazığa çakıp gömmeyecekler… "

Bakire kıza tecavüz edenle kızın evlendirilmesi veya tazminat ödenmesi de Asur kanunlarında yer almaktadır. Tecavüzcünün suçunu karısının çektiği ilginç bir maddeye şöyledir:

" Eğer bir adam (henüz) bakire olarak babasının evinde oturan, bikri (henüz) açılmamış olan, evlenmemiş ve babasının evine bir şikâyet vaki olmamış bir adamın kızını, ister şehrin içinde, ister dışarıda (tarlada), ister gece sokakta, ister ahırda; ister şehir bayramında, zorla bakir kızı yakalar ve ona tecavüz ederse, bakir kızın babası (na), bakir kıza tecavüz eden adamın karısını, kirletilmek için verecektir, kocasına dönmeyecektir…(Baba) onu alacaktır. Kızı tecavüze uğramış baba, onu tecavüz eden adama, karı olarak kızını verecektir. (kız) tecavüz eden ile evlenecek, onu istemezlik yapmayacaktır… Eğer baba istemezse, bakir kızın fiyatı üç misli gümüşü alacak ve kızı istediğine verecektir. "

Asur'da cezalar şehir büyüğü (gallu) veya hâkimler önünde uygulanırdı.

Asur'da başörtüsü bir kadının medeni halini ve sosyal statüsünü gösteriyor olmalı. Çünkü kanunlarda baş örtme ile hükümler vardır. Evli kadınlar ve dul kadınlar sokağa çıkarken başlarını örterlerdi.

"…Adamın kızları ya bir şal ya bir galinu ile örtülü olmalıdır. Sokakta başları açık olmayacaktır. Sahibi ile sokakta giden esirtu'lar (kadın esirler) örtülüdür. Kocaya varan

gaduştular sokakta örtünmelidirler. Kocaya varmamış olanlar sokakta başları açıktır, örtünmemelidir. “

Fahişenin başı açıktır. Örtülü bir fahişeyi gören olursa onu tutacak şahitler gösterecek saray mahkemesine götürecek ve yakalayan elbisesini alacak ama ziynetlerine dokunmayacaktır. Ona (fahişeye) elli sopa vurulacak başına zift dökülecek… Eğer bir adam örtülü fahişeyi görür yakalamazsa adama elli sopa atılacaktır. Onu ihbar eden elbisesini alacak, adamın kulaklarını delip iple arkaya bağlayacaklar ve bir ay sarayın hizmetkârı olacak… Örtülü esireyi gören de yakalayacak ve onu saray mahkemesine götürecektir. Onu yakalayan adam elbisesini alacak… Esirenin kulakları kesilecek... Bilip de örtülü esireyi yakalamayan adamı ihbar edip ispatlayan elbisesini alacak... Adamın kulakları kesilip ensesine bağlanacak ve bir ay sarayın hizmetkârı olacak… Bir adam esirtusunun başını (diğer kadınlar gibi) örtmek isterse (şahitler) beş altı arkadaşının huzurunda onu eş olarak aldığını söyleyerek başını örtecektir. Adamlar (şahitler) huzurunda örtülmeyen ve bu karımdır demeyen esirtu eş değil (hala) esirtudur.

Asur kanun tabletlerinden görülen o dur ki büyü yapmak da cezalandırılmaktadır. Hatta büyü ile yakalanan ve suçu ispatlanan büyücü ölümle cezalandırılırdı…

Başörtüsü

Başörtüsü, şapka, takılar, dövmeler, saç sakal tıraşı ve daha birçok şey tarih boyunca insanların sosyal statülerini medeni hallerini belirlemek için gösterge olarak kullanılmıştır. Başörtüsü en sık kullanılanlardandır.

Uruk Tanrıçası İnanna binlerce yıl değişik adlarla Mezopotamyalıların saydıkları bir tanrıçadır. Uruk'ta onun adına inşa edilmiş ilk aşk evine her yerden erkekler gelirlerdi. Muhtemelen, gündüz savaşılan şehirlerden bile erkekler korkusuzca gelip kutsal aşkı tadabilirdi. Bir Sümer tabletinde Uruk " gönül okşayan güzel kız ve aşk kadınları şehri " olarak tanımlanıyordu. Bu aşk evleri, zamanla, bereket-üreme tanrıçalarına adanmış cinsel ilişki dokunulmazlığı olan, kutsal tapınaklara dönüşmüştü. Kutsal fahişelik saygın ve ayrıcalıklı bir işti. Sümer ve Babil'in tapınaklara adanmış, başlangıçta yalnızca yabancılara sonraları ise tüm hür erkeklere sunulan kutsal fahişeler, evlenmedikleri sürece kız sayılırlardı. Bunun günümüzdeki bakirelik kavramı ile bir ilgisi yoktur. Bu aşk rahibeleri, zor olsa bile, bazı koşullarda, babaya verilmeyen çocuklar doğurabiliyorlardı. Ayrıca evlenmedikleri sürece tıpkı erkek kardeşleri gibi baba mirasından pay alıp, varlıklarını diledikleri gibi kullanabiliyorlardı.

Zaman içinde çok kapsamlı olan tapınağa adanmış bu seks yapan insanların bir bölümü kendilerini tanrılara adayarak kutsallaştılar. Çünkü onlar kendilerini adadıkları Tanrı ile evliydiler. Diğer bir kesim ise bildiğimiz anlamda seks işçisi oldular. Sahipleri kadın olan taverna türü seks yerlerini işletirler veya oralarda çalışırlardı. Bir süre sonra bazı aşk yuvaları " genel evlere "dönüşürken çalışanları da sokak kadını oldular. Artık bu fahişeler toplumun aşağıladığı insanlardı. Tahmini olarak Asur yasaları bu yıllara denk gelmektedir. Asur yasaları kadınların statülerini belirlemek için başörtüsüne atıf yapmaktadır.

Asur yasalarında, Kutsal Fahişelerin ve Asurlu hür kadınların başlarını örtmesinin istendiğini, esir ve fahişelerin ise başlarını örtmelerinin şiddetle cezalandırıldığını görüyoruz. Burada örtünebilen ayrıcalıklı kadınlar ve asla örtünemeyecek olan aşağı statüdeki kadınlar net olarak belirlenmiştir. Asur yasalarının ilgili maddelerini Kadriye Yalvaç - Mebrure Tosun'un eserinden alıntılayalım:

" İster evli kadınlar, ister dul kadınlar veya Asurlu kadınlar olsun sokağa çıkarken başlarını açmayacaklardır. Adamın kızları… ya bir şal, ya bir… veya bir galinu ile örtüneceklerdir. "

“ Sahibi ile sokağa giden esirtular (cariye, esire) örtülüdürler. Kocaya varan Kadiştular (bir kutsal fahişe kategorisi) sokakta örtünmelidirler. Kocaya varmamış Kadiştuların sokakta başları açıktır, örtünmemelidirler. “

“ Fahişe örtülü değildir başı açıktır. Örtülü fahişeyi gören olursa, onu tutuklayacak, şahitler bulacak; onu saray mahkemesine götürecek, ziynetlerini almayacaklar, onu yakalayan elbisesini alacaktır. (Örtülü fahişeye) elli sopa vuracaklar, başına zift dökülecektir. “

“...esireler örtünmeyecekler, örtülü esireyi gören yakalayacak ve onu saray mahkemesine götürecektir. Kulaklarını kesecekler. Onu yakalayan elbisesini alacaktır. “

“ Eğer bir adam örtülü bir esireyi görür, onu serbest bırakır (yakalamaz) ve saray mahkemesine götürmezse. (adamı) suçlayıp ispat ettikten sonra o adama elli sopa atılacaktır, (adamın) kulaklarını kesecekler ensesine bağlayacaklar. Onu ihbar eden (adamın) elbisesini alacak O adam bir ay süre ile kralın hizmetini yapacaktır. “

“ Eğer bir adam esirtusunu örtmek isterse, beş veya altı arkadaşını oturtup, onların önünde onu örtecek “ O benim karımdır “ diyecek, O, onun karısı olacaktır. (Başka) adamların önünde örtülmeyen ve kocası “ bu karımdır “ denmeyen eş, eş değildir esirtudur… Eğer adam ölürse, örtülü karısının çocukları yoksa esirenin evlatları (öz) evladıdır ve mirastan pay alacaklardır. “

Görüldüğü gibi Asur kanunlarında tüm kadınların başı örtülü değildir. Başörtüsü kadınların statülerini belirleyen bir ayıraç bir simgedir.

Medler

Biraz önce, Asurlulara Medlerin son verdiğinden bahsetmiştik. Artık, dünyanın bu bölgesindeki, imparatorluklar çağlarına yaklaşmaya başladık. Bu çağa giriş olmak üzere, tekrar geriye giderek İran yaylasına kısa bir göz atalım. İran yaylasının coğrafi koşulları gereği, doğuda oturanlar hayvancılıkla geçinen göçebe kabilelerdi, kuzey doğu ve batıda oturanlar ise tarımla uğraşan yerleşik kabilelerdi. Mezopotamya'nın etkisi ile batıdaki kabileler daha yüksek bir gelişmişlik aşamasındaydılar. M.Ö. 3000 yıllarında güneybatıda Elamlar yaşıyordu. Sus ve Persopolis gibi Elam şehirleri vardı. Elamlar, Aşağı Mezopotamya'yı işgal ettiler. Elamlıları ancak Mezopotamya'yı birleştiren Babil kralı Hammurabi kovabildi.

Babillilerin zayıflamasından istifade eden Elamlar, M.Ö. 1000 yıllarında, Mezopotamya'yı tekrar işgal etmeye çalıştılar. Ancak Elam'a karşı Asur kralları inatçı bir savaş yürütüp, direndiler. En son, M.Ö. 654 yılında, Asurbanipal Elamlıları kesin bir yenilgiye uğrattı. Bu mağlubiyete rağmen, Elamlılar tarih sahnesinden çekilmediler ve kurulacak olan Pers krallığında önemli bir rol oynamaya devam ettiler.

M.Ö. 1000 yıllarında, Orta Asya'dan gelen ve Hint – Avrupa dili konuşan göçebe kavimler, İran yaylasında yerleşmeye başladılar. M.Ö. 1000 li yıllarda (belki M.Ö. 850 – 1050 arası) Hint Avrupa dili konuşan kavimlerin, Bozkırın güneyinden hareket ederek daha güneye, Yunanistan, Anadolu, Güney Kafkasya, İran ve Hindistan'a göç etmeleri enteresandır. Birbirine yakın tarihlerde, Dorlar Yunanistan'a girmişler; Thraklar Batı Anadolu'ya ve Frigler de Kızılırmak'a kadar ilerlemişler; Birbirine yakın din (şaman dininden türeme, çok Tanrılı bir versiyon) ve dildeki guruplar İran ve Hindistan'a yerleşmişlerdir. Hindistan'a gidenler, İndus vadisinde yayılarak, yerli halka boyun eğdirmeye başlamışlardır. İran'a gelen kavimler ise, daha önceden beri İran'da yaşayan kavimlerle, zaman içinde kaynaşıp, karıştılar. Asur kayıtları, M.Ö. 800 yıllarında, İran'da iki kabilenin adlarından sıkça bahsetmeye başladı. Bunlar Medler ve Perslerdi.

Medler, İran yaylasının kuzeybatısında, Hazer denizi kıyısında yaşıyorlardı. Medler tarım ve hayvancılık yapıyor, maden işlemeyi biliyorlardı, zanaatçılık gelişmekteydi. Ama onların esas ünleri at yetiştiriciliğinden gelmekteydi. Asur'la ve Elam'la olan ilişkiler ve Hint ticaret yolu üzerinde olmanın getirdiği imkânlarla, Medler, diğer İran kabilelerinden daha ileri bir gelişmişlik düzeyindeydiler. Başlangıçta Medler sık sık Asur saldırılarına uğramışlar ve onlara tabi olmak zorunda kalmışlardı.

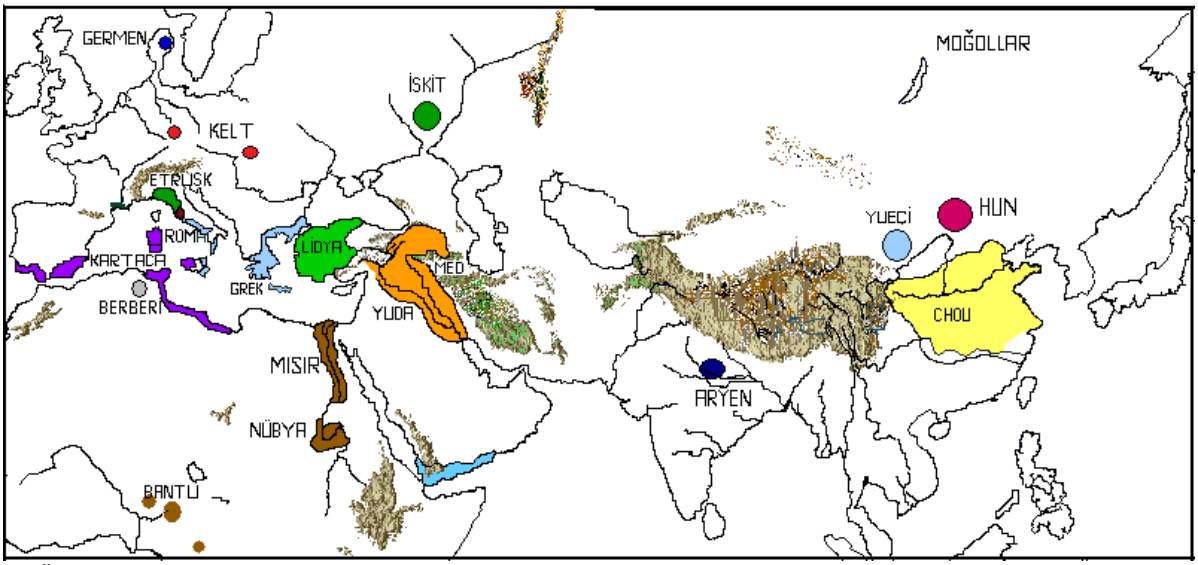
Asurlular gerilemeye başlayınca, Medler başkaldırıp saldırıya geçtiler. M.Ö. 625 yılında, Kral Fraurt (Phraortes, Hşathrita), Asurlar ile mücadele eden Med kabilelerini bir çatı altında toplamayı başardı. Başkentleri Hagmatana (Yunanca Ektaban, şimdiki Hemedan) dı. Bu dönemde, Medler, hem İskitler ve hem de Asurlularla çarpıştılar. Fraurt'un oğlu Kiyaksar (Kyaxares, Vahşatra) zamanında (M.Ö. 625 – 585), Metler önce İskitleri püskürtüler. Sonra Babil ile ittifak yapıp Asurluları sahneden sildiler (M.Ö. 612). Kiyaksar, daha sonra, Pers kabilelerine, Urartu devletine ve Kapadokya krallıklarına boyun eğdirdi ve batıya doğru genişlemeye başladı.

Urartu devletinin nasıl yıkıldığını tam olarak bilmiyoruz. Ancak önce korkunç bir İskit akınının olduğunu ve ardından da Medlerin gelerek Urartu birliğine, M.Ö. 600 yıllarında son verdikleri bilinmektedir. Urartular, 300 yıl kadar, siyasi yapılarını bozmadan, Kimmerlerin, Medlerin, İskitlerin saldırılarına dayanmış ve sürekli olarak Asur istilaları ile başa çıkmak zorunda kalmışlardır.

Urartu devletinin yıkılışından sonra, ülkede pek çok prenslikler oluştu. Bunlardan en güçlüsü Armenler kabilesiydi. Armenlerin öne çıkmasından sonra bu bölgeye Ermenistan denmeye başlandı. Ermeni halkı bu tarihten sonra, bölgeye gelenlerle yerli halkın karışmasından doğdu.

Ermenilerin atalarının M.Ö. 1200 ila M.Ö. 800 tarihleri arasında, Frigler ve Traklar gibi batıdan gelerek, bu topraklara yerleşen Hind – Avrupa dil kökenli kabileler olduğu da iddia edilir. Bu bölgeye gelen kabileler ister batıdan ister doğudan gelsin, esas çoğunluğun, binlerce yıldır bu topraklarda yaşayan yerli halk olduğu bellidir. Bu bölgeye gelerek, yerli halk ile karışan kabilelerin, Kafkasya üzerinden veya İran platosunu geçerek, gelmiş olma olasılığı da vardır.

Ortadoğu'da işler böyle ceryan ederken, uzak kıta Amerika'da ise, M.Ö. 600 yılında Guatemala'daki Maya topraklarında anıtsal bir kent olan El Mirador kurulmuştu.

M.Ö. 600

Urartu Kültürü

Urartu sanatı

Urartu kültürü Asur'a bağımlı bir kültürdü. Urartuların kullandığı çivi yazısı Asurlulardan alınmıştır. Çok Tanrılı dinlerinin, esas üç büyük Tanrısı vardı. Bunlardan Baş Tanrı Haldia Urartu kökenli bir tanrıdır. Savaş ve fırtına Tanrısı Teşeba, Hitit Tanrısı Teşup'tan türemiştir. Güneş Tanrısı Şivini ise her kültte rastlanan geleneksel güneş tanrısıdır. Kurban listelerinden anladığımız kadarı ile Urartuların yukarda en önemlilerini söylediğimiz Tanrılarından başka, pek çok Tanrısı vardır. Toplam Tanrı sayısı 79 adet görülmektedir. Urartu Tanrıları da insan biçiminde betimlenmiştir. Bazen bu Tanrılar yarı hayvan, yarı insan şeklindedirler. Urartu Tanrılarının başlarındaki başlık, boynuzludur. Hitit ve Asur Tanrıları başlıklarında, Tanrının önemine bağlı olarak, ikiden fazla boynuz taşırken, Urartu Tanrıları hep iki boynuzludur.

Urartu krallığı, egemenliği altında bulunan, büyük coğrafi bölgede yaşayan, birbirinden izole edilmiş toplulukları, tek bir merkezi yönetim altında birleştirirken, bir devlet dini de yaratmışlardır. Resmi devlet dininde Tanrılar birliğine (panteon), fethettikleri ülkelerin Tanrı ve Tanrıçalarını da katmışlardır. Fethettikleri yerlerde, yerleşik dinlere rastladıkları gibi, Şaman dinine de rastlamışlar ve bu Şaman Tanrıları da, kendi panteonlarına dâhil etmişlerdir. Urartu Tanrıları içindeki hayvan unsurları, buradan gelmektedir. Urartu resmi dini, Doğu Anadolu yaylasını, Kafkasya'yı ve Hazar gölü çevresini birbirine bağlayan kültürel bir bağ olmuştur. Bu harç içinde, herkes daha önceki Tanrılarını veya onlardan motifleri bulabilmiştir.

Urartularda da tapınaklar, ekonomik işlevler üstlenmişlerdi. Urartu tapınaklarının ekonomik güçleri hiçbir zaman, Mısır ve Sümer tapınakları kadar olmamıştır. Ve hatta Hitit tapınaklarından bile epey geridir. Ama yine de, pek çok ekonomik faaliyeti bağrında topluyorlardı. Büyük topraklara ve hayvan sürülerine sahip tapınaklarda, Tanrılar adına büyük üzüm bağları vardı. Şarap imalatı, kurban ayinleri, ziynet eşyası yapımı, yazmanlık, tapınak faaliyetlerini vaz geçilemez yapıyordu.

Urartular ölülerini yakarak veya yakmadan doğrudan gömüyorlardı. Anadolu'nun tümünde, o tarihlerde, yakma ve gömmenin bir arada ve yaygın kullanıldığı görülmektedir. Urartular, anıtsal ve özellikle kaya mezarlar da kullanmışlardır. Genelde ölülerini ister gömsünler, ister yaksınlar, gündelik eşyaları ile birlikte mezara koyma âdeti vardı. Ölüler, evlerinde yapılan bir merasimden sonra, tabuta konularak ve bir araba üzerinde mezarlık alanına getirilirlerdi. Burada, onlara bir " ölü yemeği " merasimi yapılırdı. Önce dualar edilir, dini ritüeller yerine getirilirdi. Daha sonra, tercihen boğa veya keçi kurban edilirdi. Kurban eti, mezarlık alanlarındaki yemek pişirme ocaklarında " ölü yemeği " olarak pişirilirdi. Yemeğin bir kısmı oradaki cemaat tarafından yenir, bir kısmı da tabaklara konarak ölünün yanına bırakılırdı. Cemaat yemeklerini mezarlıklarda bulunan büyük masalarda yerlerdi. Şarap içilir ve şarabın bir kısmı da ölüye sunulurdu. Yakılan ölüler için, bu tip bir merasim yapılıp yapılmadığı kesin olarak bilinememektedir. Bilinen, ölülerin mezarlık alanı içinde yakıldığı ve yanmış kemiklerin " kırma taşı " denilen taşlarla kırılarak ufak parçalar haline getirildiğidir. En sonunda da, kül ve kemikler toprak küplere konularak, gömülürdü.

Van Urartu kalesi

Urartular geride büyük ve müstahkem kaleler ve sulama kanalları bırakmışlardır. Bu kaleler bize, onların, inşaat işlerinde ve taş yontmada çok usta olduklarını göstermektedir. Mimari açıdan Urartuların, Mezopotamya geleneksel mimarisini ret ederek, yaşadıkları doğaya uyumlu bir tarz geliştirdikleri görülmektedir. Yapılarında bol taş kullanmışlar ve doğaya uyumlu tasarılar düşünmüşlerdir. Yolları, su getirdikleri köyleri, teraslı ve kuleli kaleleri, hâkim noktalardaki hisarları ile Urartu ülkesi hoş bir ülkedir.

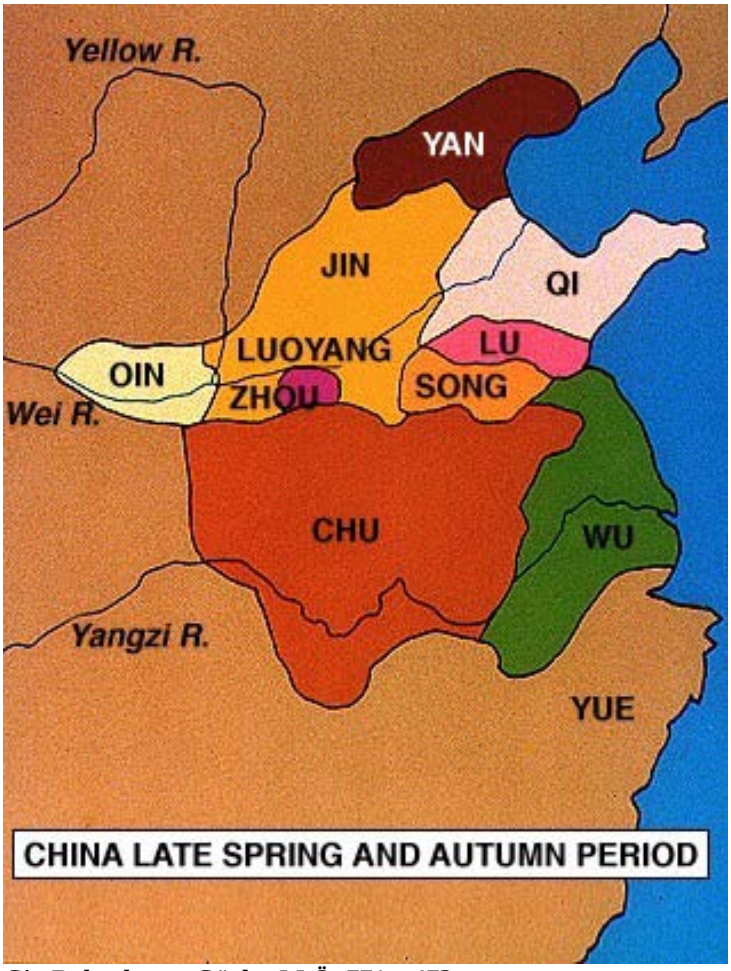
Urartular, kalelerini yöresel idari merkezler olarak kullanmışlardır. Kalelerini, verimli tarımsal ovalarda ve dağların bu ovalara uzamış burunları üzerinde inşa etmişlerdir. Kaleler, hâkim oldukları ovalarda üretilen ürünlerin depolanarak saklanmasında ve bu ürünlerin gereği kadarının merkeze yollanmasında, belirleyici rol oynadılar. Kaleler, etrafları kuvvetli surlarla çevrili, içlerinde saray, tapınak ve idari binaların bulunduğu komplekslerdi. Sur içindeki binaların bodrum katlarında, hububatın ve şarabın depolanmasını sağlayan devasa küpler bulunurdu. Kalelerin eteklerinde veya yakın yörelerde, halkın yaşadığı dış kentler vardı. Bu kalelere örnek olarak, Menua döneminin Yukarı Anzaf kalesi, II Sarduris döneminin Çavuştepe kalesi, II Rusa'nın Bastam kalesi sayılmalıdır.

Urartu kentleri 10 ila 30 hektar alan kaplayan büyüklükte kentlerdi. Izgara tipi kent planı uygulanarak yapılmışlardı. Ana yollar 7 ila 9 metre arası genişlikte, şehri yukardan aşağıya kesen yollardı. Bu yolları genelde 5 metre genişliğinde birkaç dik cadde keserdi. Genelde, eski kentlerin ilk kuruluşlarında ızgara planına uymadıkları, ama kent gelişirken ızgara planının yürürlüğe sokulduğu görülmektedir. Kent içindeki binaların çoğu, kalınlıkları 1 m bulan taş duvarlarla inşa edilmişlerdir. Dik kesişen yolların arasında kalan dikdörtgen alanlara, planları aynı olan konutlar yerleştirilmiştir.

Anzaf kalesi

Baharlar ve Güzler

Çin Baharlar ve Güzler M.Ö. 771 – 473

Baharlar ve Güzler döneminde, Çin devletleri (prenslikleri) arasında sayılamayacak kadar çok, bitmek bilmez savaşlar oldu. Neredeyse her gün kim düşman, kim dost sorusunun cevabı değişiyordu. Böyle bir ortamı unutmadan, aşağıda, sadece, çok kaba hatları ile Bahar ve Güzler dönemindeki Çin'in genel siyasi durumu verilmiştir. Zaman zaman, binlerce derebeyi içinden biri en güçlü duruma geliyordu. O zaman, buna " Pa " (Ba) deniyor, yani eşit beyler içinde birinci oluyordu. Feodal devletlerarasında, ülkenin tümünü etkileyecek geçimsizlik ve büyük problemlerde, eğer o dönemde bir " Pa " varsa, askerleri ile duruma müdahale ederek, ortamı yatıştırırdı.

M.Ö. 710 civarında, Sarı nehrin keskin bir dönüşle, denize yöneldiği kavisin hemen güneyinde bulunan Zheng devleti, konumu itibarı ile imparatorluk merkezine çok yakındı. Bu devletin prensi, Chou (Şeu, Zhou) imparatoru adına, çevresindeki devletler üzerinde genel bir üstünlük kurdu. Bu arada güneyde, Zheng devleti aleyhine yeni bir tehdit büyüyordu. Güneyde, Yang-çe (Yangsi) vadisinin ortasında bulunan Chu (Çu) devleti kuzeye doğru genişlemeye başladı. Zheng devleti ve Chu devleti, bundan sonraki 500 yıl boyunca ana tema olacak olan, kuzey, güney düşmanlığını başlattılar.

M.Ö. 7 ci yüzyılın ilk yarısında, egemenlik rolünü benimsetme sırası, Qi devletine gelmişti. Qi, kuzey doğuda idi ve göçebe kabilelere karşı verdiği savaşlarla gittikçe ünleniyordu. Devlet bürokrasisinin başında ünlü vezir Guan Zhong vardı. Qi devleti, ekonomik olarak güçlüydü. Elinde tuz tekeli, demir tarım aletleri yapımı vardı. Madeni para basarak, fiyatları da denetliyordu. Guan Zhong, Çin prensliklerini birbirine bağlamak için " İttifak Andı " kurdu. Devletlerin bir kısmı Anda gönüllü veya politik yolla katıldı. Ama katılmaya gönüllü olmayanların üzerine de Qi ordusu gitti.

M.Ö. 7 ci yüzyılın ortalarına doğru, Qi kralı Huan öldü. Taht kavgaları başlayınca da, Qi devletinin gücü düştü. Qi'den boşalan yeri, küçük bir devlet olan Song, Shang imparatorluk ailesinden geldiğini iddia ederek doldurmaya çalıştı. Ama gücü yetmedi.

M.Ö. 7 ci yüzyılın sonlarında Jin devleti egemen oldu. Jin devleti, bugünkü Shangxi eyaletinin güneyinde bulunuyordu. Jin devletinin iç çekişmesi sırasında, Jin kralı, oğlu Veliaht Wen'in üzerine ordusunu yollamıştı. Ama Wen, babasının ordusu ile savaşmayı ret ederek, ülkesini terk etmişti. On beş yıl Çin'in içinde oradan buraya, buradan oraya dolaştı. Sonunda Qin (Ch'in, Çi) hükümdarının yardımı ile iktidara geldi. Wen, sözünün eri bir kişiydi. Halkın eğitimine çok önem verdi. Ayrıca asilleri, ibret için cezalandırması ile de ünlüydü.

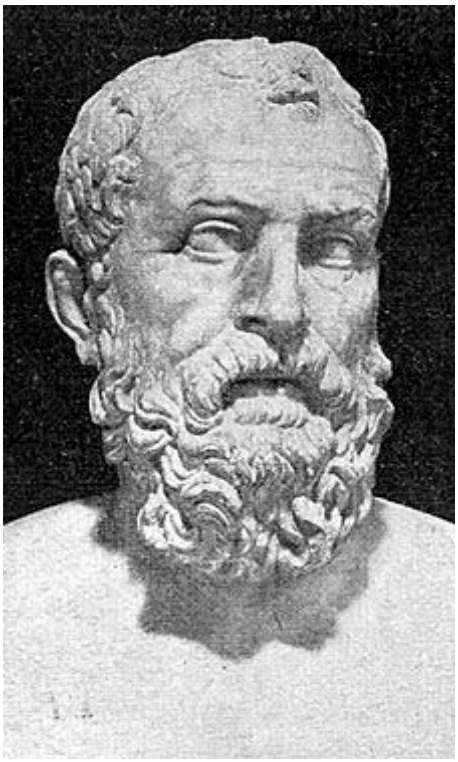
Chou imparatoru, Wen'i resmen feodal prenslerin ilki olarak tanıdı. Wen'in egemenlik kavramı, bir bakanı tarafından, " iyi işlerin karşılığını vermek, felaketlerle tehdit edilenlere yardım etmek, böylece otorite kazanmak " olarak tanımlamıştır.

Bu sırada güneyden Chu (Çu) devletinin baskısı tekrar geldi. Ancak, Wen, Chu'ları ağır bir yenilgiye uğrattı. Jin ve Ch'in (Qin) devletleri müştereken, batıda, göçebelere karşı Çin'i koruyorlardı. Wen'e yardım eden Ch'in (Çi) devleti, Jin'in çok güçlenmesinden korkup, desteğini geri çekti. Ancak bu yeni durum, kuzeyin güneye karşı gücünü de azaltmıştı.

M.Ö. 7 ci yüzyıldan 6 cı yüzyıla geçilirken, Chu (Çu) prensi Zhuang egemen (eşit lordlar içinde ilk) oldu. Zheng devleti fethedildi. Chu (Çu) devleti, Çin'i sıkı bir denetim altında yönetir oldu. Chu ordusu, harekâtı sırasında tüccarları, zanaatkârları, çiftçileri ve dükkân sahiplerini işlerinde rahatsız etmezdi. Chu'lar toplumdaki statü farklarını dikkatli bir şekilde gözettiler. Prens (feodal lord), devletin yüksek makamlarına, kendi akrabalarını ve köklü ailelere mensup olanları karışık olarak ancak adil bir denge içinde yerleştirdi.

Chu (Çu) prensi Zhuang temkinli bir adamdı. " Zafer hiç bir zaman bir güvence değildir. Shang'ın son kralı 100 kere muzaffer oldu, ama tek bir varis bırakmadı, çünkü sadece bir kere Chou (Çeu, Şeu) tarafından yenilgiye uğratılmıştı " derdi. Sevdiği sözlerden bir diğeri " Halkın geçimi kendi gayretine bağlıdır. Çalışkan olurlarsa, eksikleri kalmaz " idi. Mütevazı idi ve sürekli özeleştiri yapardı. Bir keresinde, kazanılan bir savaştan sonra, vezirleri, gelecek nesillerin bu başarıları hatırlamaları için, ölü düşman askerleri üzerine toprak yığarak, anıt bir höyük yapılmasını önerdiler. Kralın cevabı şu idi: " Gerçekten savaşkan olmak, şiddeti baskı altına almak ve silahları kaldırmakla mümkündür ". Höyüğü yaptırmadı, halkına barış vermek istiyor ancak buna bir türlü erişemiyordu. " Oğullarımıza ve torunlarımıza gösterecek neyimiz var ki " diyerek, hayıflanıyordu.

Tiranlık

Solon

Yunan kent devletlerindeki gelişmeyi görmek için, Yunan ana karasındaki örneklerimize, Sparta ve Atina'ya geçelim. Daha önce Atina'da Arhont Dragon'a, M.Ö. 621 yılında, kuralları saptama görevi verildiğini söylemiştik. Dragon, klanların göçebelikten kalan adetlerini toparladı. Dragon kanunları, bu halleri ile mevcut toplum koşullarına hiç uymuyordu. Bu nedenle, bu kanunlar zalim kanunlar olarak nitelendirildiler. Ne kadar zalim olursa olsun, sonunda, kanunlar yazılı hale getirilmişti. Bu kanunlar, asillerin keyfi davranışlarını da, bir ölçüye kadar sınırlıyordu. Atina, bu kanunları taşa yazarak, Agora'ya astı. Dragon kanunları, ne kentlilerin ve ne de köylülerin hayatını iyileştirmedi. Hatta kötüleştirdi denebilinir. Atina'da orta sınıf, siyasi ve ekonomik iyileştirmeler için bastırıyordu. Hareketin başını çeken, ılımlı tüccarlar partisiydi. Sonunda, ünlü şair Solon, sorunlara çözüm bulabilmesi amacıyla, geniş yetkilerle, Arhont ve hakem seçildi (M.Ö. 594).

Solon'un ailesi varlığını kaybetmiş, soylu bir aileydi. Solon, genç yaşından beri ticaret yapıyordu. Yaşadığı hayat, Atina orta sınıfının hayatıydı. Halkı ve Atina'yı iyi tanıyordu. Soyluların açgözlülüğünü ve uygulanan baskıları eleştiren şiirleri ile çoktan ünlenmişti. Solon ile siyasi devrim, Atina'da başlamıştı.

Önce, topraklar üzerindeki ipotekler kaldırıldı, borçlar silindi, borç yüzünden köleleştirilmiş tüm köylüler azat edildi. Devlet, dışarıya satılanları da, paralarını ödeyerek, geri aldı. Alacaklıların hakları, gelecekte, tekrar gündeme gelemeyecek şekilde düzenlendi.

Çocuklu kişilere, mallarını vasiyet etme ve başkalarına devretme özgürlüğü getirildi.

Bütün bu önlemlerle, toprak sahibi asillerin gücü azaltılıyor, buna karşılık köylüler özgürleştiriliyordu. Ticaretin ve zanaatın gelişmesi için de önlemler alındı. Şarap ve zeytinyağı dışındaki tüm besinlerin dışarıya satımı yasaklandı. Bir oğlanın, kendine meslek

öğretmemiş babaya bakma sorumluluğu kaldırıldı. Tutumlu davranışlar emredildi, lüks ve gösterişe kaçan harcamalar yasaklandı.

Solon çok önemli bir siyasi reform daha yaptı. Soyluların doğuştan gelen iktidarı yerine, mali varlığa göre değerlendirme ilkesini getirdi. Yurttaşlar, artık, varlıklarına, gelirlerine ve servetlerine uygun olarak sınıflandırılıyorlardı. Ve sınıflarının müsaade ettiği siyasi etkinliklerde bulunabiliyorlardı.

Peisistratos

Dört sınıf vardı. Birinci sınıfa, topraklarından en az 500 ölçek ürün elde edilebilen, en zenginler girebiliyordu. Arhontluk yapmak, Areopage'ye girmek, birinci sınıf devlet görevleri, onların hakkıydı. İkinci sınıf, yıllık gelirleri 300 ila 500 ölçek arasında olan kişilerden oluşuyordu. Bunlara atlılar (Şövalye) da deniyordu. Atlılar, savaşa atları ile katılıyor ve ikinci sınıf devlet görevlerini üstleniyorlardı. Üçüncü sınıf ise yıllık gelirleri 200 ila 300 ölçek arasında olan kişilerdi. Genelde, köylüler bu sınıfa giriyorlardı. Savaşlara, ağır silahlarla katılmak zorundaydılar. Üçüncü sınıf, dört yüzler kuruluna ve mahkemelere seçilebiliyorlardı. Dördüncü sınıf, yani halkın geri kalanına thetes'ler denirdi. Bunlar gündelikle çalışanlar ve yoksul köylülerdi. Halk meclisine ve mahkemeye girebiliyorlardı. Oy kullanabiliyorlardı. Ancak siyasi olarak seçilemiyorlardı.

Böylece, yönetim köklü değişikliklere uğramıştı. Arhontlar, en zenginler arasından seçiliyordu. Atina devletinin tüm görevlileri halk meclisince seçiliyordu. Halk meclisi de tüm Attika yurttaşlarının katılımı ile oluşuyordu. Adalet mekanizmasında da yapılan değişiklikler, demokratik açılımlar getiriyordu. Artık mahkemelerde, halkın tüm kesimlerinin katılabildiği jüriler kurulmuştu. Geniş halk kitleleri hükümlere doğrudan katılıyorlardı. Sonuçta, Atina anayasasının temel organları, Halk meclisi, Dört yüzler kurulu ve Helie adlı mahkemeler, oluştular.

Solon ilerici bir rejim kurmuştu. Ve özel mülkiyeti anayasanın içine sokmuştu. Asillerin hakları artık zenginlerdeydi. Eski kurumlar işlevlerini yitirmişlerdi. Köle üzerindeki sömürü de biçim değiştirmiş ve daha ileri bir aşamaya geçmişti. Tefeci kurbanı köylü köleler azat ediliyor, köle ihtiyacı yurt dışından sağlanmaya başlanıyordu. Solon uygulamaları, asillere darbe vursa da, onları çok sarsamamıştı. Soylular, hala, büyük toprak mülkiyeti varlıklarını sürdürüyor ve dolayısı ile en zenginler arasında yer alıyorlardı. Halktan gelen, toprakların bölüşülmesi önerilerine ise, Solon sıcak bakmadı.

Solon, çok şeyler yapmıştı ama hiçbir sosyal sınıfı da tam olarak memnun edememişti. Sınıflar arası mücadele daha sistematik ve daha keskin olarak yeniden başladı.

Efes Artemisi

Bu yeni yapılanmada üç parti ortaya çıkmıştı. Pediyenler, bu parti aristokrat bir partiydi. Asillerden, büyük toprak sahiplerinden ve verimli Pedion ovası sakinlerinden oluşuyordu. Eski rejime dönülmesi fikrini savunarak, gerici bir tavır ortaya koyuyordu. İkinci parti Paraliyenler di. Paraliyenler, tüccarların ve sanayicilerin çıkarlarını savunarak, ılımlı bir tutum izliyorlardı. Partinin başında, Atina'nın en güçlü ailesi Alkmeonides'ler vardı. Genel politikaları, Solon çizgisinin devamıydı. En kalabalık parti Diakrienler (dağlılar) idi. Attika'nın kuzey doğusundaki Diacrie yaylasında, verimsiz topraklara sahiplerdi. Diakrienler partisi, işte bu verimsiz topraklarda oturanların partisiydi. Bu parti, bünyesinde, az topraklı köylüleri, Thetesleri, çobanları, gündelikçileri, nerdeyse tüm çalışan halkı topluyordu. Başında da soylu bir aileden gelen, ama asillerle ilişkisini bitirip, davasına inanmış bir kişi olan, Peisistratos bulunuyordu.

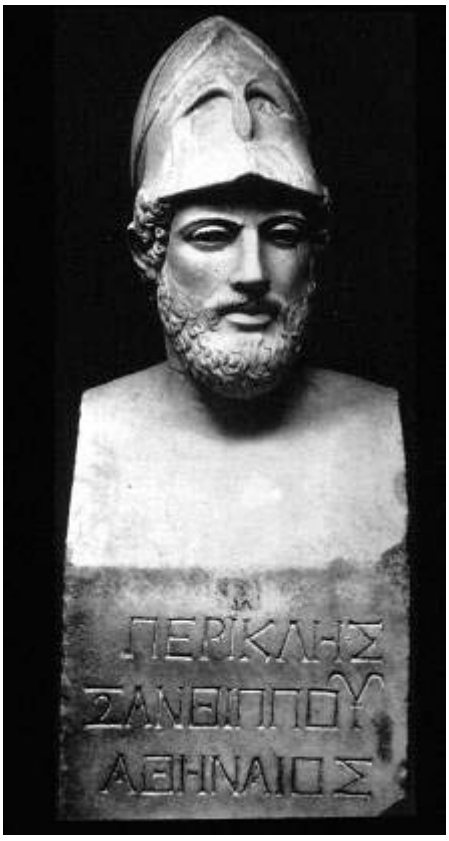
Peisistratos, M.Ö. 560 yılında, iktidarı ele geçirip, tiran oldu. Peisistratos'un ve partisi olan Diakrienlerin iktidarına karşı, diğer iki parti sürekli mücadele etti ve direndi. İki kez iktidardan kovuldular. İkinci kovuluşunda Peisistratos 10 yıl iktidardan uzak kaldı. Sonunda, dışarıdan sağladığı askeri yardımla, köylülerin desteğini de alarak, asilleri ve ılımlıları yendi ve Atina'yı ele geçirdi. Ölümüne kadar (M.Ö. 527) iktidarda kaldı.

Peisistratos, tiranlık rejiminin kurucusudur ve asillerin mutlak yenilgisini simgeler. İşte, anlatılan Atina tarihi, aşağı, yukarı, diğer kent devletlerinin tarihini yansıtır. Atina'daki gelişmeler, diğer devletlere örnek olmuştur. Ege kıyısındaki, kent devletlerinin iç değişikliklerinin, Atina benzeri bir tarzda oluştuğunu düşünmemek için bir neden yoktur.

Peisistratos tam olarak toprakların yeniden paylaşılmasını gerçekleştirmedi. Soyluların topraklarının büyük bir bölümünü ellerinden alarak, topraksız köylülere dağıttı. Muhtaç durumdaki köylülere devlet desteği sağladı. Yoksul kesimden alınan vergi miktarını azalttı.

Ticareti geliştirmek için büyük bir filo kurdu. Bu yolla tacir ve zanaatkârların desteğini sağlamaya çalışıyordu. Peisistratos'un kurduğu filo, Atina deniz gücünün temeli olmuştur. Daha sonra, bu uzak görüşlülük sayesinde, Atina bir deniz imparatorluğu olacaktır.

Peisistratos, bunların yanında, büyük bayındırlık çalışmalarını başlattı. Atina'yı geliştirip, güzelleştirdi. Suyolları ve su depoları yaptırdı. Bu bayındırlık çalışmaları, yani inşaat sektörü, pek çok işçi ve zanaatkâr için gelir kapısı oluşturuyordu. Atina ve Atinalılar her yönden zenginleşmeye başlamışlardı. Bu beraberinde, Atina'nın kültür merkezi olmasını getirdi. Gözde sanatçılar, fikir ve bilim adamları Atina'ya gelmeye başladılar. Peisistratos, İlyada ve Odysseia'yı tek metinde toplattı. Tanrı Dionysos'da bu dönemde, Tanrılar arasında ileri çıkmaya başlamıştır.

Perikles

Yunan kent devletlerinin (polislerin), başta gelen ilkeleri şunlardır: Dışa karşı tamamen özgür ve bağımsız olmak; kendi yasasını kendi yapıp, uygulamak; mümkün olduğunca kendine yetmek. Kentler de, siyasi haklara sahip özgür yurttaşlar, özgür ama siyasi haklardan yoksun insanlar, toprağa bağlı ve her türlü haktan yoksun köylüler, efendisinin malı sayılan köleler oturmaktaydılar. Kent, içinde veya çevresinde oturan özgür yurttaşlar tarafından yönetiliyordu. Böylece yeni bir devlet biçimi ortaya çıkıyordu. O zamana kadar, başında Tanrının temsilcisi olan veya doğrudan doğruya Tanrı sayılan hükümdarlar, devletleri yönetiyorlardı. Tanrıdan gelen sonsuz bir güç ve yetkiye sahiptiler. Uyrukları, kayıtsız şartsız hükümdara tabiydiler. Hükümdar izin vermeden kimse devlet işlerine karışamazdı. Oysa şimdi, polislerde her özgür yurttaş eşit haklara sahipti ve devlet işleri ile doğrudan ilgilenebilirdi. Kabile döneminde, kabile içinde uygulanan yönetim biçimine yakın ve sürekli bir yönetim biçimi, şimdi, bu kent devletlerinde ortaya çıkmıştı. Eli silah tutan kişilerden oluşan kabile toplantılarının yerini, kent içinde toplanan halk meclisleri (eklesia) aldı. İonlar, geldikleri topraklarda buldukları yerli halkın bir kısmının siyasi haklarını tanıdılar. İonlardan daha tutucu olan Aioller ise bu hakkı tanımamıştı. İonların bu tutumu, Anadolu'nun töre, kurum, kültür ve dinine ait pek çok özelliğin İon dünyasına girmesine sebep olmuştur. Efes'teki Artemis kültürü, böyle bir kültürdür. Burada, İonlar, Anadolu Ana Tanrıçasını benimseyip, kendi Tanrıları Artemis'in adıyla kutsamışlardır. Efesos Artemis'i tam bir
Anadolu Tanrıçasıdır ve doğayı temsil eder. Efes Artemis'inin, Yunan bakire avcısı Artemis'le ismi dışında ilgisi yoktur.

Lidya (Lidia) devletinin ve Kimmerlerin baskısı, Ege kıyısındaki kent devletlerinin rejimlerini değişmek zorunda bırakmıştır. Bu kent devletleri, ilkel demokrasilerini değiştirerek, tiran adı verdikleri diktatörlüklere geçtiler. Böylece, yetkileri tek elde topladılar. Bu sistem, Lidya'nın yayılmacı politikası karşısında, boşuna vakit kaybetmeden önlem alınabilmesini sağlıyordu. İlk Anadolu tiranları çok yetenekli kişilerdi. Demokrasinin içinde sivrilerek, toplumun güvenini kazanmışlardı. Bu tiranlar, kent halkını bıktıran parti kavgalarını ortadan kaldırdılar. Kentlerde yeniden güven ve düzen sağlanmış, ahlak ön plana çıkmış, sessiz ve sakin bir ortam oluşmuştu. Askeri ve ekonomik gelişmeye önem verdiler. Kentleri anıtsal yapılarla süslediler. Sanatın ve dinin gelişimine katkıda bulundular. Miletos tiranı Thrasybulos, Kentini Lidyalılara karşı başarıyla savundu, kentini refaha kavuşturdu ve Karadeniz kolonilerinin kurulmasında önemli rol oynadı. Efesos'ta tiranlık, Miletos'tan daha geç başladı. Bir süre sonra babadan oğula geçer oldu. Ancak, Lidya kralı Krezüs'ün Efesos'a saldırması sonucu, tiran Pindaros (vesayet yolu ile tiran olmuştu), kenti terk etti. Böylece, Efesos yeniden normal tiranlık sistemine geçti. En meşhur tiranlardan biri de, Samoslu Polikrates'tir. Polikrates zorba, zalim, enerjik ve girişken bir kişiydi. Perslerin başka yerlerde meşgul olmasından yararlanarak, bir ara, Ege ada ve denizinde hâkimiyet kurarak, hatta korsanlık yaparak, Samos'u büyük bir ticaret merkezi haline getirdi ve mamur etti.

Güçlerini, zengin sınıfın en zengini olmaktan alan tiranlar, başlangıçta olumlu işler yapsalar bile bir süre sonra, hayatı, halka çekilmez hale getirmişlerdir. Tiranlık, daha o zamanlar, haksız olarak yönetimi ele almış, keyfi ve kötü yöneten bir yönetim anlamı kazanmıştır. Zaten yasal temeli olmayan tiranlar, daha sonraları Perslerin yanında da yer alınca, artık hiç istenmeyen ve hatta tiranlık, adına bile tahammül edilemeyen bir duruma düşmüşlerdir. Atina'lı ünlü devlet adamı Perikles, yüzünün tiran Peisistratos'a benzemesi nedeniyle, halk arasına çekinerek girerdi. Hâlbuki Atina'da tiranlığın kurucusu olan Peisistratos, yeniliğe kapalı olan asillerin gücünü yıkarak, Atina'yı mali bakımdan çok kuvvetlendirmişti. Peisistratos dönemine, köylünün altın çağı denir. Tiranlar halkın bu kadar tepkisini çekince, bir süre sonra, koşullar ilk el verdiğinde yok olmaları da doğal bir süreç olmuştur. Tiranlık her yıkılışında, yerine, onun can düşmanı kabul edilen demokrasi gelmiştir.

2. Kitap, Faydalanılan eser ve kaynaklar

. Adontz N., Histoir de l'Armenie, Paris 1946

. Alinge Curt, Moğol Kanunları, Ankara Üniversitesi

. Akurgal Ekrem, Urartu Medeniyeti, Anadolu IV, 1959

. Akurgal Ekrem, Hatti ve Hitit Uygarlıkları, 1995

. Alp Sedat, Hitit Çağında Anadolu, TÜBİTAK

. Aristo,Atinalıların Devleti, Dünya klasikleri serisi 4, Cumhuriyet

. Armstrong Karen, Tanrı'nın Tarihi, Ayranç

. Avcıoğlu Doğan,Türklerin Tarihi 1. Kitap, Tekin yayınevi

. Belli Oktay Dr., Anadolu Uygarlıkları Cilt 1, Urartular, Görsel yayınlar

. Bowker J., The Religious Imagination and the Sense of the God, Oxford, 1978

. Bowker J., Problems of Suffering in Religions of the World, Cambridge, 1970

. Blunder Caroline, Evlin Mark, Çin, İletişim Atlaslı Büyük Uygarlıklar Ansiklopedisi

. British Museum, An Introduction to Ancient Egypt, London 1979

. Bury J.B., Meigs R.,A History of Greece to the Death of Alexander the Great, London 1952

. Campbell Joseph, Tanrının Maskeleri, İmge

. Challaye Felicien, Dinler Tarihi, Varlık yayınları

. Chamoux F., La Civilisation grecque, Paris 1963

. Cornell T., Matthews J., Roma Dünyası, Atlaslı Büyük Uygarlıklar Ansiklopedisi, İletişim yayınları

. Culican W.,The Medes and Persians, London, 1965

. Çilingiroğlu Altan Prof. Dr., Urartu Kırallığı tarihi ve sanatı, Yaşar eğitim ve kültür vakfı

. Daumas F., La Civilisation de l'Egypte pharaonique, Paris 1965

. Diamond Jared, Tüfek, Mikrop ve Çelik, TÜBİTAK, Popüler Bilim Kitapları

. Dinçol Ali M., Anadolu Uygarlıkları Cilt 1, Hitit öncesi Anadolu, Görsel yayınlar

. Dinçol Ali M., Anadolu Uygarlıkları Cilt 1, Hititler, Görsel yayınlar

. Dinçol Ali M.,Anadolu Uygarlıkları Cilt 1, Geç Hititler, Görsel yayınlar.

. Eberhard Wolfram, Çin Tarihi, Türk Tarih kurumu, Ankara 1995

. Encyclopedia of Homosexuality ilgili bölümler

. Encyclopedia Mythica

. Gaarder Jostein, Sofi'nin dünyası, Pan yayıncılık,

. Hamilton Edith, Mitologya, Varlık yayınları

. Hançerlioğlu Orhan, Düşünce Tarihi,

. Hançerlioğlu Orhan, Felsefe sözlüğü, Varlık yayınları.

. Hançerlioğlu Orhan, Özgürlük düşüncesi, Varlık yayınları.

. Hoffner A. İncest, Sadomy and Bestiality in the Ancient Near East, Verlag Butzon and Becker, 1973

. İnan Abdülkadir, Şamanizm, Türk Tarih Kurumu

. James William, The Varieties of Religious Experience, New York 1982

. Jewish Encyclopedia, New York, 1901 Macic ve diğer başlıklar

. Lang D.M., Burney C.A., The Peoples of the Hills, Ancient Ararat and Caucasus, London 1971

. Leroux Gabriel, Eski Akdeniz ve Yakın Doğu uygarlıkları, Varlık yayınları

. LE Quenne Fernand, Galatlar, TTK Ankara 1991

. Levi Peter, Eski Yunan, Atlaslı Büyük Uygarlıklar Ansiklopedisi, İletişim yayınları

. Lise Manniche, Sexsual Life in Ancient Egypt, Londaon

. Lloyd Seton, Türkiye'nin Tarihi, TÜBİTAK

. Nicholas de Lange, Yahudi Dünyası, Atlaslı Büyük Uygarlıklar Ansiklopedisi, İletişim yayınları

. Olmstead A.T., History of the Persian Empire, Chicago 1969.

. Onurkan S. Doç. Dr., Anadolu'da eski Yunan ve Roma arkeolojisi, Anadolu Uygarlıkları Cilt 2, Görsel yayınlar

. Örs Hayrullah, Konfuçyus, Remzi kitabevi 1964

. Özsait Mehmet Doç. Dr., Anadolu'da Roma egemenliği, Anadolu Uygarlıkları Cilt 2, Görsel yayınlar

. Petit P., Histoire Generale de L'Empire Romaine, Paris 1974

. Piganiol A., Histoire de Rome, Paris 1954

. Roux Jean - Paul, La religion des turcs et des mongols, Payot et Rivages, 1984

. Roux Jean - Paul, Histoire des Turcs, Fayard 2000

. Sencer Oya,Türk Toplumunun Tarihsel Evrimi,

. Sevin Veli, Anadolu Uygarlıkları Cilt 1ve 2, Görsel yayınlar

. Şener Cemal, Şamanizm, Türklerin İslamiyet'ten Önceki Dini, Etik Yayınları, 2001

. Tanilli Server, Yüzyılların gerçeği ve mirası, Adam yayınlar

. Wells H.G., Kısa dünya tarihi, Varlık yayınları

. Zeldin Theodore, İnsanlığın Mahrem Tarihi, Ayrıntı Yayınları 1999

. en.wikipedia.org

. http://timelines.ws/

. www.dunyadinleri.com

. www.sevivon.com/jewish_history.asp?id=24

. www.hermetics.org/Druidler.html

. www.tarihsayfam.com/tarihi-gizemler/**keltler**-kimlerdi.html

. www.tarihsayfam.com/medeniyetler-tarihi/**keltler**.html

. www.turkcebilgi.com/**Keltler**

. tr.wikipedia.org/wiki/Kelt

. tr.wikipedia.org/wiki/Kelt_mitolojisi